

**TÜRK MİZAH DERGİLERİNDE
POSTMODERN DİN OLGUSUNUN
SÖYLEMİ VE ANALİZİ**

Şehnaz ARDALI

Eskişehir 2025

**TÜRK MİZAH DERGİLERİNDE POSTMODERN DİN OLGUSUNUN
SÖYLEMİ VE ANALİZİ**

Şehnaz ARDALI

YÜKSEK LİSANS/DOKTORA/SANATTA YETERLİK TEZİ

İletişim Tasarımı ve Yönetimi Ana Bilim

Dalı

Danışman: Pof. Dr. Rüçhan GÖKDAĞ

(İkinci Danışman: Doç. Dr. Hasan ÇALIŞKAN)

Anadolu Üniversitesi

Lisansüstü Eğitim Enstitüsü

Temmuz 2025

Eskişehir

Bu tez çalışması Anadolu Üniversitesi, Bilimsel Araştırma Projeleri Koordinasyon Birimi Koordinatörlüğü tarafından SDK-2024-2388 proje numarası ile desteklenmiştir.

JÜRİ VE ENSTİTÜ ONAYI

Şehnaz ARDALI'nın "Türk Mizah Dergilerinde Postmodern Din Olgusunun Söylemi ve Analizi" başlıklı tezi 01 Temmuz 2025 tarihinde, aşağıdaki jüri tarafından Lisansüstü Eğitim-Öğretim ve Sınav Yönetmeliğinin 37. Maddesi uyarınca İletişim Tasarımı ve Yönetimi Anabilim Dalı İletişim Tasarımı ve Yönetimi Programı'nda Doktora tezi olarak değerlendirilerek kabul edilmiştir.

	<u>Ünvanı Adı Soyadı</u>	<u>İmza</u>
Üye (Danışman) :	Prof. Dr. Rüçhan GÖKDAĞ	.....
Üye :	Prof. Dr. Sibel ONURSOY	.....
Üye :	Prof. Dr. Ayşe CANATAN	.....
Üye :	Prof. Dr. Gülbin ÖZDAMAR AKARÇAY	.....
Üye :	Doç. Dr. Cemal Can CİNGİ	.....

Prof. Dr. Nafiz ÖNCÜ CAN
Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Müdürü

ÖZET

TÜRK MİZAH DERGİLERİNDE POSTMODERN DİN OLGUSUNUN SÖYLEMİ VE ANALİZİ

Şehnaz ARDALI

İletişim Tasarımı ve Yönetimi Anabilim Dalı

Anadolu Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Temmuz 2025

Danışman: Prof. Dr. Rüçhan GÖKDAĞ

(İkinci Danışman: Doç. Dr. Hasan ÇALIŞKAN)

Postmodern süreçte tüm kavramlar ve olgular, oturdukları zeminin küresel etkilerle sabitliğini yitirmesi ve kaybolan sınırların etkisi sonucunda ileri derecede dönüşürken toplumların şekillenmesinde büyük öneme sahip olan din olgusu da bu süreçle birlikte, sadece içsel yapısı itibarıyla değil, aynı zamanda toplumsal etkisi bakımından da değişim ve dönüşüme uğramıştır. Aydınlanma sürecinde aklın ve bilimin üstünlüğüne dayanan bakış açısıyla toplumdaki nüfuzu geri plana düşen dinin etkisinin tamamen yok olacağını ve toplumların akla dayanan yöntemlerle var olacağını iddia eden seküler düşünürler postmodern dünyada dinlerin yok olmadığını aksine farklılaşarak bireysel ve çoğulcu platformlara çekildiğini ve güçlenerek var olduğunu deneyimlemişlerdir. Zaman zaman akılcı yollarla çözülemez hale dönüşen modern dünyanın krizleriyle baş etmek için bireyler dini kurumsal yapılardan uzaklaşsa dahi kendi inanç sistemlerini evlerinde ve özel alanlarında yaşatmaya devam etmişlerdir. Bir kriz olarak küresel bir salgının (Covid-19) sonucunda modern bireyler, akıl yoluyla üretilmiş çözümlerin yeterli gelmediği bu probleme karşı kendi inanç sistemlerini üretmişlerdir. Yaşanan bu krizin tetiklediği çeşitli toplumsal problemler sonucunda postmodern din olgusu gözlemlenebilir bir hal almıştır. Bu çalışma kapsamında mizah, dinin geleneksel yapısına oldukça ters düşmesine karşılık, tam da bu silikleşen sınırlar üzerine konumlandırılan söylemler üzerinden postmodern zaman dinini anlamak üzere yola çıkılarak mizahın en etkili yollarından biri olan karikatür metinleri üzerine hem içerik hem de söylem analizi yapılacaktır.

Anahtar kelimeler: İçerik Analizi, Mizah, Postmodernizm, Postmodern Dindarlık, Post-Sekülerizm, Söylem Çözümlemesi

ABSTRACT

DISCOURSE AND ANALYSIS OF POSTMODERN RELIGION IN TURKISH HUMOR MAGAZINES

Şehnaz ARDALI

Department of Communication Design and Management

Graduate School of Anadolu University, July 2025

Supervisor: Prof. Dr. Rüçhan GÖKDAĞ

(Co-Supervisor: Doç. Dr. Hasan ÇALIŞKAN)

In postmodern process, while all concepts and phenomena have been transformed as a result of the loss of stability of the ground on which they sit due to global influences and the effect of disappearing borders, phenomenon of religion has undergone change and transformation not only in terms of its internal structure but also in terms of its social impact. Secular thinkers, who claimed that the influence of religion, whose influence in society had receded into the background with the perspective based on superiority of reason and science in the Enlightenment process, would completely disappear and that societies would exist with methods based on reason, have experienced that religions do not disappear in the postmodern world, on the contrary, they are differentiated, drawn to individual and pluralistic platforms. In order to cope with crises of modern world, which from time to time became unsolvable through rational means, individuals continued to keep their belief systems alive in their homes and private spaces, even if they distanced themselves from religious institutional structures. As a result of a global pandemic (Covid-19) as a crisis, individuals have produced their own belief systems against this problem where solutions produced through reason are not sufficient. As a result of various social problems triggered by this crisis, the phenomenon of postmodern religion has become observable. Within the scope of this study, although humor is quite contrary to traditional structure of religion, both content and discourse analysis will be carried out on cartoon texts, one of the most effective ways of humor, in order to understand the religion of postmodern times through the discourses positioned on these blurred boundaries.

Keywords: *Content Analysis, Humor, Postmodernism, Postmodern Religiosity, Post-Secularism, Discourse Analysis*

25/07/2025

ETİK İLKE VE KURALLARA UYGUNLUK BEYANNAMESİ

Bu tezin bana ait, özgün bir çalışma olduğunu; çalışmamın hazırlık, veri toplama, analiz ve bilgilerin sunumu olmak üzere tüm aşamalarında bilimsel etik ilke ve kurallara uygun davrandığımı; bu çalışma kapsamında elde edilen tüm veri ve bilgiler için kaynak gösterdiğimi ve bu kaynaklara kaynakçada yer verdiğimi; bu çalışmanın Anadolu Üniversitesi tarafından kullanılan “Bilimsel İntihal Tespit Programı”yla tarandığını ve hiçbir şekilde “intihal içermediğini” beyan ederim. Herhangi bir zamanda, çalışmamla ilgili yaptığım bu beyana aykırı bir durumun saptanması durumunda, ortaya çıkacak tüm ahlaki ve hukuki sonuçları kabul ettiğimi bildiririm.

.....

Şehnaz ARDALI

STATEMENT OF COMPLIANCE WITH ETHICAL PRINCIPLES AND RULES

I hereby truthfully declare that this thesis/dissertation is an original work prepared by me; that I have behaved in accordance with the scientific ethical principles and rules throughout the stages of preparation, data collection, analysis and presentation of my work; that I have cited the sources of all the data and information that could be obtained within the scope of this study, and included these sources in the references section; and that this study has been scanned for plagiarism with “Scientific Plagiarism Detection Program” used by Anadolu University, and that “it does not have any plagiarism” whatsoever. I also declare that, if a case contrary to my declaration is detected in my work at any time, I hereby express my consent to all the ethical and legal consequences that are involved.

.....

Şehnaz ARDALI

ÖN SÖZ/TEŞEKKÜR

Bu tez çalışmasında, Türk mizah dergileri içerisinde postmodern din olgusunun görünümü, bu olguya işaret eden imgeler ve bu imgelerin söylemsel karşılıkları ortaya konulmak istenmiştir. Bunu yaparken ilk önce postmodern din olgusunu anlamak üzere dinin tarih ve toplum içerisindeki yeri, dönüşümü ve dini ele alan toplumsal kuramların bakış açılarının dönüşüm süreci ele alınmıştır. Ardından çalışmanın materyalini oluşturan mizahın anlamı, tarihi seyri ve mizah üzerine yazılmış kuramlar değerlendirilerek dinin mizah içerisinde yeri açıklanmıştır. Son olarak ise göz ardı edilemeyecek bir husus olan din ve iletişim araçlarının ilişkisi ortaya konularak çalışma temellendirilmiş ve mizah içerisinde postmodern din olgusuna dair izlekler takip edilerek bir postmodern din görünümü ortaya konulmuştur.

Öncelikle tez konusu seçimini yerine getirirken ve tez sürecinin gelişiminde isteklerimi göz ardı etmeksizin alana dair engin bilgisiyle yardımını esirgemeyen tez danışmanım Prof. Dr. Rüçhan GÖKDAĞ'a teşekkürlerimi sunarım. Tez izleme süreçlerimde, ilk safhalarda jüri olarak bana yol gösteren, özellikle tezin şekil düzeltmelerinde ve yönteme dair ilerlemelerimde beni destekleyecek bilgilerle tezimin gelişimine büyük katkılar sağlayan ikinci tez danışmanım Doç. Dr. Hasan ÇALIŞKAN'a, tezimin en karmaşık bölümlerinden birisi olan mizah konusuna dair doğru kaynaklara ulaşabilmem konusunda beni yönlendiren Prof. Dr. Ayşe CANATAN'a, yine tezin yazım kuralları ile ilgili bana yol gösteren Doç. Dr. Can Cemal CİNGİ'ye, tezimin ilk aşamalarında tez çalışmamı okuyup değerlendirerek engin bilgileri ışığında doğru yolda ilerlememi sağlayan Prof. Dr. Dursun GÖKDAĞ'a, tezimin savunması esnasında değerli bilgileri ışığında bana yol gösteren jüri üyelerim Prof. Dr. Sibel ONURSOY'a ve Prof. Dr. Gülbin ÖZDAMAR AKARÇAY'a, tezimin yönteminin belkemiğini oluşturan istatistiki süreçlerde gerekli kontrolleri sağlayarak yolumda yeterli ve geçerli bir şekilde ilerlememe katkı sağladığı için Dr. Halil ERYILMAZ'a ve karikatürlere dair engin bilgileri ışığında bir karikatüre nasıl bakmam gerektiğini öğreten Erol BÜYÜKMERİÇ hocama teşekkürlerimi sunarım. Tezin akademik süreçlerinin hem içerisinde hem de dışında tüm eğitim hayatım boyunca benden maddi ve manevi desteklerini esirgemeyen her zaman yanımda olan özellikle anneannem Emine GÖZE'ye, annem Serap ARDALI'ya, merhum babam Ahmet ARDALI'ya ve kardeşim Dr. Şükrü ARDALI'ya teşekkürlerimi bir borç bilirim.

25/07/2025

ÜRETKEN YAPAY ZEKÂ KULLANIM BEYANI

Bu tez çalışmasının hazırlanması, yürütülmesi, verilerin analizi vb. aşamalarının herhangi birinde üretken yapay zekâ programlarından yararlanmadığımı beyan ederim.

Herhangi bir zamanda, çalışmamla ilgili yaptığım bu beyana aykırı bir durumun saptanması durumunda, ortaya çıkacak tüm ahlaki ve hukuki sonuçları kabul ettiğimi bildiririm.

.....

Şehnaz ARDALI

25/05/2025

DECLARATION OF GENERATIVE ARTIFICIAL INTELLIGENCE USAGE

I declare that I have not used generative artificial intelligence programs at any stage of the preparation, execution, data analysis, etc. of this study.

I also declare that, if a case contrary to my declaration is detected in my work at any time, I hereby express my consent to all the ethical and legal consequences that are involved.

.....
Şehnaz ARDALI

İÇİNDEKİLER

BAŞLIK SAYFASI.....	i
JÜRİ VE ENSTİTÜ ONAYI.....	ii
ÖZET	iii
ABSTRACT.....	iv
ETİK İLKE VE KURALLARA UYGUNLUK BEYANNAMESİ.....	v
STATEMENT OF COMPLIANCE WITH ETHICAL PRINCIPLES AND RULES	vi
ÖN SÖZ /TEŞEKKÜR.....	vii
ÜRETKEN YAPAY ZEKÂ KULLANIM BEYANI	viii
DECLARATION OF GENERATIVE ARTIFICIAL INTELLIGENCE USAGE .	ix
İÇİNDEKİLER.....	x
TABLolar DİZİNİ.....	xii
ŞEKİLLER DİZİNİ.....	xvi
GÖRSELLER DİZİNİ	xix
1. GİRİŞ.....	1
1.1. Problem	6
1.2. Amaç.....	9
1.3. Önem	9
1.4. Sınırlılıklar.....	10
1.5. Varsayımlar.....	11
1.6. Tanımlar	11
2. ALANYAZIN.....	14
2.1. Postmodern Dindarlık Olgusu	14
2.1.1. Din olgusu ile ilgili kuramsal yaklaşımlar.....	14
2.1.2. Postmodern süreçte sekülerizm ve din	22
2.2. Mizah ve Din.....	27
2.2.1. Mizahın tarihi ve toplumsal işlevleri	27
2.2.2. Mizah, din ve dindarlık.....	37
2.2.3. Yazılı ve görsel medyada din ve söylem	45
2.3. Araştırma Konusuna Dair Son On Yıl İçerisinde Gerçekleştirilmiş Çalışmalar	54
3. YÖNTEM.....	58
3.1. Araştırma Modeli	58
3.2. Evren ve Örneklem	59

3.3. Veri Toplama Teknikleri	61
3.3.1. Göstergebilim ve Sembolik İletişim	67
3.4. Verilerin Toplanması ve Analizi	72
3.5. İçerik Analizi.....	78
3.6. Van Dijk'ın Söylem Çözümlemesi.....	221
4.BULGULAR VE YORUM	296
5.SONUÇ VE ÖNERİLER.....	316
5.1. Sonuç	316
5.2. Öneriler	321
KAYNAKÇA	323
EKLER	
ÖZ GEÇMİŞ	

TABLÖLAR DİZİNİ

Sayfa

Tablo 3.4.1 Van Dijk Yapı Metni	76
Tablo 3.5.1 Ana Figür Cinsiyet ile Pandemi Bağlantısı İlişki	79
Tablo 3.5.2 Ana Figür Kimlik ve Ana Figür Renk İlişki	80
Tablo 3.5.3 Karikatürdeki Mekân ve Mekânın Rengi İlişki	82
Tablo 3.5.4 Karikatür Boyutu ve Sayfa Boyutu İlişki	84
Tablo 3.5.5 Derginin İsmi ve Ana Figür Cinsiyet İlişki	84
Tablo 3.5.6 Ana Figür Kimlik ve Ana Figür Cinsiyet İlişki	86
Tablo 3.5.7 Ana Figür Renk ve Ana Figür Cinsiyet İlişki	88
Tablo 3.5.8 Mekân ve Ana Figür Cinsiyet İlişki.....	90
Tablo 3.5.9 İnanca Bakış Açısı 2 ve Ana Figür Cinsiyet ilişkisi.....	91
Tablo 3.5.10 Kutsalla Olan Bağ ve Ana Figür Cinsiyet İlişki	93
Tablo 3.5.11 Meditasyon/Yoga ve Ana Figür Cinsiyet İlişki	95
Tablo 3.5.12 Enerji Çalışması ve Ana Figür Cinsiyet İlişki	96
Tablo 3.5.13 Etkisiz Tanrı İnancı ve Ana Figür Cinsiyet İlişki	97
Tablo 3.5.14 Tanrının Onaylayıcı Varlığı ve Ana Figür Cinsiyet İlişki	98
Tablo 3.5.15 Resmi Dini Uygulamaların Yorumları ve Ana Figür Cinsiyet İlişki.....	100
Tablo 3.5.16 Dini Elitist/Popülist İmgeler ve Ana Figür Cinsiyet İlişki	101
Tablo 3.5.17 Dini Merkez/Çevre İmgeleri ve Ana Figür Cinsiyet İlişki	103
Tablo 3.5.18 Dini Siyasal/Kültürel İmgeler ve Ana Figür Cinsiyet İlişki	105
Tablo 3.5.19 Kitabî/Ümmî İmgeler ve Ana Figür Cinsiyet İlişki	106
Tablo 3.5.20 Ortodoks/Heterodoks İmgeler ve Ana Figür Cinsiyet İlişki	108
Tablo 3.5.21 Budizm ve Ana Figür Cinsiyet İlişki	109
Tablo 3.5.22 Hristiyanlık ve Ana Figür Cinsiyet İlişki.....	111
Tablo 3.5.23 İslam ve Ana Figür Cinsiyet İlişki	112
Tablo 3.5.24 Yahudilik ve Ana Figür Cinsiyet İlişki.....	113
Tablo 3.5.25 Kişisel Gelişim/Spiritüalizm ve Ana Figür Cinsiyet İlişki	114
Tablo 3.5.26 Tarikatlar ve Ana Figür Cinsiyet İlişki	115
Tablo 3.5.27 Çizerin Cinsiyeti ve Ana Figür Cinsiyet İlişki.....	116
Tablo 3.5.28 Dinin Çağrıştırdıkları ve Ana Figür Cinsiyet İlişki	118
Tablo 3.5.29 Ana Figür Giyim ve Ana Figür Cinsiyet İlişki	119

Tablo 3.5.30 Dinin Çağrıştırdıkları ve Ana Figür Renk İlişki	121
Tablo 3.5.31 Çizerin Cinsiyeti ve Dergi İsmi İlişki	122
Tablo 3.5.32 Çizerin Cinsiyeti ve Dergi Tarihi İlişki	124
Tablo 3.5.33 Çizerin Cinsiyeti ve Ana Figür Kimlik İlişki.....	125
Tablo 3.5.34 Çizerin Cinsiyeti ve Mekân İlişki	127
Tablo 3.5.35 Çizerin Cinsiyeti ve İnancın Ele Alınış Şekli İlişki.....	128
Tablo 3.5.36 Çizerin Cinsiyeti ve Karikatürün İnanca Bakış Açısı 1 İlişki.....	130
Tablo 3.5.37 Çizerin Cinsiyeti ve Karikatürün İnanca Bakış Açısı 2 İlişki.....	131
Tablo 3.5.38 Çizerin Cinsiyeti ve Teknolojik İlişkilendirme İlişki	133
Tablo 3.5.39 Çizerin Cinsiyeti ve Manevi İlişkilendirme İlişki.....	134
Tablo 3.5.40 Çizerin Cinsiyeti ve Enerji Çalışması İlişki.....	135
Tablo 3.5.41 Çizerin Cinsiyeti ve Diğer Dini Uygulamalar İlişki	137
Tablo 3.5.42 Çizerin Cinsiyeti ve Kutsalla Olan Bağ İlişki.....	138
Tablo 3.5.43 Çizerin Cinsiyeti ve Etkisiz Tanrı İnancı İlişki	139
Tablo 3.5.44 Çizerin Cinsiyeti ve Tanrının Onaylayıcı Varlığı İlişki.....	140
Tablo 3.5.45 Çizerin Cinsiyeti ve Dini Uygulamalar Kolaj İlişki	141
Tablo 3.5.46 Çizerin Cinsiyeti ve Resmi Dini Uygulamaların Yorumları İlişki	143
Tablo 3.5.47 Çizerin Cinsiyeti ve Budizm İlişki.....	144
Tablo 3.5.48 Çizerin Cinsiyeti ve İslam İlişki	145
Tablo 3.5.49 Çizerin Cinsiyeti ve Kişisel Gelişim/Spiritüalizm İlişki.....	146
Tablo 3.5.50 Çizerinin Cinsiyeti ve Dinin Çağrıştırdıkları İlişki.....	147
Tablo 3.5.51 İnancın Ele Alınış Şekli ve Ana Figür Kimlik İlişki	149
Tablo 3.5.52 İnanca Bakış Açısı 1 ve Ana Figür Kimlik İlişki.....	150
Tablo 3.5.53 İnanca Bakış Açısı 2 ve Ana Figür Kimlik İlişki.....	152
Tablo 3.5.54 Din-Bilimsellik Bağlantısı ve Ana Figür Kimlik İlişki	154
Tablo 3.5.55 Ticari İlişkilendirme ve Ana Figür Kimlik İlişki.....	155
Tablo 3.5.56 Dua ve Ana Figür Kimlik İlişki	157
Tablo 3.5.57 Meditasyon/Yoga ve Ana Figür Kimlik İlişki	158
Tablo 3.5.58 Enerji Çalışması ve Ana Figür Kimlik İlişki	160
Tablo 3.5.59 Diğer ve Ana Figür Kimlik İlişki.....	161
Tablo 3.5.60 Kutsalla Olan Bağ ve Ana Figür Kimlik İlişki	163
Tablo 3.5.61 Dini Elitist/Popülist İmgeler ve Ana Figür Kimlik İlişki	164
Tablo 3.5.62 Dini Merkez/Çevre İmgeleri ve Ana Figür Kimlik İlişki	166

Tablo 3.5.63	Dini Siyasal/Kültürel İmgeler ve Ana Figür Kimlik İlişki	167
Tablo 3.5.64	Kitabi/Ümmi İmgeler ve Ana Figür Kimlik İlişki	169
Tablo 3.5.65	Ortodoks/Heterodoks İmgeler ve Ana Figür Kimlik İlişki	170
Tablo 3.5.66	Etkisiz Tanrı İnancı ve Ana Figür Kimlik İlişki ⁴	172
Tablo 3.5.67	Tanrının Onaylayıcı Varlığı ve Ana Figür Kimlik İlişki	173
Tablo 3.5.68	Dini Uygulamalar Kolaj ve Ana Figür Kimlik İlişki	175
Tablo 3.5.69	Folklorik Öğelerin Görünürlüğü ve Ana Figür Kimlik İlişki	176
Tablo 3.5.70	Resmi Dini Uygulamaların Yorumları ve Ana Figür Kimlik İlişki	178
Tablo 3.5.71	Ticari Çağrışım ve Ana Figür Kimlik İlişki	179
Tablo 3.5.72	Budizm ve Ana Figür Kimlik İlişki	181
Tablo 3.5.73	Hristiyanlık ve Ana Figür Kimlik İlişki	182
Tablo 3.5.74	İslam ve Ana Figür Kimlik İlişki	183
Tablo 3.5.75	Diğer Kurumsal Dinler ve Ana Figür Kimlik İlişki	185
Tablo 3.5.76	Batıl İnançlar ve Ana Figür Kimlik İlişki	186
Tablo 3.5.77	Folklorik İnançlar ve Ana Figür Kimlik İlişki	187
Tablo 3.5.78	Kişisel Gelişim/Spiritüalizm ve Ana Figür Kimlik İlişki	189
Tablo 3.5.79	Mitolojik Anlatılar ve Ana Figür Kimlik İlişki	190
Tablo 3.5.80	Tarikatlar ve Ana Figür Kimlik İlişki	191
Tablo 3.5.81	Tasavvufi İnançlar/Uygulamalar ve Ana Figür Kimlik İlişki	193
Tablo 3.5.82	Din-Bilimsellik Bağlantısı ve Teknolojik İlişkilendirme İlişki	194
Tablo 3.5.83	Namaz ve Kutsalla Olan Bağ İlişki	195
Tablo 3.5.84	Dua ve Kutsalla Olan Bağ İlişki	196
Tablo 3.5.85	Meditasyon/Yoga ve Kutsalla Olan Bağ İlişki	197
Tablo 3.5.86	Diğer Dini Uygulamalar ve Kutsalla Olan Bağ İlişki	198
Tablo 3.5.87	Etkisiz Tanrı İnancı ve Budizm İlişki	200
Tablo 3.5.88	Etkisiz Tanrı İnancı ve İslam İlişki	201
Tablo 3.5.89	Dini Uygulamalar Kolaj ve Hristiyanlık İlişki	201
Tablo 3.5.90	Tanrının Onaylayıcı Varlığı ve Budizm İlişki	202
Tablo 3.5.91	Tanrının Onaylayıcı Varlığı ve İslam İlişki	203
Tablo 3.5.92	Dini Uygulamalar Kolaj ve Tasavvufi İnançlar İlişki	203
Tablo 3.5.93	Dini Uygulamalar Kolaj ve Diğer İnançlar İlişki	204
Tablo 3.5.94	Folklorik Öğelerin Görünürlüğü ve Batıl İnançlar İlişki	205
Tablo 3.5.95	Folklorik Öğelerin Görünürlüğü ve Folklorik İnançlar İlişki	206

Tablo 3.5.96	Folklorik Öğelerin Görünürlüğü ve Şamanizm İlişki	206
Tablo 3.5.97	Resmi Dini Uygulamaların Yorumları ve Budizm İlişki.....	207
Tablo 3.5.98	Resmi Dini Uygulamaların Yorumları ve İslam İlişki.....	208
Tablo 3.5.99	Resmi Dini Uygulamaların Yorumları ve Hristiyanlık İlişki	208
Tablo 3.5.100	Resmi Dini Uygulamaların Yorumları ve Yahudilik İlişki	209
Tablo 3.5.101	Etkisiz Tanrı İnancı ve Folklorik İnançlar İlişki.....	210
Tablo 3.5.102	Etkisiz Tanrı İnancı ve Kişisel Gelişim/Spiritüalizm İlişki	211
Tablo 3.5.103	Tanrının Onaylayıcı Varlığı ve Folklorik İnançlar İlişki.....	211
Tablo 3.5.104	Tanrının Onaylayıcı Varlığı ve Kişisel Gelişim/Spiritüalizm İlişki	212
Tablo 3.5.105	Resmi Dini Uygulamaların Yorumları ve Batıl İnançlar İlişki.....	213
Tablo 3.5.106	Ticari Çağırışım ve Batıl İnançlar İlişki	214
Tablo 3.5.107	Din-Bilimsellik Bağlantısı ve Pandemi Bağlantısı İlişki.....	215
Tablo 3.5.108	Din-Bilimsellik Bağlantısı ve Kutsalla Olan Bağ İlişki.....	215
Tablo 3.5.109	Teknolojik İlişkilendirme ve Kutsalla Olan Bağ İlişki.....	216
Tablo 3.5.110	Manevi İlişkilendirme ve Kutsalla Olan Bağ İlişki	217
Tablo 3.5.111	Meditasyon/Yoga ve Pandemi Bağlantısı İlişki.....	217
Tablo 3.5.112	Budizm ve Pandemi Bağlantısı İlişki.....	218
Tablo 3.5.113	Hristiyanlık ve Pandemi Bağlantısı İlişki	219
Tablo 3.5.114	Kişisel Gelişim/Spiritüalizm ve Pandemi Bağlantısı İlişki.....	220
Tablo 3.5.115	Dergi Tarihi ve Pandemi Bağlantısı İlişki	220

ŞEKİLLER DİZİNİ

Sayfa

Şekil 3.5.1 Ana Figür Kimlik ve Ana Figür Renk Dağılım.....	80
Şekil 3.5.2 Karikatürdeki Mekân ve Mekânın Rengi Dağılım	83
Şekil 3.5.3 Dergi İsmi ve Ana Figür Cinsiyet Dağılım	85
Şekil 3.5.4 Ana Figür Kimlik ve Ana Figür Cinsiyet Dağılım.....	86
Şekil 3.5.5 Ana Figür Renk ve Ana Figür Cinsiyet Dağılım.....	89
Şekil 3.5.6 Karikatürdeki Mekân ve Ana Figür Cinsiyet Dağılım	90
Şekil 3.5.7 İnanca Bakış Açısı ve Ana Figür Cinsiyet Dağılım	92
Şekil 3.5.8 Kutsalla Olan Bağ ve Ana Figür Cinsiyet Dağılım	93
Şekil 3.5.9 Meditasyon/Yoga ve Ana Figür Cinsiyet Dağılım	95
Şekil 3.5.10 Enerji Çalışma ve Ana Figür Cinsiyet Dağılım.....	96
Şekil 3.5.11 Etkisiz Tanrı İnancı ve Ana Figür Cinsiyet Dağılım.....	97
Şekil 3.5.12 Tanrının Onaylayıcı Varlığı ve Ana Figür Cinsiyet Dağılım.....	99
Şekil 3.5.13 Resmi Dini Uygulamaların Yorumları ve Ana Figür Cinsiyet Dağılım .	100
Şekil 3.5.14 Dini Elitist/Popülist İmgeler ve Ana Figür Cinsiyet Dağılım	101
Şekil 3.5.15 Dini Merkez/Çevre İmgeleri ve Ana Figür Cinsiyet Dağılım	104
Şekil 3.5.16 Dini Siyasal/Kültürel İmgeler ve Ana Figür Cinsiyet Dağılım	105
Şekil 3.5.17 Kitabî/Ümmî İmgeler ve Ana Figür Cinsiyet Dağılım.....	107
Şekil 3.5.18 Ortodoks/Heterodoks İmgeler ve Ana Figür Cinsiyet Dağılım.....	108
Şekil 3.5.19 Budizm ve Ana Figür Cinsiyet Dağılım.....	110
Şekil 3.5.20 Hristiyanlık ve Ana Figür Cinsiyet Dağılım	111
Şekil 3.5.21 İslam ve Ana Figür Cinsiyet Dağılım.....	112
Şekil 3.5.22 Yahudilik ve Ana Figür Cinsiyet Dağılım	113
Şekil 3.5.23 Kişisel Gelişim/Spiritüalizm ve Ana Figür Cinsiyet Dağılım.....	114
Şekil 3.5.24 Tarikatlar ve Ana Figür Cinsiyet Dağılım.....	116
Şekil 3.5.25 Çizerin Cinsiyeti ve Ana Figür Cinsiyet Dağılım	117
Şekil 3.5.26 Dinin Çağrıştırdıkları ve Ana Figür Cinsiyet Dağılım.....	118
Şekil 3.5.27 Ana Figür Giyim ve Ana Figür Cinsiyet Dağılım	120
Şekil 3.5.28 Dinin Çağrıştırdıkları ve Ana Figür Renk Dağılım.....	121
Şekil 3.5.29 Çizerin Cinsiyeti ve Dergi İsmi Dağılım.....	123
Şekil 3.5.30 Çizerin Cinsiyeti ve Dergi Tarihi Dağılım	124

Şekil 3.5.31 Çizerin Cinsiyeti ve Ana Figür Kimlik Dağılım	126
Şekil 3.5.32 Çizerin Cinsiyeti ve Karikatürdeki Mekân Dağılım.....	127
Şekil 3.5.33 Çizerin Cinsiyeti ve İnancın Ele Alınış Şekli Dağılım.....	129
Şekil 3.5.34 Çizerin Cinsiyeti ve İnanca Bakış Açısı 1 Dağılım.....	130
Şekil 3.5.35 Çizerin Cinsiyeti ve İnanca Bakış Açısı 2 Dağılım.....	132
Şekil 3.5.36 Çizerin Cinsiyeti ve Teknolojik İlişkilendirme Dağılım	133
Şekil 3.5.37 Çizerin Cinsiyeti ve Manevi İlişkilendirme Dağılım	134
Şekil 3.5.38 Çizerin Cinsiyeti ve Enerji Çalışması Dağılım	136
Şekil 3.5.39 Çizerin Cinsiyeti ve Diğer Dini Uygulamalar Dağılım.....	137
Şekil 3.5.40 Çizerin Cinsiyeti ve Kutsalla Olan Bağ Dağılım	138
Şekil 3.5.41 Çizerin Cinsiyeti ve Etkisiz Tanrı İnancı Dağılım	140
Şekil 3.5.42 Çizerin Cinsiyeti ve Tanrının Onaylayıcı Varlığı Dağılım	141
Şekil 3.5.43 Çizerin Cinsiyeti ve Dini Uygulamalar Kolaj Dağılım	142
Şekil 3.5.44 Çizerin Cinsiyeti ve Resmi Dini Uygulamalar Varlığı Dağılım	143
Şekil 3.5.45 Çizerin Cinsiyeti ve Budizm Dağılım	144
Şekil 3.5.46 Çizerin Cinsiyeti ve İslam Dağılım	145
Şekil 3.5.47 Çizerin Cinsiyeti ve Kişisel Gelişim/Spiritüalizm Dağılım	147
Şekil 3.5.48 Çizerinin Cinsiyeti ve Dinin Çağrıştırdıkları Dağılım	148
Şekil 3.5.49 İnancın Ele Alınış Şekli ve Ana Figür Kimlik Dağılım	149
Şekil 3.5.50 İnanca Bakış Açısı 1 ve Ana Figür Kimlik Dağılım	151
Şekil 3.5.51 İnanca Bakış Açısı 2 ve Ana Figür Kimlik Dağılım	153
Şekil 3.5.52 Din ve Bilimsel Bağlantısı ve Ana Figür Kimliği Dağılım.....	154
Şekil 3.5.53 Ticari İlişkilendirme ve Ana Figür Kimlik Dağılım	156
Şekil 3.5.54 Dua ve Ana Figür Kimlik Dağılım.....	157
Şekil 3.5.55 Meditasyon/Yoga ve Ana Figür Kimlik Dağılım.....	159
Şekil 3.5.56 Enerji Çalışması ve Ana Figür Kimlik Dağılım.....	160
Şekil 3.5.57 Diğer Dini Uygulamalar ve Ana Figür Kimlik Dağılım	162
Şekil 3.5.58 Kutsalla Olan Bağ ve Ana Figür Kimlik Dağılım	163
Şekil 3.5.59 Dini Elitist/Popülist İmgeler ve Ana Figür Kimlik Dağılım	165
Şekil 3.5.60 Dini Merkez/Çevre İmgeleri ve Ana Figür Kimlik Dağılım.....	166
Şekil 3.5.61 Dini Siyasal/Kültürel İmgeler ve Ana Figür Kimlik Dağılım.....	168
Şekil 3.5.62 Kitabı/Ümmi İmgeler ve Ana Figür Kimlik Dağılım.....	169
Şekil 3.5.63 Ortodoks/Heterodoks İmgeler ve Ana Figür Kimlik Dağılım.....	171

Şekil 3.5.64 Etkisiz Tanrı İnancı ve Ana Figür Kimlik Dağılım.....	172
Şekil 3.5.65 Tanrının Onaylayıcı Varlığı ve Ana Figür Kimlik Dağılım.....	174
Şekil 3.5.66 Dini Uygulamalar Kolaj ve Ana Figür Kimlik Dağılım.....	175
Şekil 3.5.67 Folklorik Öğelerin Görünürlüğü ve Ana Figür Kimlik Dağılım.....	177
Şekil 3.5.68 Resmi Dini Uygulamaların Yorumları ve Ana Figür Kimlik Dağılım ...	178
Şekil 3.5.69 Ticari Çağrışım ve Ana Figür Kimlik Dağılım	180
Şekil 3.5.70 Budizm ve Ana Figür Kimlik Dağılım.....	181
Şekil 3.5.71 Hristiyanlık ve Ana Figür Kimlik Dağılım	182
Şekil 3.5.72 İslam ve Ana Figür Kimlik Dağılım.....	184
Şekil 3.5.73 Diğer Kurumsal Dinler ve Ana Figür Kimlik Dağılım	185
Şekil 3.5.74 Batıl İnançlar ve Ana Figür Kimlik Dağılım.....	186
Şekil 3.5.75 Folklorik İnançlar ve Ana Figür Kimlik Dağılım	188
Şekil 3.5.76 Kişisel Gelişim/Spiritüalizm ve Ana Figür Kimlik Dağılım.....	189
Şekil 3.5.77 Mitolojik Anlatılar ve Ana Figür Kimlik Dağılım	190
Şekil 3.5.78 Tarikatlar ve Ana Figür Kimlik Dağılım.....	192
Şekil 3.5.79 Tasavvufi İnançlar ve Ana Figür Kimlik Dağılım	193
Şekil 3.5.80 Namaz ve Kutsalla Olan Bağ Dağılım	195
Şekil 3.5.81 Dua ve Kutsalla Olan Bağ Dağılım.....	196
Şekil 3.5.82 Meditasyon/Yoga ve Kutsalla Olan Bağ Dağılım	197
Şekil 3.5.83 Diğer Dini Uygulamalar ve Kutsalla Olan Bağ Dağılım	199
Şekil 3.5.84 Dergi Tarihi ve Pandemi Bağlantısı Dağılım	221

GÖRSELLER DİZİNİ

Sayfa

Görsel 3.6.1 İ. Özşüslü, 2020, (Bayan Yanı, 2020, 101(3))	225
Görsel 3.6.2 B. Yılmaz, 2021, (Bayan Yanı, 2021, 109(12))	228
Görsel 3.6.3 İ. Özşüslü, 2021, (Bayan Yanı, 2021, 115(7))	238
Görsel 3.6.4 S. Selvi, 2020, Leman (2020, 15(3))	244
Görsel 3.6.5 B. Boysal, 2020, Leman (2020, 19(7))	247
Görsel 3.6.6 Z. Ömeroğlu, 2020 (Leman, 2020, 23(5))	251
Görsel 3.6.7 Erçeren, 2021 (Leman, 2021, (37)7)	254
Görsel 3.6.8 O. Karadurmuş, 2021 (Leman, 2021, 49(14))	257
Görsel 3.6.9 İ. Altungök, 2020 (Uykusuz, 2020, 13(5))	260
Görsel 3.6.10 İ. Altungök, 2020 (Uykusuz, 2020, (15)5)	263
Görsel 3.6.11 C. Kılıç, 2020, Korono İstanbul'da "Bölüm 3: Diriliş" (Uykusuz, 2020, 23(6))	266
Görsel 3.6.12 N. Hakan, 2020, Hışım Osman (Uykusuz, 2020, 29(4))	282
Görsel 3.6.13 M. Sarıcı, 2020 (Uykusuz, 2020, 37(8))	292
Görsel 3.6.14 İ. Ekbul, 2020, Gelen Kutusu (Uykusuz, 2020, 47(14))	294

1. GİRİŞ

Modern toplumsal düzenin kaynağını oluşturan akılcı ve rasyonel bakış açısı ve bunun beraberinde getirdiği seküler yaklaşım, günümüz postmodern dünyasında yerini çok daha karmaşık bir sisteme ve düzene bırakmıştır. Akılcı ve bilime dayanan yaklaşımlar ve düzenlemeler neticesinde gelişmiş olan seküler bakış açısına göre modern toplumlarda dine dayanan açıklamalar ve düzenlemeler üstünlüğünü kaybetmeye başlamıştır. Hatta bu bakış açısından, günümüz toplumlarında dinin tamamen etkisiz hale geleceği ifade edilmiştir (Günay vd., 2012, s. 116-117)¹. Ancak postmodern sürecin karşılık geldiği sistemin bitmek bilmeyen krizleri ve artan belirsizlik durumu, akıl yoluyla üretilmiş çeşitli çözümlerin, problemleri çözmekte yetersiz kalışı nedeniyle ortaya çıkan koşullar seküler bakış açısını zayıflatmıştır. Din ve inançlar, bu akıl yoluyla üretilmiş çözümlerin yetersiz kaldığı yerlerde tekrar bambaşka bir formda devreye girmişlerdir. Bu postmodern süreçte akıl yoluyla ortaya konulan hiçbir şey kaybolmamış ama din ve inançlar da kendini çok farklı şekillerde göstererek yükselişe geçmiştir. Bu durum post-sekülerizm diye adlandırılan sekülerliğin bir başka formunun ortaya çıkışını ifade etmektedir. Post-seküler bu dönüşümün yaşandığı, akıl yoluyla üretilmiş çözümlere karşın belirsizliklerin arttığı kaygan bir zemine sahip olan bu dünyada birey çözemediği şeylerle ilgili olarak doğaüstü birtakım güçlere sarılabilmektedir. Bu inanç sistemleri hem kurumsal dinlerden hem de spiritüel birtakım inançlardan beslenerek ortaya çıkmaktadır. Küresel teknolojik gelişmeler de farklı toplumların yerelliklerinin ve geleneksel inanışlarının kolaylıkla dolaşıma geçmesine ve herkesin bunlardan haberdar olmasına olanak sağlamaktadır. Bu dönüşümler ve gelişmeler sonucunda değişmez kurallara sahip olan kurumsal dinlerin sınırlarını zorlamaya başlayan ve onları dönüşmeye teşvik eden postmodern bir din anlayışının ortaya çıkmıştır. Araştırmanın dikkate aldığı Covid-19 pandemisi sürecinde

---

¹ Berger'in sekülerleşme ve post-sekülerleşme üzerine ortaya koyduğu fikirler çerçevesinde ortaya çıkmış olan dinsel dönüşüm sürecine işaret edilmektedir. Berger, modernitenin insanlığın asırlar boyunca çatısı altında olduğu yuvayı darmadağın ettiğine işaret ederek modernizmin ikilemlerini ön plana çıkaran açıklamalar yapmıştır. "Modern bilinç"e işaret eden Berger, modernliğin kaçınılmaz olarak çoğulculukla sonuçlanacağına dair yaklaşımlar üretmiştir. Ona göre çoğulculuk, dine sekülerleşmeden daha fazla zarar vermektedir. Modern-öncesi dönemde büyük bir öneme sahip olan din, insanların her türlü eylemlerini, düşüncelerini, yaşam tarzlarını, dünyaya bakışlarını belirleyen bir öğreti olarak görülmekteydi. Berger dinin bu yapısını "kubbe/şemsiye" metaforu ile ifade etmektedir. Bireylerin deneyimlediği olağanüstü şeyler, acı ve ıstıraplar, mutluluklar gibi durumlar önceden belirlendiği düşünülen bir kader çizgisi yönünde ilerliyordu. Bu yönüyle insanoğlunun hayatına anlam katan din sayesinde bireyler mutlu ve korunaklı bir yaşam sürüyorlardı. Fakat modernite ve onun getirdiği koşullar sonucunda olumsuz koşullar ve durumlardan korunmak için sığınılan bu çatının alt-üst olduğu gözlemlenmiştir. Sekülerleşme, dinî inanç ve pratikleri ortadan kaldıran bir süreç değildir. Fakat bu olgu, özellikle seküler dünya görüşünün entelektüel elitler ve akılcı yöntemler izleyen kurumlar tarafından düzenlemeye çalışıldığı topluluklarda, dinî yaşama bağlılık sürecinde önemli ölçüde bir zayıflama olarak ifade edilebilir (Dereli,2024, s. 33-39).

olduğu gibi çözülemeyen bir kriz karşısında, dini inanışlar kurumsal yapılardan ayrılarak, kendilerine bireysel ve özel alanlar kazanmıştır. Her birey artık kendi özel alanında inanç çoğulculukları içerisinde kendi inanç sistemini oluşturur hale gelmiştir. Resmi dini kurumlar geri plana çekilirken, özel dini inanç sistemleri yükselişe geçmiştir. Artık kurumsal yapılar eliyle kabul ettirilmeye çalışılan egemen inanç sistemleri de eskisi kadar etkili olamamaktadır. Bu postmodern süreçte ortaya çıkmış din olgusu dünyanın birçok farklı yerinde çok farklı görüntülerde ortaya çıkmaktadır. Farklılıkları ve çoğulculuğu temel alan postmodern din olgusunun gelişmesinde dünyanın girdiği ardı arkası kesilmeyen krizler, teknolojinin hızlı gelişimi, dünya üzerinde enformasyonun hızla artışı, ileri kapitalizmin neden olduğu artan oranda yalnızlaşma ve bireyselleşme, küreselleşmenin kendisi ve göç gibi birtakım unsurlar oldukça etkili olmaktadır. Postmodern dini inanışlara ortam hazırlayan bu post-seküler süreç, bilimselliğin gün geçtikçe arttığı ancak bunun yanında din ve inançların temeline dair bilgilerin toplumsal yapılar içerisinde dağılımının etkisiyle farklı dini inanışların da artış gösterdiği; dini inançlar ve bilimsel bulgular ve akılcı bilgilerin birbirleriyle çelişki içinde olmadığına farkına varıldığı postmodern bir süreçtir.

Postmodern dindarlık olgusu üzerine son 10 yıl içerisinde çok farklı alanlarda çok farklı değerlendirmeler yapılmıştır. Çeşitli ülkelerde teoloji, edebiyat, sosyoloji, antropoloji ve iletişim temelinde farklı araştırmalar ortaya konmuştur. Teolojik olarak yapılan çalışmalar kiliseler ve inançların içsel dönüşümü çerçevesinde ele alınmıştır. Edebiyat temelinde yapılan araştırmalarda ise ele alınan eserler belirli bir dönemi temsil eden romanların içerisindeki dini inanışların postmodern dönüşümüne işaret etmek üzere belirli kuramcılarının yaklaşımları çerçevesinde açıklanmıştır. Sosyolojik bağlamda yapılan araştırmalar, yine toplumsal olarak kiliseler başta olmak üzere dini kurumların işlevinin dönüşümünü gözlemlemek amacıyla ortaya konulmuştur ve ayrıca yine bu alanda ortaya konulmuş birtakım kuramsal yaklaşımlar ve kuramcılarının da postmodern din olgusuna bakış açısı sosyoloji alanındaki tezlerin konusunu oluşturmuştur. İletişim araştırmaları ise medyanın postmodern süreçte din olgusunu ne yönde dönüştürdüğünü ya da bu dönüşümün medyaya nasıl yansıdığını göstermeyi amaçlamışlardır.

Marcato (2000) ve Barrick (2018) günümüz postmodern toplumunda geleneksel inançlara ve kurumlara olan bağlılığın, inanç krizlerinin, yeni spiritüel eğilimlerin o toplumdaki din ve dindarlık olgusunu ne yönde şekillendirdiğini ortaya koymak üzere sosyolojik ve

teolojik temelli araştırmalar yapmışlardır. İçerisinde yaşanılan post modern süreçte eēitim seviyesinin artışı, teknolojik dönüşümler ve ilerlemeler, küreselleşmenin kültürlerin dolaşım süreçlerine olan olaēanst etkileri, küresel dünyanın bir köye dönüşmesi sebebiyle glerin kolaylaşması sonucunda artışı ve dünyadaki krizlerin ardı arkası kesilmeyecek derecede oēalması sebebiyle dini inanış şekillerinin dönüşümünü çalışan birçok detaylı araştırma yapılmıştır. Yapılan araştırmaların oēunun kuramsal temelini geç modernite anlayışı, postmodern kuramcılar ve yapısöküm anlayışı oluşturmaktadır. Bu anlayışla, Shubert (2005) ve Lanahan-Kalish (2019) modern toplum düzeninde ortaya çıkmış olan neo-şamanik ve neo-pagan inanışlarını ve onların ortaya ıkardıēı kiliseleri postmodern ve yapısökümcü sosyologların kuramları çerçevesinde yorumlamaya çalışmaktadır. Postmodern dünyanın getirdiēi dini bireysellik ve oēulculuk kavramlarını ortaya koydukları bu farklı örnekler üzerinden sosyolojik olarak açıklama çabasına girmişlerdir. Toplum içerisinde ortaya çıkan kuşak krizleri ve çeşitli kuşakların toplumsal dönüşüm içerisinde yařadıēı uyum problemleri ve sorunları üzerinden etnografik birtakım çalışmalar yapılmıştır. Bu kuşakların yařadıēı umutsuzlukları ve hayal kırıklıklarını, postmodern düşünce ile desteklenen bireysellik vurgusu çerçevesinde bir inanış ile aşmaya çalıştıklarına dair sonuçlar elde edilmiştir.

Dini oēulculuk ve bireysellik gibi kavramların ön plana ıktıēı araştırmalara literatürde sıklıkla rastlanmaktadır. Uzakdoēu'da bulunan kilise yapısına ve Hristiyan inanışına dair Park (2008), Yun (2011), Choo (2018) ve Lam (2015) farklı araştırmalar ortaya koymuşlardır. Bu araştırmaların hepsi Uzakdoēu'da toplumun sahip olduēu geleneksel dini inanış ve küresel hareketler sonucunda oraya götürülmüş olan Hristiyanlık inanışının etkileri düşünülerek yapılmış yine hem sosyolojik hem de antropolojik kökenli araştırmalardır. Yun'un (2015) yapmış olduēu ampirik araştırma, gen Koreli Hristiyanların kayda deēer bir kısmının hakikat iddiaları hakkında post modern görelili bir bakış açısı ile diēer dinlerle ilişkili olan oēulcu bakış açılarını kucakladıklarını göstermiştir. Daha önce de bahsedildiēi gibi alanda yapılmış olan bu araştırmaların kuramsal olarak temelleri postmodern ve yapısökümcü yaklaşımlara dayanmaktadır. Uzak doēu ülkelerini merkeze alarak yapılan araştırmalar genellikle Hristiyanlıēın yayılmacı tutumu nedeniyle ortaya çıkmış Hristiyanlaşma olgusunun ne yönde gerekleřtiēini ve sonuçlarını ortaya koymak üzere yapılmışlardır. Elbette postmodern dünyada dinlere bakış açısı oldukça deēiřtiēi gibi bireylerin inançlarına yaşamları içerisinde ayırdıkları konum da oldukça deēiřmiřtir. Literatürde karşılaşılan bu

araştırmalar, küreselleşme ile yaşanan göç, kültürlerin ithal edilmesi veya sömürgecilik gibi toplumsal hareketlilikler sonucunda ortaya çıkan iki kültürün karşılaşmasının ele alındığı disiplinlerarası çalışmalardır. Bu tür çalışmalara başka bir örnek olarak Timol'un (2017) araştırması verilebilir. Farklı bir kültür içerisinde oraya ait olmayan dini bir yapılanmanın araştırması olarak bu sefer dini tebliğ cemaati üzerine durulmuştur. Tebliğ Cemaati (TJ), yaygın olarak İslami tabandan dünyadaki uyanışın en büyük hareketi olarak kabul edilir, ancak Timol (2017), bu konunun önemli ölçüde araştırılmadığına vurgu yapmaktadır. Bu tez, 18 ay boyunca yürütülen sürekli etnografik saha çalışmasına dayalı olarak hareketin İngiliz kolunu incelemektedir. Bu konuda literatürde benzer bir toplumsal ve dini yapılanmayı işaret eden bir çalışma da Alonyenu (2018) tarafından Afrika'da yürütülmüştür. Bu, Afrika geleneksel dini, Hristiyanlık ve İslam'ın bir arada bulunuşunun toplumsal koşullarına dair bir araştırmadır. Bu noktada kristolojik ön varsayımlardan yola çıkarak kilisenin tek kurtuluş olduğunu iddia eden inanış bağlamında hem dini şiddeti hem de dini çoğulculuğu ele almaya çalıştığı sosyolojik ve antropolojik; disiplinler arası bir araştırma yürütmüştür. Din olgusunun özellikle kültürel ve antropolojik yapısı sebebiyle alanda son on yılda yapılan çalışmalar içerisinde etnografik çalışmalara da sıklıkla rastlanmaktadır.

Berger ve Stark gibi din sosyologlarını temele alarak post-sekülerizm, dini çoğulculuk, dini bireyselleşme, popüler din uygulamaları, dinsel uyanış gibi birtakım kavramlar dikkate alınarak çeşitli çalışmaların bakış açıları temellendirilmiştir (Park, 2016; Ülver, 2013). Yine edebiyat alanında ortaya konulan çeşitli çalışmalarda da postmodern süreçte önplana çıkmış olan yeni ateizm gibi çeşitli edebi akımların içerisinde felsefi değerlendirmeler ortaya konulduğu gözlemlenmektedir. Bu alanda yapılmış olan bir araştırma da post-modern teologlar ile post seküler yazarların aynı amaca hizmet ettiklerine dair fikirler romanlar yoluyla ortaya konmaktadır (Miller, 2018; Shepherd, 2017).

Ekoloji ve dini birtakım inanışları bir araya getiren yeni postmodern dini inanışlar çerçevesinde de araştırmalar yapılmaya çalışılmıştır. Sayem'in (2023) de araştırmasında temel aldığı bu konu, Cobb ve Nasr'ın çevre konularını kendi dini gelenekleriyle nasıl ele aldıklarını ve ortaya çıkan postmodern dini tutumlarını yorumlamaktadır.

Son dönemlerde postmodern din olgusu üzerine medya çerçevesinde yapılan iletişim araştırmalarıyla da karşılaşilmektedir. Vardi'nin (2012) Türkiye'de yaptığı tez

çalışmasında dinin iletişim araçlarından internet ile olan ilişkisi ve internetin dini öğreti ve iletilerin iletilmesinde kullanılması, internette dinin ve özellikle İslam'ın yer alış boyutları, İslam'ı öğrenme, kültürlenme ve İslam toplumunun sosyalleşmesinde internetin sunduğu imkân, fırsat ve olumsuz etkilerinin incelenmesi amaçlanmaktadır. Woollat (2015) ise bu alanda teolojik kökenli ancak sosyolojik bir teori olan Simulacrum teorisi üzerinden disiplinlerarası bir çalışma ortaya koymuştur. Woollat'ın (2015) araştırması daha önce çalışılmamış bir alan olan spiritüalizmin teolojik bir inanç sisteminden çağdaş İngiliz kültüründe medya gösterisine dönüşümünü ele almaktadır. Şengül (2018), bu alanda doktora tezi bağlamında yaptığı araştırma kapsamında muhafazakâr İslamcılık ve milliyetçiliği birbirine bağlamayı başaran ve uzun süredir iktidarda bulunan AK Parti'nin hegemonya sürecinin bir ürünü olarak görülen iki mizah (Hacamat ve Cafcaf) dergisi üzerinden hegemonik dönüşüme dair tahliller elde etmeye çalışmıştır. Polat (2019)'ın Türkiye'de gerçekleştirmiş olduğu doktora tezi ise değişen dindarlık göstergeleri ve sosyal medyada bunların yansımalarını ele alan psikoloji alanında gerçekleştirilmiştir. Bu araştırma sosyal medyanın bugün tüm yaşamı etkilemesi gibi dindarlık olgusunu da etkilediği düşüncesinden yola çıkılarak ortaya konulmuştur. Hayward (2020) ise tezinde postmodern dini yapılanmanın bir parçası olan bireysel dindarlık konusunu ele alarak, ilk önce gençler arasında bir ölçek uyguluyor ve daha sonra bir medya olan internet üzerinde yapılmış olan arama sonuçlarını değerlendirerek bununla ilgili bir sonuca ulaşmıştır. Sonuçlar, kurumsal dinle ilgili terimlerin popüleritesinin azalma eğiliminde olduğunu, azınlık dini gelenekleriyle ilgili birçok terimin ve genel maneviyatla ilgili terimlerin popüleritesinin arttığını göstermektedir.

Bu tez çalışmasında ise daha önceki araştırmalar içerisinde de farklı yönleriyle ele alınmış olan mizah metinleri üzerinden sekülerizm ve postsekülerizm kavramlarını ve tartışmalarını temel alan kuramlar çerçevesinde bir değerlendirme yapılmaktadır. Çünkü postmodern dindarlık olgusuna dair bilgilerin ve araştırmaların temeli bu tartışmalar çerçevesinde gelişmektedir. Araştırmanın konusunun dayandığı bu temel postmodern bakış açısından ve postmodernlik tezlerinden beslendiği için araştırmanın kavramsal çerçevesi ve bakış açısı da bu yönde yapılandırılmaktadır. Berger ve Stark gibi düşünürlerin ortaya koyduğu sekülerleşme ve yeni dini yapıları açıklayan kuramlar ve yaklaşımlar araştırmanın temel kuramsal çerçevesini oluşturulmaktadır. Bu alanda yapılan çalışmalar yukarıda da belirtildiği gibi genellikle disiplinlerarası çalışmalar olarak ifade edilebilir. Ortaya koyulan bu tez de benzer şekilde, bir taraftan din olgusuna

dair sosyolojik olanın kuramsal alanından yürütülürken bir taraftan iletişimin eleştirel bakış açısına sahip kuramsal ve yöntemsel alanından beslenerek ilerletilmektedir. Araştırmanın temelini oluşturan yöntem de literatürde iletişim alanında yapılmış olan benzer tezler gibi karma bir modelde; diğer bir deyişle hem nicel içerik analizi hem de Van Dijkçi eleştirel söylem çözümlemesi bağlamında inşa edilmektedir. Dolayısıyla, bu yöntem de tezin genel postmodern çerçevesini destekleyecek şekilde yapılandırılmaktadır. Alanda yapılan araştırmalar gibi bu araştırma da postmodern din olgusunun görünüşlerine dair bilgiler edinilmek üzere yapılmaktadır. Alanda yapılmış diğer araştırmalardan farklı olarak bu tez, postmodern din olgusunu, mizah dili çerçevesinde ve bu çerçevenin kendini sunduğu ideolojik bağlam içerisinden ortaya koyan bir şekilde ele alınmaktadır. Mizah kültürü eleştirel bir bakış açısına dayandığı için postmodern din olgusunun bu alanda incelemeye tabii tutulması onun toplumsal ve gündelik yaşam içerisindeki görünüşleri hakkında çok farklı bakış açılarına ulaşılmasına olanak sağlayabilmektedir. Postmodern din ve dindarlık olgularının karikatürler içerisinden ortaya konulan eleştirel bakış açısı alanından değerlendirilmesi, genel toplumsal dönüşümün ve günümüz toplumsal yapısında gerçekleşen değişimlerin izlenmesi adına önemlidir.

1.1. Problem

İletişim ve din olgusu birbiriyle oldukça karmaşık, karşılıklı bir ilişkiye sahiptir. Bu nedenle, tarihin herhangi bir döneminde iletişim süreçlerine/araçlarına atıfta bulunmaksızın dinin toplum hayatındaki görünümünü ve etkilerini analiz etmenin oldukça zor ve yetersiz bir çaba olacağı ifade edilebilir. Bu iletişim süreçleri yazılı ve sözlü her türlü iletişimi kapsamaktadır. Bununla beraber iletişim teknolojilerinin, inanç sistemlerinin tesis edilmesinde ve iletilmesinde önemli bir rol oynadığı da bilinmektedir. Bu teknolojiler, tarih boyunca kutsal metinlerin, dini öğretilerin ve pratiklerin nesiller boyunca aktarılmasını sağlamıştır. Diğer taraftan dinlerin ve çeşitli inanç formlarının da farklılaşan yeni iletişim biçimlerine ve teknolojilerine uyum sağlayarak toplumdaki varlığını sürdürdüğü ve bunları maneviyat deneyimine dâhil ettiği izlenmektedir. Bu sebeple dinin toplumsal dinamiklerle etkileşimi değerlendirmeye tabi tutulduğunda, bağımsız değişken olarak medyanın da dikkatli ve detaylı bir şekilde değerlendirilmesi gerekliliği göz ardı edilmemesi gereken bir husustur. Bu kuvvetli ilişkinin varlığı, medya ve din ilişkisinin sosyal bilimlerdeki farklı disiplinler içerisinde araştırılmaya ve incelenmeye değer bir tema olarak görülmesini sağlamıştır.

Araştırmanın temelini oluşturan yazılı iletişim tekniklerinden biri olan mizah dergilerinde ise eğlence ve gülme unsuru ön plana çıkmaktadır. Genel anlamda eğlence, gündelik kaygılardan toplumsal sorunlara kadar çok geniş bir alanda yaşanan sıkıntıların aşılabilmesi ve hafifletilebilmesinde çeşitli bireysel ve sosyal işlevler üstlenen; bireysel olduğu kadar toplumsal yaşamın da en temel ihtiyaçlarından biri olarak değerlendirilebilir. Ancak mizahtaki eğlence unsurunun içerisinde barındırdığı dinamikler birbiriyle iç içe geçmiş, eklemlenmiştir; politik ve eleştirel anlamda çok daha kompleks bir yapıya hizmet etmektedir. Mizah çoğunlukla birey ve toplum arasındaki uyum veya uyumsuzluk ilişkisini gündeme getirmesi ve bunu ancak eğlence unsurunu kullanarak belirginleştirmesi nedeniyle toplumsal bir eylemdir. Bu anlamda eğitsel işleve sahip olan ve çoğunlukla bir eğlence aracı olarak görülen mizah, toplumsal yaşamda önemli bir yere sahiptir. Mizah, dokusunda bulunan eğlence aracılığıyla eğitici işlevini daha etkin şekilde yerine getirmesi yönünden önemli bir olgudur (Şengül, 2018). Bu etkin işleyiş fonksiyonu ile ve onun sayesinde insandan insana kolaylıkla yayılarak genişleyerek, gücünü arttıran ve başlı başına ortak bir anlayış geliştirerek bir çeşit “dil” haline gelmiştir. Bu bağlamda mizahın dergiler, karikatürler, medya veya sosyal medya ürünleri gibi çok çeşitli versiyonları, bu ortak dilin kurulduğu ve ifade edildiği ürünler olarak belirtilebilir (Şengül, 2018). Tüm bunların yanında, mizahın toplumsal bir dil geliştirebilme becerisi, onu yalnızca bir güldürü malzemesi olmaktan öteye taşımaktadır. “Mizah, içeriği bakımından eleştirel bir söyleme sahip olan ancak bu eleştirileri eğlenceli bir biçimde sunması nedeniyle özgün bir dil ve eylem biçimidir (Şengül, 2018, s.16)”. Bu nedenle, mizah bir bakış açısı oluşturma ve çeşitli görüşleri sunabilmenin özgün bir aracı olarak toplumsal bir role sahiptir. Dolayısıyla, “abartmak, gülünçleştirmek, hücum etmek” anlamlarına gelen ve görsel bir mizah ifadesi olarak karikatürler, bu eleştirel ve eğitsel rolü içselleştirerek çizginin gücünü yansıtan eleştirel bir tür söylem ortaya koymaktadırlar. Aynı zamanda bir çeşit çizgi sanatı olarak tanımlanmaktadır. Baudelaire’a göre karikatür çizgi ve düşünceden oluşan karmaşık bir birliktir: Karikatürün, karşıtların içindeki öze ulaşmaya çalışan bir gözlem biçimi olduğu söylenebilir (Aktaran Şengül, 2018, s.30).

Mizah ve dinin ayrı ayrı yerine getirdikleri işlevleri de göz önünde bulundurarak, içerisinde bulunan postmodern süreçte ortaya çıkan krizlerle baş etme konusundaki etkilerini gözlemlemek olasıdır. Postmodern dünyada 2019 yılında patlak veren Covid-19 pandemisi ile ortaya çıkan ve devamında krizlerle seyreden zorlu koşullarla başa

çıkmaaya çalışan bireyler, ilk olarak dünya ölçeğinde bilimsel ve akılcı yöntemlere başvurmuşlardır. Ancak bu yollardan yeterince tatmin olmayan ve beklentilerini karşılayamayan postmodern bireyler, yaşanan kriz sürecinde onları tatmin etmeyen bu akılcı yolların akabinde dinsel yaklaşımlara ve inanç sistemlerine daha çok başvurur hale gelmişlerdir. Postmodern dindarlık kavramının yükselişe geçtiği son yıllarda, dünya ölçeğinde yaşanan çeşitli krizler bu olgunun gelişimini de etkilemiştir. Bu nedenle, Türkiye’de bu süreçleri kapsayacak şekilde postmodern dindarlık olgusunun özel ve eleştirel bir iletişim aracı vasıtasıyla incelenmesinin bu olguya dair çok farklı görünümleri açığa çıkaracağı düşünülmektedir. Mizah ve din olgusunun bir araya gelişi bu noktada büyük önem taşıtmaktadır, çünkü ikisi de yaşanan zorluklar ve krizlerle baş edebilmenin farklı yolları olarak ortaya çıkmaktadır.

Son on yıldır, dinsel konular, yeni dini formlar ve değişmeyen (dogmatik) dini inanışların katı hallerinin buharlaşarak dönüşümü ön plana çıkmakta ve çeşitli alanlarda bilimsel araştırmalara konu olmaktadır. Giderek artan şekilde küresel ölçekte ön plana çıkan bu dogmatik olgu etrafındaki dönüşümün sebepleri ve toplumsal yanları önem kazanmaktadır. Değişme olasılığı oldukça zayıf görülen ve seküler kuramcılar² tarafından yok olacağı iddia edilen bu dogmatik dini formların postmodern süreçle beraber karmaşık ve yayılımcı bir yapıya dönüşmektedir. Bu dönüşüm sonucunda, toplumsal temelleri açısından bu dini formlar dikkate değer bir konu haline gelmektedir. İletişim kanalları ise bu yeni inanç formlarının yayılımında büyük bir etkiye sahiptir. Fakat bu iletişim medyalarından bu olguya en farklı ve eleştirel yolla yaklaşan, mizah yayınlarının değerlendirmenin aracı olması; postmodern din olgusuna dair yayılan farklı bakış açılarını da sunabilir. Dolayısıyla, 2019-2023 yılları arasında küresel ölçekte yaşanan krizlerin etkisiyle toplum içerisinde ortaya çıkan inanç formlarının hem nicel hem nitel analiz yöntemleri kullanılarak, mizah dergilerinde nasıl ele alındığı ve post modern din

---

² Emile Durkheim, Auguste Comte, Karl Marx, Max Weber, Bryon Wilson ve Peter Berger’in gençlik dönemlerine karşılık gelen açıklamalarında seklerleşe ile modern toplumlarda dinin etkisinin zamanla zayıflayacağına işaret edilmektedir. İnsanlık kilisesi adında bir kiliseden bahseden ve dini sosyal kontrol mekanizması olarak gören Comte, dini toplumların afyonu olarak görerek sınıfsız bir toplumda dine ihtiyaç duyulmayacağını iddia eden Marx, insanların sosyal ihtiyaçlarını gidermeye yönelik olarak var olan dinin modern toplumlarda işlevsizleşeceğini belirten Durkheim, modern dünyanın rasyonelleşe ile büyüden arınmaya işaret eden Weber, dini sembollerin ve kurumların değerlerini yitirdiği bir sürece vurgu yapan Wilson ve seklerleşe ile olgusunun köklerini Yahudi-Hristiyan geleneğinde arayarak bu olguya bilim, sanayileşe ile, teknoloji, şehirleşe ile ve rasyonelite kavramları çerçevesinde açıklamalar getiren Berger, bu kuramın temsilcileri olarak literatürde yer almaktadırlar (Bayer, 2010, s. 150-157).

olgusunun çerçevesinin nasıl çizildiğinin belirlenmesi araştırmanın problemi oluşturmaktadır.

1.2. Amaç

Araştırmanın temel amacı, Türkiye’de post modern dindarlık olgusunun 2019-2023 yılları arasında yayın hayatını sürdürebilmiş mizah dergilerinde nasıl ele alındığının ortaya konulmasıdır.

- Dini konuların mizah dergilerindeki kapladığı alanın yapısı, ele alınış sıklığı, çizerlere göre dağılımı nasıldır?
- Mizah dergilerinde farklı inanç sistemleri ile ilgili semboller ve kavramlar gibi postmodern din olgusuna dair hangi konular ele alınmaktadır?
- Mizah dergilerinde post-modern din olgusuna dair yargısal değerler ve eğilimler ne şekilde kodlanmaktadır?
- Mizah dergilerinde ortaya konulan olan inanç formları Türkiye’deki post modern dindarlık olgusunu nasıl açıklamaktadır?
- Mizah metinlerinin içerisinde yer alan postmodern dini olgular ile egemen kurumsal yapılar arasında nasıl bir ilişki bulunmaktadır?
- Karikatürlerin temelini oluşturduğu düşünülen mizah unsuru, siyasi ve ideolojik anlamda postmodern dindarlık olgusunu nasıl ele almaktadır?

1.3. Önem

Araştırmada, medyanın toplumsal gerçekleri yansıtan bir araç olması sebebiyle, eleştirel bir yapıya sahip olan bir medya aracılığıyla postmodern dine bakış açısını anlamak din üzerine kurulmuş toplumsal kuramların geliştirilmesi açısından alana katkılar sağlayabilir. Dolayısıyla, toplumsal inşa sürecinde bir kontrol mekanizması olarak din ve dinsel inançların yerinin önem arz etmesi sebebiyle sosyolojik bakış açılarına da çeşitlilik getirebilir. Özellikle küresel ölçekte yaşanan krizler sonucu dinsel olguların yerinin ve onların dönüşümünün ne şekilde oluştuğunu göstererek krizler ve inançlar arasındaki herhangi bir bağlantıya işaret ederek konu kapsamında yapılacak farklı araştırmalara da fikir verebilir. Ayrıca, seküler teori ve devamında ortaya çıkmış olan dine dair diğer teoriler, sürekli olarak Avrupa toplumları üzerine inşa edilmektedir ve o toplumlarda test edilmektedir. Dünyanın diğer kültürel bölgelerinin, hem Avrupa’nın dinamiklerini ne

kadar ithal veya tekrar ettiklerini, hem de ne derece kendilerine özgü yeni yollar belirlediklerini ortaya koyabilmek için araştırılmaları gerekmektedir. Özellikle Türkiye gibi birçok kültürün ve dini inanışın merkezi ve geçiş alanı olan bir ülkede bu tarz bir araştırmadan ortaya çıkacak veriler ve sonuçlar, karikatür ve din alanları adına önem teşkil etmektedir. Bu araştırma, farklı medyalar aracılığıyla farklı ülkelerde ve kültürel yapılanmalar içerisinde ortaya konulacak olan postmodern dindarlık olgusunun değerlendirildiği araştırmalara da ön ayak olabilir. Alanyazın taraması sonucunda, tezin konusu olan mizah ve postmodern din alanında ulusal ve uluslararası araştırmalar içerisinde hem nicel hem de nitel boyut dikkate alınarak, özgün şekilde üretilmiş bir karma yöntem ile benzer bir şekilde kurgulanmış bir araştırmaya rastlanılamamıştır. Tez bu yönüyle, bu alanla ilgili çalışma yapmak isteyen genç araştırmacılara yol ve yön gösterebilir. Dolayısıyla, din ve mizah konusunda hem içerik analizi hem de eleştirel boyutuyla Van Dijkçi yöntem takip edilerek; orijinal bir şekilde oluşturulmuş karma bir yöntemle çalışmak isteyen uygulama alanında çalışan iletişimcilere ve bilimsel akademik alandaki iletişim araştırmacılarına fayda sağlayabilir. Akademik alanyazın içerisinde iletişim alanında mizah konusunda yapılan değerlendirmelere farklı bakış açıları sunulabilir. Van Dijk'ın bu araştırmaya uyumlanan eleştirel analiz süreci başka araştırmacılar tarafından benzer araştırmalarda kullanılmak üzere bir fikir sunulabilir. Kuramsal olarak ise postmodern dine dair yapılmış olan doğrudan okumalara ters düşecek biçimde eleştirel ve yananlamsal dolaylı okumaların sembolik birikimini kazandırabilir.

Tez çerçevesinde toplumsal düzlemde uygulamaları ve varoluş biçimleri analiz edilerek, anlamlarını, görüntüleri ve ideolojik varoluşu ortaya konulmuş olan postmodern din olgusu ile ilgili çeşitli hipotezlerin oluşturulması ve bilgi kuramı çerçevesinde tümden gelimci sosyolojik araştırmalara bir ışık tutabilir. Sanat alanında çalışan akademisyenler veya öğrenciler çizimlerin sembolik anlamları üzerine hipotezler açığa çıkaracak çalışmalar yapabilirler.

1.4. Sınırlılıklar

- Tezin yapıldığı çerçeve Türkiye ile sınırlandırılmıştır.
- Tezin örnekleme zaman, maliyet ve insan kaynaklarının sınırlılığı nedeniyle sadece basılı kopya olan mizah dergileri ile sınırlandırılmıştır.

- Tezin çerçevesi, pandemi süreci ve devamında toplumsal alanda ortaya çıkmış olan krizlerin postmodern din olgusu ile ilişkisi sebebiyle, 2019-2023 yılları arasında yayın hayatını sürdürebilmiş olan mizah dergileri ile sınırlandırılmıştır.

1.5. Varsayımlar

- Covid-19 pandemisi süreci bireylerin sadece fizyolojik ve ekonomik durumlarını değil bilime, bilimsel üretime, dini kurumlara ve çeşitli inançlara karşı olan bakış açılarını ve tutumlarını da etkilemiştir.
- Covid-19 sürecindeki krizler mizah dergilerini ve onların yayımladığı metinlerini de etkilediği için mizah dergileri, postmodern din olgusunun eleştirel boyutta en etkili şekilde değerlendirilebileceği metinler arasında yer almaktadır.

1.6. Tanımlar

Mizah: Mizah, geleneksel anlamda sanat ve edebiyat içerisinde kullanımıyla güldüren, eğlendiren ve bu özellikleriyle sorgulamaya ve düşünmeye iten bir anlatım tarzı olarak toplumsal olgulardaki farklı noktalara dikkat çekebilme niteliğine sahip anlatım tarzıdır. Araştırmanın içerisinde işlevleri bağlamında öneme sahip olan mizah kavramı, burada hem eleştiri hem de başa çıkma işlevleriyle tanımlanmakta ve bu çerçeveden değerlendirilmektedir. Bu yönüyle içerisinde uyumsuzlukları barındıran mizah zayıf olanın güce karşı zafer kazandığı bir muhalif duruşu temsil eder. Mizah gerçeklik olarak sunulan şeyin ardındaki hakikatin diğer yüzünü göstermektedir. Mizah bu muhalif işlevinin yanı sıra, bir terapi, umut ve hayatta kalma yolu olarak da işlev görmektedir. Bireylerin yaşadıkları karanlık atmosferde, içinde bulundukları kötü şartlarda farklı bir bakış açısı geliştirerek güç, umut ve devam etme hissi de yaratmaktadır. Günlük yaşamın getirdiği stresli durumlarla başa çıkmayı sağlayan ve bunun getirdiği sonuçları hafifleten bir mekanizma olarak da işlev görmektedir (Alay, 2019).

Postmodernizm: Postmodernlik, içerisinde bulunulan çağın karmaşıklığını ifade eden bir kavramdır. Bu karmaşa geleneksel ile modern olanın üst üste binmiş olduğu bir gerçekliği sembolize eder. Bu durum, modern çağ ile gelen ön kabullerin yapı sökümünü de beraberinde getirir. Literatürde ortaya konulmuş araştırmalar bağlamında din gibi katı bir olguya dair ortaya koyulmuş ön kabullerin bile postmodern süreçte sınırlarının nasıl aşıldığı ve hatta yok olduğu görülebilmektedir. Bu toplumsal durum, geçmiş iki yüzyıldaki bilimsel faaliyetlerin -sosyal bilimsel faaliyetler dahil olarak- meşrulaştırdığı

iki büyük mit ya da “üst-anlatı”ya duyulan inancın artık geniş çaplı olarak geçerliliğini yitirdiğinin farkına varılmasıdır. “Aşkın benlik felsefesi” dahil olmak üzere tüm “evrenseller”in varlığını, modernliğin söyleminin ve gönderme yaptığı kategorilerin (özne, topluluk, devlet, kullanım değeri, toplumsal sınıf vb.) örgütsüzleşmiş kapitalizmi artık açıklayamadıkları gerekçesiyle inkâr eder ve bunun yerine, yeni bir “paraloji” - imgelem, yaratıcılık, uzlaşmazlık, paradoks anlayışı ve kıyaslanamazlığı hoşgörme-kültürünü geçirir. “Yaşam dünyalarının çoğullaşması”yla nitelenen postmodernizmin en göze batan özellikleri, Z. Bauman’dan (Intimations of Postmodernity, 1992) aktaracak olursak, “çeşitlilik, olumsuzluk ve muğlaklık”, “kültürlerin, komünal geleneklerin, ideolojilerin ‘yaşam biçimleri’nin ya da ‘dil oyunları’nın sürekli ve indirgenemez çoğulculuğu”dur (Marshall, 2009, s. 592-593).

Postmodern din: Postmodernlik, kendi içsel dinamikleriyle bu konuda yapılmış araştırmalar çerçevesinde görüldüğü üzere dini olgulara da çeşitli ikilemler ve paradoksal bir nitelik taşımıştır. Bir tarafta, din kendi takipçilerinin dahi inançlarını belirleme ve fiillerini kontrol etmeye yönelik ciddi ve katı bir yönelime sahipken diğer tarafta, postmodern bakış açısının getirdiği çoğulluklar yönelimi ile büyük dinî geleneklerin sembolik birikimlerinden özgür bir şekilde semboller ve referanslar ödünç alan inanç ve fiillerin yükselişini de ön plana çıkarmaktadır. Bir başka ifadeyle, postmodernlik, büyük dini sistemlerin katı sınırlarını yumuşatarak, varlığını dönüştürmektedir. Dolayısıyla aynı postmodernlik yeni dini formların ortaya çıkışına da ön ayak olma eğilimindedir. Küresel planda önemi ve etkisi giderek artan dinin, postmodern bu süreçte yeni bireysel ve toplumsal formlarıyla karşılaşmaktadır. Dolayısıyla çeşitli bakış açılarından, dinin bu yeni dünya düzeninde ve yeni formlarda yeniden kavramsallaştırılması gerektiğine vurgu yapılmaktadır (Özbolat, 2017, s. 266).

Post-sekülerizm: Bu araştırma için post-sekülerlik, dinin ve etkisinin yok olacağının düşünüldüğü bir süreçte ortaya çıkmış bir kavramdır. Dolayısıyla, dönemin ve sürecin içerisinde barındırdığı dinamikler çerçevesinde dinin kendisinin ve etkisinin ne tamamıyla yok olduğu ne de dinsel dogmatikliğin ve dönüşmezliğin sonsuza kadar var olduğu bir duruma işaret etmektedir. Diğer bir deyişle, seküler bakış açısına sahip kuramcıların öngöremediği şekilde dini inançların yok olmadan varlığını sürdürebilmek adına katı köşelerini törpüleyerek tüm inanç sistemlerinin iç içe geçtiği ve küresel ölçekte çok daha karmaşık bir şekilde yayıldığı bir sürece işaret etmektedir. Burada var olan

önceki yapılarından çözülmesi çok daha karmaşık ve zor bir boyutta bir yayılımdan söz edilmektedir. Bu kavram, dini olanın ve dünyevi olanın her ikisinin de kendi içlerindeki tüm çoğulcu karakterleriyle varlık sergilemesi anlamına gelmektedir (Hazır, 2012, s. 150). “Post seküler dünya, dindarı olmayan dinlerle dini olmayan dindarların, kişiye özgü ahlak anlayışlarının, kamusal hayata yansımayan bireysel inançların dünyası olarak karşımıza çıkmaktadır” (Hazır, 2012, s. 150).

Retorik: Güzel söz söyleme sanatı olarak tanımlanan retorik, kimilerine göre negatif bir söylem tarzı olarak karşımıza çıkmaktadır; çünkü retorik söylemin özünde ikna etme, manipüle etme ve aldatma durumu söz konusudur. Retorik genellikle inançla (pistis) ilgili bir kavram olarak karşımıza çıkar. Retorik, soru sorma bağlamında da kullanılmaktadır. Bu anlamda gülmeceğin yaratılmasında başvurulan yollardan biri de retorik sorulardır. Daha çok sözel dil kullanımında görülen retorik sorular, en dar tanımıyla yapı olarak soru olsalar da, semantik anlamda cevap cevabı bilinen veya cevabı beklenilmeyen sorulardır (Rüzgar & Akdemir, 2017).

Sekülerizm: Sekülerizm kavramı bu araştırmada dinlerin ve inanışların önemini yitirdiği düşünülen hem bir sürece hem de bir bakış açısına işaret etmektedir. Sekülerleşme, özellikle modern sanayi toplumlarında dinsel inançların, pratiklerin ve kurumların toplumsal önemlerini yitirdikleri bir süreçtir. Sekülerleşme tezi, sekülerleşmenin sanayi toplumunun ve kültür modernleşmesinin yükselişinin kaçınılmaz bir niteliği olduğunu ileri sürer ve buna göre, modern bilim geleneksel inançları daha az akılcı bir koşul içerisine sokmuştur. Daha sonrasında ise kişilerin toplumsal yaşamda kendilerini var etmelerine dair deneyimlerin çoğullaşması, dinsel sembollerin tekeline ortadan kaldırmaya başlamış ve kentleşme, bireyci ve anomik bir dünya yaratmıştır. Azalan ailenin önemi ise dinsel kurumları daha az ihtiyaç duyulan bir konuma itmiştir. Bununla birlikte, teknoloji, her şeye gücü yeten Tanrı düşüncesini silikleştirerek, akıldışı bir kalıba sokmuş ve insanlara kendi çevreleri üzerinde daha fazla denetim olanağı sağlamıştır (Marshall, 2009, s. 645-646).

Spiritüalizm: Spiritüalizm mutlak gerçekliğin temelini yahut da evrendeki aktivitenin, düzenin ve idarenin asli kaynağını ruha dayandıran inançlarla bağlantılı bir öğretiyi olarak ortaya çıkmaktadır. Henri Bergson’un modern spiritüalizmi, on sekizinci yüzyılda ortaya çıkmış olan materyalist felsefeler ve on dokuzuncu yüzyıldaki aydınlanmacı pozitivist felsefelerle bir eleştiri ve tepki olarak ortaya atılmıştır. Materyalist-pozitivist felsefeler ve

dinin Protestanlaşması sonucu hayatın büyüünün bozulması, insanda manevi bir boşluk yaratınca, akıl ve bilimin de yeterince kapatamadığı bu boşluğu doldurma iddiası ile gelen bir yaklaşım olarak ifade edilebilir (Toku, tarihsiz). Araştırmanın içerisinde spiritüalizm, doğaya dönük bir yaşamın içerisinde kadim öğretilerden beslenen ve doğa ile insan inancını bir arada harmanlayarak yaşadığı ve zaman zaman 4 büyük din ile sınırlarının içiçe geçtiği deneyimlere işaret ederken kullanılmaktadır. Zaman zaman içerisinde büyük dinlerin batıl olarak adlandırdığı bakış açılarını da barındıran bir inanış olarak gözlemlenebilir.

Karikatür: “abartmak, gülünçleştirmek, hücum etmek” anlamlarına gelen karikatür, mizahın türlerinden biridir ve bir çeşit çizgi sanatı olarak tanımlanmaktadır. Baudelaire’a göre karikatür çizgi ve düşünceden oluşan karmaşık bir bütündür. Karikatürün, karşıtların içindeki öze ulaşmaya çalışan bir gözlem biçimi olduğu söylenebilir (Aktaran Şengül, 2018, s. 30). Yapılan araştırma içerisinde karikatür, Covid-19 pandemisi sürecinde ülkenin hem ekonomik şartları hem de siyasi iklimi sebebiyle yayın hayatına devam edebilmiş Uykusuz, Ot, Bayan Yanı, Hardalist ve Leman dergilerinin içerisindeki postmodern din ile ilgili olan çizimlerdir.

2. ALANYAZIN

2.1. Postmodern Dindarlık Olgusu

Modern çağın rüzgarıyla beraber gelen teknolojik ve bilimsel ilerlemeler, sağladıkları büyük gelişim etkisiyle toplumsal ve kültürel alanlarda da kimliksel çatlamalara yol açan şartları oluşturdular. Modernin ilerlemeci ve rasyonel tavrının içerisinde, postmodern yapının gün geçtikçe güçlenerek çıktığı savaş, modern ve geleneksel olanın bir aradalığını pekiştirecek söylemler ve yaklaşımlar yarattı. Bu yaklaşımlar, kültürel ve toplumsal her alanda etkisini çok farklı şekillerde göstermeye başladılar. Bu, belki de belli başlı kuramlar arasından birbirine aykırı olanın birlikteliği olarak görülecek olan dönüşümler, kültürel yapılar içerisinde değişmesi en zor olan “din” alanında da ortaya çıkmaya başlamıştır. Dolayısıyla, aşağıdaki bölümlerde sırasıyla ilk olarak “din” olgusunun kendisi ele alınacak ve daha sonrasında ise detaylı bir şekilde bu postmodern sürece işaret edilecektir.

2.1.1. Din olgusu ile ilgili kuramsal yaklaşımlar

Bu bölümde din olgusunun tanımları ve bu tanımlar ile dinin uygulamaları çerçevesinde ortaya konulmuş olan sosyolojik birtakım yaklaşımlar özetlenecektir. Din olgusunun tam

manasıyla her yönüyle tanımlanması çok zordur. Din bütün toplumları ilgilendirir ve bu konuyla ilgilenen tüm düşünürler onun hep bir yönünü açıklamakla sınırlı kalmışlardır. Bu nedenle birbirinden farklı birçok din tanımı ortaya çıkmıştır (Günay vd., 2012). Bu farklı tanımlar sebebiyle araştırmanın temelini oluşturan postmodern din kavramı ve olgusunun net bir şekilde ortaya konulabilmesi için dayanak noktamız olan kuramsal yaklaşımı anlaşılır bir şekilde ifade edilmesi gereklidir. Dolayısıyla ilk olarak, dinin genel manada tanımlarına yer verilerek kuramsal açıdan dinin nasıl değerlendirildiğine değinilecektir.

Yukarıda bahsedilenler çerçevesinde dinin farklı toplumların mensuplarının dahil olduğu farklı dinler açısından tanımlamaları da çok çeşitli olacaktır. İslam inanç ve ilkeleri çerçevesinde açıklamaları bulunan Müslüman düşünürler, Batılı düşünürlerden farklı din tanımlamaları yapmaktadırlar. Müslüman düşünürler tarafından yapılmış olan en genel tanım, akıl sahiplerinin, kendi yapıp ettikleriyle bu dünyada doğruluğa ve iyiliğe yönlendiren; ahirette de kurtuluşa erdiren ve Yüce Allah'ın kanunu olarak ifade edilmektedir. Buna karşılık, Batılı düşünürler de dinin birçok farklı yönüne vurgu yaparak açıklama girişiminde bulunmuşlardır. Bu düşünürlerin başında gelen Durkheim (1923'ten aktaran Günay vd., 2012, s.84-85), dini kolektif yönüyle ele almıştır. O kendisinden önce yapılmış olan dini tanımları, dar görüşlü ve etnosantrik olmaları sebebiyle eleştirmektedir³. Durkheim'ın (1923'ten aktaran Günay vd., 2012, s.84-85) temsil ettiği işlevsel yaklaşım içerisinde ise dinin bir işlevinin bulunmasının onun anlamının varlığına da karşılık geldiği fikri bulunmaktadır⁴. O, dini “kutsal şeylerle ilgili inanç ve ibadetlerden oluşan, dokunulmaz ve yasak kabul edilen şeyler konusunda mensuplarını tek bir manevi/ahlaki topluluk halinde kilise adı verilen bir cemaat etrafında birleştiren bütüncül bir inanç ve ibadet sistemi” olarak tanımlamaktadır (Günay vd., 2012, s.84-88).

Bu tanım ve yaklaşımlardan yola çıkarak dinin toplumsal olarak bir etki yaratabilmesi için, toplumu oluşturan bireyler arasında dini duygu, düşünce ve heyecanın paylaşılması gerekliliği sonucuna varılabilir. Bu yolla paylaşılan bir tecrübeye dönüşen din, tarih içerisinde toplumlar için toplumsal bütünleşmeyi sağlama gibi çok çeşitli fonksiyonlara sahip olmuştur. Ancak din sadece toplumsal bütünleşmeyi sağlamaz, toplumsal ayrılıklara da neden olabilmektedir. Din ve toplum birbirlerini karşılıklı olarak etkilemektedirler. Din

---

³ Emile Durkheim, *Din hayatının iptidai şekilleri*, Çev. Hüseyin Cahit, İstanbul 1923. C.2.

⁴ Emile Durkheim, a.g.e.

içerisinde bulunduğu toplumsal yapıya dahil olan tüm grupları etkilemektedir. En büyük etkisi zihniyetler üzerine olan din, aile yapısını, kulüpleri ve mesleki kuruluşları hatta ekonomik sebeple kurulmuş olan kuruluşların yapısını dahi etkilemektedir. Din olgusu devleti ve dolayısıyla yönetim şeklini de diğer kurum ve kuruluşlarda olduğu gibi çeşitli yönlerden etkilemektedir. Kültür ve dinin ilişkisi de önemli bir konudur. Ancak kültür ve din ilişkisinin güçlü bir şekilde görüldüğü topluluklar ilkel topluluklardır. Modern toplumsal yapının gelişmesi ile din ve kültür arasındaki bağ zayıflar. Sonuç olarak kültürel faaliyet alanlarında uzmanlaşma başladıkça bu alanlar birbirinden uzaklaşmaya başlamaktadır. Böylece, bu uzaklaşma sebebiyle kültürün tüm alanlarına nüfuz etmiş olan dinden de uzaklaşma gözlenmektedir. Bunun en güzel örneğini, modern sanayi toplumlarında akılcı yaklaşımın ve seküler bakış açısının etkisiyle kültür alanının dinin etkisinden uzaklaşmasıyla ve dünyevileşmesiyle görebiliriz. Sonuç olarak dinin kültür hayatındaki rolü de değişime uğramıştır (Günay vd., 2012, s. 47-51).

Din konusunda tüm bu açıklamalar çerçevesinde ve dinin toplumsal alandaki işlevlerini açıklamak amacıyla birçok sosyolojik yaklaşım ortaya konulmuştur. Eflatun'un fikirleri İlkçağ'da din sosyolojisini temellerine işaret edebilmek açısından önemlidir. Eflatun yaklaşımı içerisinde, her şeyin ölçüsünü insan olarak gören sofistlere karşılık, her şeyin ölçüsü Tanrı'dır ilkesini ortaya koymuştur. Eflatun tasarladığı toplum düzeninin dinsiz yaşayamayacağına dair inancı yüzünden felsefe, ahlak ve siyaseti din olgusu üzerine inşa etmek istemiştir. Ona göre gençlerin eğitim sürecinde din büyük bir rol oynamaktadır ve devlet de sadece maddi yaptırımlarla ve kanunlarla ayakta kalamaz; bunun için manevi yaptırımların temeli olan dine ihtiyaç vardır. Dolayısıyla, dinde eylem kadar inanç da büyük öneme sahiptir. Toplum ancak bu yolla var olur ve yaşar (Akdoğan, 2019, s. 74; Günay vd., 2012, s. 68-69). Fakat Batı dünyası, zaman içerisinde Eflatun gibi düşünürlerin din üzerine geliştirdiği düşüncelerin çalışmadığı ve toplumu din yoluyla düzenlemenin bir işe yaramadığı bir krize doğru sürüklenmiştir. Dinin gerici yapısının neden olduğu düşünülen bu süreçte var olan karanlıktan çıkmak için bilimsel yollar ortaya konulmuş ve akli çözümler devreye sokulmuştur. Rasyonel olanın yolunu izleyen aydınlanma düşüncesinin ortaya çıkışı ile Ruhban sınıfının karşısında bir sınıf ortaya çıkmıştır. Bu karşıt sınıf olan aydınlanma düşünürleri, o zamana kadar yaşanmış tüm kötülüklerin sorumlusu olarak dini ve batıl inançları görmüştür. Dinin Avrupalıların hayatlarında var olan kronikleşmiş sorunları çözmek bir kenara, hafifletmediğine dair düşünceler giderek artmıştır. Dolayısıyla, daha önce bahsedilmiş olan, ilahi kader ve

doğal hukuka göre yapılandırılması gereken toplum düşüncesi terk edilmiştir. Onun yerine toplumun bireylerin kendi yetenekleri ya da planlarına göre yapılandırılması gerektiğini savunan akli uygulamaları temel alan bir görüş ortaya atılmıştır. Din sosyolojisi de tam bu bunalımlı süreçte toplum ve din ilişkisini anlamayı amaçlar şekilde ortaya çıkmıştır (Günay vd., 2012).

Aydınlanma felsefesiyle beraber dönemin etkisiyle pozitivist ve evrimci bir bakış açısıyla din olgusuna dayalı sosyolojik birtakım yaklaşımlar üretilmiştir. Bu bakış açısının ilk temsilcisi ve din ile ilgili toplumsal açıklamalar yapan sosyolog Auguste Comte olmuştur. Antropolojik bir karaktere sahip olan bu yaklaşımlar, Auguste Comte'un (1830'dan aktaran Günay, 2012, s. 74-76) üç hal kanununa⁵, dinin kaynağını "totem/toplum"da arayan Durkheim'in fikirlerine, yine dinin kaynağını "büyü/bir takım sihirli güçler"de arayan Frazer, ruh veya "rüya"da arayan Tylor ve "doğa güçleri"nde arayan Müller'in fikirlerine dayanmaktadır. Toplumlari açıklayacak genel yasalar ortaya koymaya çalışan Comte (1830'dan aktaran Günay, 2012, s. 74-76), bütün toplumların geçmesi gereken belirli aşamalar olduğunu iddia etmiştir ve buna "üç hal kanunu" adını vermiştir. Bu aşamalardan ilki olan teolojik dönemde evrendeki olayların ardında bulunan bir Tanrı iradesinden söz edilmektedir. Bu durum zorunlu olarak metafizik devreye yol açar. Bu aşamada da Tanrı fikrinin yerini tabiat kuvveti, cevher vs. gibi olgular alır. Comte, bu süreci ortaya koyarken sonu aydınlanma düşüncesine ve seküler bakış açısına gidecek olan toplumun bunalımının farkındadır. Ona göre teolojik ve askeri nitelikleriyle var olan toplum yapısı sürdürülebilirliğini kaybetmeye başlamıştır. Bu durum da bilimsel toplum yapısının ortaya çıkışına yol açmıştır. İşte bu aşamayı da pozitivist evre olarak ifade eder. Artık din adamlarının yerini bilim insanları almıştır, modern toplumda egemen sınıfı onlar sembolize etmektedirler. Din, Comte'un (1830'dan aktaran Günay, 2012, s. 74-76) yaklaşımına göre eşya ve insanın tabiatından ortaya çıkmış olan ve topluluk halinde yaşayan insanlar için gerekli bir kurum ve olgudur. Ancak o, pozitif bir dinin kurucusu olmaya çabalamaktadır ve ortaya koyduğu, sosyolojik yaklaşım bu fikirden beslenmektedir (Akdoğan, 2019, s. 111-118; Günay vd., 2012, s. 74-76). Herbert Spencer kuramsal açıklamalarında dini gelişme ve sosyal gelişme arasında paralellikler olduğunu vurgulayan evrimci bir yaklaşım ortaya atmaktadır. Onun yaklaşımına göre evrendeki her şey basitten karmaşığa, farklılaşmamış olandan farklılaşmış olana diğer bir deyişle, basit

---

⁵ Auguste Comte, *The Positive Philosophy* (1830), ed. and tr. Harrit Martineau. London: Bell, 1896

küçük ölçekli homojenlikten, karmaşık büyük ölçekli heterojenliğe doğru bir yönelim sergilemektedir. Tylor ise din konusuna sosyolojik olmaktan ziyade psikolojik temelli bir bakış açısıyla, insanlığın ilk dinini animizm olarak gören ve tüm dini olguları ve dinsel yapılanmaları rüya ve ölüm çerçevesinde açıklamaya çalışan bir yaklaşım ortaya koymuştur (Solmaz vd., 2009, s. 30-31). Antropolojik din sosyolojisine en kalıcı etkiyi yapan düşünür ise Sir James Frazer'dır. Frazer (1944'ten aktaran Solmaz vd., 2009, s. 30-31) yaklaşımında büyü kavramını ele almaktadır.⁶ O kuramında, etrafında olup bitenlerin kanunlarına akıl erdiremeyen ilkel insanı merkeze almıştır. Kuramındaki açıklamaların temelini, bu ilkel insanın çevresiyle bağlantı kurma ve bu durumu açıklama şekli olarak ortaya koyduğu büyü olgusuna dayandırmaktadır. Müller ise Tanrı düşüncesinin çıkış noktasını, duyuşal deneyimlerde aramaktadır. Dolayısıyla, ilkel insanın doğaya karşı geliştirdiği hayranlık ve korku duygularında dinin kökenini bulmaya yönelik bir eğilim sergilemektedir. Özellikle Durkheim (1923'ten aktaran Günay, vd., 2012, s.82-89), onun bu açıklamasını, tüm toplumlarda gözlemlenen dinsel ritüeller ve inançlardaki farklılıklara işaret ederek eleştirmektedir. Dolayısıyla, bu farklılıklar bize dinlerin doğadan ziyade içinde geliştikleri toplumların karakteristiklerini taşımakta olduklarını göstermektedir (Günay vd., 2012, s. 81-89).

Dinin toplumsal alandaki işlevsel yönleriyle ilgili önemli açıklamalara sahip bir yaklaşım ortaya atan Durkheim, din sosyoloji tarihi içerisinde öncü bir role sahiptir. Bunun nedeni, Durkheim'in sosyoloji anlayışını metafizik ve teolojik birtakım sayılıtlardan arındırarak objektif prensipler üzerine kurulu hale getirerek metod olarak tarih felsefesinden ayırtmasında yatmaktadır (Günay vd., 2012). Dinin doğası konusunda ise Durkheim ve arkadaşları, Comte ile aynı fikri paylaşmaktadırlar. Pozitivist ve evrimci ekole bağlı olmasına karşılık Durkheim, bu ekolün yaklaşımını köklü bir şekilde dönüştürmüştür. Onun yaklaşımına göre bütün sosyal olguların temelinde yatan şey toplumun kendisidir. Üzerinde durduğu tüm işlevler toplumsal olanın yapısından doğmaktadır ve toplumsal bir olay ancak başka bir toplumsal olay ile açıklanabilir. Durkheim, kolektif bilinç, kolektif ahlaki bilinç ve sosyal bilincin ortaya çıkışında dinin fonksiyonu üzerine durmaktadır. "Kolektif bilinç kavramıyla, bireyleri aşan, şekillendiren ve onlara şahsiyet kazandıran toplumun zorlayıcı niteliğini vurgulamıştır. Toplumun bütünlüğünü sağlayan şey ise toplumsal dayanışmadır." (Günay vd., 2012, s. 85). Durkheim din üzerine açıklamalar

---

⁶ John G. Frazer, *Magic and Religion*, 1944, ch. IV.

yaparken “ilahi” ve “dünyevi” arasındaki farkı dikkate almaktadır. Onun yaklaşımına göre din, kutsal şeyler, yani yasaklanan şeyler hususunda inanç ve davranış arasındaki tutarlılığı esas alan bir sistem olarak belirtilebilir. Din, toplumun temel yapısının unsurlarından biri olarak, hayaletlerden bahsetmez; gerçekleri içeren bir şeydir. Kutsal olarak etiketlenmiş şeyler ise toplumun birliğinin ve bütünlüğünün sembolüdür. Bu yaklaşıma göre ilkel toplumların da modern toplumlarda olduğu gibi dini inanışlara sahip olduğu, dindar olduğu belirtilmiştir. Ona göre din, insanın kendisine ve dünyaya dair elde ettiği ilk düşüncelerin kaynağıdır ve hem felsefenin hem de bilimin kaynağı da dindir. Dolayısıyla, daha önceki din açıklamalarında ortaya konulduğu gibi tüm toplumsal kurumların da kaynağı dindir (Akdoğan, 2019, s. 144-154; Günay vd., 2012, s. 86).

Dinin sosyolojisine farklı bir bakış açısı getiren Max Weber, tarihi ve sistematik din sosyolojisini ilk ortaya çıkaran kişi olarak kabul edilmektedir. Özellikle dinin ekonomi kurumuyla olan ilişkisi üzerine duran Weber, modern kapitalist kültürün dini temelleri üzerine bir sorgulama yapar. Weber, Batı’da gerçekleşen ekonomik ve bürokratik alanlardaki rasyonelleşmeyi araştırmasının merkezine koyarken aynı zamanda sanat ve bilim gibi alanlarda da gerçekleşen hızlı rasyonelleşme sürecini de gözlemlemiştir. Bu benzersiz bir rasyonelleşme sürecini ortaya koyan bir tez ileri sürmüştür. Dolayısıyla, bu rasyonalizasyon sürecini ve kapitalist süreçlerdeki ivmeyi derinden etkilediğini düşündüğü için dinin etkisi üzerine durarak asketik Protestanlık üzerine bir tez ortaya atmıştır. Bu tez, Püritenlerin dini kaygısı, dünyanın rasyonalizasyonunun ve büyü bozumun ardında yatan kaygıyı temel almaktadır (Akdoğan, 2019, s. 162-174; Günay vd., 2012; Solmaz vd., 2009, s. 75). Weber’e (1969’dan aktaran Akdoğan, 2019, 164-170) göre din hayatı etkilerken hayat dine etki etmektedir.⁷ Bu noktada Weber karşılıklı bir etkileşim sürecine vurgu yapmaktadır. Anlamalı bir dünya için dinin öneminin üzerinde durmaktadır. Ancak dinin bu dünyaya bağlı olarak bir anlam taşıdığını ve dolayısıyla dünyanın dönüşümü içerisinde, rasyonellik etkisi ile anlaşılıp yaşanması gerektiğine işaret eder. Bu iki olgu arasındaki karşılıklı etkileşim yaklaşımı çerçevesinde Protestanlığın ruhunun kapitalizmi doğurduğunu düşünmektedir. Protestanlık mezhebinde, Tanrı’ya ve onun mükafatına yaklaştıracak olanın çalışmak ve biriktirmek esasına dayalı inanışı, bu inancı benimsemiş toplulukları ekonomik açıdan kapitalist bir sisteme doğru götürmüştür (Akdoğan, 2019, s. 164-170). Diğer bir deyişle, Weber’in

---

⁷ Max Weber, *The Sociology of Religion*, Translated by Ebrahim Fishoff, Introduction by Talcott Parsons, USA 1969, s. XXXIII.

(1964'ten aktaran Günay vd., 2012, s. 90-91) üzerine durduğu gibi dinler, bir çeşit ekonomik ve toplumsal ahlak yaratırlar⁸. Bu ahlak ilkeleri de toplum içerisindeki bireylerin davranışlarını etkileyerek toplumsal yapıyı belirlemede etkili olurlar (Günay vd., 2012, s. 90-91)

Weber'den sonra toplum ve din ilişkisi üzerine en çok düşünen ve fikir üreten sosyolog Peter Berger'dir. Araştırmanın temelini oluşturan dine dair kavramsallaştırmaların kaynağı olarak Berger, yirminci yüzyılın en üretken sosyoloğu olarak “Bergerci” diye nitelendirilecek bir bağımsız sosyal düşünce geleneği ortaya koymuştur. Ona göre kültür, “dışsallaşma, nesnelleşme ve içselleşme” aşamalarından oluşan ve bir araya gelmeleri halinde toplumsal hayatı mümkün hale getiren diyalektik bir süreç olarak vurgulanmaktadır. Berger; hümanistik, yorumlayıcı, yeniden inşacı ve fenomenolojik sosyoloji ile etkileşimci ve yapısalcı yaklaşımları birbirine yaklaştırarak bir sentez ortaya çıkarmıştır. Böylelikle mikro-sosyolojik kaygıların ötesinde bir bakış açısı gerçekleştirebilmiştir. Berger, pozitivist sosyolojiye karşı duran fenomenolojik sosyoloji anlayışını etkin bir şekilde kullanan bir sosyologdur. Fenomenolojik sosyoloji, sosyal davranışın meydana gelmesinde bireysel aktörler yerine sosyal güçlerin önceliğini ve etkinliğini savunan bakış açısına tepki olarak ortaya çıkmış olan anlayıcı sosyolojinin bir devamı olan bir sosyolojik yaklaşımdır. Bu akım, sosyal olayların dışa yansıyan görünümülerinden çok içlerinde taşıdıkları manaya ve anlamları barındıran içsel yapılarına diğer bir deyişle özlerine ulaşmaya çalışmaktadır. Bu yöntem, din olgusunun doğasına en uygun düşen yaklaşıma sahiptir. Berger'in bakış açısına göre din toplum içerisinde beşerî yönden çok önemli, en geniş anlam ve sembol dünyasına sahip olan olgudur. Dolayısıyla, Berger'e göre kurumların geçerliliklerini sağlama konusunda din kuramsal yönünün dışında bu şekilde deneysel olarak da değerlendirilmeli ve açıklanmalıdır. Berger de tıpkı Weber'in “dünyanın büyüünün bozulması” ifadesiyle üzerinde durduğu gibi fiziki bilimlerle (doğa bilimleri), metafizik (dinsel, teolojik) bilimlerin arasının açılmasına neden olan bir çekişmenin gerçekten var olduğuna işaret etmiştir. “Berger'e göre din kendisiyle kutsal bir kozmosun inşa edildiği beşerî bir girişim ve iki adımdan oluşan bir yasallaştırma sürecidir.” (Günay vd., 2012, s. 108). İlk olarak din, kendisine ontolojik statüler yaratarak, bunları kozmik ve kutsal olarak yol gösterici birer kaynağa dönüştürür. Bu başvuru kaynakları sayesinde toplumsal kurumları meşrulaştırır. İkinci olarak,

---

⁸ Max Weber, *L'Ethique Protestante et l'Esprit du Capitalisme*. (Fransızca tercüme: Jacques Chavy). Paris: Plon 1964.

bireylerin yaşamları tarafından şekillendirilen toplumsal olarak kurulmuş anlam dünyalarının gerçekliğini muhafaza etme işlevi görür. Berger'e göre din bu iki aşama sayesinde anlam kazanmaktadır. Bu yaklaşım çerçevesinde, Berger'e göre din en yaygın ve en etkili meşrulaştırma kaynağıdır. Dolayısıyla, insanın toplumsal gerçeği yaratım sürecinde etkili olan din, bu süreçte iki önemli amaç sağlamaktadır. Bunlardan ilki, gerçekliğe bir nomos ya da anlam kazandırır, ikincisi ise bu gerçekliği meşrulaştırır ya da onaylandığını belgeler (Günay vd., 2012).

Bu açıklamalar çerçevesinde, Berger'e göre din, insanın anlam ve düzen arayışının bir parçasıdır. Bu yönüyle ancak beşerî bir girişim olduğu sürece modern bilimin araştırma konusu olabilir. Durkheim, Marx ve Weber'in din anlayışlarının güçlü bir sentezini yapmıştır. Varlık bilim konusunda hem idealist hem de materyalist görüşün dışında bir diyalektik bakış açısı geliştirmiştir. Din ve toplum ilişkisini tam da bu diyalektik ilişki üzerine oturtmuştur. Her iki olgu da birbirinin ürünüdür, diğer bir deyişle din toplumun, toplum ise dinin bir ürünüdür (Günay vd., 2012, s. 109). Berger için din hem bir dünya kurmada hem de kurulmuş olan toplumsal yaşamın, dünyanın idame ettirilmesinde büyük bir rol oynamaktadır. Ona göre din hem dünya sarsıcı hem de idame ettirici bir güçtür. Marxist sosyolojinin ortaya koyduğu din ve yabancılaşma ilişkisini devam ettirerek dinin hem yabancılaştırıcı hem de yabancılaşmaktan arındırıcı etkisini diyalektik bakış açısıyla dile getirmektedir (Günay vd., 2012).

Berger'in üzerinde durduğu önemli konulardan birisi de araştırmanın büyük öneme sahip olan din ile çağdaşlık, din ve sekülerleşme arasındaki ilişki sorunudur. Berger'in sekülerleşme üzerine ilk tezlerini ortaya attığı 1950'li yıllarda sekülerleşmenin toplum mensupları tarafından reddedileceği bir noktaya geleceğini öngörmek pek de mümkün değildi. Bu sebeple daha sonra fikirlerini dönüştürecek olan Peter Berger 1969 yılında yayımlanan Kutsal Şemsiye adlı eserinde modern Batı'nın, dünyayı ve kendi hayatlarını dini yorumlarla değerlendirmeyen bireyler doğurduğunu, sosyal yapının bireyselleşmesinin ötesinde bireysel bilincin de sekülerleştiğini gösteren veriler olduğuna vurgu yapıyordu (Köse vd., 2014). Berger'in yaklaşımı çerçevesinde din ve çağdaşlık arasındaki karşılaşmada Protestanlık önemli bir örnek olarak karşımıza çıkmaktadır. Dünyevileşme (sekülerizm) ve çoğulculuğu ikiz kardeş olarak görmektedir. Batı'da Protestanlık hem dünyevileşmeyi doğuran hem de onunla mücadele eden bir olgudur. Berger'e göre Batı medeniyeti, modern ekonomi ve modern bilim bir bütün halinde

dünyevileşmenin yayılmasından sorumludur. Berger'in yaklaşımına göre empirik veriler göz önüne alındığında farklı toplum kesimlerinin farklı şekillerde etkilendiği ortaya çıkmaktadır (Günay, vd., 2012, s.113-117).

Genel anlamda din sosyologları sekülerleşme olgusunu, daha önceleri toplumsal motivasyon kaynağı olan ve davranışın şekillenmesi üzerinde hakimiyete sahip olan dini ve ideolojik düzen kalıplarının toplum içerisinde artık etkin bir şekilde fonksiyon taşımaması şeklinde tanımlarlar. Berger ise bu olguyla, toplum ve kültür alanlarının dini kurumlar ve sembollerin egemenliğinden çıkarıldığı süreci kastetmektedir. Sekülerizasyon süreci de her toplumda ve toplumların tüm farklı kesimlerinde farklı şekillerde ve boyutlarda gerçekleşmiştir. Berger, dünyevileşmenin niçin hep artarak ve çeşitlenerek gelişmesine rağmen bir yerde durmuyor oluşuna vurgu yapmaktadır. Fakat ilerleyen zamanlarda Berger, sekülerleşmenin tahmin ettiği gibi durmayacağı kanaatinden vazgeçerek, dinin yükselişine ve dinin politik alanda daha söz sahibi olduğuna vurgu yapacak açıklamalar ortaya koyacaktır. Bu fikirsel dönüşümle, daha önce bahsettiği, dünyevileşmenin ikiz kardeşi olduğunu ifade ettiği çoğulculuğun farklı işlevler de görebileceği anlayışını da ortaya koymuştur. Berger'in yaklaşımıyla "çoğulculuk etkin olduğu zamanlarda sekülerleşmeyi kuvvetlendirirken, paradoksal bir şekilde bu defa da kurumsallaşmış sekülerizmi zayıflatmaktadır." (Günay vd., 2012, s. 116-117). Dolayısıyla, Berger'in bu yeni bakış açısı çerçevesinde, din ve sekülerizm eş zamanlı olarak her toplumsal yapı için farklı ağırlıklara sahip bir şekilde bir arada var olmaları beklenmektedir. Fakat Berger, bu durumla birlikte iki olgu arasındaki mücadelenin gün geçtikçe büyüyeceğine işaret etmektedir. Berger, göstergelerin çeşitli dini yaklaşımların ve sekülerizmin çoğulcu pazar şartları altında ve giderek zorlaşan bir ortamda birlikte var olmaya devam edeceklerine işaret etmektedir (Günay vd., 2012,117-118).

2.1.2. Postmodern süreçte sekülerizm ve din

Akdoğan'a (2019) göre eğer modernleşme ve din üzerinden bir açıklama yapılacaksa asıl ortaya konulması gereken modernleşme sürecinin dine olan etkileridir. Modernlik fikrinde ilerleme, gelişme ve aydınlanma yaklaşımı etkili olduğu için dinin bir nevi eleştirisi olarak ortaya çıkmaktadır. Modernlik düşüncesi kutsaldan, dinden soyutlanarak aklın ve bilimsel düşüncenin rehberliğinde bir dünyayı hedeflemektedir. Dolayısıyla, modernizasyon süreci ile dinin kamu hayatından çekilerek bireyselleşmesi ön plana çıkmıştır. Modernleşme yaklaşımları, reformist bir tutum içerisindedirler. Modern

dünyanın ve toplumun içerisinde bulunduğu negatif şartları geride bırakmasına ve kurtuluşuna ön ayak olacak bir hareket olarak algılanırlar. Bu süreçte, din, içerisinde bulunan toplumun ilerlemesini ve kenetlenmesini engelleyecek her türlü olumsuz koşulu ortadan kaldırma çabası içerisinde olunmaktadır. Modernizm, “dinin sosyal hayata katılımına ancak endüstriyel toplumun fonksiyonuna verdiği destek ve kültürel dünyaya makul fikirler verme ölçüsünde izin vermektedir.” (Akdoğan, 2019, 491). 19. yüzyılda, bilim ve felsefenin ön plana çıkmasıyla din toplumsal, kültürel ve teknolojik ilerlemeleri tehdit eden bir unsur olarak görülmeye başlanmıştır. Dinin insanlık için tehlike arz ettiğini belirten fikirler de bu dönemde ortaya çıkmıştır. Bu dönemde dine ve dini değerlere yönelik birçok yaklaşım ortaya konulmuştur. E. Durkheim’den başlayarak Nietzsche’ye kadar dine birçok farklı bakış açısı geliştirilmiştir. Dinin toplumsal işleyişe sağladığı yarar fikrinden “Tanrı ölmüştür” diyerek modern insanın Tanrı’dan bağımsız, kendiliğinden oluşmuş bir dünya fikri içerisinde yaşaması gerekliliğini vurgulayan fikre kadar çok geniş bir skalada yaklaşımlar ortaya konulmuştur. Modernleşme yanlısı birtakım düşünürler, dinin çoğulculuğun ve açık tartışma imkanının önüne geçtiğine işaret etmektedir. Bireylere kendini özgürce ifade etme imkânı vermemektedir ve statik bir anlayışa neden olmaktadır. Modernlik, buradan yola çıkılarak din ve dünyanın ayrımını diğer bir deyişle seküler bir yaklaşımı istemektedir. Dolayısıyla, bu anlayış, kutsal olanın boşalttığı yerlerin ise akıl, bilim ve teknik ile doldurmayı amaçlamaktadır. Bu bakış açısından modern düşüncede sekülerizm önemli bir husus olarak karşımıza çıkmaktadır (Akdoğan, 2019).

Akdoğan’ın açıklamalarına göre insanlık tarihi boyunca maddi gelişmeler ve dini gelişmelerin ahenginin birbirinden farklı olduğu bir gerçektir. Fakat dine dayalı tüm olguların ve niteliklerin kötü sayılması ideolojik bir bakış açısından öteye geçemez. Modernizm ve dini, devamlı bir çatışma içinde görüyor olmak, var olan gerçekliğin çarpıtılması olarak düşünülebilir. Modern dünyada çıkan krizlerin ve insanlığı mutlu edemeyişinin ardında bu ayrıştırıcı fikir yatmaktadır. Aydınlanma ile ortaya çıkmış olan bu seküler mantık bugünün postmodern toplumlarında artık işlerlik gösterememektedir (Akdoğan, 2019). Akdoğan’ın yaklaşımına açıklık getirecek şekilde David Martin’in sekülerleşme konusundaki açıklamaları ve sekülerleşmeyi toptan yok saymayacak şekilde ortaya koyduğu bambaşka yaklaşımı örnek verilebilir. Onun yaptığı araştırmalar ve gözlemler çerçevesinde, modernleşmeyle birlikte kurumsal anlamda dine katılım azalma göstermiştir, ancak bireylerin kendi evlerinde ve özel alanlarında dine katılım

gösteriyor olmalarında bir değişiklik olmamış, hatta bu oranlarda ortaya çıkan bir yükseliş görülmüştür. Sanılanın aksine ne din ne de sekülerizm etkinliğini yitirmiştir. Din bireysel alana çekilerek orada gelişmeye ve dönüşmeye başlamıştır, sekülerizm kapsamında ise gözle görülür şekilde, kurumsal ve ekonomik alandaki etkisi anlamında zayıfladığı gözlemlenmiştir. Ancak aynı zamanda dinin kurumsal ve ekonomik anlamda zayıflaması onun öneminin, etkisinin ve gücünün azaldığı anlamına gelmemektedir (Aktaran Köse vd., 2014, s. 122). Günümüzde “bu dönüm noktasında, ister seküler isterse dini olsun, dünyanın tüm tutarlı fikirlerinin bir çözülme süreci yaşadığı ve modern insanın zihninin sadece postmodern parçalanmayla kuşatılmış olduğu iddia edilebilir” (Köse vd., 2014, s. 122).

Araştırmanın din olgusunu değerlendirme konusunda temel yaklaşımını oluşturan Berger, sekülerleşme üzerine ortaya atılmış, modernleşme süreci ile dinin hem toplum hem de ferdi bilinç düzeyinde düşüş sergileyeceğine dair yaklaşımının bir noktaya kadar kabul edilebilir olduğunu, kurumsal dinin yıpratıcı etkilere maruz kaldığını ve zayıfladığını hatta bu etkilerin Batı Avrupa’da daha hissedilir şekilde gerçekleştiğini ifade etmektedir. Ancak tüm bunların yanı sıra onun fikrine göre modernleşme, sekülerleşme karşıtı birçok hareketi de doğurmuştur (Köse vd., 2014, s. 108-109).

Dolayısıyla din ve sekülerizme bakış açılarındaki bu dönüşümü görebilmek için postmodern çağa ve onun getirdiklerine bakmak yerinde olacaktır. Postmodern kavramına sözlük anlamı açısından bakıldığında modern sonrası anlamını taşımaktadır. Ancak bu kavramı tam olarak tanımlayabilmek için ilk önce modernizmin iyi tahlil edilmesi, sınırlarının belirlenmesi, mantığının anlaşılması ve açıklamaya çalışılan postmodernizm olgusu ile ilişkilerinin neler olduğunun tespit edilmesi gereklidir. Modernizm olgusu ile ilgili birtakım açıklamaları önceki bölümlerde de yapmıştık. Modernizm fikrinin temeli akla dayanmaktadır. Tarihsel süreçte, bu düşüncenin kendisinin ve onun savunucularının aklı ön plana alarak dini yadsıdığı yakından takip edilebilmektedir. Modernizm aydınlanma çağı ile Batı’da ortaya çıkmış bir yaşam biçimidir. Bu yaşam biçimi, egemenliği insana özgü gören, kurtuluşun dinde değil bilimde olduğunu savunan insan merkezci bir anlayışa dayanmaktadır. Post modernizm ise modernizmin bu sınırları belli ve tanımlanabilir yapısının karşısında neyi ifade ettiği pek de belli olmayan, silik sınırlara sahip bir yaşam biçimi ve olgu olarak gözlemlenebilmektedir. “Gelenek ve modernlik, kendi bilinçlerine varma süreçlerinde muhalefetlerini arttırmışlar ve sonunda her ikisi,

kendilerini ifade edip özgürce yaşayabilecekleri bir ad bulmuşlardır.” (Akdoğan, 2019, s. 499). İşte buna da postmodernizm adı verilmiştir. Postmodernlik, kendisinin farkında olan bir modernliğin yenilenişiyle beraber geleneğin kökten dönüşümünü bir arada bulunduran bir içerik veya süreç olarak tanımlanmaktadır. Postmodernizm yeni bir fenomen olarak 1900’lü yıllarda tartışılmaya başlanmıştır. Postmodernizm, modernle ilişkilendirilmiş her şeyle bir yüzleşme ve hesaplaşmadır. Postmodern çağ, “modernizmin sorgulanışını, modernliğe duyulan inancın yitirilmesini, çoğulculuk ruhunun yerleşmesini, geleneksel inançlara karşı bir şüpheciliğin bulunmasını, dünyanın evrensel bir bütün olarak algılanması yerine parçalara ayırarak algılamının öngörülmesini, kesin çözüm ve kararlar yerine olabilirlikler üzerinde durulmasını öngören” bir süreç olarak karşımıza çıkmaktadır (Akdoğan, 2019, s. 500). Post modernizm için modernizm bir ideolojidir; dolayısıyla onu diğer ideolojik söylemlerle beraber değerlendirmeye tabi tutar (Akdoğan, 2019).

Kimi düşünürler modernliğin sona ermediğini dile getirirken, kimileri postmodern çağın modernizmin tamamen sona ermesiyle ortaya çıktığını ifade etmektedirler. David Harvey, postmodernliğin modernliğin bir bunalımı olduğunu iddia etmektedir. Dolayısıyla onun düşüncesine göre modernizm sona ermemiştir, postmodernizm modernizmin bir icadıdır. Postmodernizme eleştirel olarak yaklaşan Jurgen Habermas için ise bu olgu modernizmden ayrı düşünülemez ve modernizmde önemli bir yere sahip olan bilim ve aklın yerini din ve hurafelerle doldurmuş bir akım, bir süreçtir. Dolayısıyla Bauman’ın da ortaya koyduğu gibi postmodernizm modernizm ve kapitalizmin sonu değil, modernizm yeni bir yorumu olarak ifade edilebilir (Akdoğan, 2019, s. 498-508).

Yukarıdaki düşünürlerin aksine postmodernizmin modernizmden ayrı bambaşka bir süreç olduğunu ifade edenler ise modernizmin artık sona erdiğinden bahsederler. Baudrillard, bu düşüncenin önde gelen savunucularından biri olarak sadece modernizmin değil, tarih denen şeyin de yok olduğunu ifade etmektedir. Gellner’a (1994’ten aktaran Akdoğan, 2019, s. 502-503) göre postmodernizm, tüm açıklamaların dışında çağdaş insan olma durumunun ve çağdaşlık olgusunun bilişsel temellerinin sorgulanmasını talep eden bir anlayışa dayanır.⁹ Kökleri Avrupa’ya dayanan aydınlanma felsefesinin bir eleştirisidir. Bu felsefenin tek ve biricik doğru olarak savunulmasını sorgulamaktadır. Lyotard da kimliğe dair tüm öğelerin karmaşılaştığı ve iç içe geçtiği bir süreç ve yaklaşıma işaret

---

⁹ Ernest Gellner, Postmodern İslam ve Us. ,Çev. Bülent Peker, Ankara: Ümit Yay 1994, s. 41.

eder. Dolayısıyla bu kavram, temelde kültürel bir çoğulluğa işaret etmektedir. Her bireyin, grubun veya toplumun kendi yaşam tarzını bir kültüre dönüştürme hakkı bulunmaktadır. Bu nedenle sivil toplum bir gereklilik haline dönüşmüştür. Postmodernizm eski-yeni, geleneksel-çağdaş gibi birtakım dualiteleri yok etmeyi, kültürler arasındaki kesin çizgi ve sınırları silikleştirmeyi, zamansızlık olgusuna işaret ederek mekânı ön plana çıkarmayı ve tüm bunları yaparak çoğulluğu desteklemeyi ifade etmektedir. Tüm bunlarla birlikte postmodern dünyada üst anlatılar ve evrensel üsluplara karşı ve eleştirel bir tavır sergilenmektedir. Toplumsal hayat içerisinde demokratik koşulları da arttıran bir anlayış olarak ortaya çıkmaktadır. Post modernizmi savunanlara göre farklı kültürler, dini inançlar ve azınlıklar aynı toplumda çatışmaksızın birbirlerinin hak ve özgürlüklerini tanıyarak saygı duyarak barış ve huzur içerisinde yaşayabilmelidir. Bu nedenle post modernizm, günümüz toplumlarında umut yorgunu olan insanlığın bir tepkisi olarak ortaya çıkmıştır. Postmodernizm çağı medya çağı olarak da anılmaktadır. Modernizmde kelime-merkezli bir dünya yer alırken, bu yeni çağ imaj merkezli bir dünya söz konusudur. İmaj merkezli dünyanın aygıtları ise televizyon programları, reklamlar, filmler ve bilgisayar gibi elektronik altyapılı cihazlardır (Akdoğan, 2019, s. 502-503).

Bu anlayış çerçevesinde değişmiş ve dönüşmüş dünyada din olgusu ve ona yaklaşım da değişmiş ve dönüşmüştür. En başından beri bahsedildiği gibi modernizmin sadece kurumsal alandan değil bireysel hayatlarından içerisinden de söküp çıkarmaya çalıştığı din olgusu, postmodernliğin önemli bir dayanak noktası olmuştur. “Postmodernlik kendi bilincine vardığında modernliğin yenilenmiş bir şekli, geleneğin ise parçalanmaya yüz tutmuş bir muhtevası olarak görülmektedir.” (Akdoğan, 2019, s. 505). Hem dini alanda hem de post modern alandaki çoğullaştırma örtüşmektedir. Fakat postmodern düşünce ayrılma, parçalama, din ise birlik beraberlik temelinde bir çoğullaşmayı öngörmektedir. Modernizmden farklı olarak postmodernizmin dini fikirlerin varlığına olanak tanımaktadır, ancak semavi dinleri dünyayı anlama noktasında bir esas olarak görmemektedir. Postmodern yaklaşım tüm bölgesel ve yerel inanışlara ve geleneklere kültürel var olma hakkı tanıdığı gibi, dini düşünce biçimlerine de aynı şekilde var olma hürriyeti vermektedir. Bu anlayış hiçbir düşünceye köklü bir varlık hakkı tanımamakta ancak kültürel düzeyde var olabilecekleri, kimliklerini temsil edebilecekleri koşullar yaratmaktadır (Akdoğan, 2019, s. 505).

2.2. Mizah ve Din

Daha önceki bölümlerde de ifade edildiği gibi dönüşümü en zor kültürel olgu olarak din, mizah içerisinde de ele alınmaktadır. Ahlaki ve dogmatik bir takım toplumsal yaptırımlarıyla, toplumun bazı kesimlerinde de birleştirici ve bir araya getirici niteliğiyle din literatürde hem mizaha bakış açısından hem de mizah kuramları içerisinde değerlendirilmiş bir alandır. Din yayılmacı niteliği ile modernizmle beraber gelen teknolojik ve bilimsel ilerlemeleri kendi adına çok etkili ve hızlı bir şekilde kullanmış ve halen kullanan alanların başında gelmektedir (Haberli, 2022,388-389). Ancak bu teknolojilerden faydalanma hızı ve hatta adaptasyonu sebebiyle de postmodern sürecin getirdiği dönüşümlere ve sınırlarında meydana gelecek olan çatlamalara en çabuk maruz kalan olgu halini almaya başlamıştır. Bunun üzerine literatürde çok yeni yapılmış birçok çalışmaya rastlanmaktadır. Bu teknolojilere yüksek hızla adaptasyonu, dini meselelere ticari yönleri de daha belirgin şekilde sızdırmaya başladığı için kaçınılmaz olarak postmodern dönüşümün içerisine girmiştir. Dolayısıyla bu postmodernin dine getirdiği aykırılıklar, mizahın konusu haline gelmeye başlamış ve zaten halihazırda mizahın içerisinde eleştirel boyutuyla üstünlük kuramı içerisinde ele alınan din olgusu, bugün aynı zamanda çağın getirdiği aykırılıklarla da mizahın konusu haline gelmiştir. Aşağıda ilk olarak, mizahın, toplumsal olarak karşılığını anlayabilmek için tarihi ve toplum içerisindeki işlevleri değerlendirilmektedir. İkinci bölümde ise Mizahın din ile olan ilişkisi tüm dinlerin bakış açılarından ayrıntılandırılarak ortaya konulmaktadır. Aynı başlığın içerisinde özellikle İslam dini içerisinde uyumsuzluk kuramına işaret eden dini aykırılıklar ve sebeplerine işaret edilmektedir. En son olarak ise karikatürü anlamak amacıyla yazılı ve görsel medyada din olgusunun ve söyleminin örnekleri ve sahip olduğu etki alanı ortaya konulmaktadır.

2.2.1. Mizahın tarihi ve toplumsal işlevleri

Son yıllarda çeşitli akademik alanlardan mizah üzerine araştırma yapanlar, mizahın eğlence işlevinden çok daha ön planda olan diğer işlevlerinden bahsetmektedir. Bu araştırmacılara göre, mizah kişinin bilişsel esnekliğini arttırma, iletişimine canlılık getirme, eleştirel bir bakış açısı geliştirme, tabularını yıkma hususunda cesaret sağlama ve ruhsal gerilimini azaltma bakımından birtakım katkılar sağlamaktadır. Mizahı açıklayan kuramcılarının açıklamaları çerçevesinde, onun toplumsal işlevleri toplam 4 ana başlık altında ortaya koyulabilir. Bunlardan birincisi iletişim, ikincisi paylaşım, üçüncüsü kültürel arabuluculuk ve sonuncusu toplumsal eleştiri olarak ortaya çıkmaktadır. Bu

konuda araştırmalar yapan Lynch (2002'den aktaran Buran Öztürk & Tarı Kasnakoğlu, 2017, s. 24), mizahın kişilerin kimliğini ortaya koyması konusunda ve bunun sonucu olarak toplum içerisindeki insanlarla iletişim kurabilmelerinde gl bir etkisi olduğunu belirtmektedir¹⁰. Miller (1996'dan aktaran Buran Öztürk & Tarı Kasnakoğlu, 2017, s. 122) ise iş ortamlarında yaptığı bir araştırma sonucunda mizahın bu tarz ortamlarda güvensizlik duygusunu azaltarak kişinin kendisine olan özsaygının yükselmesine katkı sağladığını ortaya koymaktadır¹¹. Baym (1995'ten aktaran Buran Öztürk & Tarı Kasnakoğlu, 2017, s. 25) ise evrimii ortamlarda mizahın, grup ve birey kimliklerinin inşasıyla toplumsal bir anlam oluşturduğunda başarılı olabileceğini belirtmektedir¹². Üstelik bu tarz ortamlarda mizahın bütünleşme ve grup dayanışmasını arttırılabileceğini de ifade etmiştir. Mizahın, kişiler arası paylaşımı da kolaylaştırdığını ileri süren teorisyenler de bulunmaktadır. Gorham ve Cristophel (1990'dan aktaran Buran Öztürk & Tarı Kasnakoğlu, 2017, s. 25) mizahın bireylerarasında bir iletişimi başlatmak için bir ağrı veya katalizör görevi görerek paylaşımı arttırdığını ortaya koymuřlardır¹³. Warren ve Berger ise insanların özellikle E-posta, Facebook, Twitter (yeni adıyla X) ve diğer sosyal medya araçları aracılığıyla mizahi içerikleri paylaştıklarını ve bu sosyal aktarımların tutumlar üzerinde etkili olduğunu ifade etmektedir. Mizahın paylaşımı arttırmasının nedeni olarak Warren ve Berger (2011'den aktaran Buran Öztürk & Tarı Kasnakoğlu, 2017, s. 26) iki husustan bahsetmektedir.¹⁴. İlki, sosyal ilişkileri inşa etmek için bireylerin içerik paylaşımları ve özellikle mizahın bu hususta oldukça etkili olması, ikincisi ise mizahın, potansiyel olarak negatif uyaranlara pozitif duygusal tepkiler vermeyi kapsıyor olmasındandır (Buran Öztürk & Tarı Kasnakoğlu, 2017, s. 25-34; Emre, 2020, s. 69).

Yukarıda sözü geçenlere ek olarak, toplumsal eleştiri mizahın en ne çıkan ve belki de önemli işlevlerinden bir tanesidir. Mizah toplumda yaşanan sorunları dile getirmek gibi önemli bir görevi de yerine getirmektedir. Mizah içerisinden birtakım örnekler öyle göstermiştir ki mizah esasında insanlara fikirlerini sunmaları ve neyi destekleyip neyi

---

¹⁰ O. Lynch, "Humorous Communication: Finding a Place for Humor in Communication Research," *Communication Theory*, 2002, 12(4): 423-445.

¹¹ J. Miller, "Humour- An Empowerment Tool for the 1990s," *Empowerment in Organisations* 4(2), 1996, s. 16-21.

¹² N. Baym, "Performance of Humor in Computermediated Communication," *Journal of Computer-Media and Communication* 1(2), 1995.

¹³ J. Gorham ve D.M. Christophel, "Relationship of Teachers' Use of Humor in the Classroom to Immediacy and Student Learning", *Communication Education* 39, 1990, s. 46-62.

¹⁴ C. Warren ve J. Berger, "The Influence of Humor on Sharing," *Advances in Consumer Research* 39, 2011, s. 712-713

desteklemediklerini göstermek için bir fırsat yaratmaktadır. Bu sebeple, eğlendirici ve haz verici niteliğinin temelini de bu özelliğinden alıyor olma olasılığı da söz konusudur. Bu tarafla mizah oldukça dikkat çekmektedir. Mintz (1985'ten aktaran Buran Öztürk & Tarı Kasnakoğlu, 2017, s. 27), bu konuyla ilgili, seyircilerin mizahtan aldıkları zevkin temelini tabuları yıkmak, geleneklere ve kurumlara karşı bir duruş sergilemek, diğer bir deyişle bir toplumsal eleştiri alanının oluşmasında yattığını belirtmektedir¹⁵. Bireyler, herhangi bir konuda rahatsız edici buldukları şeyleri eleştirmek için mizahı sıklıkla kullanmaktadır. Bir kişide, toplumda ya da herhangi bir yapıdaki aksaklıklar doğal olarak mizahın eleştiri konusu olabilir. Doğası gereği bu tarz tutarsızlıklar, tuhaflıklar ve uyumsuzluklar mizah üretmek için önemli argümanlar ortaya koymaktadır. Dolayısıyla, mizah bu tarz çarpıklıkları açığa çıkararak etkili bir eleştiri mekanizması haline gelebilir. Bu aksaklıkları ifşa ve tenkit için genellikle hiciv, alay, iğneleme ve yaptığımız araştırmanın temelini oluşturan karikatürler gibi mizahi içerikler sıklıkla kullanılmaktadır. Bu bahsi geçen türler ise mizah dilinin doğası gereği dolaylı anlatım barındırmaktadır. Diğer bir deyişle, bu tarz içeriklerde anlatılmak istenen sembolik formda gizlenmiştir ve ima yoluyla iletilmektedir (Emre, 2020, s. 77). Freud (2003'ten aktaran Emre, 2020, s. 77-78) mizahın bu işlevi için, bir sözün toplum içinde korunaklı olması isteniyorsa mizah kalkanını kullanmasının gerekliliğinden bahseder. Mizah oluştuğu bağlam ile söz ve düşüncelere ifade özgürlüğü sunmaktadır.¹⁶ Daha da ileri giderek, mizah isyan amacıyla da kullanılmaktadır. Hatta, tuhaf kutsama girişimlerine saldırmak ve toplumsal normlara karşı isyan etmek için de kullanılabilir (Emre, 2020).

Ancak mizahın bu toplumsal işlevi besleyecek psikolojik işlevi de söz konusudur. Bu işlev ise mizahın başa çıkma işlevidir. Bu literatürde rahatlama teorisi olarak geçmektedir. Mizah, tüketicilerine günlük yoğun, stresli ve ciddi tempoları içerisinde pozitif enerji ihtiyaçlarını verir. Stresli koşullarda yaşayan bireyler, mizahı da bir araç olarak kullanıp umutlarını yeşertmeye ve umutsuz koşullarla başa çıkmaya çalışırlar. Spencer'ın (1860'tan aktaran Buran Öztürk & Tarı Kasnakoğlu, 2017, s. 110) dile getirdiği gibi kahkaha, negatif ve husursuz edici duygularla baş etmeye fayda sağlayan ve baş etme

---

¹⁵ L.E. Mintz, "Standup Comedy as Social and Cultural Mediation," *American Quarterly* 37(1), 1985, s.71-80

¹⁶ S. Freud, *Espiriler ve Bilinçdışı ile İlişkileri*, Çev. E. Kaplan, İstanbul: Payel Yayınevi 2003.

sürecini kuvvetlendiren fiziksel enerjinin neticesinde ortaya çıkan bir ifade biçimidir¹⁷. Mizah bu işlev temelinde, yalnız değilsin duygusunu yaratarak da stresle başa çıkmayı kolaylaştırmaktadır. Yukarıda sözü geçen dayanışma işlevi ile o yalnızlık duygusunu uzaklaştırır. Ayrıca, burada bahsi geçen sadece fiziksel bir yalnızlık değildir, duygusal bir yalnızlık hissi de dile getirilmektedir. Leiderman'ın (1980'den aktaran Buran Öztürk & Tarı Kasnakoğlu, 2017, s. 112) tanımına göre yalnızlık, bireyin diğerlerinin varlığına duyduğu belirsiz bir ihtiyaç ile, diğerlerinden ayrı olduğu duygusunun farkında olduğu bir duygu durumu olarak gözlemlenmektedir¹⁸. Dixon'a göre mizah gündelik yaşam içerisinde karşılaşılan problemler ve stresli durumlarla baş etmeye çalışırken evrimleşmiş bir olgu olabilir. Bu yönüyle mizah, insanoğlunun zorlu ve stresli durumlar karşısında ayakta kalabilmek adına icat ettiği bir savunma mekanizması olarak ifade edilebilir. Yine ona göre mizah doğasında bulunan perspektifteki değişimler aracılığıyla alternatif anlamlar üretmeyi sağlayarak, kişinin içinde bulunduğu zor durumdan uzaklaşmasını sağlar. Freud (2003'ten aktaran Emre, 2020, s. 69), mizaha sağlıklı bir savunma mekanizması olarak bakar. Ona göre mizah, sağladığı rahatlama ile stresli durumların olumsuz sonuçlarını hafifletir¹⁹. Sanders ise mizah ve gülmenin ruhun köleleştirilmesi, can sıkıntısı ve kıskançlığa karşı Tanrı'nın insanoğluna bahşettiği doğal bir savunma mekanizması olarak var olduğundan bahseder. Ona göre, dünyadaki her türlü adaletsizlik, haksızlık ve kıskançlıklara karşı mizah ve gülme son derece etkili bir korunma aracı olarak işlev görmektedir. Gülme eylemi, hayat içerisinde karşı karşıya kalınan tüm gerçek yükleri hafifletir (Sanders, 2019, s. 32). Uyuşmazlıklar üzerine kurulu bir şekilde ya da bağlamlarına uygun olmayan olgular üzerine dayanarak ortaya çıkan mizah, seyirciler yaratarak kişilerin içerisinde bulunduğu olumsuz durumları daha farklı ve daha az tehdit edici bir perspektif içerisine taşır. Kişileri birer seyirciye dönüştüren mizahın doğasında bulunan bu özelliği, stresli durumlar karşısında kişinin bilişsel alternatifleri keşfetme olanağını da açığa çıkarır. Dolayısıyla, daha önce de bahsedildiği gibi algılanan tehdidin olumsuz sonuçlarını hafifletme gibi bir fırsat sağlar. Frankl, (2009'dan aktaran Emre, 2020, s. 72) “mizahı bireyin kendini koruma savaşında, ruhun önemli bir silahı olarak” tanımlamaktadır.

---

¹⁷ H. Spencer, “On the Psychology of Laughter,” *Macmillian's Magazine* 1, 1860, s. 395-402.

¹⁸ P.H. Leiderman, “Pathological Loneliness: A Psychodynamic Interpretation,” J. Hhantog, J.R. Audy ve Y. A. Cohen (Derl.), *The Anatomy of Loneliness* içinde. New York: International Universities Press, 1980, s. 377-393.

¹⁹ S. Freud, a.g.e.

2.2.1.1. Uyumsuzluk kuramı

Bundan önceki bölümde ortaya konulan mizahın toplumsal işlevleri çerçevesinde onun “gülme” ile ilişkisini anlamak adına ortaya koyulmuş olan ve araştırmanın temelini oluşturan kuramsal yaklaşımlara, özellikle uyumsuzluk kuramına değinilmelidir. John Morreall’in dediği gibi insanlığı, insan olabilmeyi anlayabilmek için gülme edimini anlamak gerekmektedir ve bu öğrenme süreci uzun zaman alacak bir yolculuk olarak ifade edilebilir. Mizah toplumsal yönü bakımından ciddiye alınmak durumundadır. Gülme olgusunu açıklamak için birçok yaklaşım kullanılmıştır. Bunlardan ilki üstünlük kuramıdır, Platon ve Aristoteles tarafından ortaya atılmıştır. Bu iki düşünürün gülmeye dair fikirleri daha sonra gelen birçok düşünürü de etkilemiştir. Onların yaklaşımına göre gülme, aşağılama, küçümseme gibi olumsuz imaları barındıran bir eylemdir. Onlardan etkilenen Hobbes da benzer bir şekilde “gülme”nin bireyin karakterine zarar verebileceğini savunmaktaydı. Bu yaklaşıma göre gülme, başkalarına yönelmiş olduğu için korkaklık da ihtiva etmekteydi. Kendi yeteneklerinin çok azının farkında olan birey eylemi olan gülme, bir yüreksizlik işareti olarak ifade edilmekteydi. Akıllı bir birey, gülme eylemini gerçekleştirmektense diğerlerine yardım edebilmeli ve onları hor görmemelidir. Ludovici (1933’ten aktaran Morreall, 1997, s. 12), Hobbes’un “ani zafer duygusu” kuramının evrimsel bir sunumunu bize sunar²⁰. Gülme eylemini gerçekleştiren ve gülünen bireylerin deneyimleri açısından konuyu farklı şekillerde açıklamaya çalışır. Gülen kişi için gülmenin temelinde ilkel bir dürtü ile düşmana fiziksel bir meydan okuma ya da gözdağı verme güdüleyicisi söz konusudur. Birey, gülme eylemini yerine getirirken fiziksel cesaretini de kanıtlama yoluna girer. Dolayısıyla, gülünen kişi aslında kendini korkmuş hisseder. Çünkü gülen kişi kendisini, kendisine meydan okuyan bir düşmanın yerine koyar. İnsanın gelişim sürecinde, bir kişinin bir başkasından üstün olabildiğini yansıttmasının birden fazla yolu bulunmaktadır. Bu nedenle, bireyin gülme ile elde etmiş olduğu üstünlükte hem güç ve çeviklik hem de akıllılık söz konusudur. Bu durum da gülme’nin “üstün uyum”una karşılık gelir. Gülme, cesaretli olmanın sağlıklı ve anlayış barındıran bir yoldur (Morreall, 1997, s. 8-23). Ludovici’ye (1933’ten aktaran Morreall, 1997, s. 12) göre bireyin gelişimiyle gülme arasında bir koşutluk bulunmaktadır. Çocukların ilk güldükleri şey fiziksel uyumsuzluk iken ilerleyen yaşlarda bu ruhsal ve kültürel uyumsuzlukları da ihtiva edecek bir hal alır²¹. Rapp (1951’den aktaran Morreall,

²⁰ Anthony Ludovici, The Secret of Laughter. New York: Viking 1933.

²¹ Anthony Ludovici, a.g.e.

1997, s. 13-15), ise kendi kendimize güldüğümüz halde bile bir üstünlük yaklaşımı içerisinde bulunduğumuzu iddia eder²². Bu noktada alay edilen şey kişinin kendi içerisinde bulunduğu belli bir kötü durumun resmidir. Kendine gülen kişi, gülen tarafını gülünen tarafından koparmış bulunmaktadır. Voltaire (1829’ten aktaran Morreall, 1997) ise Hobbes ve diğerlerinin “gülmenin bir alay durumu olması” yaklaşımını reddetmektedir²³. Gülme’nin sadece eğlenme duygusundan kaynaklanabileceğini ifade eder. Ancak Hobbes (1839’dan aktaran Morreall, 1997, s. 21-23) gülmeyi kimi zaman uyumsuzlukların başlattığını kabul etse de ardında yatan nedeni açıklama çabasında “üstünlük kuramı”nın açıklayıcılığına bağlı kalmıştır²⁴. Buna göre, bir saldırganlık ifade etmiyor dahi olsa gülme kişilerden soyutlanmış saçmalıklara ve zayıflıklara yöneliktir. Dolayısıyla üstünlük kuramı tüm açıklayıcı taraflarına rağmen kapsamlı bir gülme kuramı değildir (Morreall, 1997, s. 8-23).

Gülme edimini anlamlandırmak için birden fazla teori ortaya atılmıştır. Tezin konusunu oluşturan “postmodern din” olgusunun mizahtaki ve karikatürlerdeki karşılığını ortaya koymak için ise postmodern çağın ve dönüşümün etkisiyle kurumsal din anlayışının sınırlı ve katı doğasının esnemesi sonucunda ortaya çıkan absürtlükleri yansıtan uyumsuzluk kuramı çerçevesinde değerlendirmeler yapılmaktadır. Bilişsel mekanizmalar, mizahın ortaya çıkmasında en etkili ve önemli yapı taşının mizah metninin içerisinde barındırdığı uyumsuzluklar olduğuna işaret etmektedirler. Uyumsuzluk teorisinin temelinde yatan fikre göre, kurallara ve beklentilere uymayan bir durum ile karşılaşıldığında mizah ortaya çıkar. Bilişsel bir mekanizma olarak karşılaşılan bu durumun anlaşılabilmesi için kişinin, yolunda gitmeyen bu durumu; farklılığı algılayabilmesi için yeterli seviyede bir akli yeteneğe sahip olurken aynı zamanda olayın gidişatına hâkim olması gerekmektedir. Bu teoriye göre gülme eylemi akıl dışı, çelişkili, mantığa aykırı, tutarsız, yanıltıcı veya uygunsuz bir şey sonucunda gerçekleşebilir. Dolayısıyla bu gibi durumlar mizahi bir yapıya sahip olabilir. Ancak bazı yaklaşımlara göre uyumsuz olan şeyin komik olabilmesi için onun çözümlenmesi ya da anlamlandırılması gerekmektedir. Tam da bu çerçeveden Suls (1972’den aktaran Buran

---

²² Albert Rapp, *The Origins of Wit and Humor*, New York: E.P. Dutton 1951.

²³ Francois Voltaire, *L’Enfant Prodigue*’e giriş. Paris 1829.

²⁴ Thomas Hobbes, *Leviathan*, English Works, Vol. 3, Ed. Molesworth, London: Bohn 1839.

Öztürk & Tarı Kasnakoğlu, 2017, s. 9-10) iki aşamalı bir mizah teorisi önermiştir²⁵. Bu teoriye göre ilk olarak uyuşmazlığı tespit etmek, ikinci olarak ise uyuşmazlığı çözümlmek gerekmektedir. Suls’a göre mizahi kavramak için hikâyeyi yeniden değerlendirmek ve uyuşmazlık ifade eden durumu daha komik ve uyumlu olana dönüştürebilmek gerekmektedir. Bu yaklaşıma göre, Dünya üzerindeki her mizah uyuşmazlık çözümlme yapısına sahiptir. Dolayısıyla, tezde ortaya koyulmuş olan karikatürler, postmodern din olgusunu içerisinde barındırması ve bu konudaki uyuşmazlıklara dayanması nedeniyle uyuşmazlık teorisi çerçevesinde tezin ilerleyen bölümlerinde çözümlenecektir. Karikatürler içerisinde uyuşmazlığa konu olan durumlar ortaya koyulacaktır. Ancak uyuşmazlığın mizah olarak algılanabilmesi için ciddi bir şekilde değil, neşeli-şakacı bir bağlamda çözümlenmesi gerekmektedir. Bu yaklaşımlara karşılık, Festinger’in (1957’den Buran Öztürk & Tarı Kasnakoğlu, 2017, s. 10-11) ortaya koyduğu bilişsel uyuşmazlık teorisinde ise insanlar bilişsel planda çelişki yaratan duygu, düşünce ve davranışlardan kaçınmaktadır²⁶. Dolayısıyla, mizah işte bu kaçış içerisinde kişilerin düşünce ve davranışları arasında aradığı bilişsel tutarlılığı sağlayan bir tüketim nesnesidir. Bu bakış açısı, mizahi çözümlme teorilerinden farklı bir noktaya işaret etmektedir (Buran Öztürk & Tarı Kasnakoğlu, 2017, s. 10-11).

Daha önce de vurgulandığı gibi uyumsuzluk kuramında ilgi, gülme eyleminin duygusal ve duyumsal yanından bilişsel veya düşünsel tarafına kaymaktadır. Eğlence olgusu üstünlük kuramı için birincil derecede etkilidir. Bu eğlenceyi besleyen duygu ise “zafer kazanma ya da karşı tarafı mağlup etme” olarak belirtilebilir. Bu durumun aksine, uyumsuzluk kuramı için, eğlenceye neden olan durum “umulmadık, mantıksız ya da şöyle ya da böyle uygunsuz olan bir şeye karşı gösterilen zihinsel tepki”dir (Eagleton, 2019, s. 24-31). Her iki kuramda da gülmeyi başlatanın belli bir ikilik ya da karşıtlık olmasına karşın, üstünlük kuramının tersine uyumsuzluk kuramında gülme edimi daha genel bir uyumsuzluk çerçevesine yerleştirilmektedir. Uyumsuzluk kuramına ilk kez Aristoteles’in “Rhetoric” adlı eserindeki açıklamalarında rastlarız ancak beklenmedik bir şeyin yarattığı duyguya odaklanan Aristoteles “gülme”nin kaynağı olarak uyumsuzluk fikrinden bahsetmemektedir; diğer bir deyişle bu olguyu uyumsuzluk adı altında değerlendiren

---

²⁵J. Suls, “A Two-Stage Model for the Appreciation of Jokes and Cartoons: An Information- Processing Analysis,” J.H. Goldstein ve P.H. McGhee (Derl.), *Psychology of Humor: Theoretical Perspectives and Empirical Issues* içinde: New York: Academic Press, 1972, s. 81-100.

²⁶ L. Festinger, *A Theory of Cognitive Dissonance*. Stanford, CA: Stanford University Press 1957.

açıklamalarda bulunmamaktadır. En bilinen uyumsuzluk kuramı savunucuları ise Kant ve Schopenhauer'dir. Kant'a (2002'den aktaran Eagleton, 2019, s. 24-31) göre her şey saçma olmak kaydıyla gülmeyi başlatabilir.²⁷ Onun yaklaşımına göre, bir beklentinin birdenbire hiçe dönüşmesi gülmeyi başlatan bir durum olarak rastlanılabilir (Morreall, 1997, s. 24-31). Schopenhauer'e göre "her durumda gülme'nin nedeni, bir kavramla, o kavram ilişkisi içinde düşünülen gerçek nesneler arasındaki uyumsuzluğun aniden algılanmasıdır ve "gülme"nin kendisi bu uyumsuzluktan başka bir şey değildir." (Aktaran Morreall, 1997, s. 24-31). Özellikle sadece mizahi gülme durumları göz önünde bulundurulduğunda kuram etkin bir şekilde işlemektedir. Karikatürler de bu mizahi duruma dair en belirgin örneklerdendir. Mizahi olarak gülmenin nedeni olarak James Beattie'ye (1779'dan aktaran Morreall, 1997, s. 28-29) göre "karmaşık bir nesne ya da bütün içinde birleşmiş olan ve aklında bunun farkına vardığı iki ya da daha fazla uyuşmaz, uygunsuz ya da daha fazla uyuşmaz, uygunsuz ya da bağdaşmaz kısımlar ya da koşullar olduğu" düşünülmektedir.²⁸

Kimileri bu uyuşmazlığı aykırılık olarak ifade etmektedir. Buna göre komik olanın bilişsel algısında yaratılan bir ters yüz etme eylemi bizi sonuç olarak politik devrimle karşı karşıya bırakabilir. Bu noktada aykırılık kaynağı olan mizah, eleştirel değerlendirmeyi tetikleyebilir. Bu da kendi tarzında kahkahaya denk düşen bir rahatlama tarzıdır. Bu tarafıyla hem eleştirel bir perspektif sağlamak hem de psikolojik rahatlama sebep olmak gibi iki toplumsal işlevi de yerine getirmektedir. Hegel'e göre, gerekçe ile eylem, niyet ve sonuç, arzu ve memnuniyet arasındaki bir boşluğun insanın ilerlemesinin motorunu oluşturduğu ortaya çıktıkça tarih de benzer şekilde bir komedi yapısı sergilemektedir. Tıpkı mizahta olduğu gibi tarihin kalbinde de uyumsuzluğu bulan Hegel'e göre, uyumsuzluk olmadığı takdirde tarihin ve dolayısıyla ilerlemenin kalbi duracaktır. Dolayısıyla, uyumsuzluk ve aykırılık temelli bu bakış açısından mizahın illa komik olması gerekmez, zekadan daha fazlasına da gerek bulunmamaktadır (Eagleton, 2019, s. 59). John Roberts'ın (2011'den aktaran Eagleton, 2019, s. 60) belirttiği gibi, komedi insanların, gerçeği düzeltme ve yenileme çabası içerisinde bir koşul olarak ortaya çıkan yanlış tanımlar, hatalar ve yanlış yorumlamalar üzerine sonsuz kapasitede etraflıca kafa yorma eyleminin sonuçlarına karşılık gelmektedir²⁹. Şayet bu sürekli gecikme ve

²⁷ Immanuel Kant, Critique of Judgement. Cambridge 2002, s. 210.

²⁸ James Beattie, "An Essay of Laughter and Ludicrous Composition," Essays'de, 3. Baskı, London 1779.

²⁹ John Roberts, The Necessity of Errors, London and New York 2011, s. 204.

sapma olmaz ise hakikat kendini göstermekte başarı sağlayamayacaktır. Hegel'in görüşüne göre, hata ve yanlış tanıma, kendini ifşa etme işinin içine yerleştirilmiştir. Slavoj Zizek ve Zupancic'e (2014'ten aktaran Eagleton, 2019, s. 64-65) göre komik sanat, en yıkıcı felaketlerde hayatta kalabilmek için ölümsüzlüğün bambaşka bir şeklini yansıtmaktadır. Komik sanatı oluşturan aksilik ve aptallıklar, bir sınırlılığa işaret etmez, onu ölümsüz yapan şartların altyapısını oluşturur³⁰. Komik sanat bu yönüyle karikatür benzeri bir kapasiteyi içermektedir. Elbette bu bakış açısı ile komik olanın zaaf ve sınırlılığı tezi tamamen ortadan kalkmamaktadır (Üstünlük teorisi). Aksine, soytarıyı ölümsüzlük kılan, onun boynu bükük, alçakgönüllü ve kusurlu statüsüdür. Bu yolla tüm görkemli idealizmin foyasını açığa vurmasıdır. Bu durum faniliğe dair duygusuz bir farkındalık açığa çıkarırken, onun üzerinde yükselmeye müsaade eden bir bilgeliği de beraberinde getirmektedir. Bu yolla sınırlılıklarının bilincinde olunması, onları aşmak için gerekli koşulları oluşturur. Ancak tüm bu olumlu bakış açılarına rağmen, üstünlük teorisinin aşağılayıcı ve yıkıcı tarafı da bulunmaktadır (Eagleton, 2019, s. 34-41).

Üstünlük teorisinin dışında literatürde karşımıza çıkan "oyun, çatışma, kararsızlık, yatkınlık, ustalık, Gestalt teorileri, Piagetçi teori, konfigürasyon teorisi" gibi teorilerin tümü aykırılık teorisinin farklı adlandırılmaları, yaklaşımları olarak ortaya çıkmaktadır. Bu teoriye göre, mizah aykırı yönlerin çatışmasından kaynaklanmaktadır. Bu aykırılıklar, ani bir perspektif değişimi, beklenmedik bir anlam kayması, uyumsuzluğu veya tutarsızlığı yakalama, alışıldık olanın bir anlığına alışılmadık bir hale gelmesi gibi anlarda ortaya çıkmaktadır. D.H. Munro'nun (1951'den aktaran Eagleton, 2019, s. 70) açıklayıcı ifadesiyle aykırılık, olayların beklenen düzeninde ortaya çıkan bir ihlaldir.³¹ Beattie'ye (1778'den aktaran Eagleton, 2019, s. 71) göre mizah beklenmedik bir benzeşmeden de ortaya çıkabilir. Beattie'nin yaklaşımına göre bazı aykırılık biçimleri eğlenceli değildir, çünkü onların komikliklerine karşı başka duygular ağır basabilir. Bunlar acıma, korku, iğrenme, hayranlık ve benzeri birtakım duygular olabilir. Bu duygular aykırılıkları kolayca etkisiz hale getirerek, evcilleştirebilir. Bu da artık aykırılığa maruz kalanı eğlendirmeyen bir hale gelebilir. Beattie'nin (1778'den aktaran Eagleton, 2019, s. 71) düşüncesine göre "geleneklerin bizi uzlaştıramayacağı pek az aykırılık" söz konusudur. Bunların kültürel olarak değişiklik gösterebilecek olmasına karşılık dahi ortak bir şekilde

---

³⁰ Slavoj Zizek, *Absolute Recoil*, London 2014, s. 334.

³¹ D. H. Munro, *Argument of Laughter*, Melbourne, s. 40.

gölünç olabilecek durumlar söz konusudur. Ayrıca, ahlaki anlamda onaylamadığımız aykırılıklar bile bize gülünç gelebilir. Siyaseten doğru olmayan şakalar veya güvenilirmez ideolojik vurgulara sahip başarılı sanat eserleri bunun en göze çarpan örnekleridir. Kant (2002'den aktaran Eagleton, 2019, s. 71) gibi düşünürler aykırılık teorisini rahatlama teorisine bağlayan birtakım açıklamalar da ortaya koymuşlardır.³² Bu tezde olduğu gibi mizahın epistemolojik teorisinde, güldürücülük duygusu, bir nesneyi uygunsuz bir kavram altına ya da bir bakış açısından kendisine uygun olan ancak başka bir açıdan uygun olmayan kavramın altına sokmaktan kaynaklanmaktadır (Eagleton, 2019, s. 69-75). Bir aykırılık örneği olarak, analizi yapılmış olan bir karikatürde Noel babanın, bir imama tesbih hediye ettiği bir yılbaşı görüntüsü gibi aynı kavram altına farklı nesneleri koyarak da uyumsuz, aykırı, komik ve eğlendiren bir etki yaratılabilmektedir.

Wittgenstein'ın açıklamalarına göre mizahı anlamak için bir dil oyununu anlamak gereklidir (Aktaran Morreall, 1997, s. 91). Dil oyunlarını da etkin bir şekilde anlayabilmek bir dünya görüşünü paylaşmaktan geçer. Dolayısıyla, bir kişinin yaptığı espriyi anlamak için dünya görüşünü anlamak şarttır. Bu mizah üzerine yapılan araştırmalarda özellikle dikkat edilmesi gereken bir unsurdur. Bu nedenle, uyumsuzluk araştırmalarında temel sağlaması için göz önünde bulundurulması gereken en önemli şeylerden biri “şeylerdeki uyumsuzluk” ve “sunuştaki uyumsuzluk” arasındaki ayrımı doğru şekilde değerlendirebilmektir. Bu uyumsuzluklarda ortak bir dünya görüşü sağlayabilmek için ise dilin yapısına oldukça dikkat edilmelidir. Tüm etkenler çerçevesinde mizah, yüksek derecede dilin fonetiğine ve dizgisel mekaniğe dayanmaktadır. Cinaslar, çift anlamlılık, nükteli bir yorum, sınıflandırmalarda değişiklik yapmak, önsayıtlılar gibi dil oyunları mizahın uyumsuzluk temelinde oluşturulmasında kullanılabilmektedir. Mizah yapmanın temeli olan bakış açısını değiştirmek için sınıflandırmalarda değişiklik yapılarak kullanılan araçların çoğu sözeldir ve bir dile dayanmaktadır. Ancak bu araçların görsel olabileceği de göz ardı edilmemelidir. Charles Adam'ın, karikatürlerini tıpkı birer tablo gibi resmetmesi buna örnektir. Sözel mizahta kullanılan birçok motifin görsel araçlarla da aktarılabilir olması dikkat edilmesi gereken bir unsurdur (Morreall, 1997, s. 89-113). Dolayısıyla, mizahi bir olgunun bütünlük içerisinde değerlendirilmesi gerekmektedir.

---

³² Immanuel Kant, a.g.e.

2.2.2. Mizah, din ve dindarlık

“Capps (2006’dan aktaran Emre, 2020, s. 85), mizah ve din ilişkisini aynı evi paylaşan uyumsuz çift benzetmesiyle açıklamaktadır”. Dolayısıyla, söz konusu ev, insan doğasına karşılık gelmektedir. Bu evde diğer bir deyişle insan doğasında mizah da din de kendisine yer bulmaktadır. Aynı ortamı paylaşırsalar dahi bu çift bambaşka ve uyumsuz niteliklere sahiptir. Ortak birtakım yönleri olsa da birbirine taban tabana zıt yönlerinin çok daha ağır basıyor olması, ilişkilerini sorunlu bir düzeye taşımaktadır. Saroglou’nun (2014’ten aktaran Emre, 2020, s. 85) bakış açısına göre “mizah ve din, birlikte yaşamaya zorlanan rekabetçi komşular gibidirler”. Onlar iyi birer dost olamazlar ama edebi birer düşman da olamazlar. Aralarındaki bağ çoğunlukla kararsız ilişkilerden ibarettir. Eğer aralarındaki bu ikircikli etkileşimi anlamak istiyor isek, bu iki anlayışın birbirleriyle uyuşan ve uyuşmayan taraflarının ortaya konulması gerekmektedir. Mizah-din ilişkisi hususunda dikkat edilmesi gereken önemli nokta dinin, ahlaki ilkeler koyması ve insanlardan bu ilkelere uygun bir yaşam sürmesini bekleyen yapısına karşılık mizahın ahlaki anlayışı paranteze alan, gölgeleyen ya da zaman zaman hiçe sayan yönlerinin bulunmasıdır. Dolayısıyla, mizah-din ilişkisi hususunda bunlar dikkate alınması gereken hususlar olarak karşımıza çıkmaktadırlar (Emre, 2020, s. 85-110).

Dinler içerisinde mizah konusunu değerlendirecek olursak, her dini formun veya dini inanışın mizaha yaklaşımı farklı şekillerde olmuştur. Antik çağlarda, dini inanış formlarında gülme Tanrı’nın bir gücü olarak kendini göstermektedir. Hatta insan ile Tanrı arasındaki ortak nokta gülme eylemi olarak görülmektedir. Eski Mısır kozmogonisinde “gülme”, Tanrı’nın yaratıcı özelliğinin dışavurumu olarak ifade edilmektedir. Bu inanış çerçevesinde Tanrı, evreni ve ruhu kahkahası ile yaratmıştır. Mısır Tanrısı için kelimedenden önce nefes vardır, dolayısıyla Tanrı kelimelere ihtiyaç duymadan yaratabilme yetisine sahiptir. Sanders’a göre Antik Yunan Tanrılarının insani özelliklere sahip olmaları, onların doğal olarak gülen varlıklar olduğu sonucunu doğurmaktadır. Antik Yunan Tanrıları, birbirlerinin ve insanların zaaflarına sıklıkla gülmektedirler. Dolayısıyla daha önce de bahsedildiği gibi gülme eylemi insanlarla Tanrılar arasında iletişim için bir köprü görevi görmektedir. Yunan mitolojisinde Tanrıların kahkahaları ve eğlenceleri çok ön plandadır. Kahkaha Zeus ile özdeşleştirilmiştir. Her ne kadar Zeus kahkaha attığında yıkıcı bir şey olacakmış gibi algılansa da o güldüğünde kimse ne zarar görmektedir ne de ölmektedir. Onun kahkahası Titanların kendini beğenmişliğini yıkma amacı taşımaktadır. Dolayısıyla, buradan da anlaşılacağı gibi gülmenin böbürlenilen ve büyüklenen kişileri

terbiye edici bir işlevi söz konusudur. Antik Yunan’da gülmenin pharmakon, diğer bir deyişle tedavi edici tarafı olduğuna da işaret edilmektedir (Emre, 2020, s. 86-89; Sanders, 2019, s. 82-109).

Hinduizm ve Budizm gibi dinler de içerik yönünden mizah konusunda avantajlıdırlar. Özellikle tek tanrılı dinlere göre bu iki dini inanışta mizah çok daha fazla görülmektedir. Bu dinlerin temel motivasyonu, tek tanrılı dinlere göre yaşamın içerisinde gerçekleşen acı deneyimlerle ve bu deneyimlerin sonucu olan hüznün duygusu ile baş edebilme fikrine çok daha yakın olduğu için mizahi öğeler bu iki inanç içerisinde çok daha fazla yer kaplamaktadır. Hatta Vedalar ve Puranas’ın birçok yerinde mizahi anlatımlara rastlamak mümkündür. Dolayısıyla antik dinlerde ve doğu dinlerinde gülme veya mizaha yüklenen negatif bir anlam ya da bunlara karşı bir sınırlandırma görülmemektedir (Emre, 2020, s. 88-89; Sanders, 2019).

Tek tanrılı dinlerde ise gülme ve mizah konusuna bahsi geçen dinlerden çok daha farklı şekillerde yaklaşımlar söz konusudur. Tek tanrılı dinlerde bu konuyla ilgili çok net ifadeler kullanmak yanıltıcı olabilir. Çünkü, bu dinlerde Tanrı algısı, dünya görüşü ve dini metinlerin içeriği genellikle ciddi ve hüzünlü bir yaklaşıma sahipken, gündelik yaşamdaki pratiklerinde çok çeşitli ve zengin bir mizah kültürü ile karşılaşılabilir. İlk olarak Yahudilikte mizah kavramına bakacak olursak, bu dinin kutsal metni olan Tevrat’ta gülme kavramına çok nadiren rastlanmaktadır. Üstelik gülme ile ilgili ifadeler çoğunlukla kızgınlık, alay, dalga geçme, küçük görme ve iğrenme gibi negatif niteliklerle ilgiliyken, sadece iki yerde neşe ve mutluluk anlamlarında kullanılmıştır. İbrahim’e bir oğul müjdelendiğini anlatan kıssada geçen gülüş ve bir de doğacak olan çocuğun adını gülen anlamına gelen İshak koymaları bunun örnekleridir. Sanders’a (2019) göre İshak’ın doğumu Yahudilerin gülme eylemine olan yaklaşımını çok açık bir şekilde ortaya koymaktadır. Sevinçten kaynaklanan gülme anlamına gelen simcha, dünyada insanoğlu tarafından deneyimlenemez. Bunun ise tek istisnası işte tam da İshak’ın doğumunda olduğu gibi Tanrı’nın neşeli gülmeyi mucizevi bir armağan olarak sunmasındadır. Bu çile temelli dünyada neşeli gülme insanlığa sunulmuş bir lütuftur (Emre, 2020, s. 91-93; Sanders, 2019, s.143-158). Friedman ve Friedman ise Tevrat’ta espriler olmasa dahi alay, ironi ve kelime oyunu gibi çok sayıda mizahi tekniğin kullanıldığını öne sürmektedir. Bu yazarlara göre Tevrat, putperestleri aşağılamak için mizahı kullanır. Morreall (1999’dan aktaran Emre, 2020, s. 91-93) de benzer bir şekilde mizahi tekniklere rastlar ama bu

tekniklerin gülmeye teşvik amacıyla olmadığını dile getirir.³³ Çünkü Tevrat içerisinde yaşamın neşeli ve komik bir yönü bulunmaz. Her ne kadar Tevrat'ta mizaha rastlanmasa da Yahudi geleneğinde mizah önemli bir yere sahiptir. Yahudi mizahı olarak ortaya konulan mizah kültürü, Yahudilerin 19. yy. Doğu Avrupa'sında ve 20. yy. Amerika'sındaki yaşam tecrübelerine dayanır. Dolayısıyla yıllarca diasporada ve soykırım gölgesinde Yahudiler ağır şartlar altında çeşitli sıkıntılar çektikleri için mizahı zorluklarla başa çıkabilme ve hayatta kalabilme mekanizması olarak kullanmışlardır (Emre, 2020, s. 91-93).

Hristiyanlık inancında da gülme kavramı pek yer bulmaz. Gülme ile ilgili ifadeler çoğunlukla alay anlamı taşımaktadır. Hristiyanlıkta mizahı kullanma yöntemi ise ikiye ayrılmaktadır. Bunlardan ilki manevi öğretiler, dini inanç ve davranış normlarını vurgulayan didaktik ve pedagojik mizahtır. Bu yönüyle İncil, mizahı ironi olarak kullanarak, çeşitli dini inanç ve davranışları ahlaki ve dini açıdan uygunsuz bulduğu için eleştirmektedir. Bu şekilde yapılan ahlaki ironi dini metinlerde kullanılan en temel mizah türüdür. İkinci tür ise toplumsal yönden ötekileştirme aracı olarak kullanılan mizahtır. Bu özellikteki mizah biçiminde biz olabilmek için ötekinin sınırlarının betimlenmesi söz konusudur. Dolayısıyla, Tanrı bu tür bir ironi ile düşmanlarını kötülemektedir. İncil'de Hz. İsa'nın mizacı da hep hüznüldür ve bir kere bile gülerken anlatılmamıştır. Bu da onun mizahi yönü olan birisi olmadığı anlamına gelmektedir. Sanders'ın (2019) bu konuya bakış açısı ise Hz. İsa'nın ciddiyetinin altında yatan mesele, onun ciddiye alınma sorunudur. Gülen bir İsa'yı kimsenin ciddiye almayacağını iddia eder. Bu inanışta, Tanrı her şeyi önceden bilen olduğu için akıp giden zaman içerisinde onu şaşırtacak hiçbir şey olması mümkün değildir. Dolayısıyla Tanrı'yı eğlendirecek hiçbir şey söz konusu değildir. Bu nedenle, Tanrı ve ona yakın şeyler ve kişiler ciddiyete daha yakındır. İncil'in de halihazırda birçok yerinde eğlence ve gülmeye karşı hüznün ve ciddiyet övülmektedir (Emre, 2020, s. 93-99). Ancak tüm bu bahsedilenlere rağmen İncil'de ciddiyet teması ağır basmasına karşın gülümseme tamamen yok değildir. Bu sadece din adamlarının, Tanrı'nın insan üzerindeki hakimiyetini kaybetmesi konusundaki endişeleri bağlamında yaptıkları korkutucu düzenlemelerle alakalıdır. Özellikle Orta çağ Hristiyan geleneği bunun birçok örneğini içerisinde barındırmaktadır. Hristiyan geleneğinde gülme ve eğlencenin kontrol edilmesi gereken bir davranış olduğu düşüncesi, putperest Roma ile ilişkilerinin

---

³³ Morreall, J. (1999). Comedy, Tragedy, and Religion. Albany N.Y.: State University of New York Press.

temelinde yatmaktadır. Roma'nın dünyeviliğe düşkün yaşam tarzı ve yaklaşımları karşısında ciddiyeti ve kendini kontrol etmeyi bir erdem olarak ön plana çıkarmıştır. Bu süreçte kontrolsüzlüğe neden olan gülme olumsuz olarak değerlendirilmiş hatta günah olarak nitelendirilmiştir. Gülme kibre işaret ederken, gözyaşı ise tövbe eden ruha dair bir semboldür. Günahlara boğulan kişi gülme ihtiyacı hissetmektedir. Oysa günahlarından arınmış kişi gülmeye ihtiyaç duymaz. Yahudilik inanişında gülme eylemi cennetin dünyada yaşanabileceğini iddia etmesine karşılık, İncil'de bu konunun bahsi dahi geçmez, onun öğretilerine aykırıdır (Emre, 2020, s. 93-99; Sanders, 2019, s. 143-158).

İslam'da mizah kavramı Kuran'da geçmez ve gülme ise Tevrat ve İncil'deki gibi çok sık tekrar eden bir kavram olarak gözlemlenmiştir. Kuran'da gülme kavramının kullanılması alay etme, mutluluk, sevinç, şaşırma ve kafirlerin tehdit edilmesi gibi çeşitli manalara karşılık gelmektedir. Bu durum da anlatıların bağlamına göre değişiklik göstermektedir. Kimi ayetlerde gülme, kafirlerin peygamber ve onun mucizeleriyle alay etmesi olarak geçmektedir. Kimilerinde ise alay anlamı taşıyan gülme inananlara yöneltilmiştir. Ancak bazılarında da kafirlere karşı benzer bir şekilde gülen inananları da anlatmaktadır. Tıpkı Tevrat'ta geçtiği gibi mutluluk ve sevinç anlamında gülme İbrahim'in oğlu müjdesinde eşiyle bağlantılandırılmaktadır Ayrıca ahirette kurtularak Allah'ın lütfuna erişenlerin sevinçlerini gülerek göstereceklerine dair anlatılar söz konusudur. Gülme eyleminin olumlu ya da olumsuz olduğuna dair çıkarımda bulunmak Kuran çerçevesinde pek mümkün değildir. Kuran'da gülme kavramı ile ilgili mesele Allah'ın yanında olanlar ve onun karşısında olanlarla ilintili olarak değerlendirilebilecek bir eylemdir. Müminler arasında bütünlüğü sağlamak amacıyla onların birbirleriyle alay etmesine müsaade edilmemektedir. Ancak özellikle hadislerde ve İslam geleneğinde gülmeye esnek bir yaklaşım geliştirilmiştir. Hz. Peygamber'in çevresindeki insanlarla şakalaşmayı seven bir insan olduğu hadislerde geçmektedir. Kendisi neşeli bir mizaca sahiptir; şakalaşma ve gülmenin belli ölçülerde yapılması hususunda uyarılarda bulunmuştur. Şaka yaparken yalan söylemek bu ölçülerin dışındadır. Şaka yaparken bir başka uyarı da kararında olması ile ilgilidir. Bir diğer ölçü de art niyetli şakalar yapılmaması yönündedir (Emre, 2020, s. 99-111).

Dinsel uygulamalarda mizahın ne şekilde karşılanıyor veya değerlendiriliyor oluşunun karşısında bir de dini unsurların mizahın nasıl malzemesi haline geldiğini de açıklamak gerekmektedir. Mizah içerisinde din konusu da bambaşka bir perspektiften ele

alınmaktadır. Değerlendirilmesi gereken dini olgular, mizahın içerisinde bir kavram olarak “gülme” edimi içerisinde şekillenmiş kuramlar çerçevesinde açıklanabilirler. Özellikle literatürde ortaya konulmuş araştırmalarda din ile ilgili meselelerde uyumsuzluk veya aykırılık unsurunun “gülme”yi yaratan bilişsel bir durum olarak önemine değinilmiştir. Bu çerçeveden, din içerisinde ortaya çıkan uyumsuzlukların da ele alınması yerinde olacaktır. Dolayısıyla, modern toplumsal yapıyla artış gösteren bu aykırılıkları açıklayabilmek için ilk olarak postmodernizmin bakış açısını ele almak gerekmektedir. Postmodernlikle birlikte “özel ben”in odağa alınmasıyla, insan kendisini de içine alarak evreni kendisine göre yorumlamaya ve anlamlandırmaya başlamıştır. Dünyada yükselen bu bakış açısına göre insana dışarıdan verilen bir anlam bulunmamaktadır. İnsan tüm anlamları kendisi yaratmaktadır, diğer bir deyişle anlam süje tarafından yaratılmaktadır. Bu durumun üç sonucu bulunmaktadır; süjenin anlam açısından bir sınır ifade ediyor olması sebebiyle bilgi veya yargı özneler arası aktarımının bulunmaması, bu durumun görelilik yaratması ve daha önce de ifade edildiği gibi sonuç olarak insana verilmiş dışarıdan bir anlamın bulunmamasıdır. Postmodern bu çağla birlikte İslam gibi klasik ve kurumsal dinlerin insana ne yapmaları gerektiğini söylemesi, katı kuralları, normları ve perspektifi bir şiddet unsuru olarak dahi algılanmaktadır. Bu bakış açısıyla, postmodern dinselliği ifade eden en temel niteliği ise meşruiyeti ve normlarını postmodern çoğulluklar içerisinde insan öznelliği temelinde bulmasıdır. Yukarıda bahsi geçen üç sonuca ek olarak, özel benin yükselişi insanın duygu dünyasının merkezileşmesine sebep olmuştur. Bu durum da özel benin dış dünyayı ve diğer insanları tamamen duygularıyla dolayımamasıyla sonuçlanmıştır (Tekin, 2023, s. 245).

Dolayısıyla özel ben dış dünyayı ve dış dünyaya dair olan kalıplaşmış dini inanışları kendi duygularıyla dolayımalarak özel dini inançlarını oluşturmaya başlamıştır. Postmodern süreçte, dini inanç sistemleri kurumların dışına çıkmış bu özel bakış açıları ve duygu dünyalarıyla kişilerin kapalı kapılar ardındaki özel alanlarında deneyimlenen birtakım ritüellere dönüşmüştür. Bu noktada, dinin halk kültüründeki boyutu da bu modernlik sürecinde dinin postmodern dönüşümünü kolaylaştıran etkiler yaratmıştır. Bu noktada değinilmesi gerekli olan Halk dindarlığı³⁴, resmi olmayan ve normatiflikten uzak

---

³⁴ Halk dininin İngilizce olarak ilk nerede kullanılmış olduğunu söylemek mümkün değildir. Ancak Yoder, Almanca olarak “Volksreligion” kelimesinden esinlenilmiş olduğunu düşünmektedir. Halk dini kelimesinin ilk olarak “Jewish Magic and Superstition: A Study in Folk Religion [Yahûdi Büyü ve Bâtıl İnançları: Halk

bir yapıya sahip olması, söylence merkezli ve yoruma açık olması sebebiyle kitabı, diğer bir deyişle kurumsal dinden ayrılmaktadır. Bu niteliği sayesinde postmodern dinsel uygulamaların öykündüğü belli başlı ritüellerin kaynağını da oluşturmaktadır. Halk dindarlığı içerisinde yer alan ziyaret fenomeni de dinin katı sınırlarının esnemesinde büyük bir etkiye sahiptir. Bu unsurun dışında grotesk birtakım yapılar ve anlatımlar da kurumsal dinin yapısının çözülmesine etki etmektedir. Bahsi geçen bu iki konu mizah içerisinde geleneksel dini yapılar temel alınarak işlendiği takdirde hem bir korku hem de kültürel büyük değişimlerin yarattığı gerilim sebebiyle uyumsuzluk hissi yaratır. Bu yolla gerilim ve korku ögesi mizahı oluşturan temel duygu ve mesele haline dönüşür. Kurumsal dini uygulamalara karşın halk dindarlığı esnetilmiş yapısıyla geleneksel inanç sisteminde bir gerilim yaratmaktadır. Bu sebeple, dini alanda ortaya çıkan gerilimi yaratan bu uyumsuzluğu yansıtacak şekilde mizah içerisinde değerlendirilen din mevhumu, daha önce de belirtildiği gibi uyumsuzluk kuramı içerisinde açıklanabilmektedir. Uyumsuzluk kuramı ise sadece din temelinde oluşturulmuş karikatürlerde değil belirli kalıpların dışına çıkılma yoluyla tüm karikatürlerde sıkça kullanılır. Din olgusu belirli pratikleri olan inanç sistemidir. Üyelerini etkiler, davranışlarını düzenler ve toplumsal örgütlenmeyi sağlar. Hatta öyle ki Durkheim'in dine bakış açısına göre "sosyal gerçeklik" olarak ifade edilebilir. Durkheim, kutsal şeylerle ilişkili inanç ve edimlerin bütünleştirici yapısından bahsederek, bunlara inananların bir araya gelerek oluşturduğu manevi bir birlik olarak cemaat olgusuna da değinmektedir. Din, Otta'nın da üzerinde durduğu gibi bir anlamda kişinin kutsalla kurduğu ilişkidir (Akın, 2020, s. 71-72). Öznel benlik fikriyle ortaya konulmuş olan yaklaşımın tersine, deneyime veya aktarılan bilgiye bağlı olarak kişi, olay ve nesneleri kutsal veya kutsal olmayan olarak nitelendirir. Dolayısıyla kutsal, kişiden kişiye, gruptan gruba, millettten millete değişkenlik gösterir. Dindarlık ise dinin emirlerini yerine getirme düzeyi, dine bağlanmanın derecesidir. Pakdemirli (2015'ten aktaran Akın, 2020, s. 71-72), dinin bireyselliği ve toplumsallığıyla ilgili olarak yaşama

---

Dini Alanında Bir Çalışma] (1939)" adlı çalışmada Joshua Trachtenberg tarafından kullanıldığı görülmektedir. Ichiro Hori'nin Folk Religion in Japan: Continuity and Change [Japonya'da Halk Dini: Süreklilik ve Değişim] (1968) adlı eserinde Japonya'daki halk dininin varlığını yüksek kültür ile olan ilişkisi içerisinde ele almaktadır. Japon halk dini Budizm ve Konfüçyüsçülük gibi inanışlardan oldukça farklıdır. Bu dinin niteliklerinin birçoğu arkaik ve ilkel öğelerin birer yankısı olarak görülebilecek sihrî-dini inançlardan oluşmaktadırlar. Bu inançlar, teorik ve dinî olarak sistemsiz bir yapıda var olurlar, ama birçok yönden kurumlaşmış dinlerin içerisine sızmış ve onlarla iç içe geçmişlerdir. Halk dindarlığı Yahudiler için kurumsal Yahudiliğin bir parçası haline gelmiş ve inancın ilkelerinden hiçbir zaman tamamen kopmamıştır ve onları neredeyse kırılma noktasına getiren dini hayatın çeperindeki sihrî pratikler olarak var olmuşlardır. Bunlara "halk dini" denmesinin sebebi Sinagog'un resmi tutumuna karşı olduğu gibi halkın evrene karşı ortak tutumunu ifade ettikleri içindir (Yoder, 1974 Aktaran Hallaç, s. 217-222).

noktasında bireysel, yansımaları noktasında toplumsal olduğunu belirtir³⁵. Alan yazında metodolojik yaklaşım ve kuramsal şemalarla karmaşıklıkları gidermek adına çeşitli kategoriler ortaya konulmaktadır. Dini fenomenleri açıklamak için ilk ortaya konulan sınıflandırma ise resmi/kitabi din ya da halk dini/halk dindarlığıdır. Halk dini diye adlandırılan şey ise Yoder’e (1974’ten aktaran Akın, 2020, s. 72-76) göre dinin halk kültürü boyutu ya da halk kültürünün dini boyutudur³⁶.

Kitabi din ve halk dini olarak İslam birbirinden oldukça farklılaşmaktadır. Kitabî din teorik İslam’ın esasları çerçevesinde şekillenirken halk dini pratik İslam’ın esasları çerçevesinde şekillenir. Teorik ve pratik esaslar arasındaki ayrım yüksek İslam’la halk İslam’ı arasında bir ikilik oluşturur. Bu durum sadece İslam inancı için değil diğer tüm kitabi dinler için de geçerlidir. Ancak küresel ve postmodern süreçte bu tarz ayrımların bile bir önemi kalmamış gibi görünmektedir. Çünkü kültürlenmenin boyutlarının gün be gün arttığı, teknoloji temelli gelişmelerin kültür ithalatını sonsuz derecede olasılığa açtığı günümüz dünyasında var olan tüm dini uygulamalar eklektik bir şekilde dolaşıma girmektedir. Yüksek İslam, Halk İslam’ı ayrımıyla beraber gelen merkez-çevre, elitist-popülist, siyasal-kültürel, kitabi-ümme, Ortodoks – Heterodoks³⁷ şeklinde ayrımların

³⁵ Nur M. Pakdemirli, Genç Dindarlığı ve Din Eğitimi. Konya: Çizgi Kitabevi 2015.

³⁶ Don Yoder, “Toward a Definition of Folk Religion”, Western Folklore, Vol. 33, No. 1, Symposium on Folk Religion (Jan., 1974), s. 2-15.

³⁷ Ortodokslik kelime anlamı olarak “doğru yol, öğretisi, doğru inanç” olarak ifade edilmektedir. Bunun karşısında heterodokslik “ana akımdan sapmış olan, başka öğretisi” olarak tanımlanmaktadır. Melikoff (1999) heterodoksinin, “cemaat dışılık” gibi bir anlamına vurgu yaparak, Türk tarihinde cemaati Ehl-i Sünnet ya da Sünnilik olarak ifade etmiştir. Sünniliğin dışında olarak heterodoksinin, tarihte şehirli olmayan göçebe Türkmen halk ile kent merkezlerinde yerleşik olan İslamlaşmış halk arasındaki bir sosyo-dinsel ayrışma sonucunda anlamlandırıldığına işaret etmiştir. Ocak (2010) ise heterodoksinin politik bir boyutuna vurgu yapmaktadır. Ancak o, siyasal iktidarın yarattığı merkezi inanç ve cemaat sistemlerini ve inanç bağlamında yaratmış olduğu ötekileştirmeleri vurgulamaz. Dolayısıyla, Ocak (2010) heterodoksinin siyasal boyutu olarak iktidarın desteğini alan ortodoksinin (resmî din) yerine heterodoksinin bunun dışında bırakılmış olmasını bir değerlendirme konusu olarak ele alır. Bu nedenle Ocak’ın bakış açısı, ortodoksiye yani Sünniliğe doğru inanç olma noktasında yaklaşarak, heterodoksiyi sadece sosyo-dinsel bir yaklaşımla değerlendirir şekilde kalır. Ocak’ın siyasal temelli olmayan teolojik bağlamdaki yaklaşımına göre ortodoksinin merkezin inanç tercihi olması ve heterodoksinin de kırsal kesimin inancı olması üzerine kurulan sınıflandırmalar “sistemli bir teoloji” ile “senkretik bir inançlar karışımı” arasındaki farklılaşmada kökenlerini bulmaktadır. Bu noktada, ortodoksi, baştan belirlenmiş, sınırları tespit edilmiş sistemli bir teolojiye dayanırken heterodoksi sosyal bir tepkinin ürünüdür. Bu nedenle bu tepkiyi paylaşılan kesimleri içine alması hasebiyle içerisinde var olan çeşitli inançların ilişkilendirilmesiyle oluşan birleştirici/bir araya getirici bir yapı ortaya koymaktadır. Mardin (2017), Türkmen aşiretlerinin Osmanlı’nın hâkim bir dini anlayış çerçevesinde uyguladığı politikaların karşısında olduklarını ifade etmektedir. Onlar, heterodoks toplulukları bu hâkim inanç baskısıyla egemenliği altına alan Osmanlı’nın politik uygulamaları karşısında birleşmişlerdir. Sünniliği destekleyerek onun ortodoksisinin yanında duran Mardin (2004), heterodoksluğun İslam’ın özünden uzak olduğu ve ortaya çıkardıkları birtakım örgütlenmeler ve tasavvuf kurumlarıyla devletle çıkar çatışmasına girdiklerini savunmaktadır. Heterodoksi ve ortodoksinin politik temellerine vurgu yapan ve politik bağlam olmaksızın bu iki kavramın dini açıklamalarının altının doldurulamayacağını düşünen bu yaklaşımlar, Alevi yazınının sağladığı temel vasıtasıyla gündeme

kendiliğinden bir ve tek İslâm anlayışını ortadan kaldırmasının yanı sıra diğer kitabi dinler ve doğa felsefelerine dayanan dinler ve inanışlarla da arasında geçirgen hatlar oluşturmaktadır. Dolayısıyla bu farklılaşan inanç biçimleri bize postmodern sürecin bir yansımaları din boyutuyla gözler önüne sermektedir. Farklılaşmanın derecesi eski Türk inanç biçimlerinin, ritüellerinin, inanç anlatılarının canlılığına bağlı olarak değiştiği gözlemlenebilmektedir. Bu bir anlamda teori ile pratiğin farklılaşması, sonrasında çatışması veya iç içe geçmesini ifade eder. Bu farklılaşan uygulamalara çeşitli örnekler verilebilir. İnsanın kutsalla ve doğaüstüyle olan ilişkisi iyileştirme, sağaltma gibi hekimlik uygulamaları, yine bu alanda dinsel büyüsel pratikler bu örneklerden bazılarıdır. Bu noktada kurumsal din ile halk dini arasında çatışmalar ortaya çıkmaktadır. Halk dininde dinsel ve büyüsel uygulamalar yaygın iken İslam'ın büyüye karşı olumsuz bakışı ile kitabi din olarak İslam'ın izin verdiği dinî pratikler esastır. Diğer bir deyişle, kitabi bir din olarak İslam büyüye izin vermez ve bu tarz uygulamaları konu edinmez. Halk dini, özellikle dinî ritüellerin yürütülmesinde müziğin işlevselliğinden yoğun olarak yararlanmaktadır ancak buna karşılık kitabi dindarlık müzikal yapıları sonradan uydurulmuş şeyler olarak gördüğü için uzak durulmasını emretmektedir. Halk dininin oluşması veya diğer postmodern dinsel bakış açılarının ortaya çıkmasının en önemli sebeplerinden biri olarak halkın kitabi dini bilgilerinin yetersizliği gösterilmektedir. Günay (2012) ise halk dinine dair tüm açıklamalara ek olarak, ziyaret fenomeninin olguyu açıklamak için yeterli bir örnek olmadığını, bunun yanında Sufilik, Alevilik-Bektaşilik gibi tekke ve tarikatların ayrıca halk inanışları ve adetlerinin (büyüsel inanış ve uygulamalar) halk dini çerçevesinde değerlendirilmesi gerektiğini ifade etmektedir. Günay, bütün bu göstergelerin çeşitli kaynaklar ve etkileşimlere dayalı olduğunu vurgulayan açıklamalar yapmıştır. Bu göstergelere ek olarak tapınım unsurlarını ifade eden kültler ve dinî kültürün anlatı boyutunu oluşturan inanç anlatıları halk dinin kaynakları ve etkileşim içerisinde olduğu alanlar olarak da ortaya çıkmaktadır.

Ancak postmodern bu süreçte küreselleşme etkisiyle birbiri içerisine girmiş olan söylemlerinin karmaşık ve daha da çeşitli hale gelmesi nedeniyle göz önünde

---

gelmiştir. Bu yaklaşımlar çerçevesinde, dinlerin “doğru-aykırı” ve “bileşik-saf” gibi değer yüklü terimlerle ifade ediliyor olması ve ayrıştırılmasının temelinde siyasi, iktisadi ve toplumsal güç ilişkilerinin ve çatışmanın etkisi olduğuna işaret edilmektedir. Bu politik çerçeveden, Çamurluoğlu'nun yaptığı ayırımı heterodoksi halk-devlet karşıtlığı, ortodoksiyi ise devlet-tahakküm-resmî İslam şeklinde bir sınıflandırmayla karşıma çıkarmaktadır (Çoşkun, 2020).

bulundurulması gereken husus postmodern dinin sadece halk dini ile açıklanamayacak olmasıdır. Teknolojik gelişmeler ve pandemi sürecinde de bu gelişmelere olan bağımlılığın aşırı derecede artması sebebiyle postmodern dini akımlar gittikçe yükselen bir değer halini almakta ve dijital yolla yayılmaktadırlar. Dinî çoğulculuğun yeniden keşfedildiği modern zamanda dinî akımlar öncelikle dijital düzlem içine yerleşerek irşat, tanıtım ve etkinlik oluşturma çabasına girerken dijital ağın doğasından etkilenmektedirler. Dine dair olan her şey küresel imgeler ve çevreler ile etkileşime sokularak akışa dâhil edilmektedirler. Artık küresel bir nitelik kazanan dinî çarpıtma imkânı da ortaya çıkabilmektedir. Bunun sebebi toplumlarda zaman ve mekânı sıkılaştıran küreselleşmenin din ve dinî kültürü de küresel bütüne çekerek gelenekten uzaklaştırıp otantikliği kaybettirmesidir. Literatürde içeriği boşaltılan dinî değerlerin tüketim kültürü içinde metalaşan bir unsur haline gelmesi inançları değer kaybına uğradığı kanaatinde olan ve bu unsurları gözlemleyen araştırmalar yer almaktadır (Hocaoğlu, 2023).

2.2.3. Yazılı ve görsel medyada din ve söylem

Toplumların var oluşundan bu yana, din ve iletişim kavramı arasındaki ilişki, öncelikle Tanrı'nın insanlara mesajlar yoluyla varlığını iletmesi ve insanların da Tanrı'yı bulmaya yönelik çabaları sonucunda bu mesajları edinmesiyle bağlantılıdır. Bu doğrultuda, Oskay'ın (2011'den aktaran Haberli, 2022, s. 388) belirttiği gibi bir iletişim sürecinde asgari olarak bulunması gereken; kaynak, mesaj, kanal ve hedef kitle unsurları din olgusunun içeriğinde de var olmakta, dolayısıyla da dinleri iletişim süreçlerinden bağımsız düşünmek mümkün görünmemektedir³⁸. Eken'e (2021'den aktaran Haberli, 2022, s. 388) göre "Tanrının/dinlerin peygamberler veya kutsal metinler aracılığıyla insanlara ulaştırmayı amaçladığı mesajlar ve öğretiler, haber niteliği taşımaktadır³⁹. İster teolojik isterse toplumsal düzlemde olsun, dinlerin iletişimsel dolayımınma biçimleriyle yakın bir ilişkisi bulunmaktadır.". İletişim ve din arasındaki bu ilkel bağlantının ötesinde iletişim alanında gerçekleşmiş olan teknolojik gelişmeler, dinsel ve inanca dayalı bu sistemlerin de paralel bir şekilde gelişmesini sağlamıştır. Bunlar, dini mesajların ve inanç formlarının iletilmesi ve yayılması sürecinde devreye sokularak, kutsal metinlerin, dini öğreti ve uygulamaların hayatta kalmasını sağlamıştır (Haberli, 2022, s. 389). Dolayısıyla, teknolojik gelişmeler dinlerin yayılmasında önemli bir role sahiptir. Bu

³⁸ Ü. Oskay, İletişimin ABC'Si. İstanbul: Der Yayınları 2011.

³⁹ M. Eken, Çevrim içi dindarlık: M neslinin inanç pratikleri. Ankara: Nobel Yayınları 2021.

noktada dinler, ortaya çıkan bu yeni iletişim biçimlerine ve teknolojilerine uyum sağlamıştır. Dolayısıyla, tüm inanç formlarının birçok unsur ve pratiği de (inançlar, dualar, ritüeller ve vaazlar) gelişmiş olan son teknoloji iletişim araçlarının söylem ve eylemlerinin üzerine kurularak, bu yolla kendi söylemlerini dönüştürüp çeşitlendirmişlerdir. Bu açıklamalar doğrultusunda, din ve medyanın içsel olarak birbirine kuvvetli bağlarla bağlı olduğu görülmektedir. İletişim teknolojileri alanında bir dönüm noktası yaratan matbaadan tutun da internet teknolojilerine kadar tüm araçlar dinin yayılması ve pratikleri ile doğrudan ilişkilidir. Dinin bu teknolojilerin güçlü etkileriyle yeni düşünme ve inanç sistemleri de ortaya çıkarmaya başlamasının yanında kendi öğretilerini yaymak için yeni iletişim stratejilerini geliştirmesine de olanak sağlamaktadır. “Bu bakımdan medya, günümüz din anlayışını tanımlayan birincil sembollerin inşa edilmesi, çerçevelenmesi ve dolaşıma girmesini de sağlamaktadır (Haberli, 2022, s. 389)”. Dolayısıyla, inanırlar tarafından da bu iletişim teknolojileri çerçevesinde bilginin üretimi, erişimi ve kullanımı ile dua etmenin, inancını ifade etmenin veya dini bir topluluk içinde özdeşleşmenin yeni yollarını keşfetme imkanları çeşitlenmiş ve çoğalmıştır. Stewart M. Hoover, (2006’dan aktaran Haberli, 2022, s. 398) “postmodern dönemde aynı mekânları işgal eden medya ve dinin, aynı amaçların çoğuna hizmet edip benzer pratikleri canlandırmak noktasında birleştiklerinin altını çizer⁴⁰. Bu sebeple, onları ayrı düşünmek yerine bağlantılı olarak düşünmenin daha isabetli olacağını belirtir”. Benzer şekilde medya ve din, sosyal anlam ifade ve inşa ederek sembollerini üretip yorumlayan sosyal kurumlardır. Bu yönleriyle birbirleriyle örtüşen tarafları ağırlıktadır. Medyanın da dinin de makro ve mikro düzeyde toplumsal ve bireysel etkileri göze çarpmaktadır. Bu çerçevede insan düşünce ve davranışlarının şekillenmesinde dikkat çekici bir role sahip olan bu iki unsur, toplumsal yaşama nüfuz edebilen yapılarıyla kendine özgü değer ve davranış kalıplarına sahip sosyo-kültürel yapıların bireylere sistemli olarak servis edilmesinde oldukça etkin ve etkilidirler. Bu yolla, bireysel ve toplumsal olarak bir sosyalleşme yaratırlar (Haberli, 2022, s. 388-389).

Modern dünyadaki teknoloji devrimi ve küreselleşme ile medya gün geçtikçe daha da gelişmiş ve toplumsal hayat içerisinde her kültürel alana sızmıştır. Tüm bu ilerlemelerin akabinde gelen yeniliklerle birlikte sınırların silikleşmesi yerel kültürel olgulara bağlılığın azalmasına yol açmıştır. Global bir kültürel zemin için gerekli olan tüm şartlar

---

⁴⁰ S.M. Hoover, Religion in the Media Age. London: Routledge 2006.

hazırlanmıştır. Dünya gelişmiş küçük bir küresel köy haline gelirken bunda en büyük paya sahip olanlar teknolojik olarak değişmiş, dönüşmüş yazılı ve görsel basındır. Toplumlar arasında kültürel bir homojenleşmeye fırsat veren medya her ne kadar ideolojik bir küresel kültür yayma potansiyeline sahip olsa da yerellikleri de yine benzer bir yolla tüm dünyaya yaymaktadır. Diğer bir deyişle, sanılanın aksine yerellikleri yok etmemekte hatta onları içerisinde bulundukları sınırlardan kurtarmaktadır. İnsanlar ve toplumlar birbirlerinin kültürel yerelliklerinden bu yolla haberdar olarak kültürel heterojenliğe kapı aralamışlardır. Yazılı ve görsel medyadaki gelişmeler dini hayatın değişim süreci üzerinde farklı boyutlarda etkileri olmuştur. Yazılı ve görsel medyanın din ile ilişkisi dinin giderek sanal ortamlara yayılması, dini konularda nefret söylemlerinin ortaya çıkmasında etkili olurken, dinin karikatürleştirilmiş temsilinden, televizyon ve gazetelerdeki temsiline ve reklamlardaki dinsel sembolere kadar birçok alana yayılmasına olanak sağlamıştır. Dolayısıyla, teknolojilerin gelişimi ve küreselleşme neticesinde dinsel eğilimler, seküler bakış açısının savunularında dile getirdiği şekilde ortadan kaybolmamış, hatta tüm bu etkiler sebebiyle yaptığımız araştırmanın da bakış açısını destekleyen şekilde çeşitlenerek geri gelmişlerdir. Daha da ileri giderek, siyasete, hukuka, kamusal alanlara kadar ulaşan dini tartışmalar çoğalmaya ve spesifik dini problemler giderek çok daha fazla ortaya çıkmaya başlamıştır. Bunlar da elbette yazılı ve görsel medyanın din ile ilişkisini ileriye taşımıştır. Kültürel ve iktisadi kaygılar, yazılı ve görsel basının, toplumun kültürel olarak en çok sahip çıktığı dine karşı duyarsız kalmasını engellemiştir. Günümüzde yazılı ve görsel basın kültürel çatışmalara sebep olsa da toplumlar ve bireyler arasında farklı boyutlarda kültürleşmenin, ileri demokratik ve özgür düşüncenin, yaklaşımların var olmasına ve gelişmesine fırsatlar sunmaktadır. Yazılı ve görsel basın insani ilişkilerin her türlüüne yönelik faaliyetlerde bulunurken aynı zamanda toplumsal yapının önemli bir ögesi olan “din” ile ilişkilerini yatay ve dikey bir şekilde de sürdürmektedir (Oyman, 2016).

Modern medya geçmişinde yazılı basın olarak değerlendirilen gazetecilik önemli bir yere sahiptir. Ancak günümüzde bilgisayar temelli teknolojilerin artmasıyla yazılı medya dijital ortama taşınmıştır. Diğer medyaların yanında yazılı medyanın etkisinin azaldığı bir süreçte dijital ortamda yapılan yazılı yayınlar, gazete ve dergilerin kaybettikleri güçlerini tekrar kazanmalarını sağlamıştır. Bu gelişme ile araştırmanın temelini oluşturan din konusunda ise Reuters, New York Times, Washington, The Guardian gibi küresel olarak kabul edilen birçok gazete sunmuş olduğu haberler veya attığı manşetler toplumlar

arasında yabancılaşmaya ve bazı kesimlerin ideoloji temelli fikirlerinin güç kazanmasına neden olmuştur. Birçok sosyoloğa göre Avrupa ülkelerinde İslamofobi'yi veya aşırı ırkçılığı tahrik eden küresel medya, aynı zamanda Ortadoğu'da ortaya çıkan dini-marjinal birçok terör örgütünün yayılmasına ve tanınmasına da ön ayak olmuştur. Danimarka ve Fransa gibi ülkelerde İslamofobi'yi destekleyen karikatürlerin basılması ve küresel medyanın kimi hakaret odaklı karikatürleri düşünce özgürlüğü adı altında lanse ederek sunması yazılı basında dinin ne şekilde ortaya konulduğunu ve ideolojinin ne şekilde işlediğini göstermektedir (Oyman, 2016).

Türkiye'deki yazılı basın ve din ilişkisi iki farklı düşünceden beslenmektedir. Bunlardan ilki, her şeyi çağdaşlaşma yolunda uygulanabilir gören dinin sadece ibadethanelerde kalması gerektiği düşüncesini savunan kesimin sahip olduğu, seküler anlayışı destekleyen yazılı basındır. Diğeri ise dini, toplumun ayrılmaz bir parçası olarak düşünen dinle arasına bir mesafe koymayan, muhafazakâr olarak nitelendirilebilen kesime ait yazılı basındır. Bu tarz farklı yaklaşımlar bir taraftan toplumun bölünmesini tetiklerken, diğer yandan farklı grupların kendi içlerinde kenetlenmesini artırır bir etki yapmıştır. Günümüz Türkiye'sinde küreselleşme ve postmodern yaklaşımın gelişmesi ile ifade özgürlüklerin hızla gelişmesi ve siyasi konjonktür gereği dine bir yönelim olması dini yayın ve program yapan birçok televizyon kanalının ortaya çıkmasını da mümkün kılmıştır. Diyanet TV'nin yirmi dört saat uydu üzerinde yayın yapması insanların dini, cemaat ve tarikatlardan değil de doğrudan diyanetten öğrenmesi amaçlansa da yeni dini oluşumların, cemaat ve tarikatların alternatif televizyon kanallarına engel olamamıştır. Yerel ve evrensel süreçlerin katkısıyla oluşan piyasa şartları ve demokratik ortam Türk modernleşmesinin din karşısındaki tavrını yumuşatmış, değişen şartlar yeni dini grupların ve dini popüler kültürün artışına zemin hazırlamıştır (Oyman, 2016). Günümüzde dinlerin nüfuz alanlarını genişletmek ve müntesiplerine ulaşmak için medyayı kullanmaları yaygın hale gelmiştir. Aynı şekilde varlığını devam ettirmek için yeni üyelere ihtiyaç duyan ve mevcut üyeleri elde tutmak isteyen çoğu dini grup da iletişim teknolojilerini fırsata dönüştürmeye çalışmaktadır. Bu bağlamda kitle iletişim araçlarının dinin gelişimi ve yayılımı üzerinde büyük bir etkisi bulunmaktadır (Haberli, 2022, s. 389).

2.2.3.1. Mizah dergilerinde din

İnsana dair her şey mizahın konusu haline gelebilir. Dolayısıyla, mizah toplumsal yapının önemli unsurlarından biri olarak din ve dini uygulamalara dair birtakım öğeleri de

kendisine konu edinebilir. Fakat mizah genellikle tuhafliklar, absürt yorumlar ve doğal olmayan eğilimler hakkında olduğu için dini içeriklerin de bu boyutunu ele alması beklenmektedir. Dinin mizahın konusu haline gelmesi yeni karşılaşılan bir durum olmamakla birlikte, özellikle dinin kurumsallaşması, otorite haline gelerek kurallar koyması ve bu kurallarla toplum üzerinde kontrol sağlamaya çalışması onu mizahın konusu haline getirmiştir. Saroglou'na (2014'ten aktaran Emre, 2020, s. 109-110) göre dini birtakım öğelerin mizah haline gelmiş olmasında bu bahsi geçen özelliklerin yanı sıra siyasi, ahlaki ve ideolojik iktidar olması özellikleri oldukça etkili olmuştur (Aktaran Emre, 2020, s. 109-110).⁴¹ Dinler çok eski zamanlardan beri iktidar otoritesinin kurulmasında ve toplumsal hiyerarşinin belirlenmesinde etkili olmaktadır. Bu sebeple de özellikle toplumun alt tabakalarınca hiciv, ironi ve alay gibi mizahi yöntemlerle eleştirilmişlerdir. Dinin cinselliği ve cinsellikle ilgili temaları normlarla kontrol altında tutmaya çalışması ve normların kaynağını oluşturuyor olması da bu tarz eleştirileri beraberinde getirmiş ve mizahın malzemesi haline gelmiştir. Dinin iktidar olarak kullanılması, onun mizahın hedefi haline gelmesinde tek sebep değildir. Diğer bir sebebi ise günlük hayatta dini inanç ve uygulamalardaki tuhaflik diye adlandırılabilir tutarsız durumlar, dinin araçsallaşmasına neden birtakım yorumlar ve bu tür yorumları inanç olarak benimsemiş kişilerin varlığı da mizahın gözlerini dine çevirmesine neden olmuştur. Emre'nin (2020, s. 109), Freudyen bir bakış açısı ile yaklaşarak ortaya koyduğu şekilde dini konu edinen mizahi içerikler üçe ayrılmaktadır. Bunlardan ilki masum (kasıtsız) mizah, ikincisi ise eleştirel dini mizah ve son olarak aşağılayıcı dini mizahtır. Onun yaklaşımına göre kasıtsız dini mizah, genellikle dini bilgiye ve kültürel donanıma sahip insanlar tarafından üretilir ve eğlenme dışında başka herhangi bir amaca hizmet etmemektedir. Masum olarak nitelendirilebilecek uyumsuzluklardan üretildiği ve dini değerleri mizahın nesnesi haline getirmediği için hoşgörü bağlamı içerisinde değerlendirilebilir. Eleştirel dini mizah ise tuhaflik derecesine varan dini yorum ve davranışları mizah yoluyla göstermeyi amaçlar. Bu daha çok yüksek ahlaki ve dini standartlar arzulayan dindarlar tarafından ya da dindar olmayanlar tarafından üretilen içeriklerdir. Bu tür bir mizah iğneleyici ve sert tavrıyla ortaya çıkabilir. Hiciv olarak adlandırılan, mizahın güldürme ve düşündürme niteliklerini aynı anda ön plana çıkaran bir türdür. Aşağılayıcı türde olan dini mizah ise dini değerleri ve kutsalı yeren ve hedef

---

⁴¹ V. Saroglou, Religion. *Encyclopedia of humor studies* içinde. Thousand Oaks, CA: Sage Publications, 2014, s.636-641.

olarak alan bir tür olarak karşımıza çıkmaktadır. Buradaki asıl amaç Emre'ye göre dine ait olanın değersizleştirilmesidir. Genellikle din karşıtları tarafından üretilen bu tür, dindarlar tarafından hakaret olarak algılanmaktadır (Emre, 2020, s. 108-110).

Dünya genelinde mizah araştırma ve değerlendirmeleri çerçevesinde ise Berger ve Luckmann, daha önce açığa çıkarılmamış olan dinin etkileri ve varlığının bulunduğu alanları çok iyi vurgulamalarına ve açıklamalarına rağmen, mizah ve gülmece konusuna yeterince odaklanmamışlardır. Ancak Rusyalı araştırmacı Alexander Dmitriev bunu gerçekleştirmiştir. Dmitriev, Freud ve Bergson'ın erken sosyolojik teorileri içerisindeki klasik mizah konseptini incelemiştir. Ancak o mizah kavramını çizgi roman ile eşdeğer tutmuştur. İngiliz Sosyoloğu Michael Mulkey, sosyolojik araştırma çerçevesinden mizah kavramını araştırmaya konu etmiştir. O, modern toplumda mizahın rolüne ve doğasına dair detaylı ve ampirik temelli araştırma uygulamıştır. Mulkey bu ileri endüstriyel toplumlarda mizahın ve gülmecenin oynadığı rolü ortaya koyan araştırmalarını sistematik bir şekilde uygulamaya devam etmiştir. Mizah, aktif bir yaratım sürecine dayanmaktadır ve yorumların çeşitliliğini kanıtlamaktadır. Mizah, ciddi bir söylemin sonucunda umulan, beklenen sonuçların, diğer bir deyişle şaka beklenmeyen söylemin sonucunda paradoksal olan bir yolla o şekilde sonuçlanması durumudur. Mizah kendi içerisinde(içsel) bir mantığa sahiptir. Kahkaha insan iletişiminin sistemi içerisindeki sembol sisteminin bir parçasıdır. Mulkey, insan iletişiminin önemli bir parçası olmasına karşılık hem antropolojik hem sosyolojik açıdan mizah ve kahkahanın yeterince önemsenmediğine işaret etmektedir. Sosyolojik alanda mizah konusu belli başlı birtakım alanlarda ele alınmıştır. Bu alanlar, toplumsal, etnik ve toplumsal cinsiyet grupları çerçevesindeki değerlendirmelerdir. Araştırmacılar, literatürde görüldüğü üzere din içerisinde mizah konusunu ele almayı yeterince dikkate almamışlardır. Bu araştırmanın kaygısı da din olgusunun birbirine çok zıt görülen mizah çerçevesi içerisinde değerlendirilmesi yönündedir. Postmodern süreçte araştırmanın kuramsal temelini oluşturan sekülerizm, kutsal fikrinin karşısında olmasına karşın zamanla kutsallaştırılma ile sonuçlanırken din, postmodern süreçte geleneksel ciddiyetinden uzaklaşmıştır. Hatta kiliseler dahi mizahi yaklaşımları yapılarına dahil etmeye başlamıştır. Daha da ileri giderek bu yeni orta-çağcılık, eğlence ve gülmece kültürünü ve elementini çoğu Orta çağ ve modern kilise kültüründe keşfetmeye başlamıştır. Bu durum postmodern çağın bir getirisi olarak herhangi bir kutsalı reddetmenin yerine gerçekleşmiştir. Sosyolojik ve antropolojik açıdan değerlendirecek olursak, kahkaha sadece insanın tutumunu ortaya koyma

yeteneğini ifade etmez, daha ötesinde bir durum da inşa eder. Ve eğer kahkaha, bir bireysel ilişki örüntüsünün evrimini ortaya koyuyorsa, sosyolojik ve antropolojik boyutu da mümkündür. Hayvanlarla aynı dışa vurumları paylaşıyor olsa bile, kahkahayı kültürel ve entelektüel bir fenomene dönüştüren tek varlık insanoğludur (Golozubov, 2014). Genel manada eğlence, gündelik kaygılardan toplumsal sorunlara kadar çok geniş bir alanda yaşanan sıkıntıların aşılabilmesi, hafifletilebilmesinde çeşitli bireysel ve sosyal işlevler üstlenen; bireysel olduğu kadar toplumsal yaşamın da en temel ihtiyaçlarından biri olarak değerlendirilebilir. Ancak mizahtaki eğlence unsuru çok daha karmaşık bir duruma hizmet etmektedir. Mizah çoğunlukla birey ve toplum arasındaki uyum veya uyumsuzluk ilişkisini gündeme getirmesi ve bunu ancak eğlence unsurunu kullanarak belirginleştirmesi nedeniyle toplumsal bir eylemdir. Mizah, dokusunda bulunan eğlence aracılığıyla toplumsal işlevlerinden biri olan eğitici işlevini daha etkin şekilde yerine getirmesi yönünden önemli bir olgudur. Bu etkin işleyiş fonksiyonu ile ve onun sayesinde insandan insana kolaylıkla yayılarak genişleyerek, gücünü arttıran ve başlı başına ortak bir anlayış geliştirerek bir çeşit “dil” haline gelmiştir. Bu bağlamda mizahın dergiler, karikatürler, medya veya sosyal medya ürünleri gibi çok çeşitli versiyonları, bu ortak dilin kurulduğu ve ifade edildiği ürünler olarak ortaya çıkmaktadır. Tüm bunların yanında, mizahın toplumsal bir dil geliştirebilme kabiliyeti, onun sadece bir güldürü malzemesi olarak görülmesinin de önüne geçmektedir (Şengül, 2018). “Mizah, içeriği bakımından eleştirel bir söyleme sahip olan ancak bu eleştirileri eğlenceli bir biçimde sunması nedeniyle özgün bir dil ve eylem biçimidir.” (Şengül, 2018, s. 16). Bu nedenle, mizah bir birçok kişi tarafından anlaşılabilir ortak bir bakış açısı oluşturmanın ve çeşitli görüşleri sunabilmenin özgün bir aracı olarak sosyo-kültürel bir role sahiptir. Dolayısıyla, görsel bir mizah ifadesi ve araştırmanın nesnesi olan karikatürler, bu eleştirel ve eğitsel rolü içselleştirerek çizginin gücünü yansıtan eleştirel bir tür söylem ortaya koymaktadırlar (Şengül, 2018, s. 30).

Karikatürün sanatının tarihi çok geçmiş zamanlara dayandırılabilir; ancak ortaya çıkışı ve gelişmesi için matbaanın icadı ve toplumsal muhalefet hareketlerinin doğuşu gerekmiştir. Tüm bu toplumsal değişim sürecine şahitlik eden karikatür bize öncelikle Avrupa’nın yenileşme ve değişim tarihini ve hemen ardından insanlık tarihini vermektedir. Yaşanan tüm büyük sosyal ve kültürel değişimler bu tarihten izlenebilmektedir.

Karikatür İtalyanca bir kökene sahip olan “caricature” kelimesinden gelmektedir. Bu kelime “abartma, yükleme eylemi” anlamını taşımaktadır. Karikatürde ilk kez insanları veya ortaya konulan tiplerini alaycı ve iğneleyici şekilde resmetmek 16. ve 17. yüzyıllarda Agostina Carracci ve Giovanni Bernini tarafından denenmiştir. Özellikle Carracci kardeşlere modern karikatürün gelişimi bağlamında önem atfetmek gerekmektedir. Carracci kardeşler, dönemin tanınmış veya tanınmamış kişilerini aynı derecede hicveden karikatürler çizmişlerdir. Ayrıca kendi tarzlarında ortaya koydukları portreler ve sözlü karikatürü yaratan kişiler olarak tarihte yerlerini almışlardır. Onların beyanlarına göre karikatür “mükemmel biçimsizliğe ulaşma çabasıyla doğan kusurların sanatı”dır (Sağlam, 2022, s. 12-15). Avrupa karikatür resim sanatı ile kol kola yürümüştür. Devrin en büyük ressamı aynı zamanda karikatür çizerleridir. Modern zamanlara kadar, Durer, Bruegel, Bosch, Holbein, Carracci kardeşler, Rembrandt verdikleri eserlerle karikatürün doğuşuna zemin hazırlamışlardır. Karikatür kelimesinin günümüzdeki anlamını kazanması, Kraliçe Victoria döneminde Punch adlı sanatçının Parlamento binası için duvar resimleri adlı yarışmaya katılımıyla gerçekleşmiştir (Sağlam, 2022, s. 12-15).

Karikatürün bir sanat dalı kimliğini kazanması matbaanın icadı ve yaygınlaşmasına paralel bir süreç izlemektedir. 15. Yüzyılın sonunda Avrupa şehrinde 250’den fazla matbaa bulunmaktaydı. Bu yayılım sayesinde gravür ve resimler de kolaylıkla çok geniş bir kesime yayılma imkânı buldu. Matbaacılık mesleğinin gelişmesiyle dağıtım ağları da genişleyerek basılı kitaplarla birlikte yeni sanat akımlarını, dallarını ve estetik değerlerini de yaygınlaştırmaya başladı. Karikatürün gelişmesi için ikinci bir unsur ise Feodalitenin çözülmesiyle paralel olarak gelişen krallıkların, merkezi otoritelerin ve burjuvazinin güç kazanmasıyla şehirlerde yeni ortaya çıkan bir okuryazar ve tüketici kesimin varlığıydı. Bu yeni sosyal tabaka, karikatür kültürünü yaşatan ve bugüne ulaşmasına olanak sağlayan kesim olarak değerlendirilebilir (Sağlam, 2022, s. 15-16).

Karikatür özünde çarpıtma, şeklini bozma veya gerçek görünüşünün daha farklı olduğunu ima etme düşüncesini taşımaktadır. Bu nedenle en önemli işlevlerinden biri olan eleştirel ve muhalif bir tavrı başlangıcından beri içerisinde barındırmaktadır. Karikatürün toplumsal mücadelede en belirgin şekilde kullanıldığı zaman Martin Luther’in dinsel reform hareketlerini başlattığı süreçtir. Martin Luther ise karikatürü propaganda amacıyla kullanan ilk kişi olarak bilinmektedir. Karikatürün ilk ortaya çıktığı Batı ülkeleri ise Fransa, Almanya, Belçika, Hollanda ve İngiltere idi. Karikatür kültürü, daha önce de

belirttiğimiz gibi şehirleşme, orta sınıfın güçlenmesi, eğitim ve okur-yazarlığın yaygınlaşması, ulus devletlerin güçlenmesi, demokratikleşme ve sınıf çatışmaları gibi öncelikle Batı Avrupa’da yaşayan süreçlerle iç içe gelişmiş ve olgunlaşmıştır. Bu gelişim süreciyle karikatür, sanatsal ve muhalif yaklaşımıyla, yeryüzünde bulunan aksaklık ve çarpıklıkları açığa çıkaran ve vurgulayan bir yapıya sahiptir. Fakat bazen de aksaklığın o topluluğun ya da sanatçının zihninde olduğuna işaret eden durumlar söz konusudur (Sağlam, 2022, s. 16-18).

Mizah dergilerinin Türkiye’de ortaya çıkışı da eleştirel bir tür söylem ortaya koymak amacıyla olmuştur. Mizah dergilerinin Türk kültürü içerisinde yer almaya başlaması Osmanlı döneminin son zamanlarına rastlamaktadır. Sultan 2. Abdülhamit’i tahttan indirebilmek için yurtiçinde ve yurtdışında propaganda yapan Jön Türklerin sağladığı destek ile başlamıştır. Bu süreçten sonra her zaman işlev görecektir olan siyasetin etkili bir baskı aygıtı haline dönüşmüştür. Mizah dergileri sadece muhalefetin değil aynı zamanda iktidarın da kullandığı etkili bir propaganda aygıtı olarak işlev görmektedir. Birtakım istisnalar dışında genellikle sağ ve muhafazakâr kesime karşı muhalefet edenlerin eleştirisi aygıtı olarak kullanıldığı görülebilmektedir. Mizah dergilerinin Türkiye’de ortaya çıkışında Batılılaşma düşüncesi oldukça etkilidir. Bu etkiyle beraber, dinsel düşünceleri insanın ve toplumların gelişimi önünde bir engel ve ilkel bir düşünce olarak yorumlayan aydınlanmacı seküler düşünceleri yansıttığı da gözlemlenmektedir. Türkiye’nin ilk karikatürcüsü Cemil Cem, Meşrutiyet’in ilanı ile Türkiye’ye gelerek “Kalem” adlı ilk mizah dergisini çıkarmıştır (Akıner & Mencet, 2016). Akıner ve Mencet’in (2016, s. 188) ortaya koymuş olduğu araştırmanın sonuçlarına göre Türkiye’nin en popüler mizah dergileri olarak ortaya konulmuş dergilerdeki karikatürlerin içerisinde din ve İslam’a dair çizimlerin çoğunun olumsuz mesajlar barındırdığını ifade etmektedirler. Bu iki araştırmacının, araştırmalarının sonucunda Batı’da yaygın olan “İslam terör dinidir” anlayışının sürdüğünü, sürdürüldüğünü gözlemlediklerini belirtmektedirler.

Ülkemizde İslami kurallara uyarak mizah üreten dergiler de yayımlanmıştır. Türkiye’de ilk İslami mizah dergiciliği, 1946-1950 yılları arasında Necip Fazıl Kısakürek tarafından “Borazan” dergisinin çıkışıyla beraber ortaya konulmuştur. Bu dergi hem CHP iktidarına muhalefet etmektedir hem de komünist olduğu iddia edilen “Markopaşa” dergisine karşı üretilmiştir. Daha sonraki yayıncılık sürecinde, İslami sermayenin gelişmesiyle beraber İslami mizah yayıncılığı da daha özgün davranabilir hale gelmiştir. Şengül’ün yapmış

olduğu araştırmaya göre, genel olarak, İslami mizah dergileri modern-laik devletin özellikle otoriterliğine vurgu yapmaktadırlar ve bir laiklik eleştirisi olarak ifade edilebilirler (Şengül, 2018). Araştırmasında, mizah ve din uyumsuzluğunun sebebini, İslam'ın ortaya koyduğu dava ve mücadelesi ile mizah, gülmece ve eğlenmenin bir arada bulunmasının tersliğine bağlamaktadır. Ancak bu noktada Türkiye'nin İslami değerleri ve inanç sisteminin diğer İslam ülkelerine göre farklılığını ön plana çıkararak bu birlikteliğin mümkün olduğunu ifade etmektedir. Şengül'e (2018) göre dinsel yaklaşımdaki bu farklılık, bu güç durumun ortadan kalkmasına neden olmaktadır. Şengül'ün (2018, s. 76) ortaya koyduğu araştırma çerçevesinde "mizah, iktidarın yerleşik hale gelmesini engellemeye çalışan bir mevziler savaşı olarak görülürse, İslami mizah da temelde laik devlet otoritesi ve iktidarı karşısında, bütüncül devletin bir yönü olarak sivil toplumun kompleks yapısını çözmeye çalışan bir girişim" olarak karşımıza çıkmaktadır.

2.3. Araştırma Konusuna Dair Son On Yıl İçerisinde Gerçekleştirilmiş Çalışmalar

Farklı ülkelerde postmodern din olgusu üzerine birçok araştırma yapılmıştır. Teoloji, sosyoloji, antropoloji, edebiyat ve iletişim alanlarında literatürde son on yıla dair postmodern süreçte din olgusu üzerine ortaya konulmuş çeşitli araştırmalara rastlamak mümkündür. Marcato (2000) kendini Roman Katoliği olarak gören x jenerasyonunun bireylerinin inanç krizlerini, spiritüel bir çabanın gelişimini ve dini terk etme gibi koşullarını derinlemesine anlama çabasını içeren bir araştırma yapmıştır. Shubert (2005) ise çalışmasında Avrupa-Batı kültürel geleneği içerisinde bulunan şamanik inanışların ve hareketlerin Amerika'daki kurumsallaşmış din ve bilimin sınırlarının ötesinde yaratıcı bir şekilde şekillenen neo-şamanik tanımını vermeye çabalamaktadır. Boring tezinde din konusunu postmodern felsefi bakış açısıyla değerlendirerek, Kieerkagard, Levinas ve Derrida gibi düşünürlerin yaklaşımları çerçevesinde dini bireysellik kavramını açıklama çabasına girişmiştir. Sonuç olarak, kimi zaman sadece kuramsal boyutta kimi zaman ise ortaya çıkmış olan post modern din ve inançların toplumsal boyutlarını ortaya konulan ampirik araştırmalar sonucunda günümüz postmodern din olgusuna dair çeşitli bilgiler elde edilmiştir (Shubert, 2005). Kore'de bulunan kilise yapısına ve Hristiyan inanışına dair hem Park (2008) hem de Yun (2011) 2 farklı araştırma ortaya koymuşlardır. Park (2008) kilisenin bir kurum olarak çağımızda geri planda kalması ve onun faaliyetlerine katılımı iyileştirecek sonuçları elde etmek üzerine bir araştırma gerçekleştirirken, Yun (2011), Koreli gençlerin Hristiyanlık anlayışındaki dönüşümlere ışık tutan bir araştırma

ortaya koymuştur. Bu ampirik araştırma, genç Koreli Hristiyanların kayda değer bir kısmının hakikat iddiaları hakkında post modern görelî bir bakış açısı ile diğer dinlerle ilişkili olan çoğulcu bakış açılarını kucakladıklarını göstermektedir (Park Han, 2008; Yun, 2011). Vardi'nin (2012) Türkiye'de yaptığı tez çalışmasında ise dinin iletişim araçlarından internet ile olan ilişkisi ve internetin dini öğreti ve iletilerin iletilmesinde kullanılması, internette dinin ve özellikle İslam'ın yer alış boyutları, İslam'ı öğrenme, kültürlenme ve İslam toplumunun sosyalleşmesinde internetin sunduğu imkân, fırsat ve olumsuz etkilerinin incelenmesi amaçlanmaktadır. Yine Türkiye'de, Soyak (2013) tarafından yapılmış olan ise Malatya ili Battalgazi ilçesinde toplum içerisindeki popüler din uygulamalarını çözümlemeye yönelik bir araştırma ortaya konulmuştur. Ülver (2013) ise çalışmasında modern toplumda din olgusunu, bu çalışmada büyük bir öneme sahip olan Berger ve Stark'ın temsil ettiği iki karşıt pozisyonu içeren çoğulculuk ekseninde incelemeye odaklanmaktadır. Dinsel çoğulculuk anlayışı bu araştırmanın da çok önemli bir bölümünü oluşturmaktadır (Ülver, 2013). Woollat (2015) ise bu alanda ortaya konulmuş teolojik kökenli araştırmalardan birini ortaya koymuştur. Woollat'ın araştırması daha önce çalışılmamış bir alan olan spiritüalizmin teolojik bir inanç sisteminden çağdaş İngiliz kültüründe medya gösterisine dönüşümünü ele almıştır (Woollatt, 2015). Simulacrum teorisini temele almıştır. Yeniden bir Uzakdoğu ülkesinde Hristiyanlık inancına dair bir araştırma ortaya koyan Lam (2015) ise tez çalışmasında, Hong Kong'taki din eğitimi üzerine bir araştırma ortaya koymaktadır. Bu çalışma, öğrenimin ilk aşaması olan kreşten başlayarak din eğitiminde hem Hristiyanlık hem de Konfüçyanizm inanışları ve felsefelerinin müfredatta karma bir şekilde işlenişini konu almaktadır (Lam, 2015).

Park (2016) ise yaptığı tez ile Hristiyanlığın modern dünyadaki son morfolojik dönüşümünün yörüngelerini, Hristiyanlığın sürdürülebilirliğini ve potansiyelini post-seküler bir yaklaşımla incelemeyi amaçlamaktadır. Hristiyanlığın kamusal alana sosyo-politik katılımına dayalı olarak "sekülerizasyon" ve "dini diriliş" kavramları çerçevesinde açıklamalarda bulunmaya çalışmıştır. Bu açıklamalardan yola çıkarak, Hristiyan inancının günümüzün küresel kapitalist toplumunda insanoğlunun varoluşuna nasıl ilham verebileceğini ve onu nasıl etkileyebileceğini tartışarak ve bir yandan da onun üstesinden gelmek için bir dayanak noktası kurarak, bir düşünsel fail olarak Hristiyanlığın özsel anlamını yeniden inşa etmeye çalışmaktadır. Bunu yaparken,

çalışma, bir din toplumu yerine toplumdaki dini anlam sosyolojisini ve din felsefesi yerine sosyo-felsefi teolojii derinlemesine araştırır (Park, 2016).

Farklı bir kültür içerisinde oraya ait olmayan dini bir yapılanmanın araştırması olarak bu sefer dini tebliğ cemaati üzerine bir araştırma yapılmıştır. Tebliğ Cemaati (TJ), yaygın olarak İslami tabandan dünyadaki uyanışın en büyük hareketi olarak kabul edilir, ancak Timol (2017), bu konunun önemli ölçüde ve yeterince araştırılmadığına vurgu yapmaktadır. Bu tez, 18 ay boyunca yürütülen sürekli etnografik saha çalışmasına dayalı olarak hareketin İngiliz kolunu incelemektedir. Konu ile ilgili teolojik çalışmalara bir yenisini ekleyen Adjei (2017), tez çalışmasında Nostra Aetate bildirisinin sadece Kilise ve Hristiyanlıkla değil diğer dinler ve onların bakış açısı ile ilişkisini ortaya koymuştur. Katolik kilisesinin diğer dinler üzerine üstünlük ilan ediyor oluşunun karşısına Nostra Aetate bildirisinin içerisinde geçen ve diğer dinlerle ilişkili olarak ortaya konulmuş açıklamalar çerçevesinde dinler arası yaklaşımlarla ilgili yorumları sunmuştur. Dinlere postmodern bir bakış açısı ve yorumsamacı bir yöntem kullanarak, Katolik kilisesinin öğretilerinin karşısında her dinin kendine özgü felsefesi ve güzelliğini ortaya koymak için Nostra Aetate metnini seçmiştir. Alanda edebi eserler üzerinden post modern dinsel oluşumlara dair değerlendirmeler de yapılmıştır (Adjei, 2017). Shepherd (2017), araştırmasında literatürde geçen popüler edebi hareket olan yeni ateizm kavramının içerisinde geçen üç meydan okuma türü ile çeşitli felsefi ve meta felsefi açıklamalar çerçevesinde Amerikan inanış sistemini değerlendirmiştir. Miller ise benzer bir şekilde yapmış olduğu tezde, post sekülerizm kavramını ele alarak edebi eserleri (roman) inceleyen bir çalışmayı literatüre kazandırmıştır. Post modern teologlar ile post seküler yazarların aynı amaca hizmet ettiğini ortaya koymuştur (Shepherd, 2017). Barrick (2018), Amerika’da kiliselerin büyük bir dönüşüme girdiğinden bahsetmektedir. Bu çalışmanın amacı kiliselerde bugün neler olduğunu keşfetmek, milenyum neslinin kurumsal kiliseyi nasıl etkilediğini bulmak, ilk elden kiliseye neden ihtiyaç duyulan, bazı kiliselerin insanlara ulaşmak için ne gibi yeni yollar izlediğini ve son olarak, Barrick’in içinde çalıştığı cemaatlerin keskin köşeler olarak servis ettikleri şeyleri, kilisenin postmodern farkındalığını keşfetmektir (Barrick, 2018). Choo (2018), postmodern kilise üzerine araştırma yaparken anlatı ve imgeleri açıklamak için Derrida’nın yapı söküm teorisine dayanan hermenötik bir metodoloji kullanmıştır. Alonyenu (2018), Afrika’da, Afrika geleneksel dini, Hristiyanlık ve İslam’ın bir arada bulunuşuna dair yürüttüğü araştırmada kristolojik ön varsayımlardan yola çıkarak kilisenin tek kurtuluş olduğunu

iddia eden inanış bağlamında hem dini şiddeti hem de dini çoğulculuğu ele almaktadır (Alonyenu, 2018). Şengül (2018) ise doktora tezi bağlamında yaptığı araştırma ile ortaya konulan “Türk mizah dergilerinde postmodern din olgusunun” ortaya koyulduğu bu araştırma ile çok yakın bir yol izlemektedir. Çalışma muhafazakâr İslamcılık ve milliyetçiliği birbirine bağlamayı başaran ve uzun süredir iktidarda bulunan AKP’nin hegemonya sürecinin bir ürünü olarak görülen iki mizah dergisini (Hacamat ve Cafcaf) incelemeye almış hatta bu iki dergi üzerinden hegemonik dönüşüme dair tahliller de elde etmiştir (Şengül, 2018). Lanahan-Kalish (2019) ise Amerika’da bir bilim kurgu romandan etkilenerek kurulmuş olan neo-pagan bir kilisenin incelemesini postmodern dini bir yaklaşım temelinde incelemektedir. Polat’ın (2019) Türkiye’de gerçekleştirmiş olduğu doktora tezi ise değişen dindarlık göstergeleri ve sosyal medyada bunların yansımalarını ele alan psikoloji alanında gerçekleştirilmektedir. Bu araştırma çerçevesinde sosyal medyanın bugün tüm yaşamı etkilemesi gibi dindarlık olgusunu da etkilediği düşünülmektedir (Çömez Polat, 2019). Yarlett’in (2020) doktora araştırması ise liberal kuveykırların kendi aralarındaki teist ve nonteist olarak ayrımlaşmalarının altında yatan bakış açısını anlamak ve bunların aralarında gerilimi anlamlandırmak üzerine kurulu “geç modernite” anlayışı çerçevesinde postmodern düşünürlerin fikirlerinden destek almaktadır. Tezin genel iması modern toplumsal bağlam içerisinde eğitimli, liberal dini grupların şekil değiştirmesi ile ilgilidir (Yarlett, 2020).

Teolojik temele sahip bir araştırma yapan Fruge (2020), Stanley Grenz’in orta ya koyduğu postmodern Hristiyanlık anlayışını anlamlandırmaya çalışmaktadır. Ekoloji ve dini birtakım inanışları bir araya getiren yeni postmodern dini inanışlar çerçevesinde de araştırmalar yapılmıştır (Fruge, 2020). Sayem’in (2020) de araştırmasında temel aldığı bu konu, Cobb ve Nasr’ın çevre konularını kendi dini gelenekleriyle nasıl ele aldıklarını ve Cobb’un eko-teolojik görüşü ile Nasr’ın eko-ruhsal vizyonunun karşılaştırmalı bir çalışmasının din ve ekolojiye ilişkin mevcut tartışma için neden önemli olduğunu göstermektedir. Bu çalışmada, eko-dini anlayışlarının keşfedici bir tasviri sunulmaktadır (Sayem, 2020). Hayward (2020) tezinde postmodern dini yapılanmanın bir parçası olan bireysel dindarlık konusunu ele alarak, ilk önce gençler arasında bir ölçek uyguluyor ve daha sonra internet üzerinde yapılmış olan arama sonuçlarını değerlendirerek bununla ilgili bir sonuca ulaşıyor. 2004’ten 2019’a kadar olan Google arama verilerini kullanan bu araştırma, dünya dinleri, diğer dinler, geleneksel dini terimler ve bir dizi yarı-dini, ruhani ve dini terim için yapılan çevrimiçi aramalardaki eğilimleri inceliyor. Sonuçlar, kurumsal

dinle ilgili terimlerin popülaritesinin azalma eğiliminde olduğunu, azınlık dini gelenekleriyle ilgili birçok terimin ve genel maneviyatla ilgili terimlerin popülaritesinin arttığını göstermektedir (Hayward, 2020). Vargas (2022), Güney Carolina’da ufak ama gelişmekte olan Greenville kasabasında 1980-1995 yılları arasında doğmuş olan milenyum kuşağı ile dine bakış açılarına dayalı yüz yüze görüşmeler çerçevesinde gerçekleştirdiği etnografik araştırmasında, bu kuşağın yaşadığı umutsuzlukları ve hayal kırıklıklarını, postmodern düşünce ile desteklenen bireysellik vurgusu çerçevesinde bir inanış ile aşmaya çalıştıklarına dair sonuçlar elde etmiştir (Vargas, 2022).

3. YÖNTEM

3.1. Araştırma Modeli

Bu araştırma, karma araştırma modeli çerçevesinde şekillendirilmiştir. Karma yöntem araştırmaları, araştırmacının bir çalışma veya birbirini izleyen çalışmalar içerisinde nitel ve nicel yöntem, yaklaşım ve kavramları birleştirmesi olarak ifade edilmektedir. Karma yöntemle yapılan bu araştırma ise nicel ve nitel yöntemleri bir arada kullanarak olayları bir çerçeve içerisinde sunmaya, analiz etmeye ve bir araya getirmeye olanak sağlamaktadır. Johnson ve Turner (2003’ten aktaran Baki & Gökçek, 2012, s. 2), karma araştırmanın temel ilkesini, araştırmacının farklı strateji, yöntem ve yaklaşımları kullanarak çoklu veriler toplamasının gerekliliğiyle ifade etmektedirler⁴². Öte yandan, Creswell (2006’dan aktaran Baki & Gökçek, 2012, s. 2) karma yaklaşımı kullanıyor olmanın diğer bir deyişle nicel ve nitel yaklaşımları birlikte kullanmanın, her iki yaklaşımı tek başına kullanmaya oranla araştırma problemlerinin daha iyi anlaşılmasını sağlayacağına işaret eder. Karma yöntem araştırması; hem felsefi varsayımları olan bir araştırma deseni hem de bir araştırma yöntemidir⁴³. Araştırmanın veri kaynağı olarak dokümanları kullanacağımız için, veri çeşitliliğini sağlayabilmek adına doküman analizi türlerinden hem nicel hem de nitel olan yöntemleri birbirlerinin zayıf yönlerini tamamlamaları adına bir arada kullanılmaktadır (Tuğan, 2022, s. 114-115). Her iki yöntemin de birbirini destekleyecek şekilde kullanılması araştırmanın açıklayıcılığını arttırmıştır. Araştırma kapsamında içerik analizi tekniği kullanılarak karikatür metinleri içerisinde postmodern din olgusunu açıklamaya yönelik göstergeler çerçevesinde nesnel

---

⁴² B. Johnson & L.A. Turner, Data collection strategies in mixed methods research. In A. Tashakkori & C. Teddlie (Eds.), Handbook of mixed methods in social and behavioral research, Thousand Oaks, CA: Sage, 2003, pp. 297-319.

⁴³ J.W. Creswell, Understanding Mixed Methods Research, (Chapter 1). Available at: http://www.sagepub.com/upm-data/10981_Chapter_1.pdf, 2006.

birtakım sonuçlara oluşabilmek için istatistiksel sayısal veriler toplanmış ve bu verileri desteklemek için yine aynı metinler üzerine, destekleyici ve açıklayıcı nitel veriler elde etmek amacıyla söylem çözümlemesi yöntemi uygulanmaktadır. Bu yolla hem istatistiksel hem de yorumsamacı verilerden faydalanılmasını sağlayacak olan araştırma karma bir model üzerine oturtulmaktadır.

Karma yöntem modelinin tercih edilmesinin 5 farklı gerekçesi (üçgenleme, tamamlayıcılık, gelişim, başlangıç, genişletme) bulunmaktadır. Bu araştırmanın gerekçesi ise tamamlayıcılık (complementarity) özelliği olarak belirlenmiştir. Araştırma postmodern din olgusunun toplumsal bağlamda derinlemesine ve eleştirel bir bakış açısıyla anlaşılmasını sağlamak adına yapıldığı için tamamlayıcılık ve açıklayıcılık koşulunun da izlenen yöntem ile sağlanması beklenmektedir. Söylem çözümlemesi yönteminden elde edilecek olan bulguların detaylandırılması, sunulması, artırılması ve açıklığa kavuşturulmasında nicel içerik analizinin sonuçları kullanılmaktadır. Ortaya konulan tamamlayıcı karma yöntemde, nitel ve nicel veriler hem çakışmaların olduğu durumları hem de olayı farklı açılardan ölçerek zengin ve ayrıntılı bir hale getirmek için kullanılmaktadır. Böylece her bir veri analizi türü bir diğerini tamamlamaktadır (Baki & Gökçek, 2012, s. 4). Ayrıca araştırmanın tasarımı için ilk önce nicel daha sonra nitel verilerin kullanılması, Creswell'in (2003'ten aktaran Baki & Gökçek, 2012, s. 9) sıralı açıklayıcı tasarımının seçildiğini göstermektedir⁴⁴. Bu tasarımda baskın olarak nicel veriler toplanıp analiz edildikten sonra nitel veri toplanmaktadır. Öncelik genellikle nicel verilerdedir. Nitel veri esasen nicel verileri artırmak için elde edilir. Verilerin analizi birbiriyle ilişkili olup çoğunlukla veri yorumlama ve tartışma bölümlerinde birleştirilir. Bu tasarım özellikle beklenmeyen araştırma bulgularını veya ilişkileri açıklamakta daha faydalı bir yol olarak görülmektedir.

Özetle, araştırılan alandaki olguların belirli kategorilere yerleştirilmesi için tündengelim, bu kategoriler çerçevesinde detaylı açıklamalar ve yorumlar yapılabilmesi için tümevarım yöntemleri, karma model çerçevesinde değerlendirmenin bir parçasıdır.

3.2. Evren ve Örneklem

Evren, benzer özellikler taşıyan öğelerden oluşan ve araştırma sonuçlarının genellenmek istendiği birimler bütünü olarak tanımlanmaktadır ve evrenin niteliğini ise

---

⁴⁴ J.W. Creswell, Research design: Qualitative, quantitative, and mixed methods approaches (2nd ed.). Thousand Oaks, CA: Sage, 2003.

araştırmanın amacı belirlemektedir (Doğanay vd., 2018, s. 109-110). Bu nedenle araştırmanın verilerini ve sonuçlarını daha etkin bir şekilde ortaya koyabilmek için araştırma çerçevesinde amaçlara uygun şekilde erişilebilir bir hedef evren belirlenmiştir. Bu yaklaşımla, uygun bir gerekçelendirmeyle üzerinde çalışılması planlanan evren belirli bir dönem çerçevesinde bu yönde daraltılmıştır. Dönemsel olarak, 2019 yılı ve sonrasında seçilmiş olmasının sebebi araştırmanın amacı kapsamında bu süreçte postmodern dini uygulamaların artmasına olanak sağlayan dünyada yaşanan sosyal krizlerin ve akıl yoluyla çözülemeyen toplumsal problemlerin yükselişinin daha belirgin hale gelmesidir. Bu nedenle, postmodern dine eleştirel ve farklı bir bakış açısı geliştirebilmek için Türkiye’de 2019 Covid pandemisi sürecinde ve sonrasında yayımlanan güncel mizah dergilerindeki karikatürler çalışma evrenini oluşturmaktadır. Bu yolla, görece hem daha küçük hem daha somut olan çalışma evrenini uygun biçimde tanımlamış olduktan sonra toplanan istatistiksel veriler aracılığıyla çalışma evreninin parametrelerine ilişkin kestirimler yapmak olanaklı hale gelmektedir (Doğanay vd., 2018, s. 111; Gökçe, 2001, s. 119). Araştırma evreninin zaman, mekân ve alan açısından sınırlandırılmasının nedenleri de net bir şekilde belirlenmiştir (Gökçe, 2001, s. 119). Postmodern din olgusunun en çarpıcı şekilde dinin geleneksel yaklaşımını eleştirel yolla ele alan mizah dergileri üzerinden değerlendirilebileceği düşüncesi çalışma evreninin şekillenmesinde etkili bir fikirdir. Covid-19 pandemi sürecince ve sonrasında yayımlanan bu güncel mizah dergileri Uykusuz, Leman, Bayan Yanı ve Ot dergileri olarak saptanmıştır. Yapılmış olan araştırma bu dergiler üzerinden yürütülmüştür. Bu dergilerin geçmiş olan sayılarına ve ciltlerine dijital platformlar üzerinden satın alınarak ya da sahaflar taranarak ulaşılmıştır. Güncel olanlar ise araştırma süresince bayilerden satın alınmıştır. Analizlerin uygulanacağı çalışma evreni içerisine dahil edilen mizah dergilerinin bir kısmına ulaşmak mümkün olmamıştır. Ulaşılamamış olan dergiler dijital bir kaynaktan gelen dergilerdir. Bu dergilere ulaşmak araştırmanın gerçekleştireceği zaman açısından sıkıntı yaratabileceği için tüm kaynaklar kullanılarak ulaşılabilmiş olan dergiler üzerinden araştırmanın yürütülmesi daha etkin bir bilimsel sürece olanak sağlayacağı düşünülmektedir. Bu nedenle tirajları en yüksek olan basılı kopya olarak yayımlanmış dergiler analizlere tabi tutulmaktadır. Dolayısıyla, zaman, maliyet ve insan kaynakları açısından araştırmayı planlanan sürede bitirebilmek için çalışma evreni içerisinden seçilecek olan örneklem, karma yöntem seçimini desteklemek adına doğrusal sistematik örnekleme olarak belirlenmiştir. Bu örnekleme yönteminde her ögenin araştırma sürecine

katılma olasılığı eşittir ve çalışma evreni de homojen olması beklenir. Ancak homojen olmasa dahi her türlü numaralandırılabilen ve liste yapılabilen çalışma evreni bu örnekleme için uygundur. Araştırmada amaçlı bir örnekleme yöntemi ile örnekleme alınacakların sayısı en baştan belirlenmiştir ve sistematik örnekleme aracılığı ile belirlenen her listeden orantılı bir şekilde örnekler seçilmiştir. Araştırmalarda sistematik örnekleme de küme örnekleme gibi ikinci aşama örnekleme olarak kullanılmaktadır (Yağar & Dökme, 2018, s. 6). Doğrusal sistematik örnekleme yöntemi izlenerek; aylık yayımlanan dergilerde her yılın tek sayılara karşılık gelen aylarında çıkan dergileri ile haftalık olarak yayımlananların tekli sayılara karşılık gelen sayılarının değerlendirmeye tabi tutulması kararlaştırılmıştır. Böylece analizlere tabi tutulmuş olan dergi sayısı toplam 614 adet dergi sayısının yarısı olan 307 adet dergiye indirilmiştir. Tek olan sayıların seçimi ise yılın başlangıcını belirleyen ilk sayının, geçmiş yılın da etkisini daha açık şekilde gösteriyor olmasından kaynaklanmaktadır. Ek olarak, söylem çözümlemesinin uygulanacağı karikatürlerin seçimi de içerik analizi sonucunda elde edilecek olan verilere dayandırılmaktadır. Tezin sürecinin belirli bir zaman dilimine dayandırılmış olması sebebiyle araştırmayı zamanında yetiştirebilmek için söylem çözümlemesi yapılacak olan örneklemin daraltılması gerekmektedir; bu nedenle söylem çözümlemesi için örneklem seçimi, içerik analizi sonuçları neticesinde elde edilen veriler ışığında gerçekleştirilmektedir. İçerik analizinde “doğrudan gözlemlenen pandemi bağlantısı” bulunan karikatürler söylem çözümlemesi için örneklem seçiminin temelini oluşturmaktadır. Bu yolla ulaşılmış olan 29 adet karikatür içerisinde sistematik örnekleme için uygun şekilde her derginin bu değişken çerçevesinde sahip olduğu karikatür sayısına göre oranlayarak 14 adet karikatür seçilmiş ve örneklem analizine tabii tutulmaktadır.

3.3. Veri Toplama Teknikleri

Çalışmada nicel ve nitel yöntemleri birleştirerek etkileşimli ve çalışmanın analitik dayanıklılığını zenginleştirici bir yol izlemek amaçlanmaktadır. Dolayısıyla, genel çerçeveyi nesnel bir bakış açısı ile saptayabilmek için hem nicel içerik analizi hem de bu analizi geliştirmeyi ve metinleri derinlemesine yorumlamayı sağlayacak söylem çözümlemesi yapılmaktadır. Araştırmalarda, özellikle anlamın kendisini doğrudan vermediği karmaşık konularda içerik analizine ihtiyaç vardır. Türü fark etmeksizin tüm söylemler sembolik bir altyapı içerdikleri için deşifre edilmeyi, kod çözümünü, yorumu ve çıkarsamayı gerektirmektedirler. İçerik analizi teknikleri, bu noktada bireylerin kendi

sübjektifliklerine hapsolmalarının önüne geçmektedir. Araştırmanın nesnel tarafını beslemek ve objektif bir okuma sağlamak için bu tekniklere gereksinim duyulmaktadır. Basite indirgenmeyecek şekilde metnin tüm karmaşık yapısını anlaşılır bir veri bütününe çevirmek için araştırmaya konu olan karikatür metinlerinin genel çerçevesini ve önemli istatistiki değerlerini ortaya koymak için içerik analizinin analitik sınıflandırma ve okuma şekline başvurulması gerekecektir. İçerik analizi çerçevesinde uygulanacak sınıflandırma edimi ise bir söylem üzerine odaklanmayı, analizin arka planını oluşturacak bir bilgi birikimini ve belirli bir ustalığı gerektirmektedir. Diğer bir deyişle konuya hakimiyet ve yaratıcılık içerik analizinin temelini oluşturduğu için postmodern dindarlık konusuna dair kategorileri oluşturmada önce hem metinlerin kendisine hem de literatüre hakimiyet sağlanmıştır (Bilgin, 2006, vii-viii). İçerik analizi adı altında toplanan araç ve tekniklerin, tüm dengeli dayalı bir okuma aracı ve yorum çabası olarak ifade edilebilmesi sebebiyle araştırma için postmodern çağda din üzerine kuramsal yaklaşımları dikkatlice incelemek gerekecektir. Pozitivist yaklaşımın çerçevesinden içerik analizi bir söylemi, yorumlama sürecinde öznel etkenlerden kurtularak, nesnel okuma ilkelerini getirmeyi amaçlamaktadır (Bilgin, 2006, s. 14). Karikatürlerin söyleminin öznel boyutu içerisinde ve anlamlandırma sürecinde labirentin içerisinde kaybolmamak, yine söylemin görünen, kolayca tespit edilen, sergilenmiş ve ilk bakışta fark edilen içeriğinin yerine gizil ve üstü örtülü olan tarafını tespit ederek ortaya koymak için bize yol gösterecek olan kategorileri oluşturmak amacıyla araştırmada uygulanması planlanan analiz, içerik analizi yöntemidir (Bilgin, 2006, s. 1). Her metnin, söylemin içerik analizi, incelenen mesajlar ve araştırma amaçları farklı olduğu için farklı şekillerde olacaktır. Bu nedenle, araştırma sürecinde tercih edilen yol araştırmanın kapsamı çerçevesinde ve bu araştırmaya özel olarak desenlenmiştir. Ortaya çıkarılan kategoriler, araştırmaya özgü yapıdadırlar. Gökçe'nin (2001, s. 19) içerik analizine dair kitabında, içeriklerin kodlanmasının tarafsız bir süreç olamayacağı dile getirilmektedir. Dolayısıyla, bu açıklamalar çerçevesinde sınıflandırma sürecinde uzman görüşüne başvurulması da hedeflenmektedir. Robert ve Bouillaguet (1996'dan aktaran Bilgin, 2006, s. 2) de bu hususta, içerik analizinin tasnif ya da kategorilendirme etkinliğini bir bakıma tanıtlama, ortaya koyma, gösterme, yani anlamı aydınlatma amacına hizmet edebilecek nitelikte bir kategorilendirmenin ifadesi; anlama ilişkin bir kanıt inşası olarak tanımlamaktadırlar.⁴⁵ Araştırma boyunca yerine getirilen ilk

---

⁴⁵ A.D. Robert & A. Bouillaguet, Image de enseignants a trevars leur presse syndicale, Recherche et Formation, INRP, n. 21, 1996.

aşama sınıflandırma yoluyla post modern din olgusunun mizah metinleri aracılığıyla Türk toplumundaki karşılığını ve anlamını aydınlatmaya çalışmak olmuştur. İçerik analizi kapsamında kategorilendirme yapılırken göz önünde bulundurulması gereken “iç tutarlılık” (kategoriye dâhil olan tüm verilerin anlamlı bir bütün oluşturabilmesi), “dış tutarlılık” (kategorilerin tümünün araştırma için anlamlı bir bütün oluşturabilmesi) ilkelerine uygun olmasına dikkat edilmektedir (Akıner & Mencet, 2016).

Araştırmanın ilk aşamasında nicel yaklaşımı tercih ederek, içeriğin özelliklerinin frekansı veri olarak ortaya konulmaktadır. Bu yolla konulan içerik analizi, daha sonra aynı metinlere uygulanacak olan söylem çözümlemesinden elde edilen sonuçların eksik yönlerini tamamlamış ve araştırmanın güvenilirliğini arttırmaktadır. İçerik analizinin modern yaklaşımlarında bağlam oldukça ön plana çıkmaktadır. Çünkü bağlamın içeriğin diğer bir deyişle iletinin anlamını belirlediği düşünülmektedir. Araştırmada da metnin tarihi ve ideolojik bağlamı dikkate alınmaktadır. Bu yolla metnin, somut, söylemin içerisinden çıktığı toplumsal sistemle bağını kaybetmeden analizinin yapılması olanaklıdır (Gökçe, 2001, s. 5).

İçerik analizi teknikleri genellikle yazılı metinler üzerinde uygulanmakla birlikte, tüm metin türlerine de uygulanabilir. Tüm olumsuz kalıp yargılara karşı çeşitli formlarda yayımlanmış olan çizgi romanlar, çok farklı yaş, eğitim ve gelir düzeyleri olan kitlelerce izlenmektedir. Dolayısıyla bu konuyla ilgili geliştirilmiş önyargıların karşısında çizgi roman sosyal bir olgu olarak karşımızda durmaktadır. Çizgi roman genellikle yazıyla birlikte bulunan resimli bir öyküdür. Kendine özgü bir kodu, resimle yazıyı buluşturan kendine özgü bir tekniği ve endüstrisi olan bir alandır. Karikatürler de tıpkı çizgi romanlar gibi resimle yazıyı kendi iç sistemlerine göre bir araya getirmektedir ve kendilerine özgü bir tekniğe sahiptir (Gökçe, 2001, s. 21-24). Araştırmanın veri kümesini oluşturan karikatürler ve çizgi romanlar arasında çeşitli farklılıklar da söz konusudur. Çizgi romanlar ve karikatürler arasındaki fark, karikatürler daha kısa soluklu metinler iken çizgi romanlar uzun bir hikâyeye sahiptir. Karikatürler çok az sayıda karakter barındırırken çizgi romanlar içerisindeki karmaşık olay örgüleri ile çok fazla karakter bulundurmaktadır. Karikatürler basit genellikle grotesk bir çizim gibi görünse de politik amaçlarla oluşturulmuş metinler olarak ifade edilebilirler. Ayrıca karikatürler diğer çizgi türlerden farklı olarak muhakkak mizah içermektedirler. Bu tür içerisinde yergi ve mizah iç içe geçmiştir (Demirağ, 1988). Tüm hepsinin ortak noktası ise söz ve resmin metinde

bir arada bulunmasıdır. Genel olarak söz (yazı) ve resmin ilişkilerinde birtakım farklı düzeyler bulunmaktadır. Bu ilişki düzeyi, söz ve resmin karşılıklı ağırlıkları ve işlevlerine göre değişmektedir. Dolayısıyla mizah dergilerinde karikatürlerin ele alınması ve içerik analizi tekniğinin uygulanması bu olguların ağırlığına göre değişim gösterecektir. Elbette karikatürlerdeki mizah olgusu ve politik bakış açısı sebebiyle metnin derinlikli açıklamasını kuvvetlendirmek için bu araştırmada söylem çözümlemesine de başvurulmaktadır (Gökçe, 2001).

İçerik analizi ile ilgili bir diğer çözümleme yöntemi de söylem analizidir. Bu yöntemlerden her ikisinin de uğraşı alanı, söylem olduğu için çoğunlukla birbiriyle karıştırılmaktadır. Söylem analizi ve içerik analizi arasındaki farklardan ilki, söylem analizi metinlerin nasıl anlaşılması gerektiği yönünde veriler kazanmak amacıyla yapılmaktadır. Diğer bir deyişle bir metnin ne anlama geldiği konusunda veriler ortaya koymamaktadır. Dolayısıyla, bir metnin nasıl anlaşılması gerektiği ile nasıl anlaşıldığı ile ilgili soruların birbirinden kesinlikle ayırt edilmesi gereklidir. Birinci soru yorum sürecinin sonucu iken, ikinci soru ancak ve ancak uygulamalı bir araştırma sayesinde çözümlenebilmektedir. Söylem analizinde bağlamsal özellikler ve sübjektiflik analizin belirleyicisi iken, içerik çözümlemesinde nesnellik ölçütü belirleyicidir (Gökçe, 2001, s. 141-142).

Bu araştırmada da olduğu gibi söylem analizi metodolojide genel, kuramsal ve niceliksel yaklaşımlardan, ayrı ayrı nitelendirilen, detaylı ve nitel yaklaşımlara geçiş için gerekli bir çaba olarak ortaya çıkmaktadır. Miles ve Huberman'a (1994'ten aktaran Yıldırım & Şimşek, 2006, s. 223) göre nitel veri analizi, verilerin toplanarak bir araya getirilmesinin akabinde verilerin azaltılması, verilerin gösterilmesi, sonuç çıkarma ve doğrulama olarak üç aşamalıdır⁴⁶. Jager (2013'ten aktaran Duman, 2018, s. 28-29) de söylem çözümlemesi yapılırken yorumun varlığına işaret etmektedir⁴⁷. Ona göre doğal olarak söylem çözümlemeleri yalnızca bildirinin/söylemin çözümlemesi değildir. Her zaman bir yoruma gereksinim duymaktadır. Bilimsel bir temelde yorum ise bir kurama dayanarak yapıldığı için yaptığımız çalışmanın temeli "post-sekülerizm" kavramı çerçevesinde ortaya konulmuş kuramsal çerçeveye dayandırılmaktadır. Söylem analizi, dili bir eylem, iletişim

---

⁴⁶ B.M. Miles & A.M. Huberman, *Qualitative Data Analysis*, (Second edition). California: Sage Publications, 1994.

⁴⁷ S. Jager, *Von der Ideologiekritik zur Diskurs-und Dispositivanalyse- Theorie und Methodische Praxis Kritischer Diskursanalyse*. In: Viehöver, W./Keller, R./Scheider, W. (Hrsg.) *Diskurs-Sprache-Wissen*. Wiesbaden:Springer, 2013, 199-211.

formu, sosyal pratik olarak görme ve yorumlama özelliği taşır. Bu analiz refleksiviteye bağlı olarak eleştiriye ve özeleştiriye açık bir analizdir. Özetle söylem analizi çok boyutlu, çok fonksiyonlu, tarihsel ve eleştirel bir analiz modelidir. Söylem çözümlemesinde ana amaç, anlamlandırma ya da yorumlama olduğu için, bu araştırmada içerik analizini takiben kullanılacak olan söylem çözümlemesi, post modern din olgusu ile ilgili kesin yanıtlar vermek yerine, bu konu kapsamında var olan bilgiyi, düşünceyi ve duyguyu genişletmeyi, inanç, tutum ve eylemleri belirleyen söylemlerin varlığı ve iletisini, tarihi ve sosyal bir bağlam içinde değerlendirmeyi sağlamaktadır. Söylem analizi her türlü konuya ilişkin olarak yürütülebilir. Eğer bu araştırmada olduğu gibi toplumsal sorunlara yönelik, ideolojik ya da politik bir çözümleme yapılması amaçlanıyorsa eleştirel söylem analizi kullanılmaktadır (Çelik & Ekşi, 2013, s. 109-110).

Özellikle karikatür gibi mizah temelli metinlerde egemen ideolojik söyleme ve toplumsal problemlere karşı eleştirel bir boyut söz konusudur. Bu yöntemin kullanılmasındaki amaç, post modern din olgusunu yorumlamanın yanı sıra toplumsal yapıdaki aksaklıklara, eşitsizliklere ve doğru olmayan şeylerin doğruymuş gibi yapılmasına karşı eleştirel bir bakış açısı da geliştirmektir. Eleştirel söylem çözümlemesi, Van Dijk'in (2001'den aktaran Duman, 2018, s. 47-49) yaklaşımına göre çözümsel bir söylem biçimi olup öncelikle toplumda gücün kötüye kullanımını, baskıyı ve eşitsizliğin kabulünü, üretimini araştırır, metin ve konuşmadaki toplumsal bağlamına karşı koymaktadır⁴⁸. Van Dijk'in bu yöntemi dizgisel işlevsel dilbilgisi modelinden yola çıkarak geliştirmiştir. Bu yöneme göre bireyin bilişsel şemaları toplumsal ve etnik kimlikler, değer ve amaç sistemleri çerçevesinde yapılanmaktadır. Bu bilişsel şemalar, bireyin tutumunu ve söylemini şekillendirmektedir. Bireyin söyleminin anlam kazandığı yer ise ideolojik arka plandır. Van Dijk, bu yaklaşımın ışığında dilsel yapıların verdiği ipuçlarını temele alarak söylemdeki tematik yapıları ve ideolojik yaklaşımları ortaya konmaya çalışmaktadır (Büyükkantarcıoğlu, 2012, s. 161-179). İletişim bilimleri içerisinde özellikle haber metinlerinin çözümlemesinde faydalanan Van Dijk'in yönteminde makro yapı (tematik ve şematik çözümleme) ve mikro yapı olarak iki bölüm söz konusudur. Makro yapıda, başlıklar, fotoğraflar, ana olay, art alan ve bağlam bilgisi gibi unsurlar ideolojik zeminde ele alınırken; mikro alanda semantik çözümleme üzerinde durularak zıtlıklar, etken-edilgenlik, retorik, örnekleme gibi unsurlar incelenerek ideolojik bulgular saptanmaya

---

⁴⁸ T. A. van Dijk, Critical Discourse Analysis. In: Schiffrin, D. /Tannen, D. / Hamilton, H.E. (eds.) The Handbook of Discourse. Oxford: Blackwell Publishers, 2001, pp. 352-371.

çalışılmaktadır (Büyükkantarcıoğlu, 2012, s. 82-84). Van Dijk'ın ortaya koyduğu yöntemle, araştırmanın örneklemini oluşturan karikatürlerde ele alınan çizimler makro yapı içerisinde incelenirken, karakterler arasındaki diyaloglar ya da çizerin notları mikro yapı içerisinde çözümlemeye tabi tutulmaktadır. Karikatürlerdeki tespitler, görselliğin ve dilin ideolojik bağlamda ele alınması sonucunda ortaya çıkarılmaktadır. Van Dijk'in söylem analizini diğerlerinden ayıran en önemli fark daha önce de belirtildiği gibi "bilişsel yaklaşım"dır. Metinlerin şemalaştırılmasıyla bu şekilde bir üst şema inşa ederek ve bu hiyerarşik bir şemalaştırmanın sonucunda çeşitli yorumlara ulaşmak bu analiz çeşidinin amacı olarak ortaya konulmaktadır (Sözen, 2014, s. 122-123). Gerçekleştirilen tez çalışmasında eleştirel söylem çözümlemesiyle yapılandırılan küçük şemaların gruplandırılmasından ortaya çıkan büyük şemalar ve bu şemaları bir araya getiren bilişsel ve toplumsal konumlanma ifadesini ortaya çıkarmaktadır. Böylece, çıkarımlar için uygulanan yol haritasının da zemini oluşturulmaktadır (Altıntop, 2017, s. 17-18). Dolayısıyla bu metinler üzerine yapılan bu çözümleme ile bir yandan gizilleşmiş güç ilişkilerine de işaret edilmektedir. İşte bu noktada söylem çözümlemesi alanındaki yaklaşımı ortaya koyan geç yapısalcılık akımı, dilin toplumsal yöntemlerle ilişkisini ve onun hangi güç ilişkisi içerisinde işlediğini belirten bir bilimsel yaklaşım olarak ortaya çıkmaktadır. Dilin ve dile dair kuralların ardındaki güç ilişkilerini ortaya koymak amacıyla eleştirel söylem çözümlemesi çalışmaları yapılmaktadır (Altıntop, 2017, s. 17-18). Van Dijk (2003'ten aktaran Sallan ve Nizam, 2022, s. 192-193) söylemi çok boyutlu bir alan olarak değerlendirirken, toplumsal alanın ideolojik söylemsel yapılar ile çevrelenmiş olduğuna işaret etmektedir⁴⁹. Gündelik yaşamda ilk olarak aile ve arkadaş çevresi gibi ortamlarda öğrenilen, içselleştirilen ve yeniden üretilen ideolojilerin daha sonra televizyonlardan, okuldaki kitaplardan, reklamlardan, gazetelerden ya da yapılan günlük konuşmalardan etkilenererek tekrar formüle edildiğini ve öğrenildiğini ifade etmektedir. Yapısal olarak oldukça karmaşık bir altyapıya sahip olan söylem, ideolojik olarak pek çok farklı şekilde ifadeye karşılık gelebilir. Bu çerçeveden ideolojinin metin ve konuşma içerisinde bulunmasını sağlayacak bir yöntem ihtiyacı vardır. Van Dijk (2003'ten aktaran Sallan ve Nizam, 2022, s. 192-193) bu yöntemin genel stratejisini, konuşma ya da metinde yer alan 'onlar-biz' ayrımı, yani 'iç grup-dış grup' ayrımı ve bu

---

⁴⁹ A.T. Van Dijk, "Söylem ve İdeoloji Çok Alanlı Bir Yaklaşım", içinde Söylem ve İdeoloji (Çev: N. Ateş, Haz: B. Çoban ve Z. Özarslan), Su Yayınları, İstanbul 2003.

toplumsal kimliklere ilişkin tutumlar ekseninde tanımlar⁵⁰. Bu genel strateji, bizim hakkımızda olumlu şeyler vurgulanırken, onlar hakkında olumsuz şeylerin vurgulanmasına, bizim hakkımızda olumsuz şeyler vurgulanmazken, onlar hakkında olumlu şeylerin vurgulanmamasına karşılık gelmektedir. “Van Dijk’a (2003’ten aktarılan Sallan ve Nizam, 2022, s. 193) göre ideolojinin söylemde yer alma biçimlerinin birtakım göstergeleri bulunmaktadır⁵¹. Bu göstergeler ekseninde konuşma ya da metin, anlam, biçim (sözcük ve cümlelerin kullanımı), eylem ve etkileşim boyutlarıyla incelenebilir.”. Dolayısıyla, ortaya konulan analiz sürecinde metin içerisinde “söylemin anlamı”, “geleneksel temalar”, “imalar ve önvarsayımlar”, “aktörler”, “karşıtlıklar”, “tanımlama düzeyleri”, “örnekler ve açıklamalar”, “yadsıma ifadeleri”, “önerme/cümle yapıları”, “retorik”, “resmi yapılar”, “söylem biçimleri”, “çeşitli konuşma ve anlaşmazlıklar” gibi olguların izi sürülmektedir (Sallan & Nizam, 2022, s. 193-194).

Eleştirel söylem çözümlemesini mizah metinleri içerisinde hayata taşıırken imgebilimin yaklaşımından da faydalanılmaktadır. Araştırmada imgelerin metnin içerisinde ne şekilde yer aldıkları, metinlerdeki alt anlamlar, yan anlamlar özellikle dikkate alınmaktadır. Bu sebeple imgebilimin ne anlama geldiğini ve tarihsel sürecini anlamak önem arz etmektedir.

3.3.1. Göstergebilim ve Sembolik İletişim

Mizahi anlamda yön değiştirme eğilimi gibi bir başka özellik de sembol dilinin kullanılması sürecidir. Bastırılan bir duygu, düşünce veya isteğin yansıtılması sırasında bir sembolden yararlanılarak dolaylı olarak hedefe ulaşmaya çalışılır. Mizah, burada sembolik bir iletişim aracı olarak aslında bilinçaltını yansıtır ve onun bastırılmış, örtük düşüncelerinin aracı olur (Alay, 2019). Bu nedenle, imge kavramı ve imgebilime de kısaca göz atmak yerinde olacaktır.

İmge kavramı, hangi alan içerisinden ele alınıyorsa o alana göre tanımlanmış bir olgudur. Bu durum imge kavramına genel bir tanım getirilmesini zorlaştırmaktadır. İmge çerçevesinde yaptığı açıklamalarda Yurdanur Salman’ın (2004’ten aktarılan Ulağı, 2006, s. 8) imgeye dair tanımlaması da onun “sözcüklerden oluşturulmuş bir resim” olduğuna işaret etmektedir⁵². Fakat bu da imge kavramına dahil edilebilecek diğer olguları dışarıda

---

⁵⁰ A.T. van Dijk, a.g.e., 2003.

⁵¹ A.T. van Dijk, a.g.e., 2003.

⁵² Yurdanur Salman “İmge Zor Yakalanır Bir Görselleştirme” Kitap-lık Sayı: 74 (Temmuz-Ağustos) 2004) s. 66

bırakan bir açıklamadır. İmgeyi sadece yazılı metinlerle sınırlamaktadır. Oysa müzik, resim, karikatür, mimari gibi pek çok alanda da imge çözümlemesi yapılabilmektedir. Bu bakış açısı ile imgenin sadece bireysel bir anlamlandırma ya da yorumlama olmadığını aksine kolektif bilincin de oluşumuna katkı sağlayan bir yansıma olduğu fikrine ulaşabiliriz. “İmgeler, sadece yazarların ve sanatçıların kendi iç dünyalarını yansıtan bir araç değil, aynı zamanda onların içinde yaşadıkları toplumun ve dönemin genel eğilimlerini gösteren sistemli yapılardır.” (Ulağlı, 2006, s. 9). Diğer bir deyişle, imgeyi oluşturan sadece bireysel inançlar ve fikirler değil aynı zamanda da toplumsal değerlerdir. İmge kavramı disiplinler arası bir yapı içerisinde ele alınmalı ve değerlendirilmelidir. İmge incelemelerinin temel çıkış noktası “öteki”ni tanımlamaktır. Bu düşünce ile Pageaux (1992’den aktaran Ulağlı, 2006 s. 13), imgenin oluşumunu en fazla etkileyen öğeler olarak kültürel ve tarihsel olayları ele almıştır⁵³. Bu bakış açısını geliştirerek tanımlarsak, imge, tarihsel, kültürel, sosyal ve psikolojik elemanların karşılıklı etkileşimi sonucunda oluşan anlamlı yapılara karşılık gelmektedir. İmgeyi oluşturan faktörlerin çok çeşitli olması, imgeye kültürler ve zaman üstü bir nitelik kazandırırken ideolojik bir yapıyı da içinde barındırmasına neden olmaktadır.

Nevide Dellal Akpınar (2000 aktaran Ulağlı, 2006, s. 14-15), imgeyi üç temel özellik çerçevesinde ele alır⁵⁴. Buna göre, imgenin ilk özelliği, bir grup insana veya tek bir insana özgü davranış ve düşünüş biçimini genelleştirip tüm topluma mal edebilmektir. İkinci olarak ise imge olarak belirli bir dönem veya yüzyıla özgü davranış ve düşünüş şekilleri, daha sonraki tüm dönemler için genel geçer kabul edilebilmektedir. Son olarak ise imgelerin bazen gerçekleşmiş gibi görünen, ancak gerçeğin aslı olmayan yanıltıcı sahte olgulardan yola çıkarak oluşturuldukları görülmektedir. Bu öğelerin karşılık geldiği kavramlaştırmalar ise “genel kabul, zaman-üstülük ve gerçeğin deformasyonu”dur (Ulağlı, 2006, s. 14-15). Ancak Ulağlı’nın (2006, s.16) bu öğelere yaptığı ekleme çok daha dikkat çekicidir ve bir kilit noktası oluşturmaktadır. Ona göre imge bir mesajın iletişim şeklidir. “Okuyucunun kafasında oluşan her imge yazardan okuyucuya bir mesaj ileten sembolik bir dildir. Ve bu mesaj genellikle göndericinin veya göndericinin ait olduğu toplumun politik bir düşüncesinin yansımasıdır.” (Ulağlı, 2006, s. 16). Dolayısıyla, gönderici olarak karikatür yazarları ve çizerleri, kendi politik düşüncelerinin,

⁵³ Daniel Henri Pageaux, *La Littérature Générale et Comparée*, Armand Collin, Paris, 1992, s. 61

⁵⁴ Nevice Akpınar Dellal, *Karşılaştırmalı Yazınbilim: İmgebilim*, Evrensel Kültür, İstanbul Temmuz 2000 sayı 103, s. 21

ideolojik bakış açılarının ve imgeledikleri toplulukların da ideolojik durumlarının birer yansımasını da bize sunmaktadırlar. Bu sebeple, çizerlerin ideolojileri ve politik düşünceleri de dikkate alınarak karikatürlere dair analizler, imgebilimin bu bakış açısıyla değerlendirilmiştir.

Sosyal psikolojinin inceleme alanlarından biri olan kalıpyargılar, imgebilimin yaklaşımı içerisinde de değerlendirilmektedir. Karikatürler içerisinde imgebilimin amacını doğrultusunda kalıpyargılar ile oluşan “kurgusal” dünya ile “gerçek” dünya arasındaki fark dikkate alınmaya çalışılmıştır. Karikatürlerde kalıpyargıları hazırlayan tarihi, sosyal, kültürel, dini ve ekonomik sebepleri değerlendirmeler boyunca dikkate alarak metni anlamlandırmak amacıyla imgebilimin bakış açısından faydalanılmıştır. Tam da bu sebeple, imgebilim sadece imgelerin yapısını değil oluşumunu da inceleyen bir alan olarak ortaya çıkmaktadır (Ulağlı, 2006, s. 25-26). Ayrıca bir imgebilim incelemesi sürecinde çizerlerin metnini oluştururken kendi yarattığı öznel imgeler ile toplumun kendi yarattığı sosyal imgeler arasında gidip geldiği de göz ardı edilmemelidir. Bu nedenle, karikatürlerdeki yoga çizimleri İslami kültür içerisindeki bir çizer için sadece sağlık amacıyla yapılan bir pratiği çağırıştırıyor olsa da diğer bir değişle “alter” (öznel imge) olsa da bir Hindu için dini bir ritüele karşılık gelen bir imgedir, dini inancın bir gereğidir diğer bir değişle bir “alius” (imgeyi oluşturan sanatçının kendi kültürel değerleri dışında oluşan imge)tur. İmgebilimci, bunlardan hangisinin gerçek olanın bakış açısını yansıttığını söyleme hakkına sahip değildir. Biri İslami bakış açısının gerçeğini yansıtırken, diğeri hintlilerin bakış açısını yansıtmaktadır (Ulağlı, 2006, s. 33-34). Sanatsal bir üretimde ise sanatçı eserini oluştururken hiçbir zaman anlatımını yaptığı kültürün özdeğerlerine bağlı değildir ve kültürün gerçek kimliğini ve özünü yansıtmak yerine o kültürün kendi kültürü üzerindeki etkisini anlatır (Ulağlı, 2006, s. 35). Bu sebeple, karikatürler üzerine yapılan bu çizerin esasında yansıttığı imgelerde, ortaya koyduğu kültürün kendi kültürü üzerine olan dinsel etkisini yansıttığını gözden kaçırmamak gereklidir.

Bir imgeyi yazar, toplum, ideolojiler, sosyal ve tarihsel olaylar, inançlar doğurmaktadır. İncelemeye tabi tutulacak olan imgeyi yalnız bir bilim dalının verilerine göre açıklamaya çabalamak onu oluşturan diğer faktörleri göz ardı etmek demektir. Dolayısıyla, epistemolojik bir yöntem kullanarak disiplinlerarası bir incelemeye tabi tutulması yerinde olacaktır. Tarih, sosyoloji, teoloji, psikoloji, etnoloji ve politoloji gibi birçok disiplinden faydalanmak imgenin oluşumundaki herhangi bir faktörün ıskalanmasının önüne

gececektir. İmge gösterimseldir. Diğer bir deyişle, kurgusal bir yapı taşır. Yazar toplumun görmek istediğini gösterir. Her ne kadar yazar bir başkasını ya da başka bir kültürü anlatsa da anlattığı kendisi ve kendi kültürüdür. Bu nedenle araştırmacı, incelenecek olan imgeye yazarın ve içerisinde olduğu kültürün değerlerinden yaklaşması doğru olacaktır (Ulağlı, 2006, s. 47-48).

Modern göstergebilimsel çözümleme, İsviçreli dilbilimci Ferdinand de Saussure (1857-1913) ve Amerikan düşünür Charles Sanders Peirce (1839-1914) ile başlamıştır. Peirce, sistemine göstergebilim adını koymuştur. Peirce’ın bu imgeleri bilimin yaygın adı haline geldi. Buna karşılık Saussure semiyoloji terimini kullandı. Fakat Saussure’ün (1915/1966’dan aktaran Berger, 2018, s. 3) semiyolojisi, Peirce’ın semiotik’inden farklılık arz etmektedir⁵⁵. Buna rağmen her ikisi de göstergelerle ilgilenmektedir. “Saussure’ün imgeyi iki bileşenine ayırması, gösteren (veya “ses-görüntü”) ve gösterilen (veya “kavram”) ve bu ikisinin arasındaki ilişkinin rastgele seçilmiş -keyfi- olmasını önermesi göstergebilimin geliştirilmesinde önemli rol oynamaktadır. Öte yandan Pierce, imgelerin- göstergelerin- üç yönüne odaklanmaktadır: Iconic-görüntüsel, indexical-işaret eden ve sembolik/simgesel boyutları” (Berger, 2018, s. 3)⁵⁶.

Peirce’ın bakış açısıyla karikatürler içerisindeki imgeleri yorumlarken anlamlarının bir kısmının bu yorumlamayı yapan araştırmacı tarafından sağlanması gerekliliği söz konusudur. Bu nedenle, söylem analizi esnasında yapılan değerlendirmeler içerisinde araştırmacının da kendi yorumsamacı tavrı söz konusudur ve imgenin değerlendirilmesine yorumlarıyla sağladığı bir katkı bulunmak durumundadır (Berger, 2018, s. 4). Göstergebilimin, en önemli yaklaşımı, dilbilimi bir model olarak seçip dilbilimsel kavramları sadece dile değil, başka olgulara da -metinlere- uygulanabilir hale getirmiş olmasıdır. Karikatürlerin metnin büyük bir kısmını oluşturan çizimler de bu sebeple göstergebilimsel bir yaklaşımın temelinde değerlendirilerek söylem çözümlemesinde oluşturulmuş olan yorumlara katkı sağlanmaktadır (Berger, 2018, s. 4-5). Simgeler toplumsal uzlaşma veya kural sonucunda oluşan göstergelerdir. Dolayısıyla gösterge ile nesnesi arasındaki ilişki öğrenilmek durumundadır. Belirtisel gösterge olarak su ihtiyacının karşılanması için üretilmiş bir teknoloji olarak çeşme, bir kültürde dinen

---

⁵⁵ F. De Saussure, A course in general linguistics (W. Baskin, Trans.). New York: Mc Graw-Hill 1966. (Original work published 1915)

⁵⁶ J.J. Zeman, Pierce’s theory of signs. In T.A. Sebeok (Ed.) A perfusion of signs. Bloomington: Indiana University Press 1977.

bir hayır yapmış olmayı simgeliyor olabilir. Bu noktada karikatürlerdeki simgeleri okumak için, o simgenin ilgili kültürdeki anlamına dair art alan bilgisi de analizin içerisinde değerlendirilmektedir (Karaman, 2017; Ruşan, 2019, s. 84-85). Dolayısıyla, göstergebilim, sadece dilsel göstergeleri değil, temsili olan ve anlamlı bir bütün oluşturan her şeyi incelemektedir. Görüntü veya metnin, kolayca yakalanan, ilk bakışta algılanan içeriği dışında gizli, üstü kapalı anlam içeriği bulunmaktadır. Bu nedenle görünenen görünmeyene, öznelikten nesnelliğe, somuttan soyuta, bilinenden bilinmeyene doğru bir akış vardır. Tüm analiz süreci boyunca bu akış göz önünde bulundurulmaktadır.

Saussure'un (1915/1966'dan aktaran Berger, 2018, s. 19) ortaya koyduğu şekliyle bir sözcüğün, tarihsel, sembolik ve duygusal konularını içerdiğini düşündüğü yan anlamlar (Connotation) karikatürlerin çözümlemeleri esnasında da dikkate alınarak ortaya koyulmaya çalışılmaktadır⁵⁷. Yan anlam (connotation) sözcüğü Latince "connotare", "birlikte ifade etmek"ten gelir ve sözcüklere (diğer iletişim araçlarına) yüklenen kültürel anlamları ifade eder. Barthes (1979'den aktaran Berger, 2018, s. 17-18), yan anlamlardan bahsederken, bunun amacının "söylemeye gerek olmayan şeyler"ın dünyasının alınıp bu dünyanın yan anlamlarının gösterilip bunun sonucu olarak da ideolojik temellerinin gösterilmesidir⁵⁸. Yapılan araştırmanın, söylem analizi yöntemi de eleştirel bir söylem yöntemi olduğu için ideolojik meselelere de ışık tutacak şekilde metnin içerisinde ima ediliyor olabilecek yan anlamlar gözden kaçırılmamaya özen gösterilmektedir. Düz anlam göstergenin neyi temsil ettiğine, yan anlam ise göstergenin nasıl temsil edildiğine karşılık gelmektedir. Düz anlamların yanlış anlaşılma gibi bir durumu söz konusu değildir. Genel olarak evrenseldirler ve insanların zihinlerinde ortak paydada çözümlenirler. Yan anlamlar kültürlere ve topluma bağlı olarak her insanın zihninde farklılıklar yaratarak çözümlenebilmektedir. Medya çözümlemelerinin büyük bir kısmı da yan anlam analizlerini içerir ve bunların, sosyal nesnelerin, sembolik fenomenlerin ve metindeki karakterlerin diyaloglarının ve hareketlerinin seyirciler için ne anlam ifade edebileceğini ve bu anlamların sosyal, kültürel, ideolojik vb. bağlantılarla birleştirmek amacındadır (Berger, 2018, s. 17-18). Barthes'ın geliştirdiği yapısal çözümleme yöntemi, araştırma içerisindeki karikatürlerde bildirişim amacı içermemekle birlikte anlam taşıyan çeşitli olguları da (giyim, mekân, mobilya vb.) içermektedir. Barthes'in (1979'dan aktaran

---

⁵⁷ F. De Saussure, a.g.e.

⁵⁸ R. Barthes, Göstergebilim İlkeleri, (çev. Mehmet-Sema Rifat) Ankara: Kültür Bakanlığı 1979.

Karaman, 2017, s.30) yaptığı gibi araştırma analizleri boyunca bütün bunlar anlamlama (signification) kavramı aracılığıyla göstergelerle ikincil gösterilenler ya da yananlam gösterilenleri arasındaki bağntılar üzerinde durulmaktadır⁵⁹. Barthes’a (2016’dan aktaran Karaman, 2017, s. 31) göre görsel öğelerin ilişkilmesi ile düz ve yan anlam oluşmaktadır⁶⁰. Bu oluşum için iki düzlemde yararlanılır. Birinci düzlem dizisel (düzanlam) boyutudur. Bu düzlemde nesneler seçilir. Diğer düzlem olan dizimsel (yananlam) ise, seçilen öğeleri anlamlandırarak bir bütün oluşturmak için kullanılır. Barthes çözümleme yaparken bağlı kaldığı dört temel ilke analiz süreçlerinde kullanılmaktadır. “Biçimselleştirme”, “yayıncılık”, “çoğulluk” ve “işlemsellik”, sırayla karikatürleri anlamlandırmak için izlenen ilkeler olmuştur. Birinci evrede yapının biçimini araştırmak, ikinci evrede metnin anlamını ve çağrışımını esas almak, üçüncü evrede metnin çağrıştırabileceği tüm olası anlamları değerlendirmek ve son evrede ise metnin üç aşamada çözömlenmesini öngörerek değerlendirme yapılmaktadır. Bu ilkeler ve evreler metnin her anlamıyla okunmasına olanak sağlamaktadır (Karaman, 2017, s. 31).

3.4. Verilerin Toplanması ve Analizi

Veri toplama süreci, Eskişehir’de yaşamını sürdüren araştırılan konuda bir uzman görüş olarak, karikatürist ve yazar Erol Büyükmeriç⁶¹ ile karikatür üzerine bilgiler edinmek üzere ve bu konuyu detaylıca anlamak, anlamlandırmak üzerine Temmuz ve Ağustos ayları boyunca toplantılar yapılarak başlamıştır. Araştırma ve analizleri süresince de kendisinden destek alınmış olup tüm bu bilgiler ışığında araştırmanın evrenini oluşturan 614 adet dergi derinlemesine incelenmiştir. Bu dergilerin içerisindeki dini çağrışimleri söz konusu olan tüm karikatürler işaretlenmiştir. Ancak gözden kaçırılmış olan herhangi bir dini temalı karikatür olmaması ve karikatürlerin çağrışımının doğru saptanması adına dergiler 2 defa olmak üzere tekrar incelenmiştir. Dergilerin içerisinde işaretlenmiş olan din ve inanç çağrışımlı tüm karikatürler için üzerinde analiz yapılacak olan karikatür

---

⁵⁹ R. Barthes, a.g.e, 1979.

⁶⁰ R. Barthes, Göstergebilimsel Serüven, çev: Mehmet-Sema Rifat, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları 2016.

⁶¹ Türk yazar, şair ve çizir olan Erol Büyükmeriç, 1942 yılında İstanbul’da dünyaya gelmiştir. Kimya Mühendisliği mezunu olan Büyükmeriç, memurluk, öğretmenlik ve mühendislik yaparak mesleki hayatını sürdürmüştür. 1969 yılında Üniversite yıllarını geçirmiş olduğu Eskişehir’de ilk karikatür sergisini açmıştır. 6 adet romana imza atmış olan Büyükmeriç’in, ilk romanı olan 1996 yılında yayımlanmış olan “Yer Gök”tür. 2001-2002 yılları arasında Ankara Üniversitesi, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi ve Eskişehir Eğitim-Sen’de “Emece Memece” adlı karikatürlerinin sergilendiği sergiler düzenlenmiştir. 2008 yılında ise Akşehir, Sivrihisar ve Eskişehir’de Nasreddin Hoca karikatürlerinin sergilenmiş olduğu sergiler düzenlenmiştir. Yazmış olduğu romanlarla, birçok ödüle layık görölen Erol Büyükmeriç, Türkiye Yazarlar Sendikası, ÇGYD ve Karikatürcüler Derneği olarak belirtilmiş kuruluşların üyesidir (Yalçın, 2010, s.255).

çiziminin de eklendiği birer dosya hazırlanarak, derginin tarihi, sayısı, karikatürün çizeri, karikatürün başlığı ve karikatürün boyutuna dair bilgiler dosyalara işlenmiştir. Bu, dergilerin karmaşık yapısı sebebiyle, karikatürlerin analizleri sırasında sürecin daha verimli kullanılabilmesini sağlamak adına yapılmaktadır. Daha sonra doğrusal sistematik örneklem çerçevesinde tekli sayılara ve tekli aylarına karşılık gelen dergilerin içerisindeki karikatürler ayrıştırılmış ve tüm dergiler için ayrı klasörler oluşturulmuştur. Tüm bu karikatürlerin din ve inanç çerçevesinde oluşturulmuş karikatürler olup olmadığının teyidi ve buna dair görüşler Büyükmeriç ile yapılan görüşmeler sonucunda edinilen bilgiler çerçevesinde sağlanmıştır. Tüm dergilerdeki din ve inanç çağrışımları olan 897 adet karikatür değerlendirilmektedir. Tezin örnekleme çerçevesinde ayrıştırılmış olan karikatürler ise Lemn 225, Uykusuz 180, Bayan yanı 29 ve Ot dergisi 8 karikatür olmak üzere 442 adettir.

442 adet karikatür, araştırmanın içerik analizine tabi tutulmaktadır. Karikatürlerin temelini oluşturan resim ve çizimler sebebiyle nicel veriler elde etmek üzere gerçekleştirilen içerik analizinin karikatürlerdeki yazılı metinler yerine çizimler üzerine odaklanması çok daha anlamlı olarak değerlendirilmektedir. Bu nedenle görsel içerik analizi çerçevesinde gerçekleştirilecek olan bu analiz için saptanan kategoriler şöyledir;

- Karikatürün numarası
- Ana figürün cinsiyeti: Kadın/ Erkek/ Belirtilmemiş
- Ana figürün kimliği: Din Alimi/ Sıradan Vatandaş/ Politikacı/ Öğrenci/ Semazen vd.
- Ana figürün giyim tarzı: Muhafazakâr/ Modern/ Bohem/ Geleneksel vd.
- Ana figürün çiziminde kullanılan renkler: Mavi/ Kırmızı/ Turuncu/ Beyaz/ Yeşil vd.
- Mekân: Cami/ Mahalle/ Mezarlık/ Ahiret/ Okul/ Dergâh/ Türbe vd.
- Mekânın rengi: Mavi/ Kırmızı/ Turuncu/ Beyaz/ Yeşil vd.
- Dinin ele alınış şekli: Siyasi/Ahlaki/ideolojik vd.
- Karikatürün dine bakış açısı: Olumlu/olumsuz/nötr (Masum/Eleştirel/Aşağılayıcı)
- Karikatürün dine dair çağrıştırdıkları: Yobazlık/ şiddet/ öfke/ zorbalık/ saldırganlık/ üzüntü/ kaygı/ umutsuzluk/ umut vd.
- Din ve bilimsellik bağlantısı: Bilimsellikten uzak/bilimle ilişkili

- Teknolojik ilişkilendirme: Var/yok
- Ticari bağlantı: Var/yok
- Manevi bağlantı: Var/yok
- Yaratıcı ile bağlantı kurmanın geleneksel veya modern uygulamaları: Namaz/ Dua/ Hac/ Meditasyon/ Yoga/ Enerji Çalışmaları vd.
- Kutsalla olan bağının kuvveti: Güçlü/ortalama/zayıf
- Yüksek Din ve Halk Dini Ayrımı Bağlamında Din Uygulayıcılarının Niteliği: Elitist/popülist
- Yüksek Din ve Halk Dini Ayrımı Bağlamında Dini Uygulamaların Niteliği: Merkez/ çevre
- Yüksek Din ve Halk Dini Ayrımı Bağlamında Dini Uygulamalara Bakış Açısı: Siyasal/ kültürel
- Yüksek Din ve Halk Dini Ayrımı Bağlamında Dinsel Görünüm: Kitabî/ümmî
- Yüksek Din ve Halk Dini Ayrımı Bağlamında Dinin Ele Alındığı Çerçeve: Ortodoks/Heterodoks
- Karikatürde uyumsuzluğu yaratan durum: Pozitif ve neredeyse etkisiz tanrı inancı/ Tanrının onaylayıcı varlığı/ Modern/geleneksel, kurumsal/bireysel kolaj/ kurumsal dini uygulamaların yorumlarının varlığı/ folklorik öğelerin ön plana çıkması/ dinin ticari kullanımı ve tüketimi vd.
- Karikatürlerdeki dini tecrübeler: Ayinsel (ibadet)/ ideoloji(inanç)/ bilgi (dini kanaat)
- Karikatürün ana teması: Kurumsal dinler (İslam, Hristiyanlık, Budizm, vd.)/ İnançlar (Folklorik inançlar, Mitolojik Anlatılar, Batıl İnançlar, Tasavvufi İnançlar, tarikatlar, Spiritüel yaklaşımlar/kişisel gelişim, vd.)/ Diğer.

Bu alanda yapılmış diğer araştırmaların incelenmesiyle ortaya konulmuş olan bu kategoriler ve onların sınıflandırılmaları çerçevesinde içerik analizi gerçekleştirilmektedir. Bu kategoriler alanda yapılmış olan diğer araştırmalarca ortaya konulmuş olan kategorilerdir ve tezin alanyazın bölümünde dine dair ortaya konulmuş olan bu değişkenlerin ve kategorilerin bahsi geçen araştırmalar çerçevesinde açıklamalarına yer verilmektedir. Dolayısıyla, analiz sürecinde istatistik alanında alınan uzman görüşü çerçevesinde bu kategorilerin geçerlik ve güvenilirlik hesaplamalarının yapılmasının gereği bulunmadığına işaret edilmektedir. Ayrıca uzman görüşüne göre

yapılan çalışmanın kategorileri nitel verileri kodlamak amacıyla oluşturulduğu için bu tarz bir analize ihtiyaç duyulmamaktadır. SPSS programı kullanılarak yapılmış olan bu analizlerde her bir kategori kodlanmaktadır. Elde edilen tüm kodlar ışığında, karikatürler SPSS programına işlenmiş ve bu analizlerle birlikte kategorik değişkenler arasındaki birtakım ilişkileri ve sıklıkları ortaya koyabilmek için kıkare analizi uygulanmaktadır. Bu analizden elde edilen sonuçlar araştırma kapsamında yapılan eleştirel söylem çözümlemesine de yol gösterici olmaktadır.

442 adet karikatür üzerine görsel içerik analizi tamamlanmasıyla elde edilen veriler çerçevesinde karikatür sayısı araştırmanın üzerine kurulmuş olduğu postmodern din olgusunu en kapsamlı ve spesifik şekilde ifade eden karikatürlerin ayrıştırılmasını sağlamaktadır. Dolayısıyla, 442 adet karikatür üzerinde yapılması oldukça güç olan söylem çözümlemesi analizlerinin daha kısa sürede tamamlanabilmesini sağlayan ve daha nitelikli, derinlemesine açıklamalar elde edilen bu yolla tez için verilen süre de daha verimli kullanılmıştır. Literatürde Van Dijk'in eleştirel söylem analizini, karikatür gibi hem resim hem de sınırlı sayıda sözcük barındıran materyallere uygulayan araştırmacılara nadiren rastlanmaktadır. Araştırmalarda genellikle Van Dijk'in genel söylem yaklaşımını ele alan çözümlemeler mevcuttur. Bu çalışmada Van Dijk'in hazırlamış olduğu tablo ve başka konulara bu tabloyu uyarlamış olan araştırmacıların değerlendirmelerinden yararlanılarak tablolar dönüştürülmüştür. Van Dijk'in yöntemini izleyerek gerçekleştirilen söylem çözümlemesi için ortaya konulmuş olan üç ana başlık bulunmaktadır. Bunlar metinsel yapı, sosyal biliş ve sosyal bağlam kategorileridir. Metinsel yapı, linguistik aşamada örneğin sentaks, semantik, fonolojik, retorik, cümle ve gramer aşamalarındaki analizleri içermektedir. Sosyal biliş, yapılan araştırma için Türk basınındaki karikatürlerde post modern dinin üretimi: Onun Tüketimi ve bilişsel süreç boyunca anlamlandırması olarak ifade edilebilir. Sosyal bağlam ise daha geniş bir yolla, post modern din karikatürlerinin bağlamı: Onun bağlamı ve toplumsal arka plandaki kültürel değerler ve normlarla ilişkilidir. Eleştirel söylem analizi kullanılan bu araştırma, sadece metnin dilsel karakteristiklerini tanımlayacak analizler yapmayı değil, aynı zamanda metnin üretildiği ve tüketildiği diğer bir deyişle o metnin içerisinden yazılmış olduğu sosyokültürel bağlamı da anlamayı sağlayacaktır. Bu kategoriler ışığında izlenen kılavuz olarak ise, Van Dijk (2001/2009'dan aktaran Şah 2020, s. 218-219) eleştirel

analizin sürecini 6 adımda gerçekleştirilebileceği bir çerçeve önermektedir⁶². Bahsedilen kılavuz ise şöyledir;

Tablo 3.4.1.

Van Dijk Yapı Metni (Sujatmiko, 2020)

A. MAKRO YAPI	
Tematik Yapı	Başlıklar İpuçları Çizimler
Şematik Yapı	Koşullar (Ana Olaylar, Sonuçlar, Arka plan, Bağlam)
B. MİKRO YAPI	
Metin Durumları	Öge Analizleri
Semantik	Arka plan
	Detay
Söz Dizim (syntax)	Amaç Cümle Bütünlük (tutarlılık)
Sözlük (İnceleme)	Zamirler
Retorik	Söz dağarcığı (kelime bilgisi) Grafik Metafor Anlatım (Dışavurum)

İlk olarak semantik makro yapıların analizinden bahseder. Bu ilk basamakta incelenen metinlerin başlıkları ve temel önermeleri analiz edilmelidir. Metinlerin içerisindeki söylemlerin akılda kalmasını ve o metnin bakış açısını sağlayan bölümler başlıklar ve

⁶² T. A. van Dijk, “Multidisciplinary CDA: A Plea for Diversity”. Methods of Critical Discourse Analysis. Eds. Ruth Wodak, Michael Meyer. London: Sage, 2001, pp. 95-120.

T.A. van Dijk, “Critical Discourse Studies: A Socio-cognitive Approach”. Methods of Critical Discourse Analysis (2nd edition). Eds. Ruth Wodak, Michael Meyer. London: Sage, 2009, pp. 95-120.

temel önermelerdir. Araştırmanın analizi çerçevesinde değerlendirmeye tabi tutulan söylemin bu öğeleri, ilerleyen aşamalarda incelenen olaylarla alakalı zihinsel temsillerin biçimlenmesine olanak tanımaktadır. Dolayısıyla bu öğeler, bağlamın çerçevesinin belirlenerek, alıcıların anlamalarının kontrol altına alınmasına hizmet eden stratejik aletlerdir. Bu nedenle de Van Dijk (2001/2009'dan aktaran Şah 2020, s. 218-219) ortaya koymuş olduğu analiz yönteminde ilk olarak metnin içeriğinde mevcut ise başlığın değerlendirilmesini önerir. İkinci olarak yerel anlamların analize tabi tutulmasını önerir⁶³. Bu adımda, ilk olarak değerlendirilen olgu, kelimelerin dolaylı ve doğrudan anlamlarıdır. Ardından önermelerin yapılarının ve tutarlılığının değerlendirilmeye tabi tutulması önerilmektedir. Son olarak toparlayıcı bir şekilde önermelerdeki varsayımlar, imalar, belirsizlikler, es geçilenler, kutuplaşmalar, vb. analize edilirler. Üçüncü sırada ise göze çarpmayan (subtle) formel yapıların analizini öneren bu adım, söylem yapılarının (vurgu ve tonlamalar, sözcük düzeni, tutarlılık, retorik biçimleri, sentaktik yapılar, önerme yapıları, sıra alışlar, onarım mekanizmaları ve duraksamalar gibi) değerlendirilmesini içermektedir. Bu yapıların analiz sürecinde başlıklar ve yerel anlamlar içerisindeki kadar müdahale edilemeyen ve doğrudan işaretlere rastlanmaz. Buna karşılık, konuşmacıların konuşmayı gerçekleştirirken sahip oldukları niyete ve gerçekleşen iletişimsel mevzunun pragmatik özelliklerine ilişkin dolaylı işaretlere ulaşılır. Analizin dördüncü başlığında ise genel ve yerel söylem formlarının analizinin ortaya konulması önerilmektedir. Genel ve yerel çerçeveye yerleştirilmiş anlamlar arasında ortaya konulan ayrımlar gibi, genel ve yerel söylem formları arasında da bir ayrım ortaya konulması beklenmektedir. Beşinci adımda ise belirli dilbilimsel tercihlerin (realizations) analize tabi tutulması önerilmektedir. Analizin bu bölümünde, metin içerisinde biz ve onların nasıl temsil edildiğine ilişkin dilbilimsel tercihlere ulaşılır ve değerlendirilir. Metni formüle edenlerin “bizi” olumlu temsiller içerisinde inşa etme eğilimi gösterirken, ötekileştirdikleri “onlar”ın temsilini olumsuz bir bakış içerisinde oluşturdukları gözlemlenmektedir. Sonuncu adımda ise bağlam modellerinin analizi önerilmektedir. Bağlamlar arasında da genel ve yerel olarak değerlendirilecek şekilde ayrım yapılır. Bu çerçeveden genel bağlamlar, bir iletişimsel olayın yer aldığı sosyal, politik, kültürel ve tarihsel yapılara karşılık gelirken yerel bağlamlar ise aynı olayın yer aldığı anlık etkileşimsel durumun özellikleridir (Şah, 2020, s. 218-219).

---

⁶³ T.A. van Dijk, a.g.e, 2001/2009.

Van Dijk (2001/2009'dan aktaran Şah 2020, s. 218-219) bu şekilde bir analitik çerçeve önermektedir, ancak önerdiği bu yapının tam ve eksiksiz bir analiz çerçeve olduğunu savunmaz⁶⁴. Ona göre, söylem analizi sosyal problemlere kolayca uygulanabilecek bir yöntemler toplamı değildir; bu nedenle de “hazır” veya “standart” yollar önermez. İşaret edilmesi gereken nokta onun yaklaşımını kullanan çeşitli analiz örnekleri için Eleştirel Söylem Analizinin eleştirel niteliğine uygun olarak, analizin ezilenlerin yararına olacak şekilde iktidarın ve gücün kötüye kullanımını ve hükümler söylemlerin meşrulaştırıcı etkilerini ortaya çıkarmaya yönelik bir perspektife ve çalışma yöntemine sahip olmasıdır (Şah, 2020, s. 218-219).

3.5. İçerik Analizi

Spss programı kullanılarak postmodern din ile ilgili oluşturulmuş olan kategorilerin araştırmanın örneklemini oluşturan karikatürler içerisindeki varlığı ve birbirleriyle olan ilişkileri test edilmiştir. Pearson ki kare testi kullanılarak analiz edilen bu değişkenler arasındaki ilişki karikatürler içerisindeki postmodern dinin görünümüne dair ipuçlarını ortaya koymaktadır. Bu bölümün devamında 442 adet karikatür üzerine yapılan bu analiz aracılığıyla oluşturulmuş tablolar, postmodern dinin görünümünü ortaya koyarak aynı zamanda karikatürlerin, postmodern dini ne şekilde yansıttıkları da gözlemlenmektedir.

---

⁶⁴ T.A. van Dijk, a.g.e, 2001/2009.

Tablo 3.5.1

Ana Figürün Cinsiyet ile Pandemi Bağlantısı İlişki

Chi-Square Tests			
	Value	df	Asymptotic Significance (2-sided)
Pearson Chi-Square	6,410 ^a	2	,041
Likelihood Ratio	5,919	2	,052
Linear-by-Linear Association	,920	1	,338
N of Valid Cases	442		

a. 1 cells (16,7%) have expected count less than 5. The minimum expected count is 2,30.

Yukarıda Tablo 3.5.1’de verilmiş olan veriler ışığında uygulanan ki-kare testi sonucunda ana figürün cinsiyeti ile doğrudan gözlemlenen pandemi bağlantısı arasında ilişki olduğu belirlenmiştir.

Karikatürler içerisinde resmedilmiş toplam 101 adet kadın ana figürün %10,9’unun bulunduğu karikatürde pandemiye de doğrudan bir gönderme bulunmaktadır. 306 adet erkek ana figürün resmedildiği karikatürlerin %4,6’sında doğrudan gözlemlenen pandemi bağlantısı mevcuttur. Kadınlar genel olarak tüm karikatürler içerisinde daha az resmedilmiştir ve bu nedenle doğrudan pandemi bağlantısının gözlemlendiği karikatürler içerisinde erkek ana figürlerin sayısı (14 adet), pandemi bağlantısı bulunan kadın ana figürlerin sayısına (11) göre daha fazla gözlemlenmektedir. Erkek ana figür sayısının kadın ana figürlerden büyük oranlarda farklılık sergilemesine rağmen, pandemi bağlantısı gözlemlenmiş olan erkek sayısı kadın ana figür sayısına oldukça yakın bir sayıda belirlenmiştir. Cinsiyeti belirtilmemiş olan 35 adet ana figür çiziminin ise %11,4’ü pandemiyle doğrudan bağlantılıdır. Toplam 29 adet doğrudan pandemi bağlantısı gözlemlenen karikatür bulunmaktadır.

Tablo 3.5.2

Ana Figürün Kimlik ve Ana Figür Renk İlişki

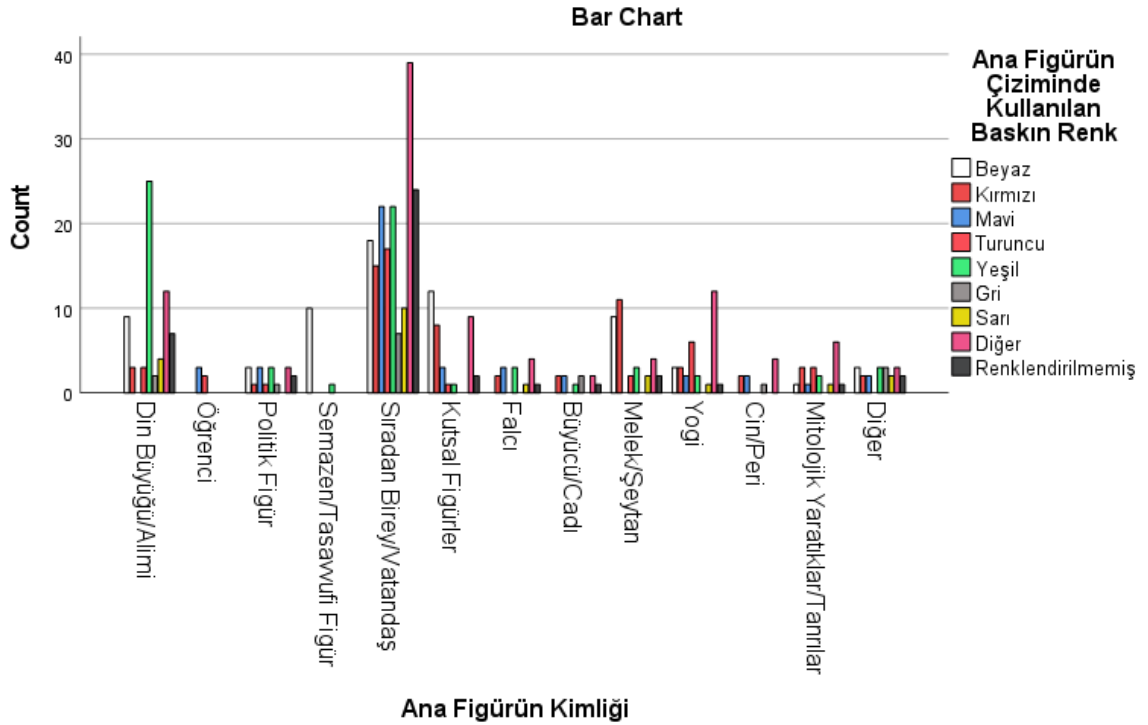
Chi-Square Tests			
	Value	df	Asymptotic Significance (2-sided)
Pearson Chi-Square	224,046 ^a	96	<,001
Likelihood Ratio	210,313	96	<,001
Linear-by-Linear Association	,232	1	,630
N of Valid Cases	442		

a. 95 cells (81,2%) have expected count less than 5. The minimum expected count is ,18.

Yukarıda Tablo 3.5.2’de verilmiş olan veriler ışığında uygulanan ki-kare testi sonucunda ana figürün cinsiyeti ile ana figürün çiziminde kullanılan baskın renk arasında ilişki bulunduğu belirlenmiştir.

Şekil 3.5.1

Ana Figür Kimlik ve Ana Figür Renk Dağılım

Din temalı karikatürler içerisinde 174 adet karikatüre karşılık gelecek şekilde en fazla resmedilmiş olan sıradan birey/vatandaşın çiziminde kullanılan baskın renk yukarıda verilmiş şekil üzerinde görüldüğü gibi diğer seçeneğidir. Ancak diğer kategorisi pembe, mor, siyah ve karmaşık renkleri içerisinde barındıran karmaşık bir sınıflandırmadır. Bu nedenle sıradan vatandaşın çiziminde en fazla kullanılan iki renk birbirine eşit oranlarla mavi ve yeşil renklerdir. Her iki rengin de karşılık geldiği oran %12,6'dır. Bu iki rengi takip eden diğer renk ise beyaz (%10,3) ve turuncu (%9,8) olarak gözlenmektedir. Toplam 65 adet din alimi/büyüğü çiziminin %37,9'u baskın bir şekilde çoğunlukla yeşil renk ile imgelenmektedir. Tıpkı sıradan birey ve vatandaş kategorisinde olduğu gibi burada da ikinci yüksek orana sahip olan renk diğer kategorisine karşılık gelmiştir. Bu sebeple, din büyüğü/alimi en çok yeşil ile resmedilmekte iken, %13,8 oranında da beyaz renk ile sembolize edilmekte olduğu gözlemlenmektedir. Karikatürler içerisinde toplam 5 defa resmedilen öğrencilerin çiziminde kullanılan renkler ise birbirine çok yakın bir oranla mavi ve turuncudur. Tüm karikatürlerde 17 defa karşılaşılan politik figürler ise en çok beyaz, mavi, yeşil ve diğer olarak kategorilendirilmiş renklerle resmedilmektedir. Eşit oranlarda karşımıza çıkan bu renklerin her birinin oranı ise %17,6'ya karşılık gelmektedir. 11 defa karikatürize edilmiş semazen ana figürü kimliğinin imgelenmesinde kullanılan baskın renk ise %90,9 oranına karşılık gelen beyaz renktir. Toplam 36 defa çizilmiş olan kutsal figürler ise genellikle beyaz (%33,3) olarak resmedilmektedir. Falcılar ise en yüksek oranla mavi ve yeşil renklerle karikatürleştirilmektedir. Her iki rengin oranı da %21,4'tür. Büyücüler genellikle mavi, turuncu ve gri olarak resmedilmektedir. Toplam 10 adet büyücü ana figürünün bu 3 renkte eşit oranlarla (%20) imgelendiği gözlemlenmektedir. Melek/şeytan ana figürleri tüm örneklem içerisinde 33 adet karikatüre karşılık gelmektedir; en çok kırmızı (%33,3) ve beyaz (%27,3) renkleriyle renklendirilmektedir. 30 adet karikatürde gözlemlenen yogi⁶⁵ ana figürü, çizerler

---

⁶⁵Yogi , yoga adı verilen Hint Yarımadası'nda ortaya çıkan kadim bir zihin ve beden pratiğini içeren, kişilerin genel sağlık ve içsel huzurunu dengeleyen ve arttıran bir meditasyon pratiğini yerine getiren kişi olarak tanımlanmaktadır. Sanskritçe bir kökenden gelen Yoga, Yug kelimesinden türemiştir. Yug kelimesi en temelde boyunduruk anlamı taşıırken, daha derin anlamıyla zihin ve bedeninin manevi amaçlar için disipline edilerek bir dengeye getirilmesi sürecine işaret etmektedir. Çeşitli hastalıkların önlenmesi için zaman zaman bir korunma yöntemi olarak yoga, aynı zamanda hastalıkların tedavisi için kullanılan bir sağlık yöntemi ve deneyimi olarak günümüz toplumlarında popüler hale gelmiştir. Yoga deneyimi, çeşitli duruşlar(asanalar), nefes egzersizleri, meditasyon, mantralar, uyku-temizlik-beslenme gibi yaşam şartlarını iyileştiren uygulamalar, manevi uygulamalar ve ritüelleri içermektedir. Yoga deneyimleri, orijininin bulunduğu ülkeler dışında da uygulanmaktadır ve Amerika Birleşik Devletleri'nde çeşitli yoga deneyimlerini yansıtan farklı uygulamalarla da karşılaşılmaktadır. Sadece dini bir ritüel olmayan bu felsefi yaklaşımın içerisinde 34 farklı tanımı bulunan Yogi kavramı, spiritüel deneyimler yaşayan, yoga olarak adlandırılan soyut meditasyonu performe eden, münzevi ve adanan, sihirli güçlerle donatılmış olan kişiler

tarafından genellikle turuncu (%30) renkle ilişkilendirilmektedir. Örneklem içerisinde 9 defa çizilmiş olan cin/peri karakterleri genellikle kırmızı ve mavi olarak imgenlenmektedir. Her iki rengin de bu ana figürün çiziminde kullanılması %22,2’şerlik dilimlere karşılık gelmektedir. 18 defa çizilmiş mitolojik tanrılar/yaratıklar ise genellikle sırasıyla kırmızı (%16,7), turuncu (%16,7) ve yeşil (%11,1) renkleriyle ilişkilendirilerek imgenlenmektedir. 442 adet karikatüre karşılık gelen tüm örneklem içerisinde, ana figürlerin çiziminde en çok kullanılan renkler ise beyaz (%15,4) ve yeşil (%14,9) renklerdir.

Tablo 3.5.3

Karikatürdeki Mekân ve Mekânın Rengi İlişki

Chi-Square Tests			
	Value	df	Asymptotic Significance (2-sided)
Pearson Chi-Square	158,731 ^a	72	<,001
Likelihood Ratio	140,136	72	<,001
Linear-by-Linear Association	12,638	1	<,001
N of Valid Cases	442		

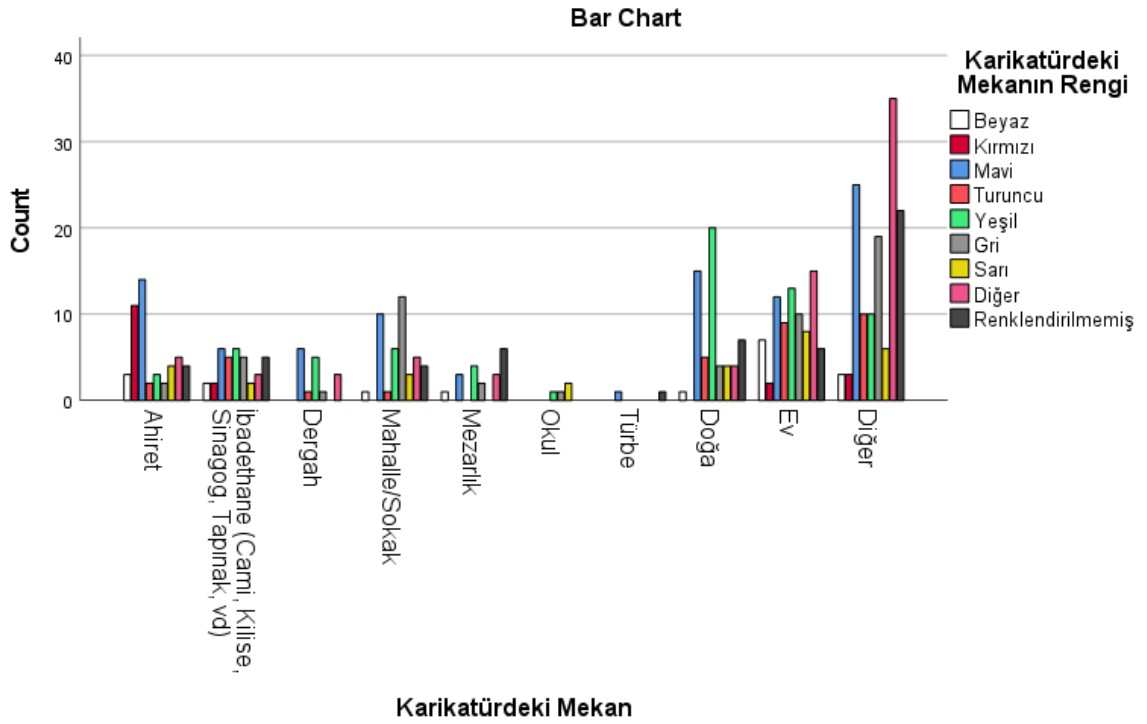
a. 56 cells (62,2%) have expected count less than 5. The minimum expected count is ,08.

Yukarıda Tablo 3.5.3’te verilmiş olan veriler ışığında uygulanan ki-kare testi sonucunda karikatürdeki mekân ile karikatürdeki mekânın rengi arasında ilişki olduğu belirlenmiştir.

şeklinde tanımlanmaktadır. Sonuna gelen -ni takısının kavramı dişileştirdiği ifade edilmektedir. Yogini, kadın bir adanmış veya büyücüye, periye işaret etmektedir. Kelimenin kökeni itibariyle, yogiler ve yoginiler süper insani güçlerle donatılmış olanlar olarak karşımıza çıkmaktadırlar(Köyüstü & Kırık, 2021). Yogi, Yogī, Yogin: 34 definitions. (t.y.). [Post]. Wisdom Library. Geliş tarihi 15 Temmuz 2025, gönderen <https://www.wisdomlib.org/definition/yogi#language>

Şekil 3.5.2

Karikatürdeki Mekân ve Mekânın Rengi Dağılım

442 adet karikatür içerisinde en çok resmedilmiş mekân ev olarak gözlemlenmektedir. 82 adet karikatürün mekanını oluşturan ev çizimleri ise en çok yeşil (%15,9), mavi (%14,6) ve gri (%12,2) renkleriyle ilişkilendirilmektedir. Karikatürlerde 48 defa resmedilen ahiret, sırasıyla en çok mavi (%29,2) ve kırmızı (%22,9) olarak renklendirilmiştir. Karikatüristlerin din temalı çizimlerinde 36 defa resmettiği ibadethaneler ise en çok sırasıyla mavi (%16,7), yeşil (%16,7), turuncu (%13,9) ve gri (%13,9) renklerle ilişkilendirilmektedir. 60 defa resmedilmiş doğa ise ağırlıklı olarak yeşil ve mavi tonlarında renklendirilmektedir. Yeşil olarak resmedilmiş doğa çizimlerinin oranı %33,3 iken mavi olanların oranı ise %25'e karşılık gelmektedir. 42 defa çizilmiş olan mahalle/sokak ise genellikle gri (%28,6) ve mavi (%23,8) renkleriyle imgenlenmektedir. Karikatür çizerlerinin 16 defa resmettiği dergâh ise mavi (%37,5) ve yeşil (%31,3) renkleriyle görselleştirilmektedir. Tüm mekanların çiziminde kullanılan ağırlıklı renkler ise mavi (%20,8), yeşil (%15,4) ve gri (%12,7)'dir. Bütün karikatürler içerisinde mekânın renklendirilmediği karikatürlerin oranı ise %12,4'tür.

Tablo 3.5.4***Karikatürün Boyutu ve Sayfanın Boyutu İlişki*****Chi-Square Tests**

	Value	df	Asymptotic Significance (2-sided)
Pearson Chi-Square	1282,588 ^a	904	<,001
Likelihood Ratio	756,253	904	1,000
Linear-by-Linear Association	4,869	1	,027
N of Valid Cases	442		

a. 1135 cells (100,0%) have expected count less than 5. The minimum expected count is ,01.

Yukarıda Tablo 3.5.4'te verilmiş olan veriler ışığında uygulanan ki-kare testi sonucunda karikatürün boyutu ile sayfanın boyutu arasında ilişki olduğu belirlenmiştir.

Tablo 3.5.5***Dergi İsmi ve Ana Figürün Cinsiyet İlişki*****Chi-Square Tests**

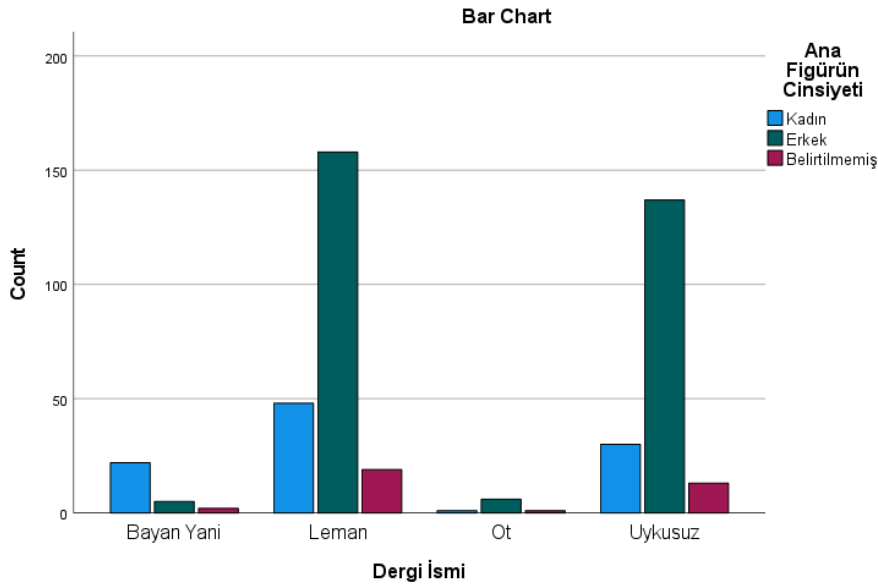
	Value	df	Asymptotic Significance (2-sided)
Pearson Chi-Square	52,341 ^a	6	<,001
Likelihood Ratio	43,985	6	<,001
Linear-by-Linear Association	9,433	1	,002
N of Valid Cases	442		

a. 3 cells (25,0%) have expected count less than 5. The minimum expected count is ,63.

Yukarıda Tablo 3.5.1'de verilmiş olan veriler ışığında uygulanan ki-kare testi sonucunda derginin ismi ile ana figür cinsiyeti arasında ilişki olduğu saptanmıştır.

Şekil 3.5.3

Dergi İsmi ve Ana Figür Cinsiyeti Dağılımı

Bayan yanı dergisi içerisinde yer alan din temalı karikatürlerin toplamı, tüm örneklem içerisinde 29 adet karikatüre karşılık gelmektedir. Bu karikatürlerdeki ana figürlerin %75,9'u kadındır; geriye kalan kısmı ise erkek (%17,2) ve cinsiyet (%6,9) belirtilmemiştir. Bayan yanından sonra en çok kadın ana figür çizimi bulunan ama aynı zamanda en fazla oranla erkek çizimine sahip olan dergi ise Uykusuz'dur. Toplam 180 ana figür çiziminin %16,7'si kadın, %76,1'i erkek ve geriye kalan kısmı cinsiyet belirtilmemiştir. Ancak tüm dergiler içerisinde saptanan dini temalı karikatürlerin büyük bir kısmını barındıran dergi Leman olduğu için kadının da ana figür olarak en çok resmedildiği dergi Leman dergisidir. Leman dergilerinin içerisinde saptanmış olan toplam 225 adet din temalı karikatür çizimlerinde ana figürü kadın olan karikatürlerin oranı %21,3 iken erkek ana figür ise %70,2'ye karşılık gelmektedir. Ot dergisi içerisinde ise sadece 1 adet kadın ana figürü çizimine rastlanmaktadır. Toplam 442 adet karikatür içerisinde kadın ana figür oranı sadece %22,9'a karşılık gelmektedir.

Tablo 3.5.6

Ana Figür Kimlik ve Ana Figür Cinsiyet İlişki

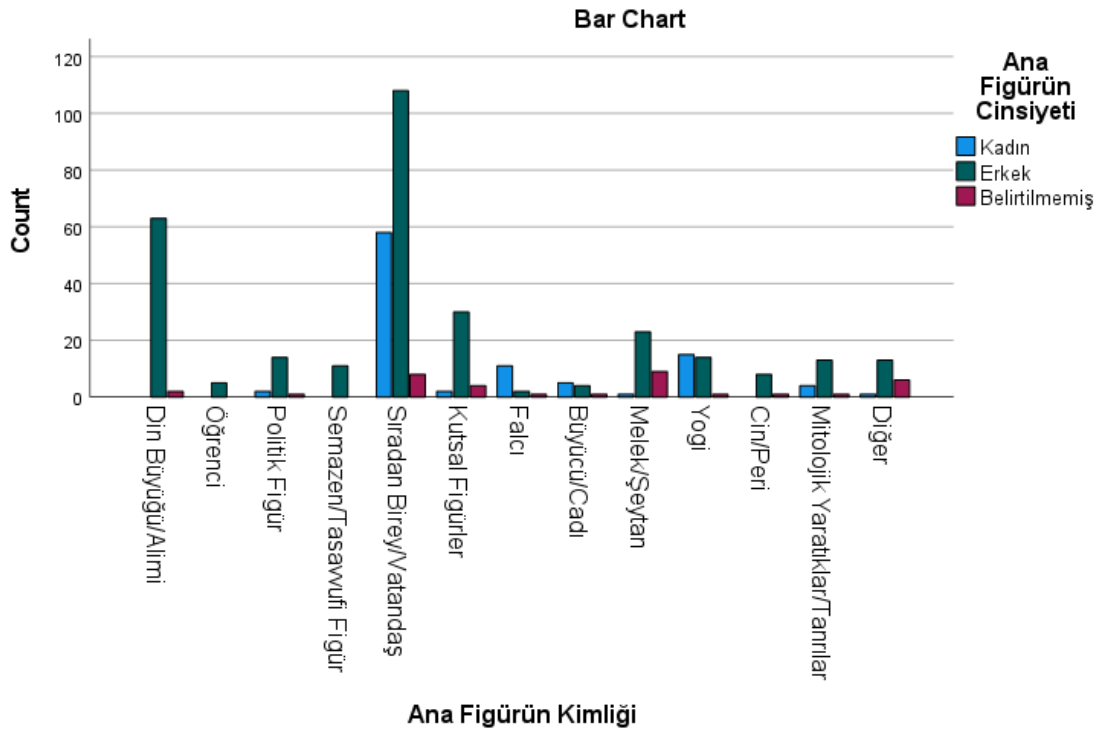
Chi-Square Tests			
	Value	df	Asymptotic Significance (2-sided)
Pearson Chi-Square	133,722 ^a	24	<,001
Likelihood Ratio	141,585	24	<,001
Linear-by-Linear Association	,052	1	,820
N of Valid Cases	442		

a. 20 cells (51,3%) have expected count less than 5. The minimum expected count is ,40.

Yukarıda Tablo 3.5.6’da verilmiş olan veriler ışığında uygulanan ki-kare testi sonucunda ana figürün cinsiyeti ile ana figür kimliği arasında ilişki olduğu belirlenmiştir.

Şekil 3.5.4

Ana Figür Kimliği ve Ana Figür Cinsiyet Dağılımı

442 adet karikatür içerisinde kadın, ana figür olarak en çok sıradan birey/vatandaş olarak imgenlenmektedir. 174 adet sıradan birey/vatandaş karikatürü içerisinde kadın, %33,3

oranında resmedilmekte iken, erkek ana figür %62,1 oranında ortaya çıkmaktadır. Geriye kalan %4,6'lık dilime karşılık gelen kısım ise cinsiyet belirtilmemiş olarak çizilmiş sıradan birey/vatandaşlardır. Çizerler, ana figür olarak kadını din büyüğü/alimi, öğrenci ve cin/peri olarak hiç imgelememektedir. Melek/şeytan kimliğinde sadece 1 adet kadın ana figür bulunmaktadır. Politik figür, semazen/tasavvufi figür, kutsal figürlerde de kadın ana figür sayısı eşit orandadır. Her bir ana figür kategorisinde 2'şer adet kadın ana figürüyle karşılaşılmaktadır. Kadın olarak imgelemiş sıradan birey/vatandaş çizimlerinden sonra kadınların en çok imgelendiği kimlikler ise sırasıyla yogi ve falcı olarak ortaya konmaktadır. 30 adet yogi çizimi içerisinde kadının oranı %50 iken, erkek ana figür çizimlerinin oranı %46,7 olarak saptanmıştır. 14 adet falcı çizimi içerisinde ise kadın ana figür %78,6 olarak imgelemekteyken, erkek %14,3'lük bir dilimle ifade edilmektedir. Büyücüler de en çok kadın olarak resmedilmektedir. Büyücü ve falcılara dair bu veriler kadınların, kurumsal dini uygulamalardan uzak, yüksek dine dair olguların içerisinde bulunamayan ve dini olarak bunların dışında tutulan bir toplumsal cinsiyet rolü içerisinde gözlemlendiklerine dair bir görselleştirmeyi aktarıyor olabilir. Karikatürler içerisinde kadın toplumsal mecrada postmodern din açısından halk kültürü ile ilişkilendirilmiş halde gözlemlenmektedir.

Erkekler ise en çok sıradan birey/vatandaş olarak resmedilmesinin yanında din büyüğü/alimi, kutsal figürler, melek/şeytan ve politik figür gibi ana figürler içerisinde oldukça fazla imgelemektedir. 65 adet din büyüğü/alimi çizimlerinin bulunduğu karikatürde %96,6 oranında erkek ana figürüne rastlanmaktadır. Bu veri ile postmodern sürecin dinin sınırlarının da aşılmasına ve esnemesine olan etkisine karşılık, dinin kadınlara karşı halen katı olan doğasını yansıtan bir tablo olarak değerlendirilebilir. Karikatürlerdeki postmodern dinin görünümünde, din ve inanç uygulamaları her ne kadar iç içe geçmiş olarak resmedilmekte ise de dini mevzular içerisinde kadın imgesinde veya kadına dair koşullarda bir esneme görülmemektedir. Dolayısıyla, karikatürde resmedilmiş postmodernleşen din uygulamalarının görünümünde, toplumsal cinsiyet rolleri açısından katı ve ataerkil tavrı ve bakış açısını sürdüren bir tablo göze çarpmaktadır. Bu sebeple, karikatürlerde gözlemlenen bu imgelerin toplumsal yapı içerisindeki dinin bakış açısının bir yansıması olduğu ifade edilebilir. 36 adet karikatürde imgelemiş olan kutsal ana figür çiziminin %83,3'ü erkektir. Çizerler din temalı karikatürler içerisinde 33 defa resmedilmiş olan melek/şeytan figürünün %69,7'si ise erkek olarak imgelemektedir. 17 adet politik figür içerisinde erkeklerin çizim oranı %82,4'tür. Kutsallık imaları barındıran

izimler genellikle erkek figürlerle ilişkilendirilmiş olarak göze çarpmaktadır. Dolayısıyla kadının kutsallık içerisinde algılanma şeklinin ya da kadınlığın toplumsal olarak üretilmesinin koşullarının dini uygulamalar içerisinde de kadını ikinci plana atmakta olduğu ifade edilebilir. Karikatürlerde kadınlar dinin kurumsal ve dolayısıyla siyasi tarafında gözlemlenmemektedir. Postmodern dini uygulamalar, karikatürlerde kadınlar için bambaşka bir tablo içerisinde yaratılmaktadır. Karikatürlerde resmedilen dini olgular içerisinde yaratılan erkeklik imgesi kadınların imgesinden farklılaşan bir postmodern dini uygulama imgesi olarak ortaya çıkmaktadır.

Tablo 3.5.7

Ana Figür Renk ve Ana Figür Cinsiyet İlişki

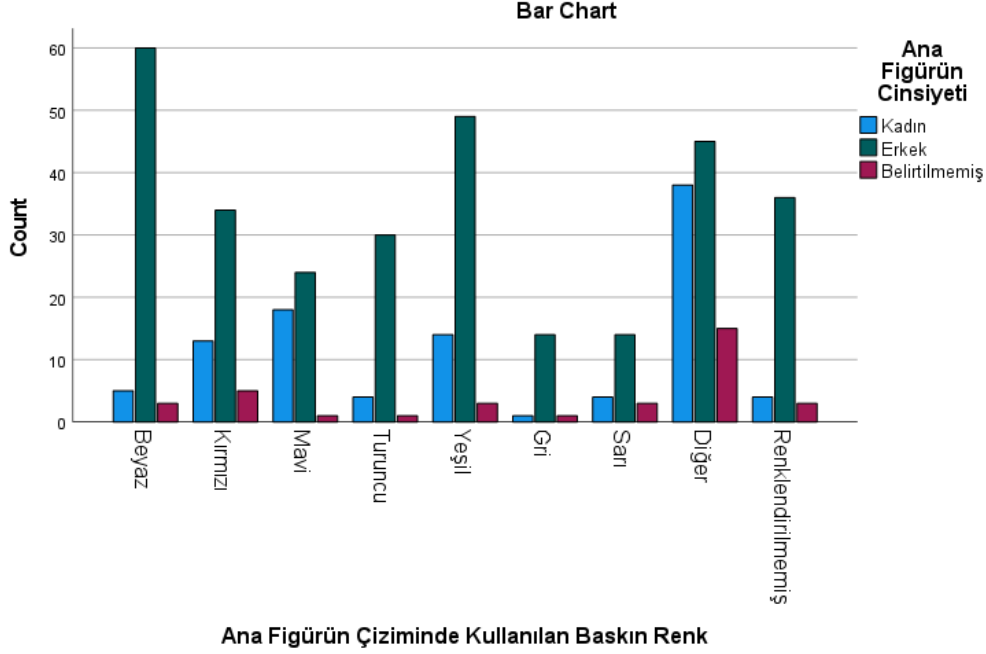
Chi-Square Tests			
	Value	df	Asymptotic Significance (2-sided)
Pearson Chi-Square	61,658 ^a	16	<,001
Likelihood Ratio	63,582	16	<,001
Linear-by-Linear Association	,097	1	,756
N of Valid Cases	442		

a. 8 cells (29,6%) have expected count less than 5. The minimum expected count is 1,27.

Yukarıda Tablo 3.5.7’de verilmiş olan veriler ışığında uygulanan ki-kare testi sonucunda ana figürün çiziminde kullanılan baskın renk ile ana figür cinsiyeti arasında ilişki olduğu belirlenmiştir.

Şekil 3.5.5

Ana Figür Renk ve Ana Figür Cinsiyet Dağılımı

Kadın ana figürler en çok mavi, yeşil ve kırmızı renklerde çizilmiştir. 43 adet karikatürde ana figür mavi ile resmedilmekte iken, bunların %41,9'u olarak kadınlardan oluşmaktadır. Yeşil renkle ilişkilendirilmiş 66 adet karikatür ana figürünün %21,2'si kadındır. Ana figürleri resmederken kullanılmış 52 defa kullanılmış olan kırmızı renk içerisinde ise kadınların oranı %25'tir. Gri renk kadın çiziminde sadece 1 defa kullanılmaktadır. Erkeklerde ise beyaz, yeşil, kırmızı ve turuncu renkler sırasıyla en çok kullanılan renklerdir. Beyaz renk ana figür çizimlerinde toplam 68 defa kullanılmıştır; bunun %88,2'si erkek çizimlerine karşılık gelmektedir. 66 defa kullanılan yeşil renkte ise ana figür erkek %74,2'dir. 52 defa kırmızı renkle resmedilmiş ana figürlerin %65,4'ü erkektir. Turuncu renk ise ana figür çizimlerinde 35 defa kullanılmaktadır; bunun %85,7'si erkek olarak saptanmıştır.

Tablo 3.5.8

Karikatürdeki Mekân ve Ana Figürün Cinsiyet İlişki

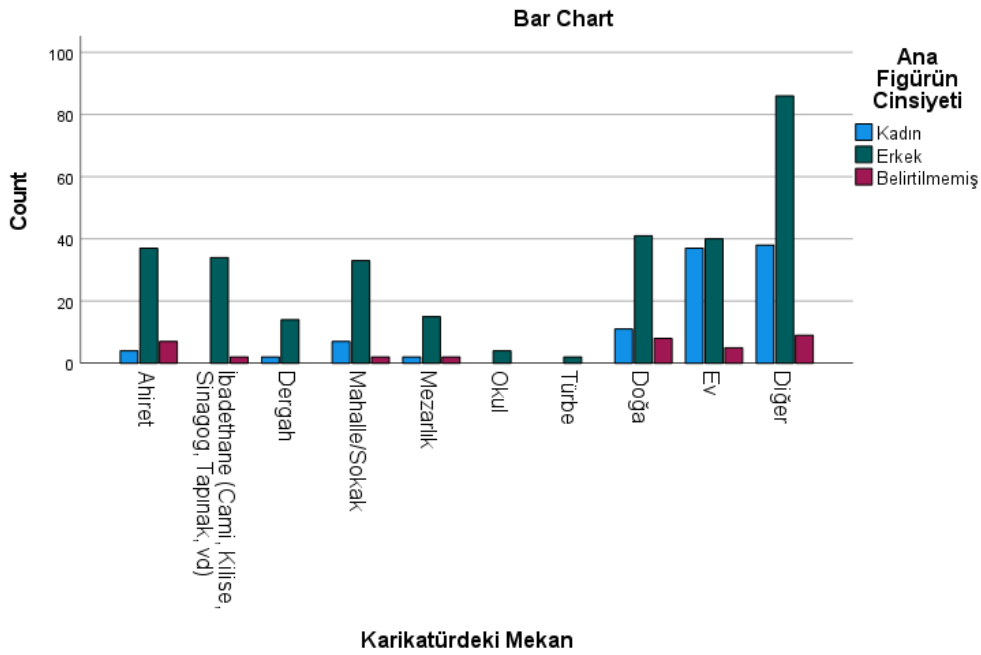
Chi-Square Tests			
	Value	df	Asymptotic Significance (2-sided)
Pearson Chi-Square	56,624 ^a	18	<,001
Likelihood Ratio	65,123	18	<,001
Linear-by-Linear Association	20,683	1	<,001
N of Valid Cases	442		

a. 14 cells (46,7%) have expected count less than 5. The minimum expected count is ,16.

Yukarıda Tablo 3.5.8’de verilmiş olan veriler ışığında uygulanan ki-kare testi sonucunda karikatürde çizilmiş olan mekân ile ana figür cinsiyeti arasında ilişki olduğu saptanmıştır.

Şekil 3.5.6

Karikatürdeki Mekân ve Ana Figür Cinsiyet Dağılımı

442 adet din temalı karikatür içerisinde kadın figürler en çok ev içerisinde resmedilmektedir. Mekân olarak ev, karikatürler içerisinde 82 defa imgenlenmekte iken; bunun %45,1’i kadının ana figür olduğu karikatürlerdir. Karikatürlerde erkekler ev olarak

resmedilmiş mekânda %48,8'lik bir oranda gözlemlenmektedir. Kadınlar okul, türbe ve ibadethane içerisinde hiç resmedilmemektedir. Karikatürlerde kadın ana figürlere dergâh ve mezarlıkta sadece 2'şer defa rastlanmaktadır. Evden sonra en çok doğada imgelene kadın figürler, toplam 60 adet doğa çizimi içerisinde %18,3'lük bir oranla resmedilmektedir. Erkekler ise en çok ahiret, ibadethane ve mahalle içerisinde ana figür olarak imgelenebmektedir. Çizerler, 48 adet ahiret çizimi içerisinde erkek ana figürleri %77,1 oranla resmetmektedir. İbadethanede çizilmiş olan erkek ana figürlerin oranı ise 36 çizim içerisinde %94,4'lük bir yüzdeliğe karşılık gelmektedir. Mahallede ise toplam 42 defa imgelene ana figürler içerisinde erkeklerin oranı %78,6'dır. Erkekler de doğa ve ev içerisinde yüksek oranlarla resmedilmiştir. Doğada %68,3'lük bir oranla resmedilen erkek ana figürler, evde %48,8'lik bir oranla karşımıza çıkmaktadırlar.

Tablo 3.5.9

İnanca Bakış Açısı 2 ve Ana Figür Cinsiyet ilişkisi

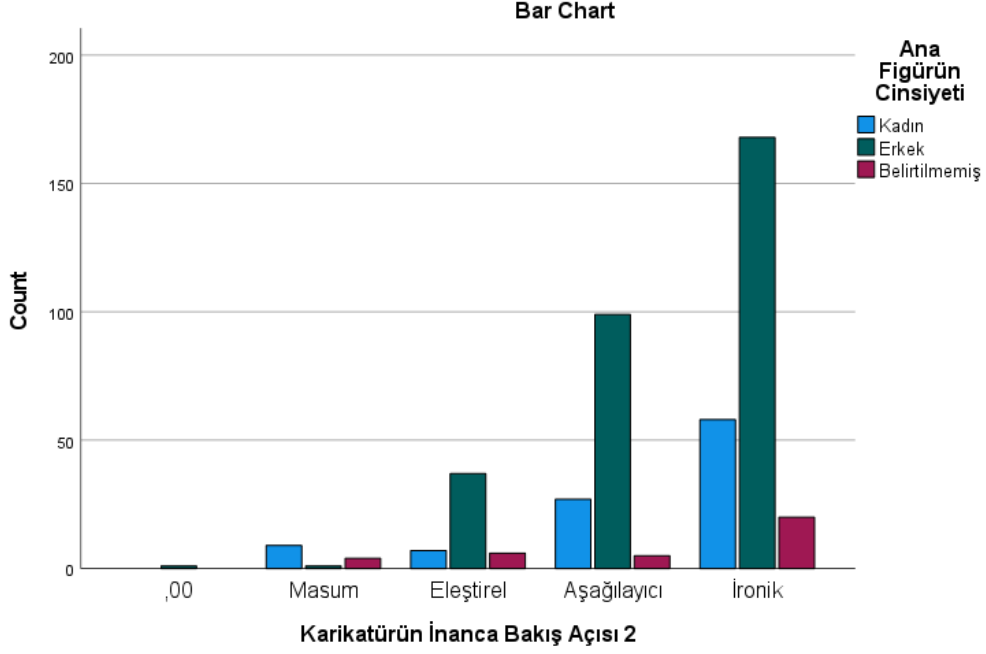
Chi-Square Tests			
	Value	df	Asymptotic Significance (2-sided)
Pearson Chi-Square	33,164 ^a	8	<,001
Likelihood Ratio	32,722	8	<,001
Linear-by-Linear Association	,065	1	,799
N of Valid Cases	442		

a. 6 cells (40,0%) have expected count less than 5. The minimum expected count is ,08.

Yukarıda Tablo 3.5.9'da verilmiş olan veriler ışığında uygulanan ki-kare testi sonucunda karikatürün inanca bakış açısı 2 ile ana figür cinsiyeti arasında ilişki olduğu saptanmıştır.

Şekil 3.5.7

İnanca Bakış Açısı ve Ana Figür Cinsiyet Dağılımı

Erkek ana figürler dini konulara masum bakış açısına sahip karikatürlerde en az oranda resmedilmiştir. 14 adet masum bakış açısına sahip karikatürde kadınlar %64,3 oranında resmedilmekte iken, erkekler %7,1, cinsiyeti belirtilmemiş ana figürler ise %28,6 oranında imgelenmektedir. Kadın ana figürlerin en düşük oranda resmedildiği bakış açısı ise eleştirel bakış açısıdır. Dine bakış açısı eleştirel olan toplam 50 adet karikatür içerisinde kadının oranı %14 iken erkekler %74'lük bir orana karşılık gelmektedir. 131 defa resmedilmiş dini konulara aşağılayıcı bir bakış açısına sahip karikatürler içerisinde %75,6 erkek, %20,6 kadın ana figüre rastlanmaktadır. 246 adet karikatür, çizerler tarafından dine ironik bir bakış açısı içerisinde resmedilmektedir. Bu karikatürler içerisinde %68,3'ü erkek ana figür iken, %23,6'sı kadın ana figür olarak gözlemlenmiştir. Tüm örneklem içerisinde bu konuda 1 adet kayıp değer mevcuttur.

Tablo 3.5.10

Kutsalla Olan Bağ ve Ana Figür Cinsiyet İlişki

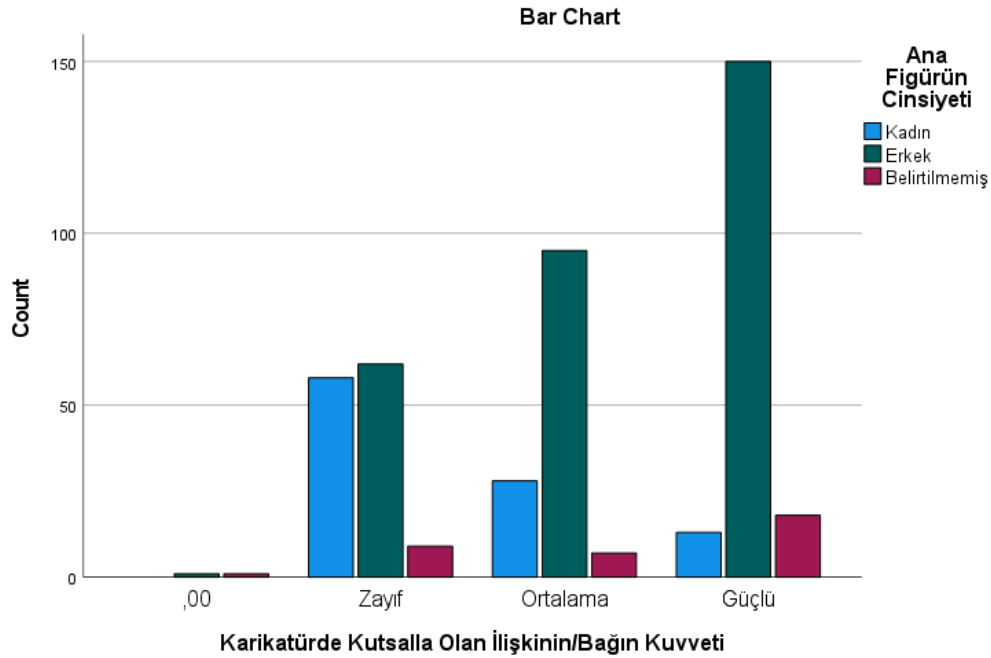
Chi-Square Tests			
	Value	df	Asymptotic Significance (2-sided)
Pearson Chi-Square	68,629 ^a	6	<,001
Likelihood Ratio	67,591	6	<,001
Linear-by-Linear Association	39,281	1	<,001
N of Valid Cases	442		

a. 3 cells (25,0%) have expected count less than 5. The minimum expected count is ,16.

Yukarıda Tablo 3.5.10’da verilmiş olan veriler ışığında uygulanan ki-kare testi sonucunda karikatürde kutsalla olan ilişkinin/bağın kuvveti ile ana figür cinsiyeti arasında ilişki belirlenmiştir.

Şekil 3.5.8

Kutsalla Olan Bağ ve Ana Figür Cinsiyet Dağılımı

Karikatürlerde kutsalla olan bağın tespit edilmesine olanak sağlayan imgeler olarak dinin siyasetle olan ilişkisinin, ticari bağlantıların, teknolojik bağlantıların, bilimsellik

bağlantısının, kurumsal iki farklı dinin bir araya geldiğinde oluşturduğu uyumsuzlukların, batıl inançlar ile bağlantısının karikatürler içerisinde gözlemlenmesidir. Bu imgelerin varlığının karikatürlerde kutsalla dair imgeyi zayıflattığı ifade edilebilir. Bunların dışında karikatürlerde dinin kurallarına göre ahlaki yönünü zayıflatacak şekilde bir tavrın imgelenmiş olması da kutsalla bağı zayıflatan bir durum olarak göze çarpmaktadır. Burada temel alınan bakış açısı kurumsal dini koşullar ve kitabi dinin dışındaki uygulamalardır. Ancak karikatürler içerisinde kurumsal ve kitabi bir dine dair imgenin varlığına karşılık mizahın, toplumun içerisinde yakaladığı uyumsuzluğu yansıtmaları da kutsalla bağı zayıf gösteren bir imge olarak karşımıza çıkmaktadır. Diğer bir deyişle, bir dinin kurumsal uygulamaları ile uyuşmayan bir tavır içerisinde resmedilmiş bir ana figür gözlemlendiğinde, o dini uygulamanın bulunduğu karikatürdeki imgenin kutsalla olan bağı zayıf olarak addedilmiştir. Karikatürler içerisinde muhafazakâr giyimli, örtülü bir kadının madde kullanımı ile ilgili ettiği bir duanın resmedilmiş olması veya yine başka bir kadın figürün hac esnasında makyajlı görünümü veya yanındaki erkek figürün bembeyaz hac örtmesi içerisindeyken boynunda resmedilmiş kalın bir altın zincirin vurgulanması bu imgelere örnek olarak verilebilir. Yaratılmış başka bir imge olarak Çinli bir figürün kendi inanç sistemi ile İslam inancı arasındaki hızlı fikir değişiklikleri buna örnek olarak gösterilebilir.

Örnekleme içerisinde bu konuda toplanan veriler içerisinde 2 adet kayıp değer bulunmaktadır. Karikatürde kutsalla olan ilişkinin/bağın kuvveti güçlü olarak resmedilen çizimlerin ana figürleri genellikle erkeklerdir. Kadınların çizildiği karikatürlerde kutsalla olan bağın güçlü olduğuna daha az rastlanmaktadır. Kutsalla olan bağı güçlü imgelenen toplam 181 adet çizim içerisinde erkek ana figürlerin oranı %82,9 iken, buna karşılık kadınların karşılık geldiği dilim %7,2'dir. Kadınlar en çok kutsalla olan bağı zayıf karikatürler içerisinde resmedilmektedir. Toplam 129 adet zayıf bağa sahip olarak imgelenmiş karikatür içerisinde kadınların oranı %45, erkeklerinkisi ise %48,1 olarak tespit edilmiştir. Kutsalla olan bağı ortalama olan çizimlerde de erkeklerin oranı kadınlara göre çok daha fazla olarak gözlemlenmektedir. Toplam 130 adet ortalama bağın imgelendiği karikatürde erkeklerin oranı %73,1 iken kadınların oranı %21,5'tir.

Tablo 3.5.117

Meditasyon/Yoga ve Ana Figür Cinsiyet İlişki

Chi-Square Tests

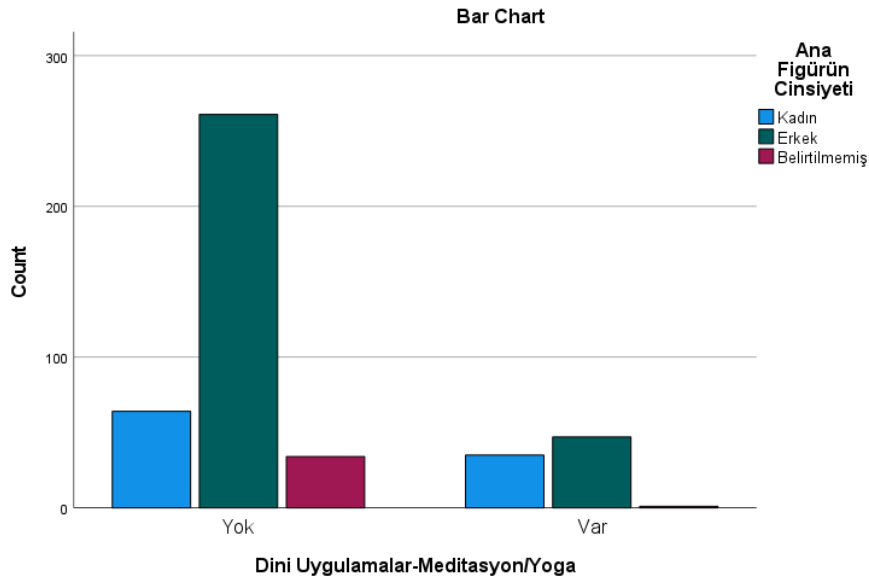
	Value	df	Asymptotic Significance (2-sided)
Pearson Chi-Square	26,150 ^a	2	<,001
Likelihood Ratio	26,113	2	<,001
Linear-by-Linear Association	25,342	1	<,001
N of Valid Cases	442		

a. 0 cells (0,0%) have expected count less than 5. The minimum expected count is 6,57.

Yukarıda Tablo 3.5.11’de verilmiş olan veriler ışığında uygulanan ki-kare testi sonucunda dini bir uygulama olarak meditasyon/yoga ile ana figür cinsiyeti arasında ilişki olduğu belirlenmiştir.

Şekil 3.5.9

Meditasyon/Yoga ve Ana Figür Cinsiyet Dağılım

Toplam 83 adet karikatür içerisinde imgenenmiş olan yaratıcı ile bağlantı kurmanın modern/geleneksel yollarından biri olarak meditasyon/yoga içerisinde kadınların oranı %42,2 iken, erkeklerin oranı %56,6 olarak gözlemlenmektedir.

Tablo 3.5.128

Enerji Çalışması ve Ana Figür Cinsiyet İlişki

Chi-Square Tests

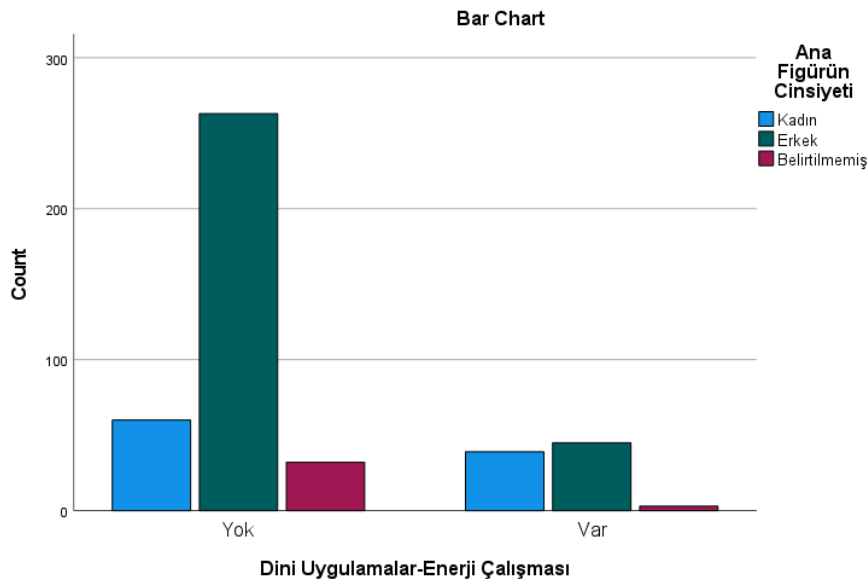
	Value	df	Asymptotic Significance (2-sided)
Pearson Chi-Square	30,424 ^a	2	<,001
Likelihood Ratio	27,684	2	<,001
Linear-by-Linear Association	26,488	1	<,001
N of Valid Cases	442		

a. 0 cells (,0%) have expected count less than 5. The minimum expected count is 6,89.

Yukarıda Tablo 3.5.1’de verilmiş olan veriler ışığında uygulanan ki-kare testi sonucunda dini bir uygulama olarak enerji çalışması ile ana figür cinsiyeti arasında ilişki olduğu saptanmıştır.

Şekil 3.5.10

Enerji Çalışması ve Ana Figür Cinsiyet Dağılım

Yaratıcı ile bağlantı kurmanın modern/geleneksel yollarının bir diğeri olan enerji çalışması ise tüm karikatürler içerisinde 87 defa resmedilmektedir. Çizerler bu yaratıcı ile

bağlantı kurmayı sağlayan yolu imgelerken kadınları %44,8’lik bir oranda resmetmekte iken erkekleri %51,7 oranında ortaya koymaktadır.

Tablo 3.5.13

Etkisiz Tanrı İnancı ve Ana Figür Cinsiyet İlişki

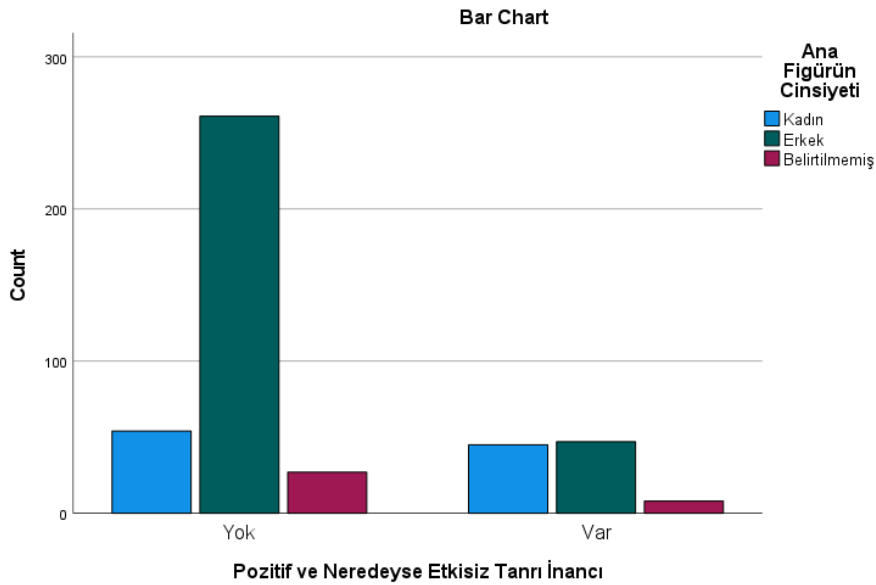
Chi-Square Tests			
	Value	df	Asymptotic Significance (2-sided)
Pearson Chi-Square	39,020 ^a	2	<,001
Likelihood Ratio	35,473	2	<,001
Linear-by-Linear Association	23,174	1	<,001
N of Valid Cases	442		

a. 0 cells (0,0%) have expected count less than 5. The minimum expected count is 7,92.

Yukarıda Tablo 3.5.13’te verilmiş olan veriler ışığında uygulanan ki-kare testi sonucunda pozitif/neredeyse etkisiz Tanrı inancı ile ana figür cinsiyeti arasında ilişki olduğu belirlenmiştir.

Şekil 3.5.11

Etkisiz Tanrı İnancı ve Ana Figür Cinsiyet Dağılımı

Pozitif/neredeyse etkisiz Tanrı inancı olarak isimlendirilmiş bu değişken, karikatürler içerisinde kurumsal dini uygulamaları kendilerince yorumlayarak resmi ve kitabi dinden bambaşka ritüeller gerçekleştiren, kurumsal inanç içerisinde tanımlanmış Allah inancına şirk koşacak şekilde çeşitli folklorik uygulamaları hayata geçiren figürlerin imgelendiği çizimleri içerisine alan durumlara karşılık gelmektedir. Bu tarz uygulamalar içerisinde Tanrı adeta etkisiz bir olgu olarak ortaya çıkmaktadır. Çizimlerde Tanrı'nın cezalandırma gibi bir fonksiyonu yokmuşçasına pozitif bir algı içerisinde aktarılmaktadır. Bu da postmodern dinin yaklaşımlarıyla örtüşen bir yapı ortaya çıkarmaktadır. Pozitif/neredeyse etkisiz Tanrı inancını imgeleyerek çizilen karikatürler toplam 100 adet olarak saptanmıştır. İnanç çerçevesinde resmedilmiş kadınların oranı %45 iken, erkeklerin oranı %47 olarak saptanmıştır. Cinsiyeti belirtilmemiş olarak resmedilmiş ana figürlerin oranı ise %8'dir.

Tablo 3.5.149

Tanrının Onaylayıcı Varlığı ve Ana Figür Cinsiyet İlişki

Chi-Square Tests

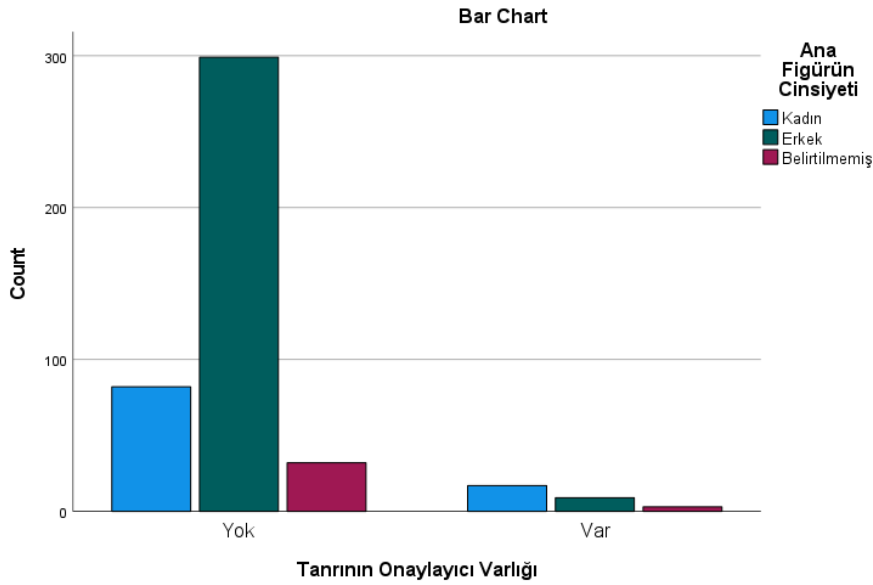
	Value	df	Asymptotic Significance (2-sided)
Pearson Chi-Square	25,065 ^a	2	<,001
Likelihood Ratio	21,443	2	<,001
Linear-by-Linear Association	12,533	1	<,001
N of Valid Cases	442		

a. 1 cells (16,7%) have expected count less than 5. The minimum expected count is 2,30.

Yukarıda Tablo 3.5.14'te gösterildiği gibi uygulanan ki-kare testi sonucunda Tanrının onaylayıcı varlığı ile ana figür cinsiyeti arasında ilişki olduğu saptanmıştır.

Şekil 3.5.12

Tanrının Onaylayıcı Varlığı ve Ana Figür Cinsiyet Dağılımı

Tanrının onaylayıcı varlığı olarak ifade edilmiş olan değişken ise Budist birtakım ritüeller içerisinde özellikle meditasyon ve enerji çalışmaları esnasında ana figürlerin Tanrıya olan yaklaşımını ifade eden bir durumu ortaya koymak adına oluşturulmuştur. Tanrının onaylayıcı varlığının simgelendiği karikatürler genellikle kurumsal bir din olan Budizmin farklı kültürlerce uygulanması esnasında ortaya çıkmaktadır. Çünkü kurumsal Budist inançlar içerisinde de cezalandırıcı Tanrı imajı bulunmasına karşılık, bu uygulamaların imgelemesinde her şey yolunda imajı verilmektedir. Bu durum da yine postmodern süreçte geleneksel Tanrı imajında ve dolayısıyla dinin dönüşümünde ortaya çıkmış olan bir farklılaşma olarak nitelendirilebilir. Tanrının onaylayıcı varlığı ile imgeleştirilmiş olan çizimlerin 442 adet çizim içerisinde karşılık geldiği sayı 29'dur. 29 adet çizim içerisinde kadın ana figürlerin resmedilme oranı %58,6, erkeklerin oranı ise %31 olarak tespit edilmiştir. Bunların yanında cinsiyeti belirtilmemiş çizimler ise %10,3'lük bir dilime karşılık gelmektedir.

Tablo 3.5.15

Resmi Dini Uygulamaların Yorumları ve Ana Figür Cinsiyet İlişki

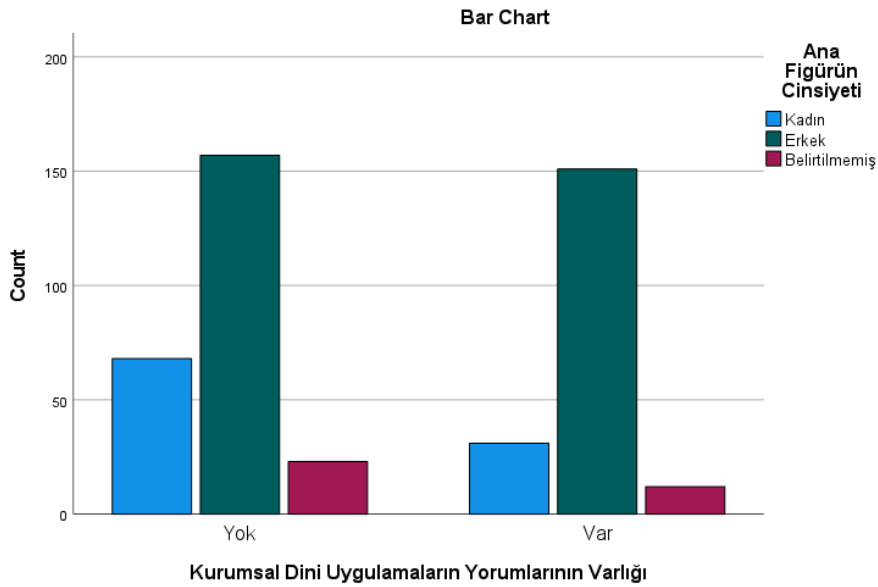
Chi-Square Tests			
	Value	df	Asymptotic Significance (2-sided)
Pearson Chi-Square	10,969 ^a	2	,004
Likelihood Ratio	11,189	2	,004
Linear-by-Linear Association	2,684	1	,101
N of Valid Cases	442		

a. 0 cells (0,0%) have expected count less than 5. The minimum expected count is 15,36.

Yukarıda Tablo 3.5.15'te gösterildiği gibi uygulanan ki-kare testi sonucunda kurumsal dini uygulamaların yorumlarının varlığı ile ana figür cinsiyeti arasında ilişki olduğu saptanmıştır.

Şekil 3.5.13

Resmi Dini Uygulamaların Yorumları ve Ana Figür Cinsiyet Dağılımı

Uyumsuzluğu yaratan bir durum olarak içerisinde kurumsal dini uygulamaların yorumlarının varlığı bulunan toplam karikatür sayısı 194 adettir. Kurumsal bir dini uygulamanın yorumu denilince her dinin kendine ait tüm resmi ve kitabi dini uygulamalarını kendi özellikleriyle yorumlamış olan ana figür çizimlerine işaret

edilmektedir. Bu 194 adet karikatür içerisinde kadın ana figürlerin resmedilme oranı %16 iken, erkeklerin oranı %77,8 olarak belirlenmiştir. Cinsiyeti belirtilmemiş karakterlerin bu uyumsuzluk içerisindeki resmedilmesi ise %6,2 olarak saptanmıştır.

Tablo 3.5.16

Dini Elitist/Popülist İmgeler ve Ana Figür Cinsiyet İlişki

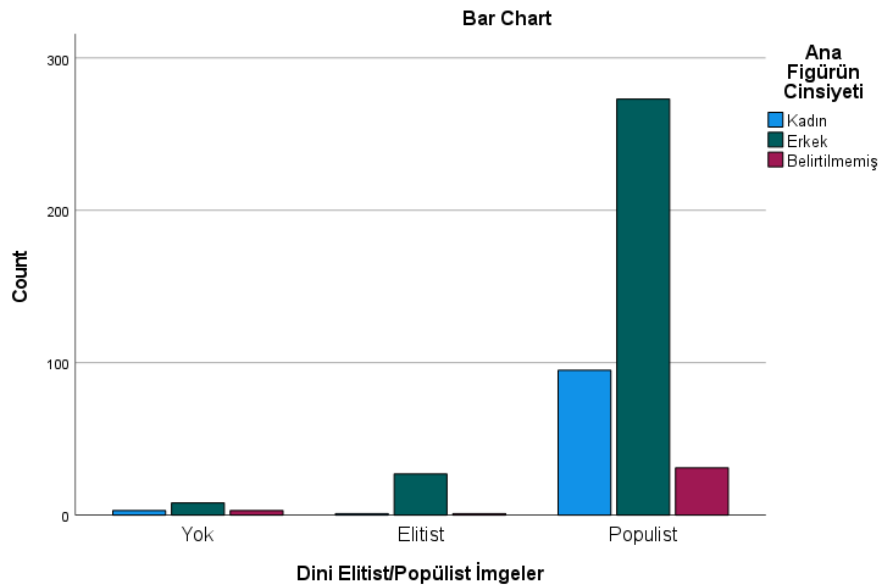
Chi-Square Tests			
	Value	df	Asymptotic Significance (2-sided)
Pearson Chi-Square	11,914 ^a	4	,018
Likelihood Ratio	13,546	4	,009
Linear-by-Linear Association	3,262	1	,071
N of Valid Cases	442		

a. 3 cells (33,3%) have expected count less than 5. The minimum expected count is 1,11.

Yukarıda Tablo 3.5.16’da verilmiş olan veriler ışığında uygulanan ki-kare testi sonucunda dini olarak ortaya konulmuş elitist/popülist imgeler ile ana figür cinsiyeti arasında ilişki olduğu belirlenmiştir.

Şekil 3.5.14

Dini Elitist/Popülist İmgeler ve Ana Figür Cinsiyet Dağılımı

Yukarıdaki tabloda geçen yüksek din ve halk dininin niteliksel olarak ayrımını veren temsillere alanyazın bölümünde de değinilmiş olmasına karşılık bu konuyla ilgili tabloların daha anlaşılır hale gelebilmesi için kısaca değinilerek tekrar hatırlanması faydalı olacaktır. Halk dindarlığı, dinsel tarih içerisinde toplumun halihazırda sahip olduğu geleneksel yapıya dayanan sosyal değer, düşünme yapısı ve adetlerin temelinde şekillenen ve hayata geçirdiği dinsel uygulamaları kurumsal dinin bir devamı gibi sürdüren, diğer bir deyişle kurumsal dini yapılardan ayrımlaşarak değil devamı olarak varlık sergileyen bir olgu olarak belirtilebilir. Ancak halk dindarlığının uygulamaları, yüksek dini değerler ve bu dinin sahip olduğu bakış açısı tarafından kabul edilen uygulamalar değildir. Bu uygulamalar kurumsal dini yapıların dışında kalmaktadırlar. Yüksek dini değerler, Ortodoks, kitabi ve normatif birtakım olgulara dayanmaktadır. Halk dindarlığı uygulamalarının örnekleri ise mevsimlerin dönüşümünün, birtakım doğa olaylarının, hafta, ay, yıl devridaimlerinin kutlanması, şeyh, seyyid, şerif, evliya, eren, ermiş, dede gibi dini rehberlerin mezarlarının ziyareti, onların öğretileri çerçevesinde hayatın şekillendirilmesi, tasavvufi bir takım uygulamalar, tarikatlara dahil olunması, resmi dini kalıplar içerisinde kabul görmeyen dinsel dışavurum ve heyecanın yansıtıldığı zikir gibi uygulamalar, kötü enerjilerden korunmak için kullanılan dua, nazarlık ve muskaldır. Bu örnekler her toplum için farklı şekillerde ve düzeylerde arttırılabilir. İslam öncesi farklı geleneksel ve kültürel olguları da içine alarak gelişen ve aynı zamanda resmi dini kurumların uygulamalarıyla da karışan halk dindarlığını açıklamak güçtür. Bu nedenle halk dindarlığının senkretist bir yapı taşıdığı ifade edilebilir. Tam bu senkretik yapısı nedeniyle postmodern dinin bir konusu haline gelen halk dindarlığında ritüeller teolojik konuların önüne geçmiştir. Tasavvufi, mistik, büyüsel, efsanevi, şamanik ve mitsel öğeler halk dindarlığının temelini oluşturan yapılar olarak ortaya çıkmaktadır (Çelik, 2004, s. 224-230). Yahudi inancı gibi bazı inançlar içerisinde meleklerle ve şeytanlara olan inançlar da batıl olarak görülmekte ve halk dininin bir parçası olarak değerlendirilmektedir (Yoder, 1974 Aktaran Hallaç, s. 221). Halk dindarlığının önemli bir kısmını oluşturan türbe ziyaretleri de kriz ve bunalım dönemlerinde çaresizlerin, sıkıntıya düşenlerin bir umut ve güven kaynağı olarak hem bireysel hem de toplumsal fonksiyonel bir altyapıya sahiptir (Çelik, 2004, s. 224-230). Bu nedenle, karikatürlerde resmi dini yapılar tarafından batıl inanç olarak ortaya konulan ya da folklorik birtakım inançlar olarak ortaya konulmuş unsurlar yüksek dinin nitelikleri olarak değerlendirilmemiştir.

Bunlara dair karikatürler içerisinde yakalanan en ufak imgeler, karikatürün çevre, ümmi, heterodoks, kültürel ve popülist olarak değerlendirilmesini sağlamıştır. Çünkü yüksek dini bakış açısından bu tarz olgular şirk olarak görülmektedir ve onaylanan uygulamalar değildir. Kitabı İslam'ın kuralları içerisinde bu tarz olgulara hatta mezar ziyaretlerine bile yer verilmediği çeşitli dogmatik bakış açıları ve kitabı kurallarda görülebilmektedir.

Dolayısıyla yukarıda ortaya konulmuş olan bilgiler ışığında, toplumsal araştırmalar içerisinde Yüksek Din ve Halk Dini bağlamında ortaya konulmuş olan bir temsil kategorisi olarak elit niteliğe sahip din uygulayıcılarının resmedildiği karikatürlerin toplam sayısı 29 adettir ve bunların içerisinde kadın ana figür sadece 1 adet resmedilmektedir. %93,1'lik bir oranla erkekler elit kategorisi içerisinde imgelenmektedir. Popülist bir niteliğe sahip din uygulayıcılarının resmedildiği karikatür sayısı ise 399 adet olarak tespit edilmiştir. Bu sayı içerisinde kadınların oranı %24,3, erkeklerin oranı ise %67,9'luk bir dilime karşılık gelmektedir. Cinsiyeti belirtilmemişlerin popülist bir nitelikte çizilme oranı ise %7,8'dir. Bu kategorilerin hiçbirine dahil edilemeyecek toplam 14 adet karikatür saptanmıştır.

Tablo 3.5.1710

Dini Merkez/Çevre İmgeleri ve Ana Figür Cinsiyet İlişki

Chi-Square Tests

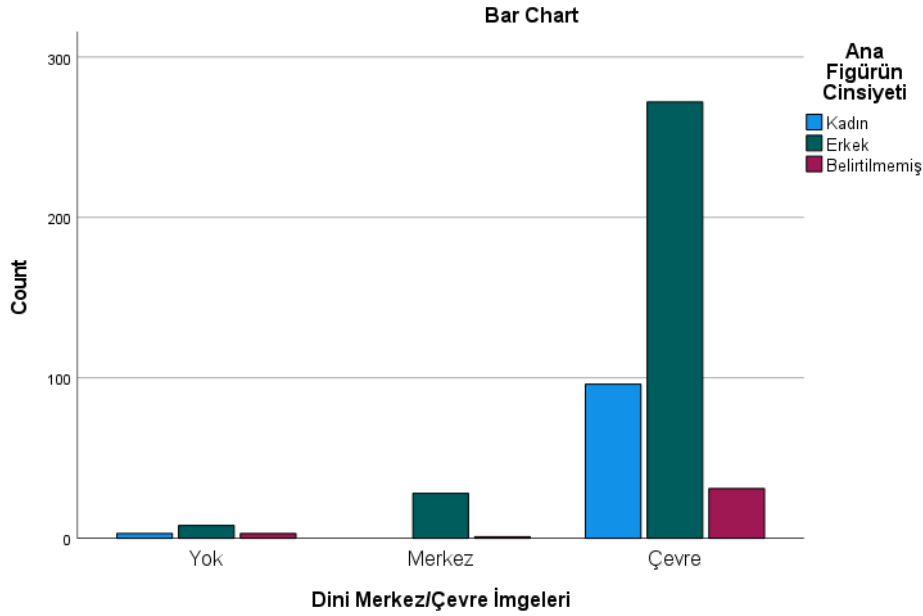
	Value	df	Asymptotic Significance (2-sided)
Pearson Chi-Square	14,683 ^a	4	,005
Likelihood Ratio	20,134	4	<,001
Linear-by-Linear Association	4,073	1	,044
N of Valid Cases	442		

a. 3 cells (33,3%) have expected count less than 5. The minimum expected count is 1,11.

Yukarıda Tablo 3.5.17'de gösterildiği gibi uygulanan ki-kare testi sonucunda din bağlamında ortaya konulan merkez/çevre imgeleri ile ana figür cinsiyeti arasında ilişki saptanmıştır.

Şekil 3.5.15

Dini Merkez/Çevre İmgeleri ve Ana Figür Cinsiyet Dağılımı

Yüksek Din ve Halk Dini bağlamında literatürde ortaya konulmuş olan kategorilerden bir diğeri olan dini uygulamaların niteliğinde merkez olarak nitelendirilmiş uygulamaların resmedildiği karikatür sayısı toplam 29 adettir; sadece 1 adet cinsiyeti belirtilmemiş ana figür resmedilirken geriye kalan tüm karikatürler %96,9 oranıyla erkek ana figürlerin çizimlerine karşılık gelmektedir. 399 defa resmedilmiş olan dini uygulama niteliğini belirten çevre kategorisine ise 399 adet karikatür dahil edilmektedir. Bu 399 karikatür içerisinde kadın ana figürlerin imgelene oranı %24,6 iken erkeklerin bulunduğu karikatürler %67,7'ye karşılık gelmektedir. %7,8'lik dilim ise cinsiyet belirtilmemiş olarak tespit edilmiştir. Bu analiz sonucunda da hiçbir kategoriye dahil edilemeyecek olan 14 adet kayıp değer saptanmıştır.

Tablo 3.5.18

Dini Siyasal/Kültürel İmgeler ve Ana Figür Cinsiyet İlişki

Chi-Square Tests

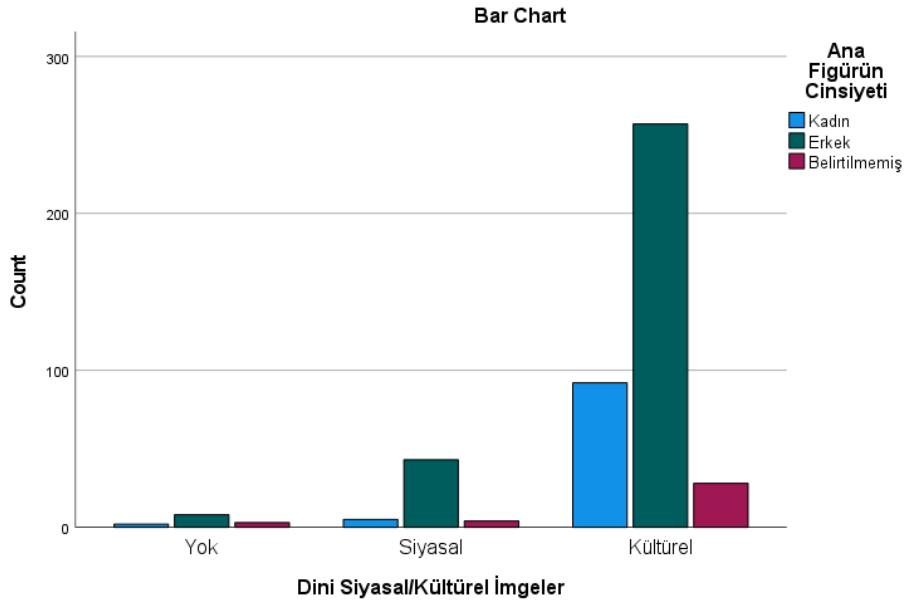
	Value	df	Asymptotic Significance (2-sided)
Pearson Chi-Square	10,520 ^a	4	,033
Likelihood Ratio	10,295	4	,036
Linear-by-Linear Association	6,197	1	,013
N of Valid Cases	442		

a. 3 cells (33,3%) have expected count less than 5. The minimum expected count is 1,03.

Yukarıda Tablo 3.5.18’de verilmiş olan veriler ışığında uygulanan ki-kare testi sonucunda dini bağlamda ortaya konulmuş siyasal/kültürel imgeler ile ana figür cinsiyeti arasında ilişki olduğu belirlenmiştir.

Şekil 3.5.16

Dini Siyasal/Kültürel İmgeler ve Ana Figür Cinsiyet Dağılımı

Yüksek Din ve Halk Dini bağlamında dini uygulamalara bakış açısı çerçevesinde literatürde ortaya konulmuş kategorilerden siyasi bakış açısına sahip olan karikatürlerin toplam sayısı 52 adettir; bunların %9,6’sı kadın ana figürlerden oluşuyorken, %82,7’si erkek ana figürlerin olduğu karikatürlere karşılık gelmektedir. 377 adet kültürel

kategorisini imgeleyen karikatür saptanmaktadır; %24,9'u kadın, %67,6'sı erkek ve geriye kalan %7,4'ü cinsiyet belirtilmemiş ana figürlerin çizimlerinin bulunduğu karikatürler olarak gözlemlenmektedir. 13 adet herhangi bir kategoriye dahil edilemeyecek çizim, kayıp değer olarak tespit edilmiştir.

Tablo 3.5.19

Kitabi/Ümmi İmgeler ve Ana Figür Cinsiyet İlişki

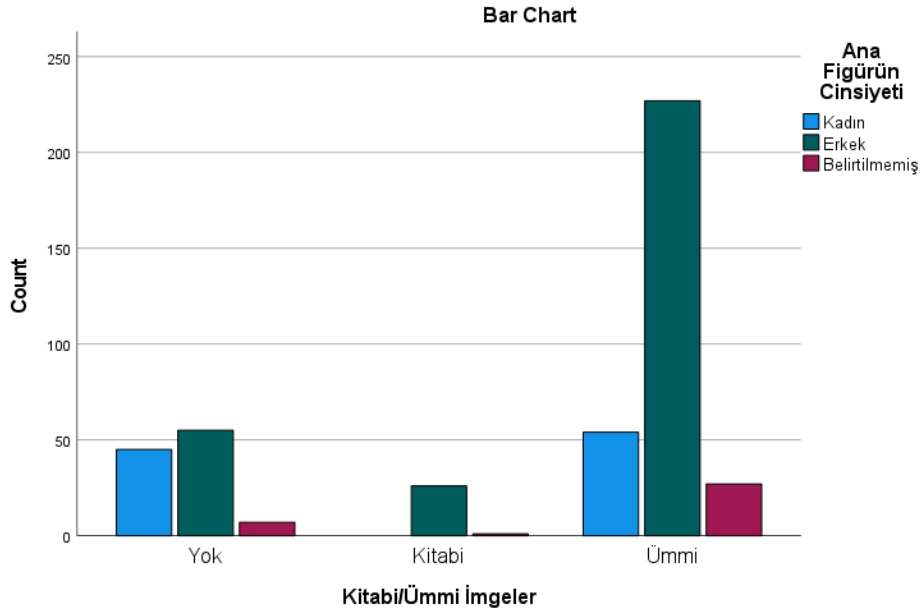
Chi-Square Tests			
	Value	df	Asymptotic Significance (2-sided)
Pearson Chi-Square	35,940 ^a	4	<,001
Likelihood Ratio	39,183	4	<,001
Linear-by-Linear Association	16,444	1	<,001
N of Valid Cases	442		

a. 1 cells (11,1%) have expected count less than 5. The minimum expected count is 2,14.

Yukarıda Tablo 3.5.19'da gösterildiği gibi uygulanan ki-kare testi sonucunda din bağlamında ortaya konulmuş olan kitabi/ümmi imgeler ile ana figür cinsiyeti arasında ilişki olduğu saptanmıştır.

Şekil 3.5.17

Kitabi/Ümmi İmgeler ve Ana Figür Cinsiyet Dağılımı

Yüksek Din ve Halk Dini bağlamında ortaya konulmuş olan diğer bir kategori ise dini görünümüdür. Bu kategorinin alt kategorisi olarak kitabi bir dini görünüm, diğer bir deyişle kurumsal dinlerin kurallarına bağlı uygulamalar sergileyen çizimlerin sayısı 27 adettir. Bu çizimlerin toplam sayısının %96,3'ü erkek ana figürlerin resmedildiği çizimler iken, kadın ana figür kitabi bir görünüm sergileyen herhangi bir karikatürde hiç resmedilmemektedir. Ümmi bir görünüm sergileyen karikatürlerin toplam sayısı 308 adettir; bunun %73,1'i erkek, %18,2'si kadın ve %8,8'i cinsiyet belirtilmemiş ana figürlerin imgelendiği çizimlerdir. 107 adet karikatür çizimi ise bu görünümünün hiçbirine dahil edilememektedir.

Tablo 3.5.20

Ortodoks/Heterodoks İmgeler ve Ana Figür Cinsiyet İlişki

Chi-Square Tests

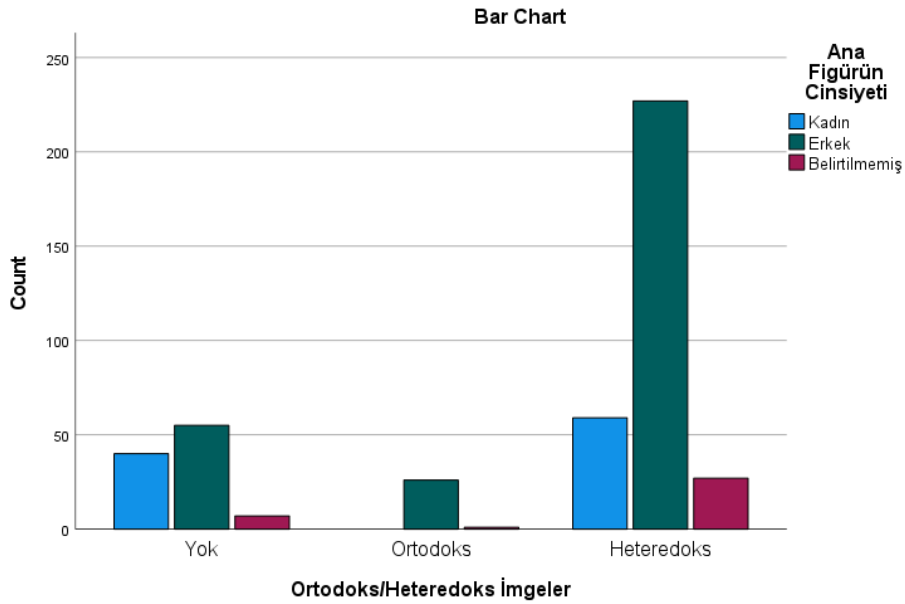
	Value	df	Asymptotic Significance (2-sided)
Pearson Chi-Square	27,248 ^a	4	<,001
Likelihood Ratio	31,490	4	<,001
Linear-by-Linear Association	10,353	1	,001
N of Valid Cases	442		

a. 1 cells (11,1%) have expected count less than 5. The minimum expected count is 2,14.

Yukarıda Tablo 3.5.20’de verilmiş olan veriler ışığında uygulanan ki-kare testi sonucunda dini bağlamda ortaya konulmuş Ortodoks/Heterodoks imgeler ile ana figür cinsiyeti arasında ilişki olduğu belirlenmiştir.

Şekil 3.5.18

Ortodoks/Heterodoks İmgeler ve Ana Figür Cinsiyet Dağılım

Yüksek Din ve Halk Dini bağlamında ortaya konulmuş olan son kategori ise dinin ele alındığı çerçevedir. Ortodoks bir bakış açısını yansıtan çerçeveye sahip olan toplam karikatür sayısı 27 olarak tespit edilmiştir. Bu çizimlerin %96,3’ü erkek ana figürlerin

imgelendiği çizimler olurken kadınlar bu sınıflandırmada bir çizimde hiç resmedilmemektedir. Heterodoks bir bakış açısıyla çerçeveslendirilmiş karikatür sayısı 313 adettir; bunun %71,9'u erkek, %19,5'i kadın ve %8,6'sı cinsiyet belirtilmemiş olan ana figürlerle imgelenmektedir. 102 adet karikatür çizimi hiçbir sınıflandırmaya dahil edilmemektedir.

Tablo 3.5.21

Budizm ve Ana Figür Cinsiyet İlişki

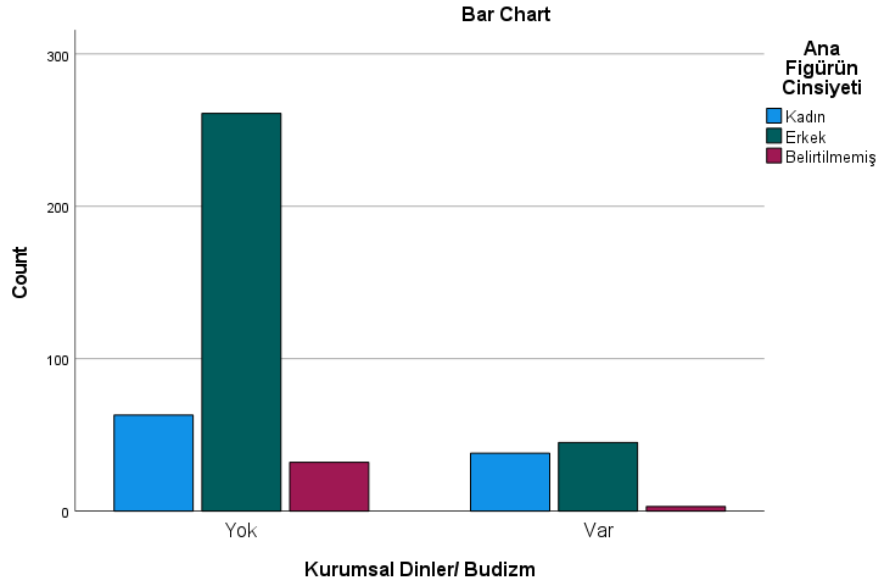
Chi-Square Tests			
	Value	df	Asymptotic Significance (2-sided)
Pearson Chi-Square	28,324 ^a	2	<,001
Likelihood Ratio	25,826	2	<,001
Linear-by-Linear Association	24,781	1	<,001
N of Valid Cases	442		

a. 0 cells (,0%) have expected count less than 5. The minimum expected count is 6,81.

Yukarıda Tablo 3.5.21’de gösterildiği gibi uygulanan ki-kare testi sonucunda ana figürün kurumsal dinler/Budizm ile ana figür cinsiyeti arasında ilişki olduğu belirlenmiştir.

Şekil 3.5.19

Budizm ve Ana Figür Cinsiyet Dağılımı

Örneklem içerisinde 86 adet karikatür, kurumsal bir din olarak Budizm temasını kullanmaktadır. Bu karikatürler içerisinde kadının ana figür olarak resmedildiği karikatürler %44,2 iken, erkeklerin ana figür olarak bulunduğu karikatürler %52,3'e karşılık gelmektedir. Cinsiyet belirtilmemiş olarak Budizm teması içerisinde imgenilmiş ana figürler ise sadece 3 adettir.

Tablo 3.5.22

Hristiyanlık ve Ana Figür Cinsiyet İlişki

Chi-Square Tests

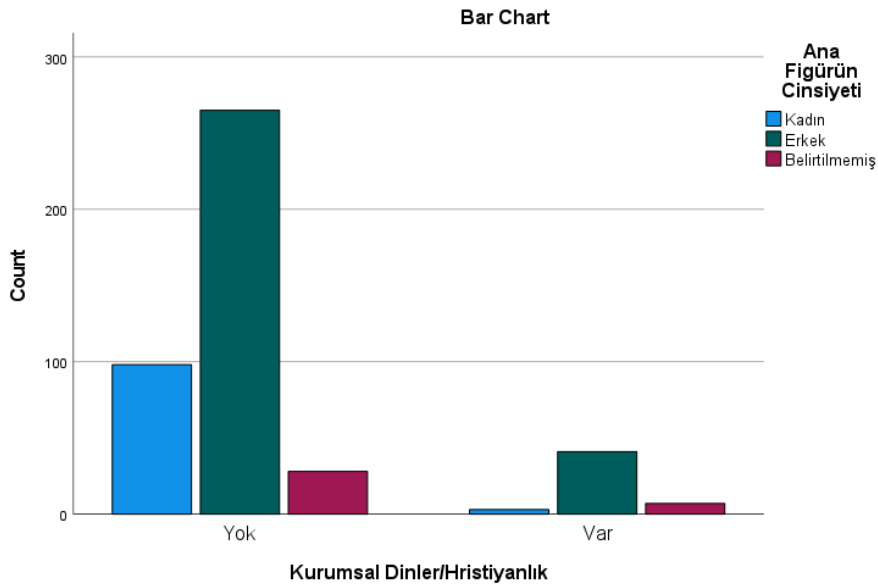
	Value	df	Asymptotic Significance (2-sided)
Pearson Chi-Square	45,625 ^a	6	<,001
Likelihood Ratio	45,570	6	<,001
Linear-by-Linear Association	32,291	1	<,001
N of Valid Cases	442		

a. 6 cells (50,0%) have expected count less than 5. The minimum expected count is ,08.

Yukarıda Tablo 3.5.22’de verilmiş olan veriler ışığında uygulanan ki-kare testi sonucunda kurumsal dinler/Hristiyanlık ile ana figür cinsiyeti arasında ilişki olduğu saptanmıştır.

Şekil 3.5.20

Hristiyanlık ve Ana Figür Cinsiyet Dağılımı

442 adet karikatür içerisinde Hristiyanlığı konu alan toplam karikatür sayısı 51 adettir. Bu 51 adet karikatürün %5,9’u kadın ana figür, %80,4’ü erkek ana figür ve %13,7’si cinsiyet belirtilmemiş figürler olarak saptanmıştır.

Tablo 3.5.23

İslam ve Ana Figür Cinsiyet İlişki

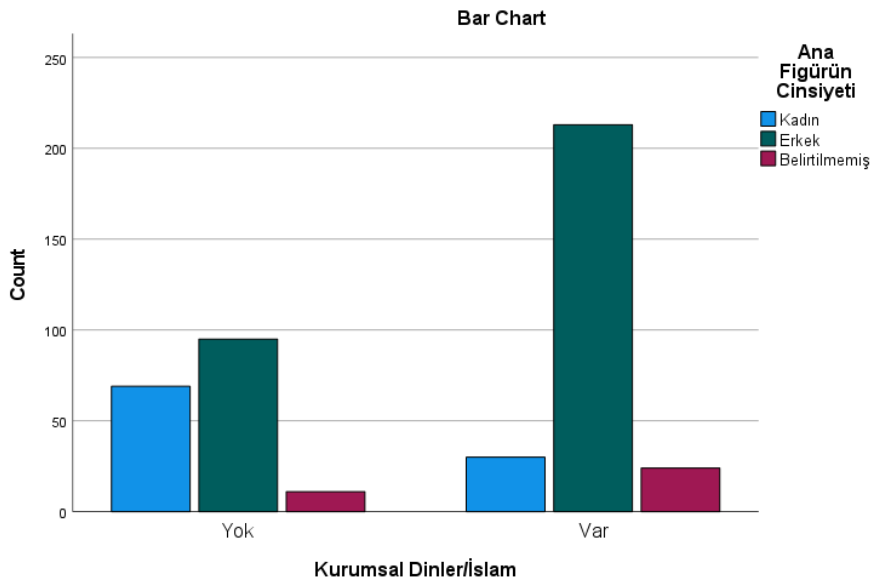
Chi-Square Tests			
	Value	df	Asymptotic Significance (2-sided)
Pearson Chi-Square	48,345 ^a	2	<,001
Likelihood Ratio	47,828	2	<,001
Linear-by-Linear Association	35,676	1	<,001
N of Valid Cases	442		

a. 0 cells (0,0%) have expected count less than 5. The minimum expected count is 13,86.

Yukarıda Tablo 3.5.23'te gösterildiği gibi uygulanan ki-kare testi sonucunda kurumsal dinler/İslam ile ana figür cinsiyeti arasında ilişki olduğu belirlenmiştir.

Şekil 3.5.21

İslam ve Ana Figür Cinsiyet Dağılımı

Kurumsal bir din olarak İslam, tüm örneklem içerisinde 267 defa resmedilmektedir. Bu 267 adet karikatürün %79,8 erkek, %11,2'si kadın ve geriye kalan %9'u cinsiyet belirtilmemiş ana figürlerin çizimlerinden oluşmaktadır.

Tablo 3.5.24

Yahudilik ve Ana Figür Cinsiyet İlişki

Chi-Square Tests

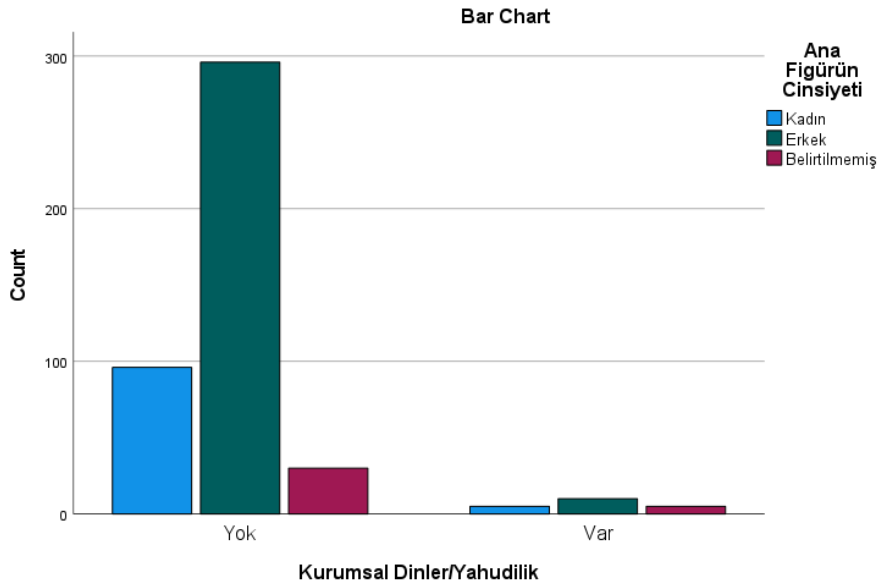
	Value	df	Asymptotic Significance (2-sided)
Pearson Chi-Square	8,880 ^a	2	,012
Likelihood Ratio	6,301	2	,043
Linear-by-Linear Association	1,633	1	,201
N of Valid Cases	442		

a. 2 cells (33,3%) have expected count less than 5. The minimum expected count is 1,58.

Yukarıda Tablo 3.5.24’te verilmiş olan veriler ışığında uygulanan ki-kare testi sonucunda kurumsal dinler/Yahudilik ile ana figür cinsiyeti arasında ilişki olduğu saptanmıştır.

Şekil 3.5.22

Yahudilik ve Ana Figür Cinsiyet Dağılımı

442 adet karikatür içerisinde Yahudilik dinine gönderme yapma olasılığı olan sadece 20 adet karikatür tespit edilmiştir. Yahudilik ile Hristiyanlık dininin bazı imgeleri birbirine çok benzer olduğu için kimi karikatürler hem Yahudilik hem de Hristiyanlık dinini konu

alan şekilde veri setine dahil edilmiştir. Bu açıklamayla, toplam 20 adet karikatürün %25'i kadın, %25'i cinsiyet belirtilmemiş ve %50'si erkek ana figürlerle ifade edilmektedir.

Tablo 3.5.25

Kişisel Gelişim/Spiritüalizm ve Ana Figür Cinsiyet İlişki

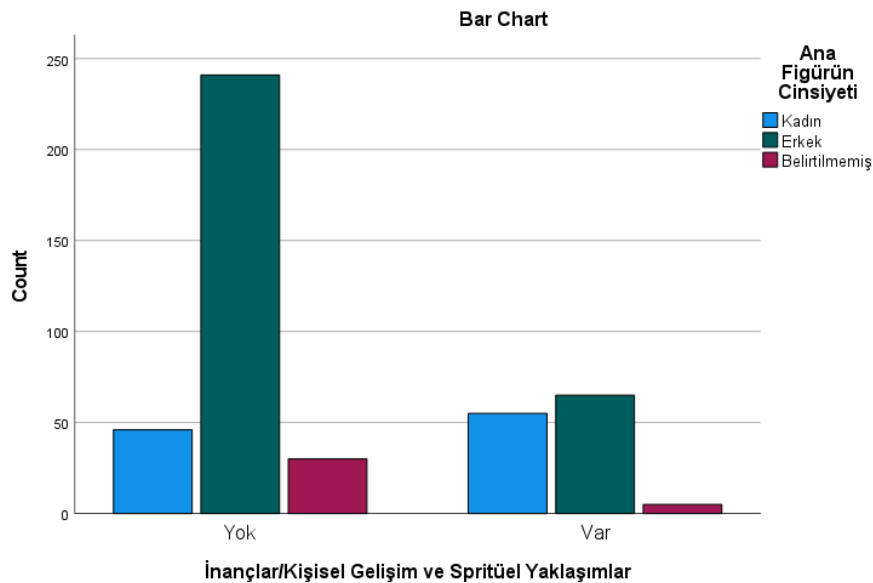
Chi-Square Tests			
	Value	df	Asymptotic Significance (2-sided)
Pearson Chi-Square	44,971 ^a	2	<,001
Likelihood Ratio	42,083	2	<,001
Linear-by-Linear Association	38,289	1	<,001
N of Valid Cases	442		

a. 0 cells (,0%) have expected count less than 5. The minimum expected count is 9,90.

Yukarıda Tablo 3.5.25'te gösterildiği gibi uygulanan ki-kare testi sonucunda inançlar/kişisel gelişim ve spiritüel yaklaşımlar ile ana figür cinsiyeti arasında ilişki olduğu belirlenmiştir.

Şekil 3.5.23

Kişisel Gelişim/Spiritüalizm ve Ana Figür Cinsiyet Dağılım

İnançların bir kategorisi olarak kişisel gelişim ve spiritüel yaklaşımların toplam örneklem içerisinde resmedilme sayısı 125 adet çizime karşılık gelmektedir. Bu inancın resmedildiği karikatürlerin %44'lük dilimi kadın ana figür, %52'lik dilim erkek ana figür iken geriye kalan %4'lük dilim ise cinsiyet belirtilmemiş ana figürlerin çizimlerine karşılık gelmektedir.

Tablo 3.5.26

Tarikatlar ve Ana Figür Cinsiyet İlişki

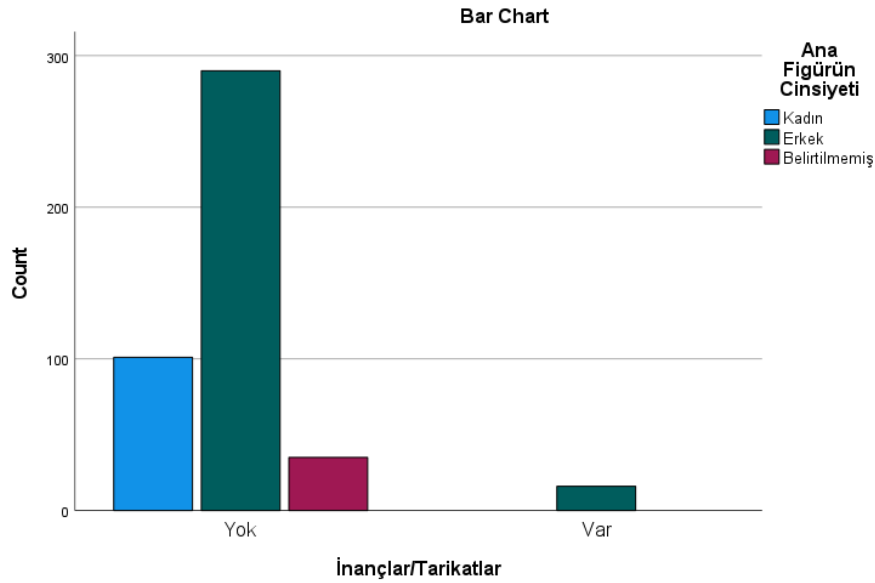
Chi-Square Tests			
	Value	df	Asymptotic Significance (2-sided)
Pearson Chi-Square	7,378 ^a	2	,025
Likelihood Ratio	12,032	2	,002
Linear-by-Linear Association	1,294	1	,255
N of Valid Cases	442		

a. 2 cells (33,3%) have expected count less than 5. The minimum expected count is 1,27.

Yukarıda Tablo 3.5.26'da verilmiş olan veriler ışığında uygulanan ki-kare testi sonucunda inançlar/tarikatlar ile ana figür cinsiyeti arasında ilişki olduğu saptanmıştır.

Şekil 3.5.24

Tarikatlar ve Ana Figür Cinsiyet Dağılımı

Bir inanç yapısı olarak tarikatların resmedildiği karikatürlerin toplam sayısı 16 adettir; bu çizimlerde hiç kadın ana figür bulunmazken, erkek ana figürler bu kategorinin %100'ünü oluşturmaktadır.

Tablo 3.5.27

Çizerin Cinsiyeti ve Ana Figür Cinsiyet İlişkisi

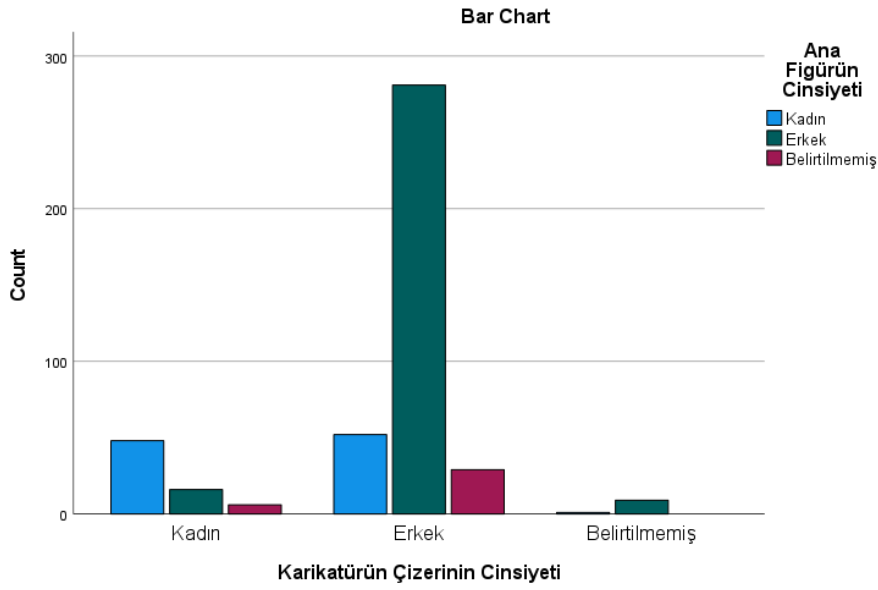
Chi-Square Tests			
	Value	df	Asymptotic Significance (2-sided)
Pearson Chi-Square	103,052 ^a	4	<,001
Likelihood Ratio	90,761	4	<,001
Linear-by-Linear Association	49,948	1	<,001
N of Valid Cases	442		

a. 2 cells (22,2%) have expected count less than 5. The minimum expected count is ,79.

Yukarıda Tablo 3.5.27’de gösterildiği gibi uygulanan ki-kare testi sonucunda karikatürün çizerinin cinsiyeti ile ana figür cinsiyeti arasında ilişki olduğu belirlenmiştir.

Şekil 3.5.25

Çizerin Cinsiyeti ve Ana Figür Cinsiyet Dağılımı

Kadın çizerlerin resmettiği toplam 70 adet karikatür bulunmaktadır. Bu karikatürlerin %68,6'sı kadın ana figür, %22,9'u erkek ana figür ve cinsiyet belirtilmemiş olarak resmedilmiş ana figür oranı ise %8,6 olarak tespit edilmiştir. Tüm örneklem içerisinde erkek çizerlerin resmettiği karikatür sayısı 362 adettir. Bu 362 adet karikatürün %77,6'sı erkek iken, %14,4'ü kadın ana figüre sahip çizimler olarak gözlemlenmektedir. Geriye kalan %8'lik dilim ise cinsiyet belirtilmemiş ana figür çizimlerinin bulunduğu karikatürlerdir. Çizerlerin isimlerinin belirtilmediği için çizer cinsiyeti saptanamayan 10 adet karikatür mevcuttur.

Tablo 3.5.28

İnancın/Dinin Çağrıştırdıkları ve Ana Figür Cinsiyet İlişki

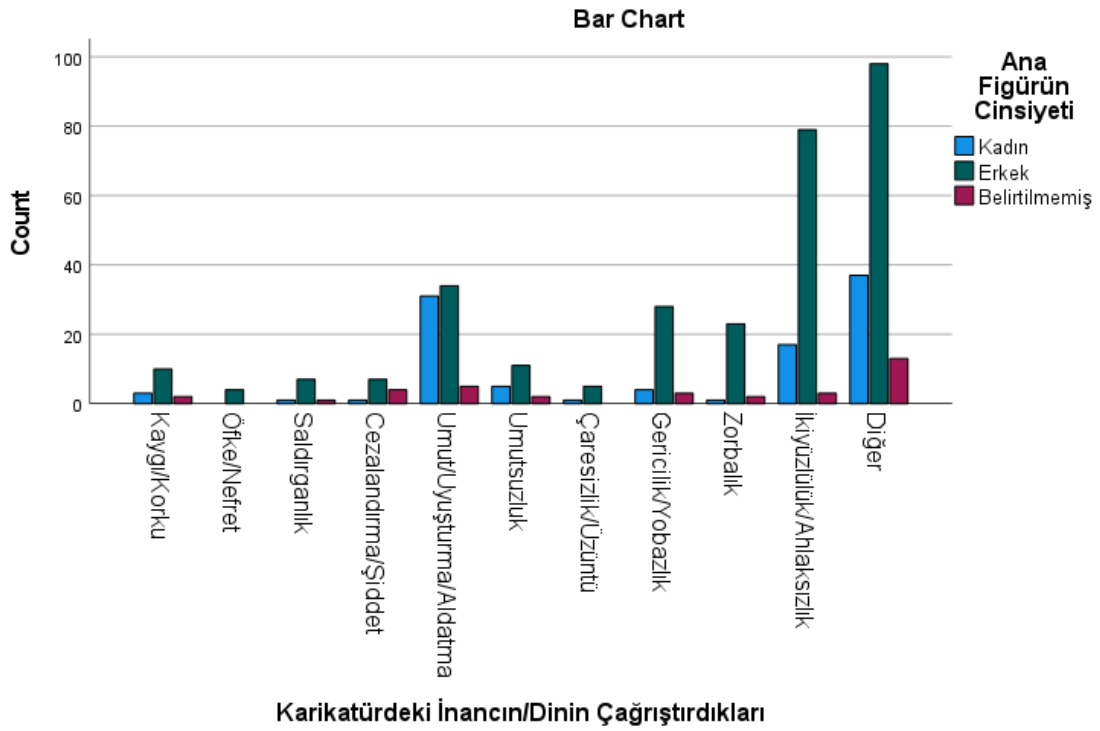
Chi-Square Tests			
	Value	df	Asymptotic Significance (2-sided)
Pearson Chi-Square	48,760 ^a	20	<,001
Likelihood Ratio	47,314	20	<,001
Linear-by-Linear Association	,095	1	,758
N of Valid Cases	442		

a. 16 cells (48,5%) have expected count less than 5. The minimum expected count is ,32.

Yukarıda Tablo 3.5.28’de verilmiş olan veriler ışığında uygulanan ki-kare testi sonucunda karikatürdeki inancın/dinin çağrıştırdıkları ile ana figür cinsiyeti arasında ilişki olduğu saptanmıştır.

Şekil 3.5.26

İnancın/Dinin Çağrıştırdıkları ve Ana Figür Cinsiyet Dağılımı

Dine dair en çok resmedilen dini çağrışım 99 adet karikatür çizimi ile ikiyüzlülük/ahlaksızlık olarak tespit edilmiştir. %17,2 oranla bu çağrışımın bulunduğu kategoride kadın ana figürler resmedilmektedir. Erkekler ise ikiyüzlülük/ahlaksızlık kategorisinde %79,8'lik bir oranla ortaya çıkmaktadırlar. İkiyüzlülük/ahlaksızlık kategorisini takip eden kategori ise 70 adet çizime karşılık gelen umut/uyuşturma/aldatma kategorisidir. Bu kategoride kadın ana figür çizimlerinin yüzdeleri karşılığı %44,3 iken erkeklerin ana figür olarak resmedilmesi %48,6'dır. Öfke/nefret çağrışımında hiç kadın ana figür imgenlenmemektedir. 26 adet resmedilmiş zorbalık çağrışımında 1 adet kadın resmedilmekte iken, 10 adet cezalandırma/şiddet çağrışımında da 1 adet kadın resmedilmektedir. Saldırganlık ve çaresizlik/üzüntü çağrışımalarında da resmedilen ana figür kadın sayısı 1'er adettir.

Tablo 3.5.29

Ana Figür Giyim ve Ana Figür Cinsiyet İlişki

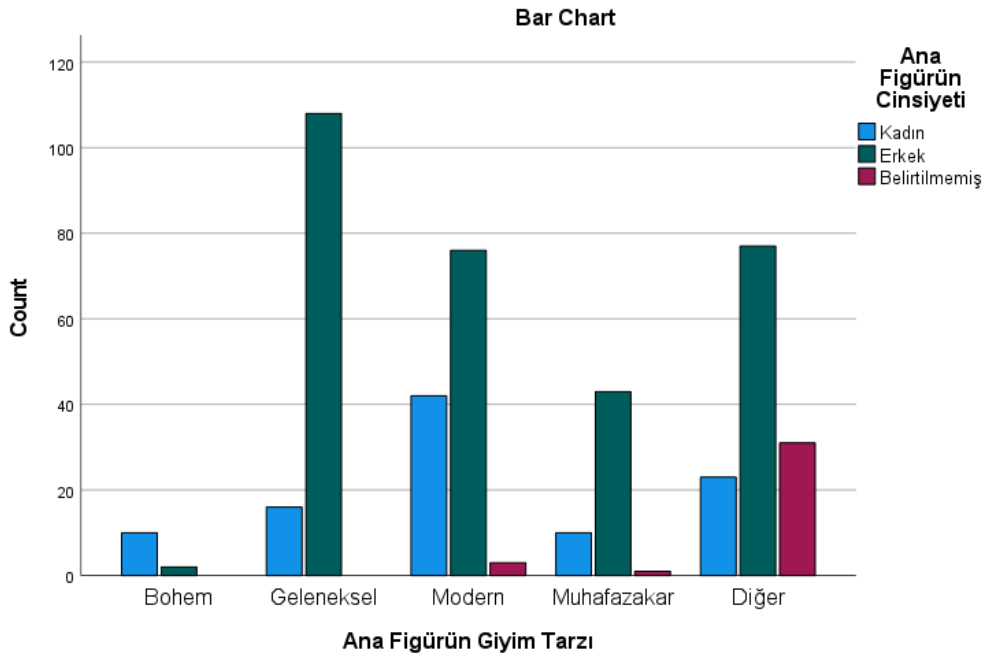
Chi-Square Tests			
	Value	df	Asymptotic Significance (2-sided)
Pearson Chi-Square	107,031 ^a	8	<,001
Likelihood Ratio	100,310	8	<,001
Linear-by-Linear Association	23,619	1	<,001
N of Valid Cases	442		

a. 3 cells (20,0%) have expected count less than 5. The minimum expected count is ,95.

Yukarıda Tablo 3.5.29'da gösterildiği gibi uygulanan ki-kare testi sonucunda ana figür giyim tarzı ile ana figür cinsiyeti arasında ilişki olduğu belirlenmiştir.

Şekil 3.5.27

Ana Figür Giyim ve Ana Figür Cinsiyet Dağılımı

Kadınların erkeklere oranla daha fazla resmedildiği giyim tarzı bohem giyim tarzıdır. 10 adet çizim içerisinde kadınların yüzdelik oranı %83,3 iken erkekler %16,7'lik bir dilime sahiptir. Kadınların bohem giyim tarzından sonra en çok resmedildiği tarz moderndir. Toplam 121 adet modern giyime sahip çizim içerisinde kadın ana figürlerin oranı %34,7 iken ana figürlerin çizimleri ise %62,8'e karşılık gelmektedir. Erkekler ise en çok geleneksel giyim tarzı içerisinde resmedilmektedir. 442 adet karikatürden 124 adet karikatürün çiziminde geleneksel giyim tarzı imgenmektedir. Bu çizimlerin %87,1'i ise erkek ana figürlere karşılık gelmektedir. Geleneksel giyim tarzından sonra erkeklerin en çok resmedildiği giyim tarzı muhafazakâr olarak saptanmıştır. Muhafazakâr ana figür çizimlerine sahip toplam 54 adet karikatürün %79,6'sı erkek ana figür çizimlerinden oluşmaktadır.

Tablo 3.5.30

Dinin Çağrıştırdıkları ve Ana Figürün Renk İlişki

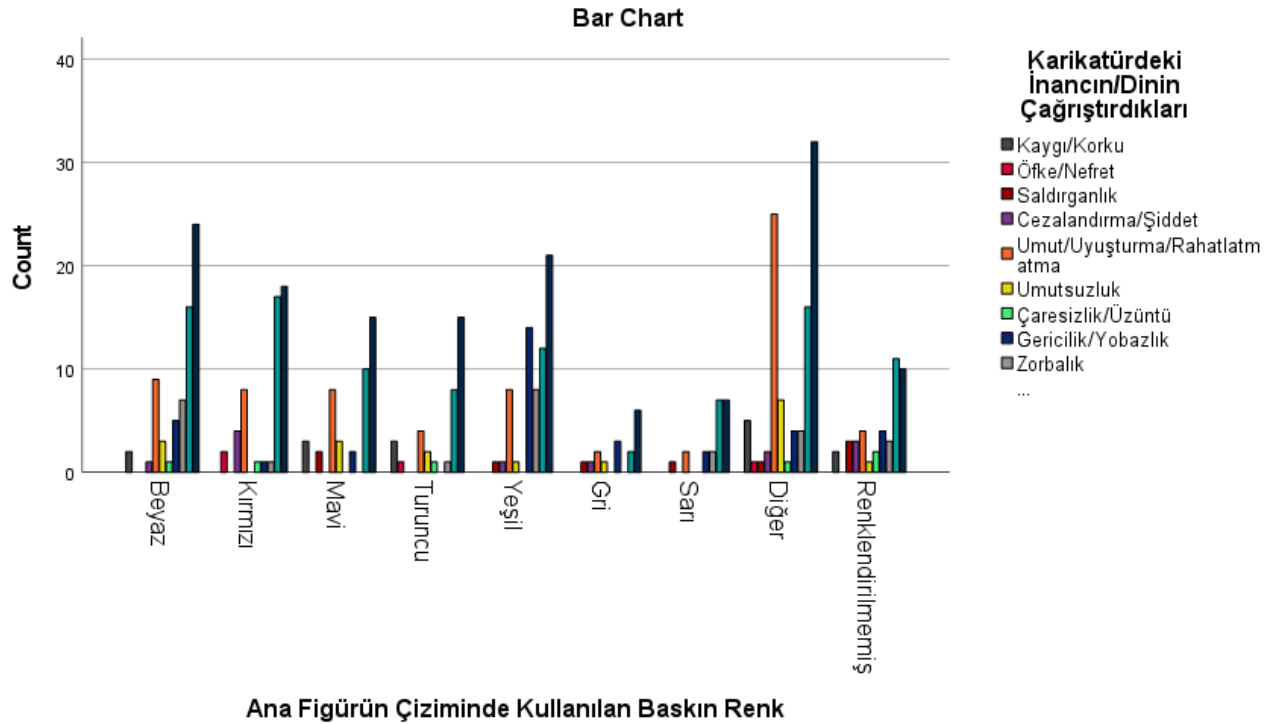
Chi-Square Tests			
	Value	df	Asymptotic Significance (2-sided)
Pearson Chi-Square	114,378 ^a	80	,007
Likelihood Ratio	122,439	80	,002
Linear-by-Linear Association	4,189	1	,041
N of Valid Cases	442		

a. 72 cells (72,7%) have expected count less than 5. The minimum expected count is ,14.

Yukarıda Tablo 3.5.30’da gösterildiği gibi uygulanan ki-kare testi sonucunda karikatürdeki dinin/inancın çağrıştırdıkları ile ana figürün çiziminde kullanılan baskın renkler arasında ilişki olduğu saptanmıştır.

Şekil 3.5.28

Dinin Çağrıştırdıkları ve Ana Figür Renk Dağılımı

Tüm örneklem içerisinde ana figür çiziminde 68 defa kullanılan beyaz rengin karikatürlerdeki konulara bağlı olarak en çok çağrıştırdığı his %23,5 oranla ikiyeüzlülük/ahlaksızlık olarak saptanmıştır. Bu çağrışımı takip eden diğer çağrışım ise %13,2 ile umut/uyuşturma/rahatlatma/aldatma'dır. Beyaz rengi 66 adet karikatür sayısı ile takip eden ana figür rengi olarak yeşil ise sırasıyla gericilik/yobazlık (%21,2) ve ikiyeüzlülük/ahlaksızlık (%18,2) çağrışımına karşılık gelmektedir. 52 adet karikatürün ana figür çiziminde kullanılan kırmızı renk ise sırasıyla ikiyeüzlülük/ahlaksızlık (%32,7) ve umut/uyuşturma/rahatlatma/aldatma (%7,7) çağrışımını imgelemektedir. Mavi renk ise ana figür çizimlerinde en çok iki yüzlülük/ahlaksızlık çağrışımını yapmaktadır. Bu çağrışım 43 adet karikatür içerisinde %23,3'lük bir orana karşılık gelmektedir. Ana figürlerin çiziminde 35 defa kullanılan turuncu renk ise sırasıyla ikiyeüzlülük/ahlaksızlık (%22,9), umut/uyuşturma/rahatlatma/aldatma (%11,4) ve kaygı/korku (%8,6) çağrışimleri içerisinde imgelemektedir.

Tablo 3.5.31

Çizerin Cinsiyeti ve Dergi İsmi İlişki

Chi-Square Tests

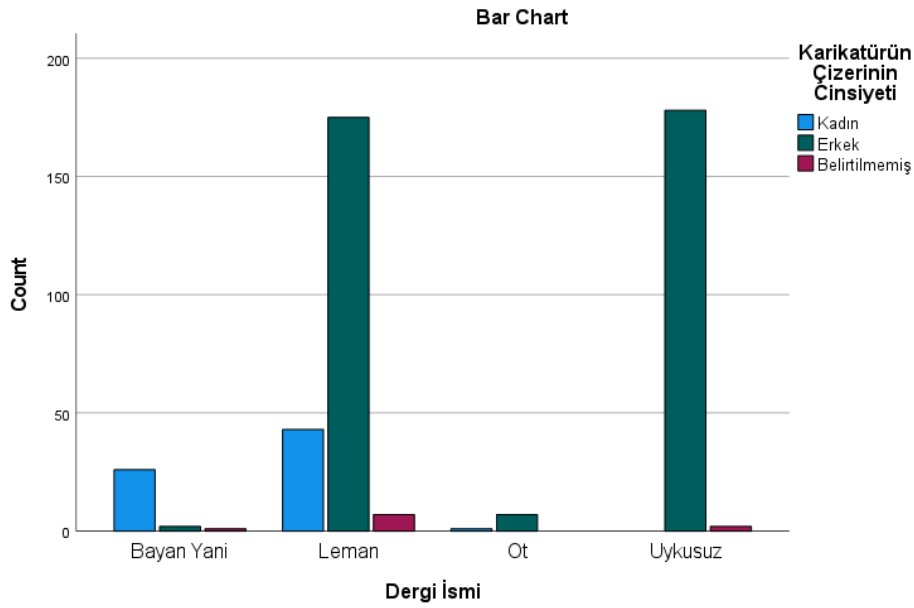
	Value	df	Asymptotic Significance (2-sided)
Pearson Chi-Square	158,759 ^a	6	<,001
Likelihood Ratio	148,348	6	<,001
Linear-by-Linear Association	67,655	1	<,001
N of Valid Cases	442		

a. 5 cells (41,7%) have expected count less than 5. The minimum expected count is ,18.

Yukarıda Tablo 3.5.31'de verilmiş olan veriler ışığında uygulanan ki-kare testi sonucunda karikatürün çizerinin cinsiyeti ile dergi ismi arasında ilişki olduğu belirlenmiştir.

Şekil 3.5.29

Çizerin Cinsiyeti ve Dergi İsmi Dağılımı

Kadın çizerlere en çok rastlanan dergi toplam 29 adet karikatür içerisinde %89,7'lik bir oranla Bayan yanı dergisidir. Onu takip eden Leman dergisinde ise ele alınan 225 adet karikatürün %19,1 kadın çizer olarak saptanmıştır. Uykusuz dergisinde kadın çizere sahip olan hiçbir karikatüre rastlanmamaktayken Ot dergisi karikatürlerinde sadece 1 adet kadın çizerli karikatür tespit edilmektedir.

Tablo 3.5.32

Çizerin Cinsiyeti ve Dergi Tarihi İlişki

Chi-Square Tests

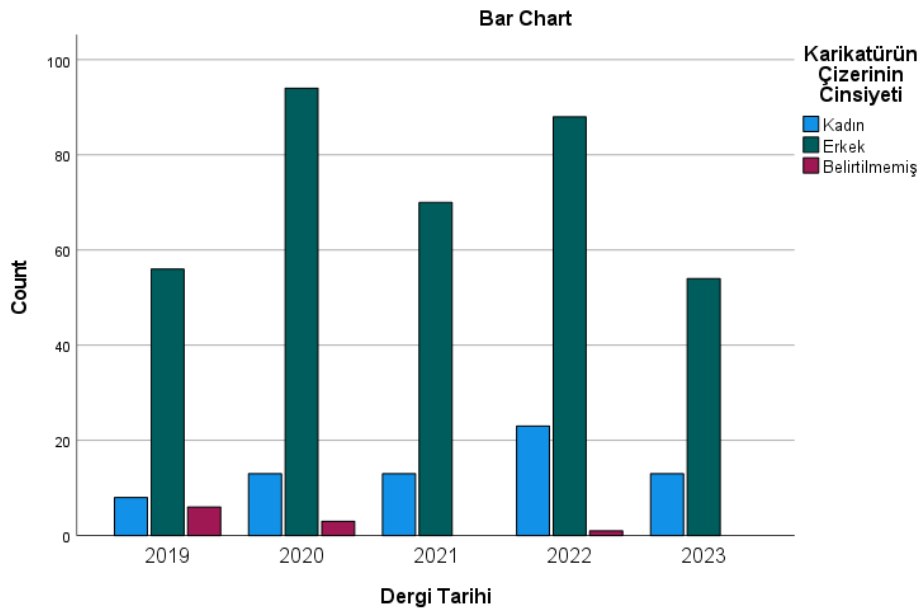
	Value	df	Asymptotic Significance (2-sided)
Pearson Chi-Square	21,250 ^a	8	,007
Likelihood Ratio	19,784	8	,011
Linear-by-Linear Association	9,511	1	,002
N of Valid Cases	442		

a. 5 cells (33,3%) have expected count less than 5. The minimum expected count is 1,52.

Yukarıda Tablo 3.5.32’de verilmiş olan veriler ışığında uygulanan ki-kare testi sonucunda karikatürün çizerinin cinsiyeti ile dergi tarihi arasında ilişki olduğu saptanmıştır.

Şekil 3.5.30

Çizerin Cinsiyeti ve Dergi Tarihi Dağılım

2019 yılında Bayan Yanı, Leman, Ot, Uykusuz isimli mizah dergilerinde din temalı karikatürlerin sayısı 70 adet olarak saptanmıştır. 70 adet bu karikatürün içerisinde kadın çizerlerin oranı %11,4, erkek çizerlerin oranı ise %80 olarak belirlenmektedir. 2020 yılında aynı dergilerde yayımlanan din temalı karikatürlerin toplam sayısı 110 adettir. Bu

karikatürleri çizen kadınların oranı %11,8, erkeklerin oranı ise %85,5 olarak gözlemlenmektedir. 2021 yılında 83 adet karikatür bulunmaktadır; bunların kadın çizerleri %15,7'lik bir dilime karşılık gelirken, erkeklerin oranı %84,3'tür. 2022 yılında din temalı karikatürlerin sayısı 112 adete yükselmektedir. Bu karikatürlerin içinde kadın çizerlerin oranı da diğer yıllara göre yükselerek %20,5'e karşılık geldiği saptanmıştır. Erkek çizerler ise 2022 yılında biraz azalarak %78,6'lık dilime karşılık gelmektedir. 2023 yılında ise oldukça azalarak 67 adet karikatüre kadar inen din temalı çizimler içerisinde ise kadın çizerlerin oranı %19,4'e gerilemektedir. Erkek çizerlerin karikatürlerinin sayısı ise 2023 yılında %80,6'ya yükselmektedir.

Tablo 3.5.33

Çizerin Cinsiyeti ve Ana Figür Kimlik İlişki

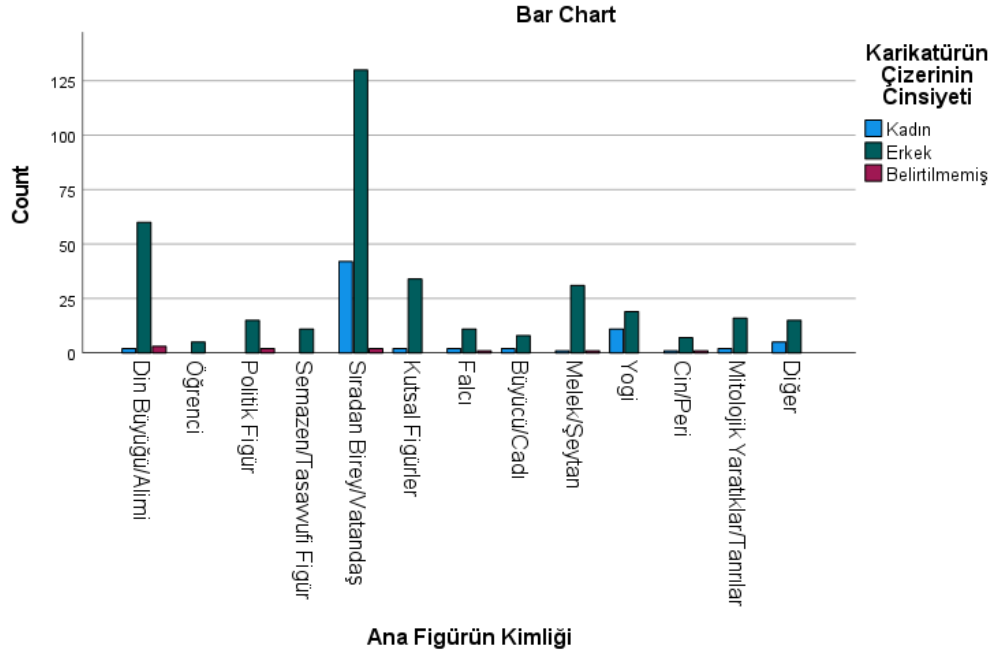
Chi-Square Tests			
	Value	df	Asymptotic Significance (2-sided)
Pearson Chi-Square	57,519 ^a	24	<,001
Likelihood Ratio	62,497	24	<,001
Linear-by-Linear Association	6,924	1	,009
N of Valid Cases	442		

a. 23 cells (59,0%) have expected count less than 5. The minimum expected count is ,11.

Yukarıda Tablo 3.5.33'te gösterildiği gibi uygulanan ki-kare testi sonucunda karikatürün çizerinin cinsiyeti ile ana figür kimliği arasında ilişki olduğu belirlenmiştir.

Şekil 3.5.31

Çizerin Cinsiyeti ve Ana Figür Kimlik Dağılımı

Din temalı 442 adet karikatür içerisinde kadın çizerlerin genellikle sıradan birey/vatandaş ve yogi resmettikleri gözlemlenmektedir. 174 adet sıradan birey/vatandaş çizimi içerisinde kadın çizerlerin oranı %24,1 iken, erkek çizerlerin oranı %74,7 olarak karşımıza çıkmaktadır. 30 adet yogi çizimi içerisinde ise kadın çizerler %36,7 iken, erkek çizerler %63,3'lük bir orana karşılık gelmektedirler. Erkek çizerler ise sıradan birey/vatandaştan sonra sırasıyla en çok din büyüğü/alimi, kutsal figürler, melek/şeytan ve politik figürler çizmektedir. Toplam 65 adet din büyüğü/alimi çizimi içerisinde erkek çizerlerin oranı %92,3'tür. 36 adet kutsal figür çizimi bulunan karikatür içerisinde erkek çizerlerin oranı %94,4 olarak saptanmıştır. 33 adet olarak karşımıza çıkan melek/şeytan çizimlerinin erkek çizerleri ise %93,9'luk bir dilime karşılık gelmektedir. Politik figürler ise toplam 17 adet çizilmiştir ve erkek çizerlerin yüzdeliği ise 88,2'dir. Kadınlar politik figür, semazen/tasavvufi figür ve öğrencileri hiç resmetmemektedir.

Tablo 3.5.34

Çizerin Cinsiyeti ve Karikatürdeki Mekân İlişki

Chi-Square Tests

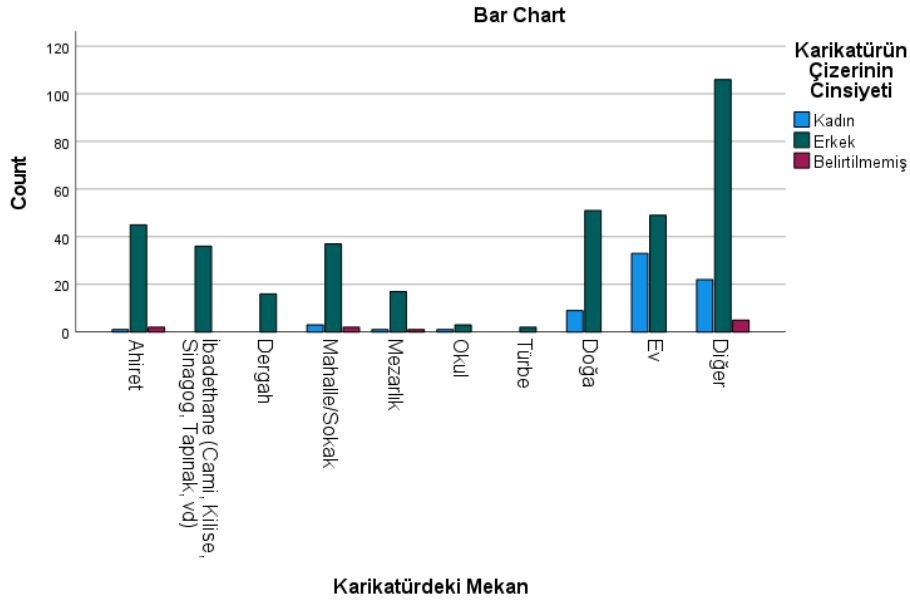
	Value	df	Asymptotic Significance (2-sided)
Pearson Chi-Square	65,677 ^a	18	<,001
Likelihood Ratio	73,271	18	<,001
Linear-by-Linear Association	23,943	1	<,001
N of Valid Cases	442		

a. 16 cells (53,3%) have expected count less than 5. The minimum expected count is ,05.

Yukarıda Tablo 3.5.34’te verilmiş olan veriler ışığında uygulanan ki-kare testi sonucunda karikatürün çizerinin cinsiyeti ile karikatürdeki mekân arasında ilişki bulunduğu belirlenmiştir.

Şekil 3.5.32

Çizerin Cinsiyeti ve Karikatürdeki Mekân Dağılımı

Kadın çizerler din temalı karikatürleri genellikle ev içerisinde imgelemektedir. Ev içerisinde resmedilmiş 82 karikatürün içerisindeki kadın çizerlerin oranı %40,2’dir. Geriye kalan ev içerisindeki karikatürlerin tümü erkekler tarafından resmedilmektedir.

Kadın çizerler, evden sonra din ve inanç temalı karikatürleri en çok doğa içerisinde imgelemektedir. 60 adet doğa çiziminde kadınların oranı %15'e karşılık gelmektedir. Kadın çizerler hiç ibadethane, dergâh ve türbe resmetmezken erkek çizerler yukarıda belirtilenlerden sonra sırasıyla ahirete (%93,8), mahalleye/sokağa (%88,1), ibadethaneye (%100), mezarlıklara (%89,5) ve dergahlara (%100) karikatürlerinde yer vermektedir.

Tablo 3.5.35

Çizerin Cinsiyeti ve İnancın Ele Alınış Şekli İlişki

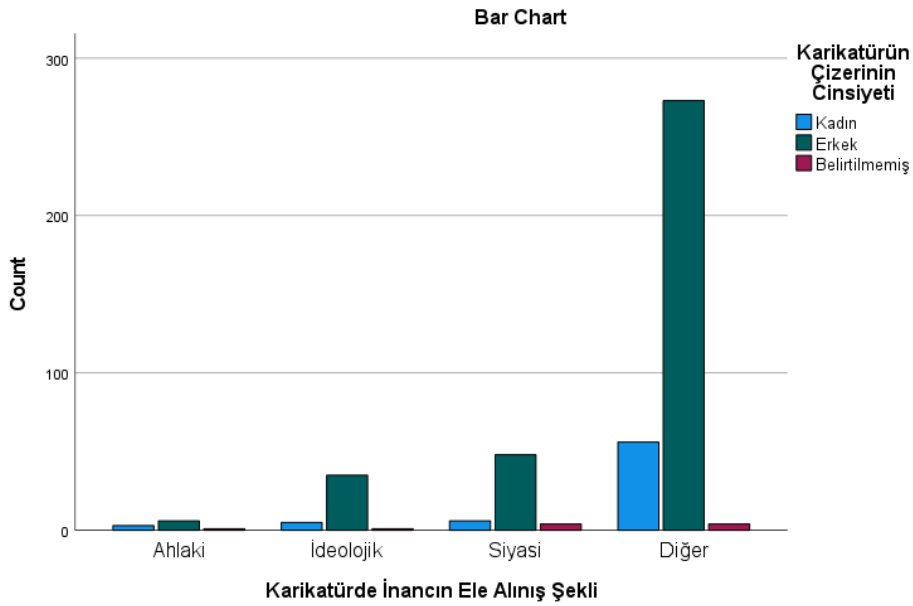
Chi-Square Tests			
	Value	df	Asymptotic Significance (2-sided)
Pearson Chi-Square	13,383 ^a	6	,037
Likelihood Ratio	10,517	6	,104
Linear-by-Linear Association	1,246	1	,264
N of Valid Cases	442		

a. 4 cells (33,3%) have expected count less than 5. The minimum expected count is ,23.

Yukarıda Tablo 3.5.35'te verilmiş olan veriler ışığında uygulanan ki-kare testi sonucunda karikatürün çizerinin cinsiyeti ile karikatürdeki inancın ele alınış şekli arasında ilişki olduğu saptanmıştır.

Şekil 3.5.33

Çizerin Cinsiyeti ve İnancın Ele Alınış Şekli Dağılım

Genellikle diğer kategorisinde bulunan kadın çizerlerin karikatürleri, literatürde ortaya konulmuş olan inancın ele alınış şekillerinden farklı bir bakış açısına sahip olduğu gözlemlenmektedir. Toplam 10 adet ahlaki şekilde ele alınmış dini konunun bulunduğu karikatür içerisinde kadın çizerlerin oranı %30 iken, erkek çizerlerin çizimlerinin oranı %60 olarak saptanmıştır. %10 ise ismi belirtilmemiş bir çizerin karikatürü olduğu için cinsiyet belirtilmemiş olarak ifade edilmektedir. İdeolojik bir bakış açısı ile alınan din temalı karikatürlerin sayısı ise toplam 41 adettir. Bu 41 adet karikatür içerisinde kadınlar tarafından çizilmiş karikatürlerin oranı %12,2 olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu kategoride erkeklerin çizmiş olduğu karikatürler ise %85,4'lük bir dilime karşılık gelmektedir. Siyasi bir bakış açısıyla ele alınmış dini temalı karikatürlerin sayısı 58 adet olarak tespit edilmiştir. Bu karikatürlerin de çizerleri kadın olanlarının sayısı %10,3'lük yüzdeliğe karşılık gelirken erkek çizerlerin karikatürleri %82,8 olarak gözlemlenmektedir.

Tablo 3.5.36

Çizerin Cinsiyeti ve İnanca Bakış Açısı 1 İlişki

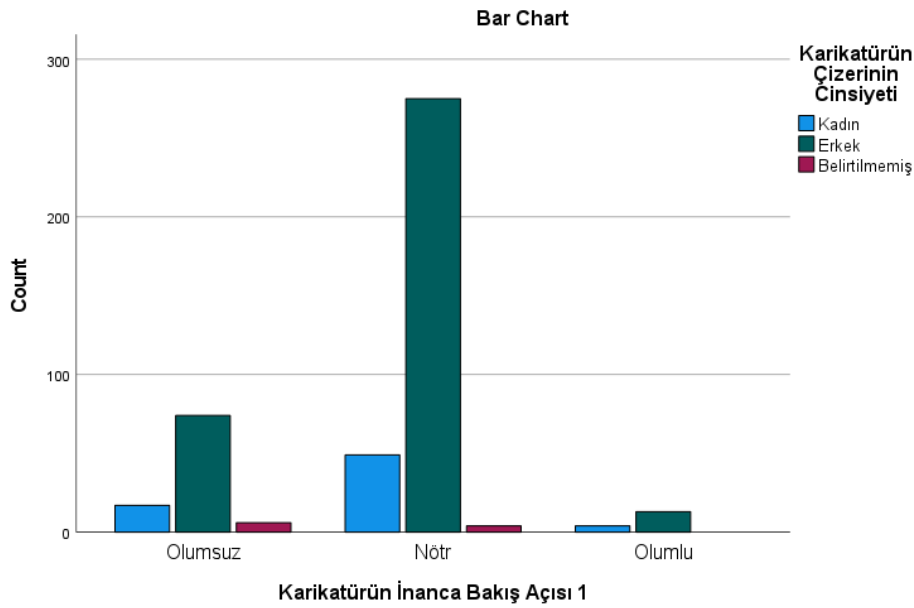
Chi-Square Tests			
	Value	df	Asymptotic Significance (2-sided)
Pearson Chi-Square	10,122 ^a	4	,038
Likelihood Ratio	8,610	4	,072
Linear-by-Linear Association	,919	1	,338
N of Valid Cases	442		

a. 3 cells (33,3%) have expected count less than 5. The minimum expected count is ,38.

Yukarıda Tablo 3.5.36’da gösterildiği gibi uygulanan ki-kare testi sonucunda karikatürün çizerinin cinsiyeti ile karikatürün inanca bakış açısı 1 arasında ilişki olduğu belirlenmiştir.

Şekil 3.5.34

Çizerin Cinsiyeti ve İnanca Bakış Açısı 1 Dağılım

Karikatürün inanca bakış açısı olarak saptanmış ilk kategorilerde kadın çizerlerin din ve inanç temalı karikatürlere bakış açısının sıklıkla nötr olduğu saptanmaktadır. Olumlu kategorisinde ise erkeklerden çok daha yüksek bir oranda kadın çizerlerin karikatürlerinin bulunduğu tespit edilmektedir. İnanca nötr bir bakış açısına sahip toplam 328 adet

karikatürde kadın çizerlerin oranı %14,9 iken erkek çizerlerin oranı %83,8'dir. Olumlu bakış açısına sahip 17 karikatürde ise kadınların çizdiği karikatürlerin oranı %23,5 olarak belirlenmektedir. Buna karşılık erkekler ise sayının %76,5'ine karşılık gelmektedir. Olumsuz bakış açısına sahip olarak çizilmiş karikatürlerin ise %17,5'i kadın çizerlerin karikatürleri iken %76,3'ü erkek çizerlerin karikatürleridir.

Tablo 3.5.37

Çizerin Cinsiyeti ve İnanca Bakış Açısı 2 İlişki

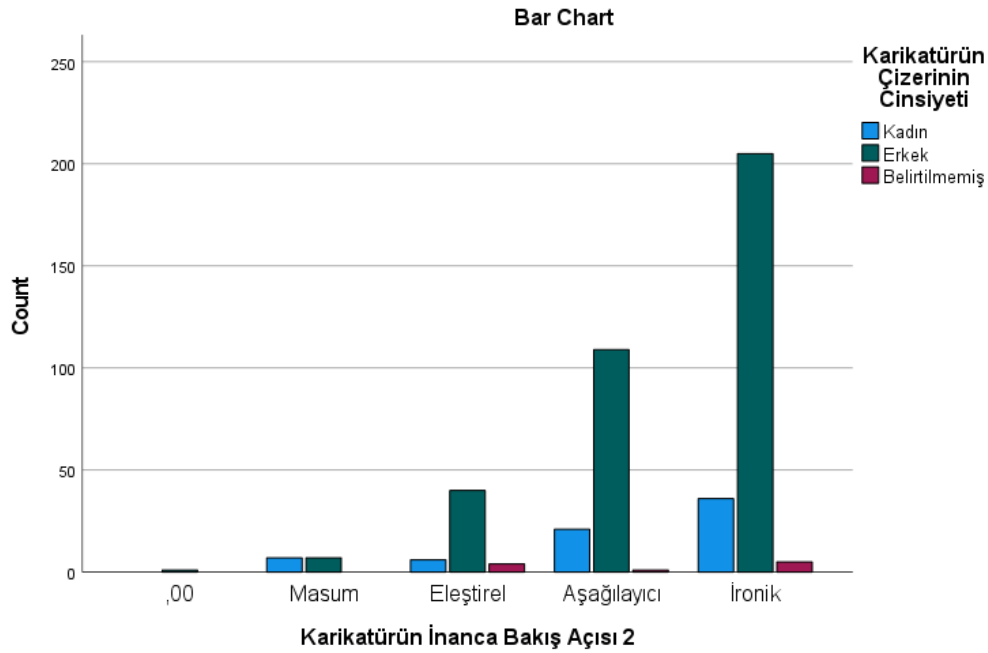
Chi-Square Tests			
	Value	df	Asymptotic Significance (2-sided)
Pearson Chi-Square	22,032 ^a	8	,005
Likelihood Ratio	16,619	8	,034
Linear-by-Linear Association	1,122	1	,289
N of Valid Cases	442		

a. 7 cells (46,7%) have expected count less than 5. The minimum expected count is ,02.

Yukarıda Tablo 3.5.37'de verilmiş olan veriler ışığında uygulanan ki-kare testi sonucunda karikatürün çizerinin cinsiyeti ile karikatürün inanca bakış açısı 2 arasında ilişki olduğu saptanmıştır.

Şekil 3.5.35

Çizerin Cinsiyeti ve İnanca Bakış Açısı 2 Dağılım

Karikatürlerin inanca bakış açılarının farklı bir bakış açısı çerçevesinde sınıflandırıldığı 2. veri setinde öncelikle hiçbir kategoriye dahil edilemeyen bir kayıp değer söz konusudur. Karikatürün inanca bakış açısı masum olarak nitelendirilen alt kategoride kadın çizerlerin karikatürleri ile erkek çizerlerin karikatürleri eşit oranda bulunmaktadır. Toplam 150 adet olarak belirlenen eleştirel bir bakış açısına sahip karikatürleri çizen erkeklerin oranı %80 iken, kadın çizerler %12'lik bir orana karşılık gelmektedir. Aşağılayıcı bakış açısına dahil edilen 131 adet karikatürün kadınlar tarafından çizilmiş olanlarının oranı %16, erkekler tarafından çizilmiş olanlarının oranı ise %83,2'ye karşılık gelmektedir. 246 adet karikatür ile en çok imgenmiş ironik bir bakış açısına sahip çizimlerin ise kadın çizerlerin çizimlerinin karşılığı %14,6'lık bir dilim iken erkek çizerlerin çizimlerinin karşılığı %83,3'tür.

Tablo 3.5.38

Çizerin Cinsiyeti ve Teknolojik İlişkilendirme İlişki

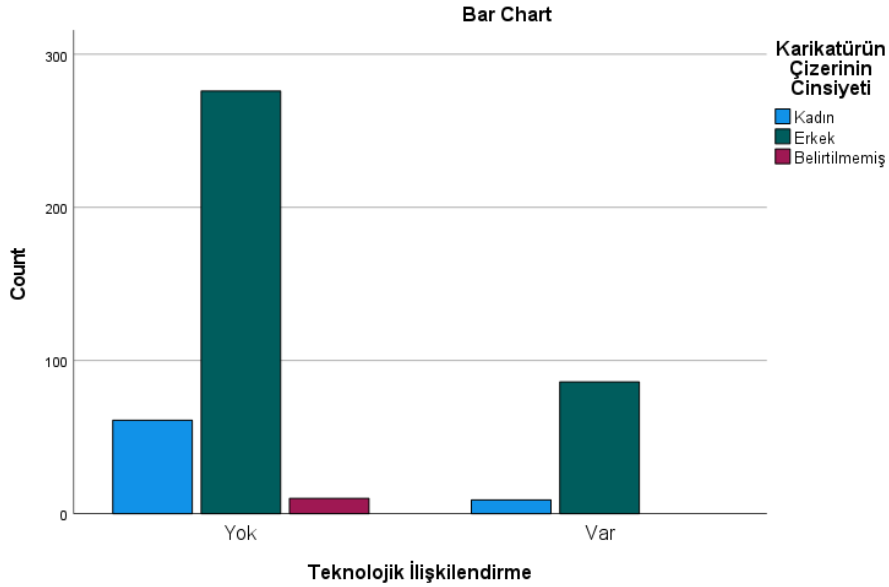
Chi-Square Tests			
	Value	df	Asymptotic Significance (2-sided)
Pearson Chi-Square	6,931 ^a	2	,031
Likelihood Ratio	9,396	2	,009
Linear-by-Linear Association	1,249	1	,264
N of Valid Cases	442		

a. 1 cells (16,7%) have expected count less than 5. The minimum expected count is 2,15.

Yukarıda Tablo 3.5.38’de verilmiş olan veriler ışığında uygulanan ki-kare testi sonucunda karikatürün çizerinin cinsiyeti ile teknolojik ilişkilendirme arasında ilişki olduğu belirlenmiştir.

Şekil 3.5.36

Çizerin Cinsiyeti ve Teknolojik İlişkilendirme Dağılım

Tüm örneklem içerisinde dini veya inancı teknoloji ile ilişkilendirerek imgeleyen toplam 95 adet karikatüre rastlanmaktadır. 95 adet karikatürün çizerlerinin %95,5 erkek olarak

tespit edilmiştir. Kadın çizerlerin teknolojik bir ilişkilendirme kullanma oranı oldukça düşüktür.

Tablo 3.5.3911

Çizerin Cinsiyeti ve Manevi İlişkilendirme İlişki

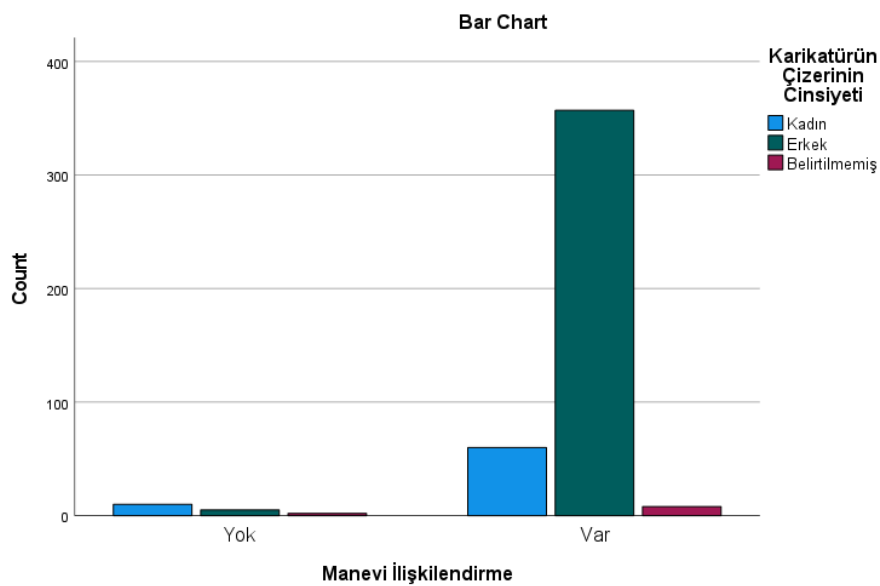
Chi-Square Tests			
	Value	df	Asymptotic Significance (2-sided)
Pearson Chi-Square	33,632 ^a	2	<,001
Likelihood Ratio	23,936	2	<,001
Linear-by-Linear Association	12,166	1	<,001
N of Valid Cases	442		

a. 2 cells (33,3%) have expected count less than 5. The minimum expected count is ,38.

Yukarıda Tablo 3.5.39’da verilmiş olan veriler ışığında uygulanan ki-kare testi sonucunda karikatürün çizerinin cinsiyeti ile manevi ilişkilendirme arasında ilişki olduğu saptanmıştır.

Şekil 3.5.37

Çizerin Cinsiyeti ve Manevi İlişkilendirme Dağılım

Din ve inanç konularında manevi ilişkilendirmenin bulunduğu toplam 425 adet karikatür içerisinde kadınların çizimlerinin oranı %14,1 olarak saptanmıştır. Erkeklerin çizimlerinin oranı ise %84'tür. Ancak %14,1'lik bu dilim kadınların kendi içerisindeki oranlama da %85,7'ye karşılık gelmektedir. Diğer bir deyişle, kadın çizerlerin çizimlerinin sayısı erkeklerin çizimlerinin sayısından oldukça düşüktür, ancak kendi içlerinde oranlandığında kadın çizerlerin manevi ilişkilendirme oranı da yüksek görünmektedir.

Tablo 3.5.4012

Çizerin Cinsiyeti ve Enerji Çalışması İlişki

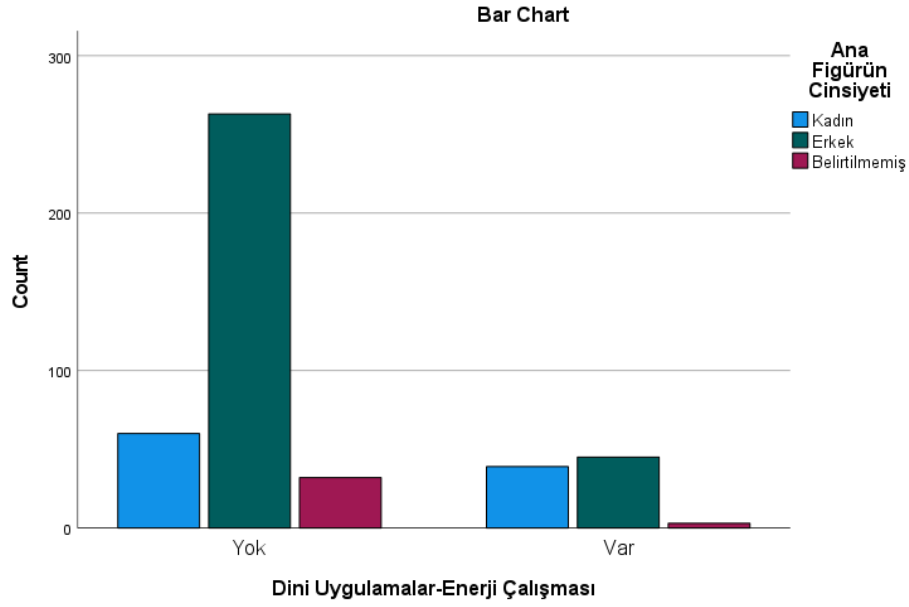
Chi-Square Tests			
	Value	df	Asymptotic Significance (2-sided)
Pearson Chi-Square	15,326 ^a	2	<,001
Likelihood Ratio	15,684	2	<,001
Linear-by-Linear Association	15,281	1	<,001
N of Valid Cases	442		

a. 1 cells (16,7%) have expected count less than 5. The minimum expected count is 1,97.

Yukarıda Tablo 3.5.40'ta gösterildiği gibi uygulanan ki-kare testi sonucunda karikatürün çizerinin cinsiyeti ile dini bir uygulama olan enerji çalışması arasında ilişki olduğu belirlenmiştir.

Şekil 3.5.38

Çizerin Cinsiyeti ve Enerji Çalışması Dağılımı

Yaratıcı ile bağlantı kurmak için kullanılan modern/geleneksel dini uygulamalardan biri olarak enerji çalışmasının resmedildiği toplam 87 adet karikatür içerisinde kadınlar tarafından çizilmiş olan karikatürlerin oranı %28,7 iken erkek çizerlerin karikatürlerinin oranı ise %71,3'tür.

Tablo 3.5.4113

Çizerin Cinsiyeti ve Diğer Dini Uygulamalar İlişki

Chi-Square Tests

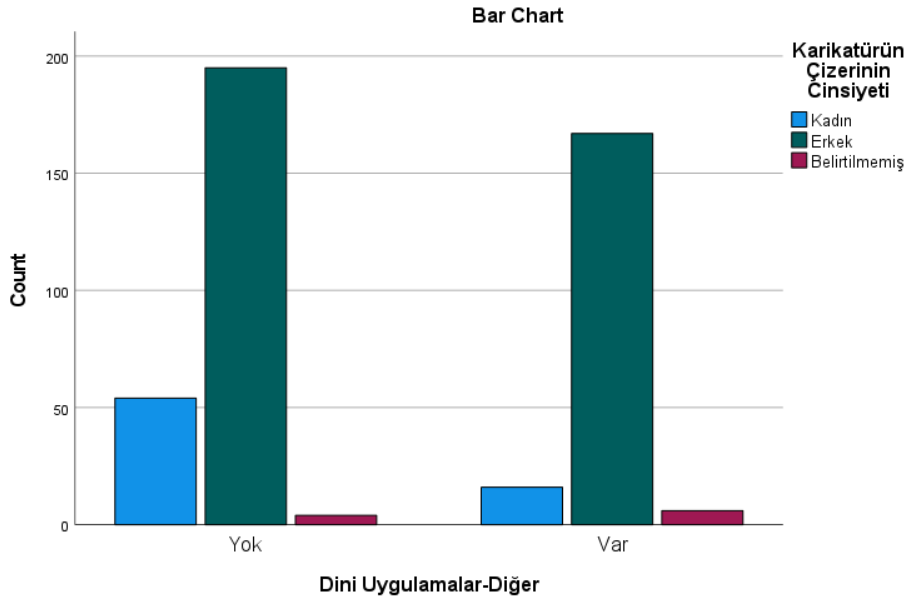
	Value	df	Asymptotic Significance (2-sided)
Pearson Chi-Square	14,226 ^a	2	<,001
Likelihood Ratio	15,055	2	<,001
Linear-by-Linear Association	13,906	1	<,001
N of Valid Cases	442		

a. 1 cells (16,7%) have expected count less than 5. The minimum expected count is 4,28.

Yukarıda Tablo 3.5.41’de gösterildiği gibi uygulanan ki-kare testi sonucunda karikatürün çizerinin cinsiyeti ile diğer kapsamında değerlendirilmiş uygulamalar arasında ilişki olduğu belirlenmiştir.

Şekil 3.5.39

Çizerin Cinsiyeti ve Diğer Dini Uygulamalar Dağılım

Yaratıcı ile bağlantı kurmanın modern/geleneksel yollarından diğer (ahiret inancı, yaradan inancı, oruç, kutsal bayram, abdest vs.) olarak belirtilmiş yollarının resmedildiği

toplam 189 adet karikatürün kadınlar tarafından çizilmiş olanları %8,5'e karşılık gelirken, erkeklerin çizmiş olduğu karikatürlerin oranı %88,4'e karşılık gelmektedir.

Tablo 3.5.42

Çizerin Cinsiyeti ve Kutsalla Olan Bağ İlişki

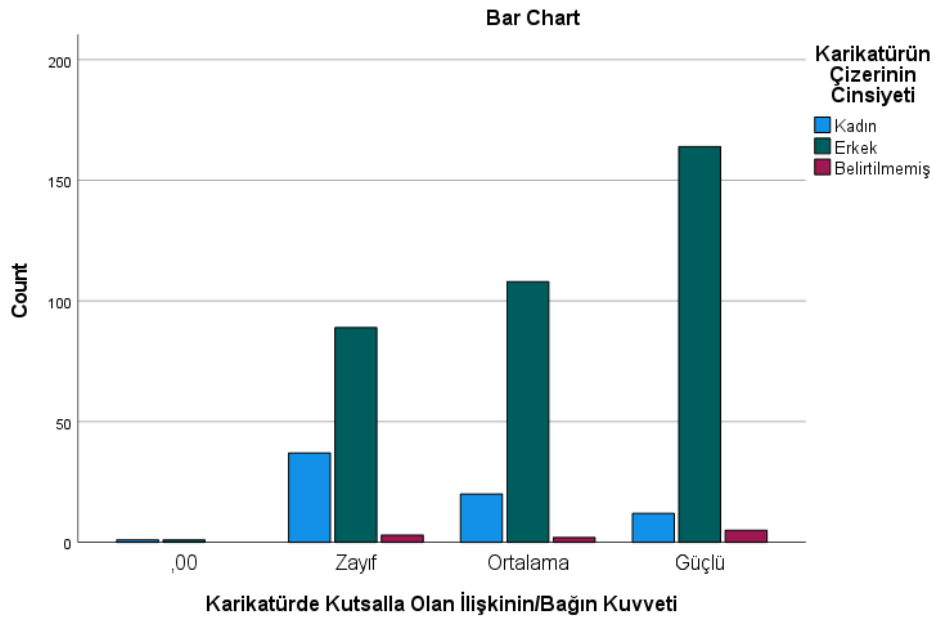
Chi-Square Tests			
	Value	df	Asymptotic Significance (2-sided)
Pearson Chi-Square	29,738 ^a	6	<,001
Likelihood Ratio	29,515	6	<,001
Linear-by-Linear Association	24,750	1	<,001
N of Valid Cases	442		

a. 6 cells (50,0%) have expected count less than 5. The minimum expected count is ,05.

Yukarıda Tablo 3.5.42'de verilmiş olan veriler ışığında uygulanan ki-kare testi sonucunda karikatürün çizerinin cinsiyeti ile karikatürde kutsalla olan ilişkinin/bağın kuvveti arasında ilişki olduğu saptanmıştır.

Şekil 3.5.40

Çizerin Cinsiyeti ve Kutsalla Olan Bağ Dağılımı

Kutsalla olan bağı zayıf olarak imgenenmiş 129 adet karikatürün, kadınlar tarafından çizilmiş olanlarının karşılık geldiği oran %28,7; erkeklerinkisi ise %69'dur. Ortalama bir bağ ile imgenenmiş olan karikatür çizimleri toplam 130 adettir ve bunların kadınlar tarafından çizilmiş olanlarının karşılığı %15,4 olarak, erkekler tarafından çizilmiş olanlar ise %83,1 olarak saptanmıştır. 181 adet kutsalla güçlü bir bağ ima eden karikatür çizimlerinde ise kadın çizerlerin oranı %6,6, erkeklerin ise %90,6 olarak gözlemlenmiştir.

Tablo 3.5.43

Çizerin Cinsiyeti ve Etkisiz Tanrı İnancı İlişki

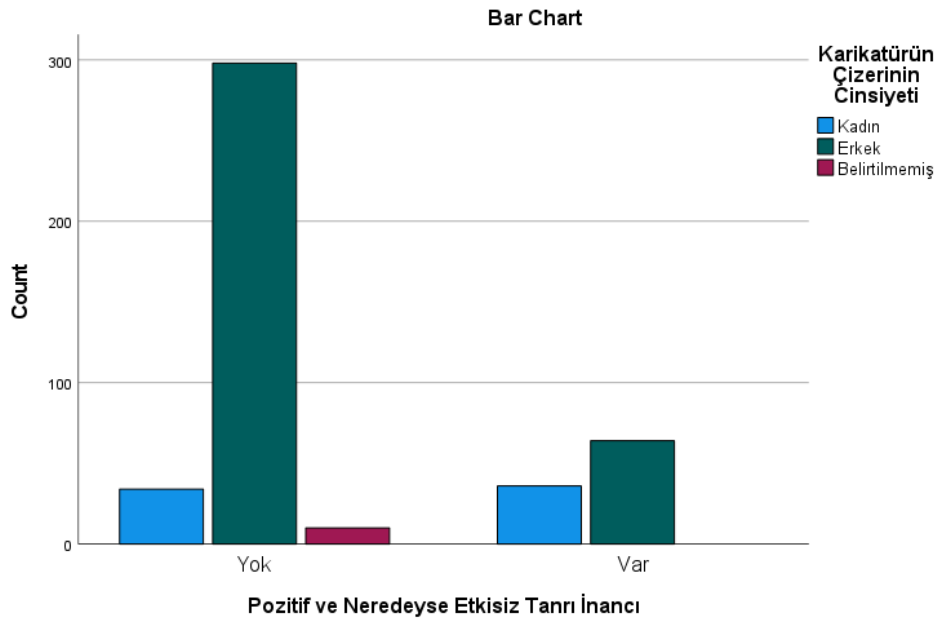
Chi-Square Tests			
	Value	df	Asymptotic Significance (2-sided)
Pearson Chi-Square	41,157 ^a	2	<,001
Likelihood Ratio	37,944	2	<,001
Linear-by-Linear Association	39,889	1	<,001
N of Valid Cases	442		

a. 1 cells (16,7%) have expected count less than 5. The minimum expected count is 2,26.

Yukarıda Tablo 3.5.43'te verilmiş olan veriler ışığında uygulanan ki-kare testi sonucunda karikatürün çizerinin cinsiyeti ile pozitif/neredeyse etkisiz Tanrı inancı arasında ilişki olduğu belirlenmiştir.

Şekil 3.5.41

Çizerin Cinsiyeti ve Etkisiz Tanrı İnancı Dağılımı

100 adet pozitif/neredeyse etkisiz tanrı inancı imgeleyen dini temalı karikatürler içerisinde kadınların çizerlerin karikatürlerinin oranı %36, erkek çizerlerin karikatürlerinin oranı %64'tür.

Tablo 3.5.44

Çizerin Cinsiyeti ve Tanrının Onaylayıcı Varlığı İlişki

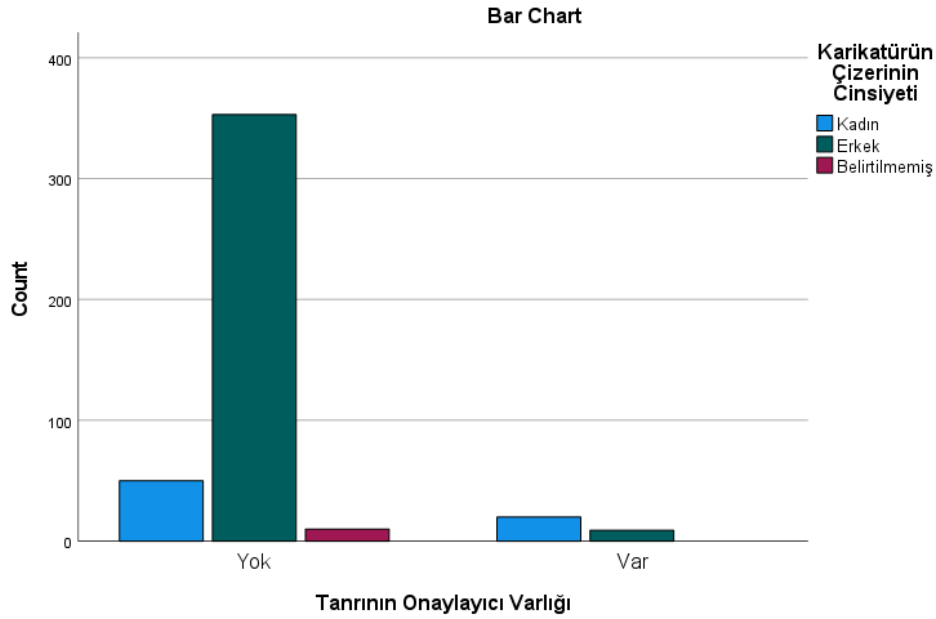
Chi-Square Tests			
	Value	df	Asymptotic Significance (2-sided)
Pearson Chi-Square	65,823 ^a	2	<,001
Likelihood Ratio	46,015	2	<,001
Linear-by-Linear Association	58,442	1	<,001
N of Valid Cases	442		

a. 2 cells (33,3%) have expected count less than 5. The minimum expected count is ,66.

Yukarıda Tablo 3.5.44'te verilmiş olan veriler ışığında uygulanan ki-kare testi sonucunda karikatürün çizerinin cinsiyeti ile Tanrının onaylayıcı varlığı arasında ilişki olduğu saptanmıştır.

Şekil 3.5.42

Çizerin Cinsiyeti ve Tanrının Onaylayıcı Varlığı Dağılım

Tanrının onaylayıcı varlığının imgelendiği 29 adet karikatür içerisinde kadın çizerlere ait olan karikatürlerin oranı %69 iken erkek çizerlere ait olanların karşılık geldiği oran ise %31'dir.

Tablo 3.5.45

Çizerin Cinsiyeti ve Dini Uygulamalar Kolaj İlişki

Chi-Square Tests

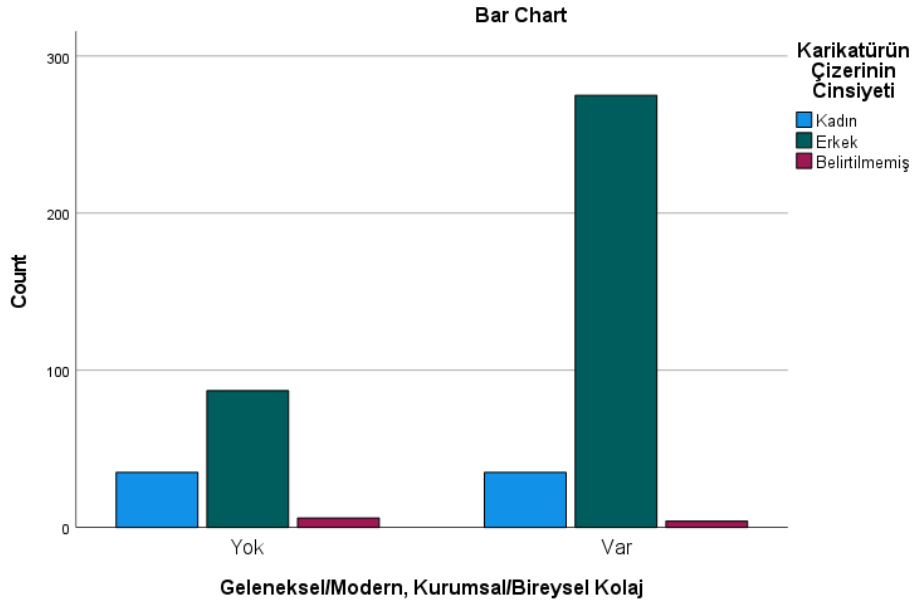
	Value	df	Asymptotic Significance (2-sided)
Pearson Chi-Square	24,017 ^a	2	<,001
Likelihood Ratio	22,220	2	<,001
Linear-by-Linear Association	9,120	1	,003
N of Valid Cases	442		

a. 1 cells (16,7%) have expected count less than 5. The minimum expected count is 2,90.

Yukarıda Tablo 3.5.45'te verilmiş olan veriler ışığında uygulanan ki-kare testi sonucunda karikatürün çizerinin cinsiyeti ile geleneksel/modern, kurumsal/bireysel kolaj arasında ilişki olduğu belirlenmiştir.

Şekil 3.5.43

Çizerin Cinsiyeti ve Dini Uygulamalar Kolaj Dağılımı

Uyumsuzluğu yaratan durumlardan geleneksel/modern, kurumsal/bireysel kolajın gözlemlendiği 314 adet karikatür içerisinde çizeri kadın olanların oranı %11,1 iken, erkek çizerlerin oranı %87,6'ya karşılık gelmektedir. Geriye kalan %1,3 ise isim belirtmemiş ve dolayısıyla cinsiyeti belli olmayan çizerlerin karikatürleridir.

Tablo 3.5.46

Çizerin Cinsiyeti ve Resmi Dini Uygulamaların Yorumları İlişki

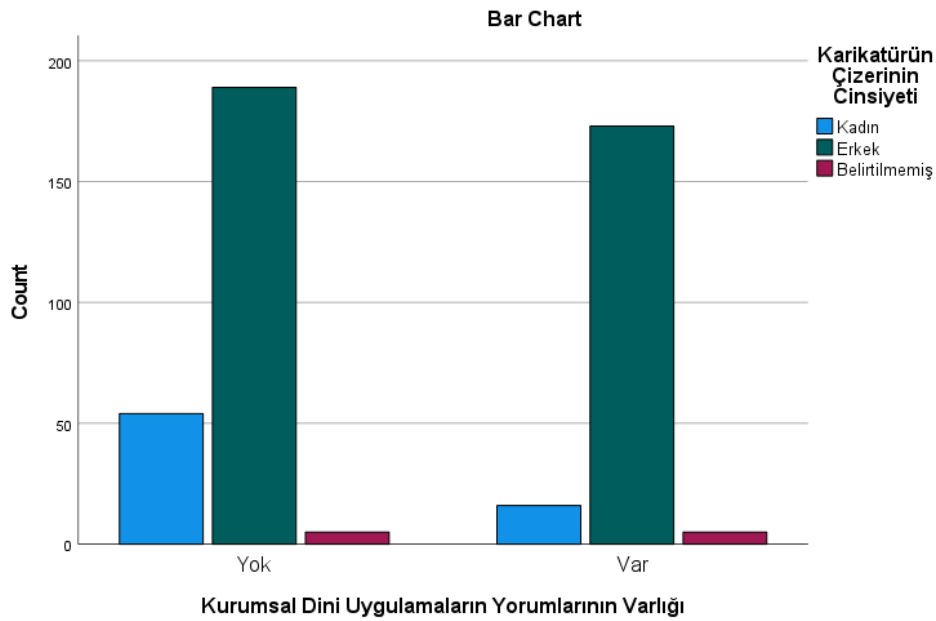
Chi-Square Tests			
	Value	df	Asymptotic Significance (2-sided)
Pearson Chi-Square	14,962 ^a	2	<,001
Likelihood Ratio	15,878	2	<,001
Linear-by-Linear Association	13,259	1	<,001
N of Valid Cases	442		

a. 1 cells (16,7%) have expected count less than 5. The minimum expected count is 4,39.

Yukarıda Tablo 3.5.46’da gösterildiği gibi uygulanan ki-kare testi sonucunda karikatürün çizerinin cinsiyeti ile kurumsal dini uygulamaların yorumlarının varlığı arasında ilişki olduğu belirlenmiştir.

Şekil 3.5.44

Çizerin Cinsiyeti ve Resmi Dini Uygulamaların Yorumları Dağılım

Uyumsuzluğu yaratan bir diğer durum olarak içerisinde kurumsal dini uygulamaların yorumlarının varlığının bulunduğu karikatürlerin toplam sayısı 194 adettir. 194 adet karikatürün çizerleri kadın olanlarının oranı %8,2, erkek çizerlerin oranı ise %89,2 olarak

gözlemlenmektedir. Cinsiyeti belirtilmemiş çizerleri olanlar ise %2,6'lık bir dilime karşılık gelmektedirler.

Tablo 3.5.47

Çizerin Cinsiyeti ve Budizm İlişki

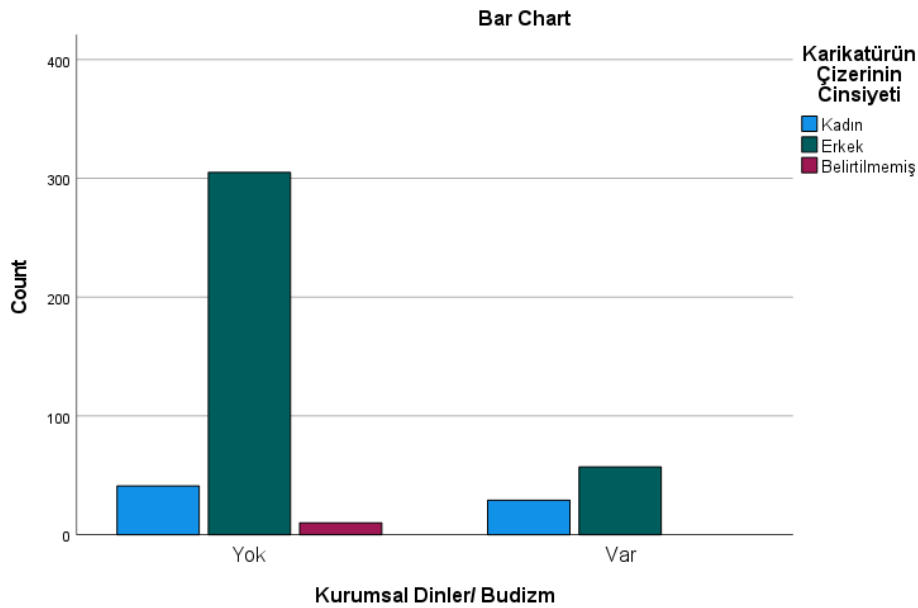
Chi-Square Tests			
	Value	df	Asymptotic Significance (2-sided)
Pearson Chi-Square	27,160 ^a	2	<,001
Likelihood Ratio	25,394	2	<,001
Linear-by-Linear Association	26,597	1	<,001
N of Valid Cases	442		

a. 1 cells (16,7%) have expected count less than 5. The minimum expected count is 1,95.

Yukarıda Tablo 3.5.47’de verilmiş olan veriler ışığında uygulanan ki-kare testi sonucunda karikatürün çizerinin cinsiyeti ile kurumsal dinler/Budizm arasında ilişki olduğu saptanmıştır.

Şekil 3.5.45

Çizerin Cinsiyeti ve Budizm Dağılım

Kurumsal bir din olarak Budizm’den bahseden 86 adet karikatür içerisinde kadınların çizmiş olduğu karikatürlerin oranı %33,7 olarak saptanmıştır. Buna karşılık erkeklerin çizmiş olduğu Budizm temalı karikatürler ise %66,3’lük bir orana karşılık gelmektedir.

Tablo 3.5.48

Çizerin Cinsiyeti ve İslam İlişki

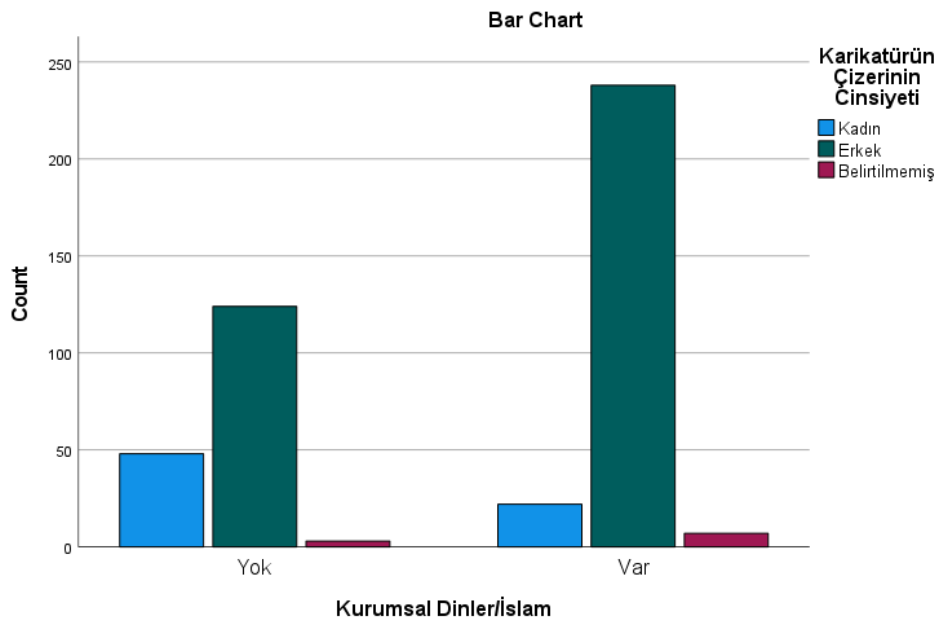
Chi-Square Tests			
	Value	df	Asymptotic Significance (2-sided)
Pearson Chi-Square	29,277 ^a	2	<,001
Likelihood Ratio	28,767	2	<,001
Linear-by-Linear Association	26,202	1	<,001
N of Valid Cases	442		

a. 1 cells (16,7%) have expected count less than 5. The minimum expected count is 3,96.

Yukarıda Tablo 3.5.48’de gösterildiği gibi uygulanan ki-kare testi sonucunda karikatürün çizerinin cinsiyeti ile kurumsal dinler/İslam arasında ilişki olduğu saptanmıştır.

Şekil 3.5.46

Çizerin Cinsiyeti ve İslam Dağılımı

İslam'dan bahseden dini temalı karikatürlerin tüm örneklem içerisindeki toplam sayısı 267 adettir. 267 adet karikatür içerisinde kadın çizerlerin sayısı %8,2'ye karşılık gelirken, erkeklerin çizmiş olduğu İslam temalı karikatürlerin yüzdelik karşılığı 89,1'dir. %2,6'lık kısım ise cinsiyeti belirtilmemiş çizerlerin karikatürlerinden oluşmaktadır.

Tablo 3.5.49

Çizerin Cinsiyeti ve Kişisel Gelişim/ Spiritüalizm İlişki

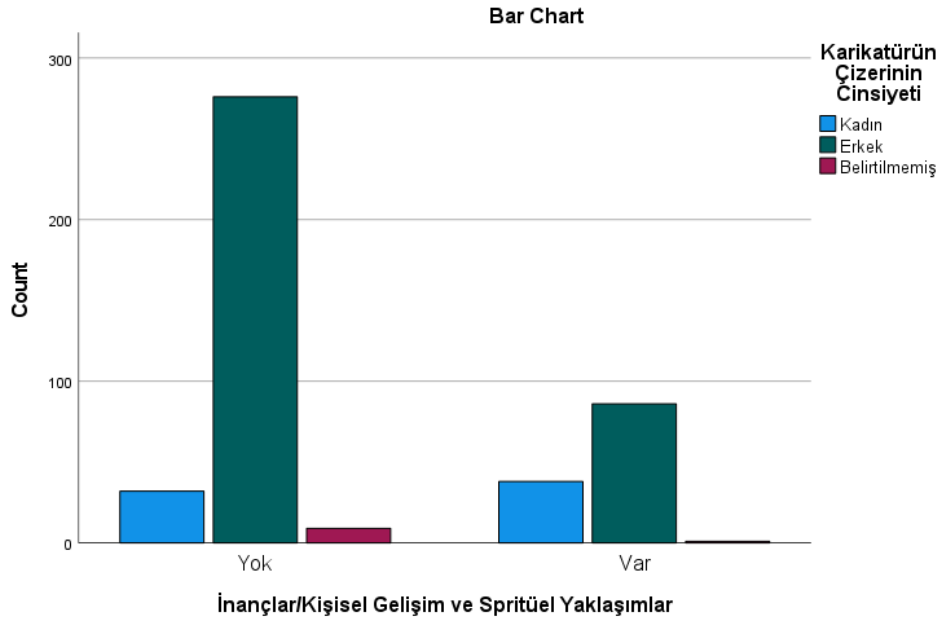
Chi-Square Tests			
	Value	df	Asymptotic Significance (2-sided)
Pearson Chi-Square	28,639 ^a	2	<,001
Likelihood Ratio	26,527	2	<,001
Linear-by-Linear Association	27,471	1	<,001
N of Valid Cases	442		

a. 1 cells (16,7%) have expected count less than 5. The minimum expected count is 2,83.

Yukarıda Tablo 3.5.49'da verilmiş olan veriler ışığında uygulanan ki-kare testi sonucunda karikatürün çizerinin cinsiyeti ile inançlar/kişisel gelişim ve spiritüel yaklaşımlar arasında ilişki olduğu belirlenmiştir.

Şekil 3.5.47

Çizerin Cinsiyeti ve Kişisel Gelişim/Spiritüalizm Dağılımı

İnançlar kapsamında kategorilendirilen kişisel gelişim ve spiritüel inançları resmeden toplam karikatür sayısı 125 adet olarak gözlemlenmiştir. Bu karikatürlerin %68,8'i erkek çizerler tarafından resmedilmektedirken, %30,4'ü kadın çizerlerce resmedilmektedir.

Tablo 3.5.50

Çizerin Cinsiyeti ve Dinin Çağrıştırdıkları İlişki

Chi-Square Tests

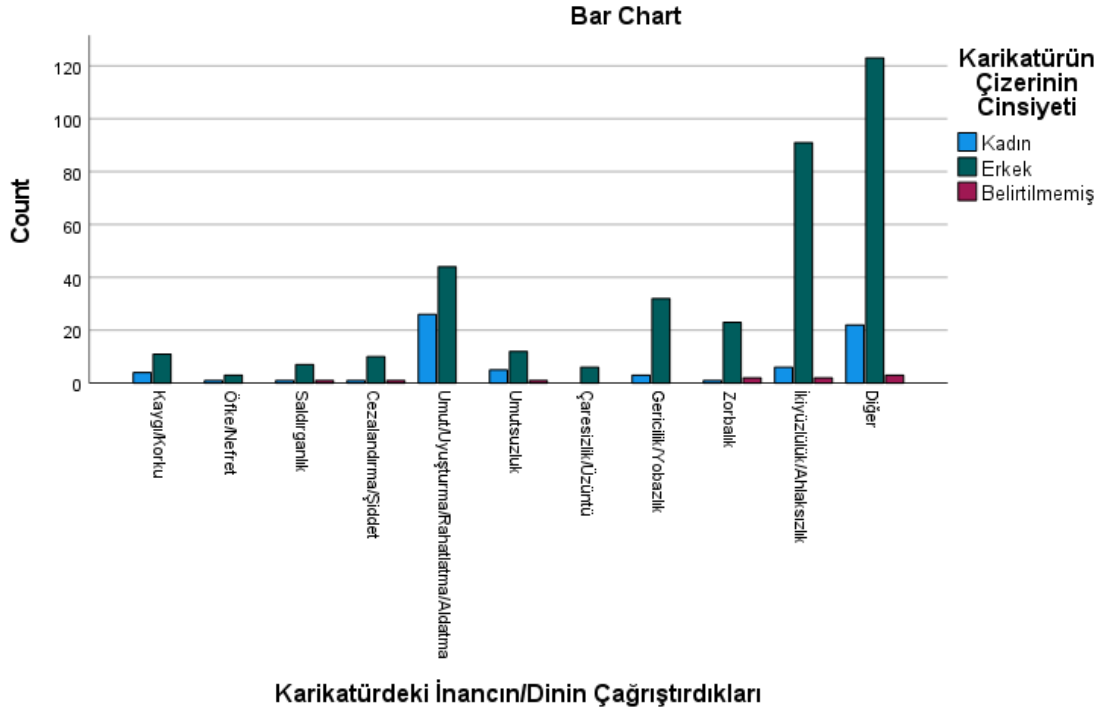
	Value	df	Asymptotic Significance (2-sided)
Pearson Chi-Square	52,218 ^a	20	<,001
Likelihood Ratio	49,601	20	<,001
Linear-by-Linear Association	11,328	1	<,001
N of Valid Cases	442		

a. 20 cells (60,6%) have expected count less than 5. The minimum expected count is ,09.

Yukarıda Tablo 3.5.50'de gösterildiği gibi uygulanan ki-kare testi sonucunda karikatürün çizerinin cinsiyeti ile karikatürdeki inancın/dinin çağrıştırdıkları arasında ilişki olduğu saptanmıştır.

Şekil 3.5.48

Çizerin Cinsiyeti ve Dinin Çağrıştırdıkları Dağılım

Kadın çizerler toplam 442 adet karikatür içerisinde en çok umut/uyuşturma/rahatlatma/alatma çağrışımı karikatürler resmetmektedir. Toplam 70 adet karikatüre karşılık gelen bu çağrışım içerisinde kadın çizerlerin çizmiş olduğu karikatürlerin oranı %37,1 iken erkek çizerlerin karikatürlerinin oranı %62,9 olarak saptanmıştır. Kadın çizerler hiç çaresizlik/üzüntü çağrışımı olan karikatür resmetmemektedir. Erkek çizerler ise en çok ikiyüzlülük/ahlaksızlık çağrışımı karikatürler resmetmektedir. Bu çağrışımına sahip toplam 99 adet karikatür içerisinde erkek çizerlerin karikatürlerinin karşılık geldiği oran %91,9 iken, kadınların çizdiği karikatürlerin oranı %6,1'dir. Bahsedilen iki çağrışımın dışında erkeklerin karikatürlerde en çok imgeledikleri çağrışım gericilik/yobazlık olarak ortaya konulmaktadır. Bu çağrışımın bulunduğu 35 adet karikatürün %91,4'ü erkekler tarafından çizilmektedir.

Tablo 3.5.51 İnancın Ele Alınış Şekli ve Ana Figür Kimlik İlişki

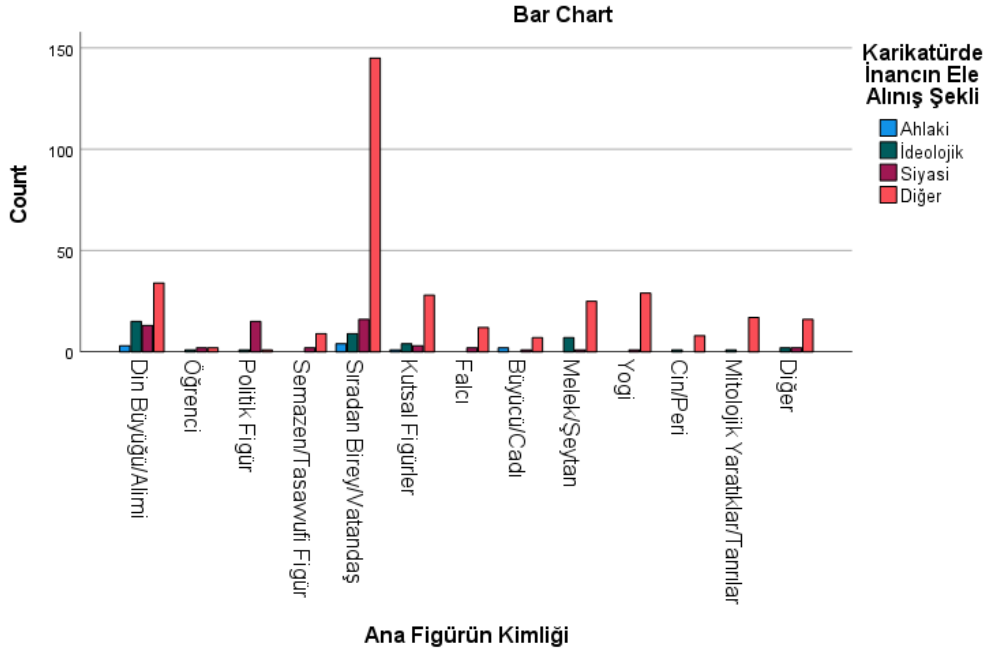
Chi-Square Tests			
	Value	df	Asymptotic Significance (2-sided)
Pearson Chi-Square	158,634 ^a	36	<,001
Likelihood Ratio	125,596	36	<,001
Linear-by-Linear Association	19,946	1	<,001
N of Valid Cases	442		

a. 36 cells (69,2%) have expected count less than 5. The minimum expected count is ,11.

Yukarıda Tablo 3.5.51’de verilmiş olan veriler ışığında uygulanan ki-kare testi sonucunda karikatürde inancın ele alınış şekli ile ana figür kimliği arasında ilişki olduğu belirlenmiştir.

Şekil 3.5.49

İnancın Ele Alınış Şekli ve Ana Figür Kimlik Dağılım

Karikatürlerde 65 defa resmedilmiş din büyüğü/aliminin resmedildiği çizimde inancın ele alınış şekli genellikle ideolojik ve siyasi olarak saptanmaktadır. Bu 65 adet karikatür içerisinde din büyükleri/alimleri %23,1’i ideolojik kapsamda ve %20’si ise siyasi

kapsamda ele alınmış şekilde resmedilmektedir. Politik figürler ise genellikle siyasi kapsamda ele alınmış olarak ortaya konulmaktadır. 17 adet politik figür çiziminin %88,2'si siyasi bir şekilde ele alınmış olan dini karikatürler içerisinde resmedilmektedir. 174 adet olarak saptanmış sıradan birey/vatandaş ana figürü ise siyasi, ideolojik ve ahlaki olan kategorilerden daha çok bambaşka şekillerde diğer kategorisi altında resmedilmektedir. Diğer kategorisine karşılık gelen oran ise 174 adet çizimin %83,3'tür. 33 defa resmedilmiş melek/şeytan figürü de neredeyse tamamen diğer kategorisinde toplanmaktadır. Bu %75,8'lik bir orana karşılık gelmektedir. Ancak melek/şeytan figürleri ayrıca %21,2 oranla ideolojik bir kapsama sahip karikatürler içerisinde imgelenmektedir. Yogiler, falcılar, kutsal figürler ve mitolojik yaratıklar/tanrıların neredeyse tümü de diğer kategorisinde toplanmaktadır.

Tablo 3.5.52

İnanca Bakış Açısı 1 ve Ana Figür Kimlik İlişki

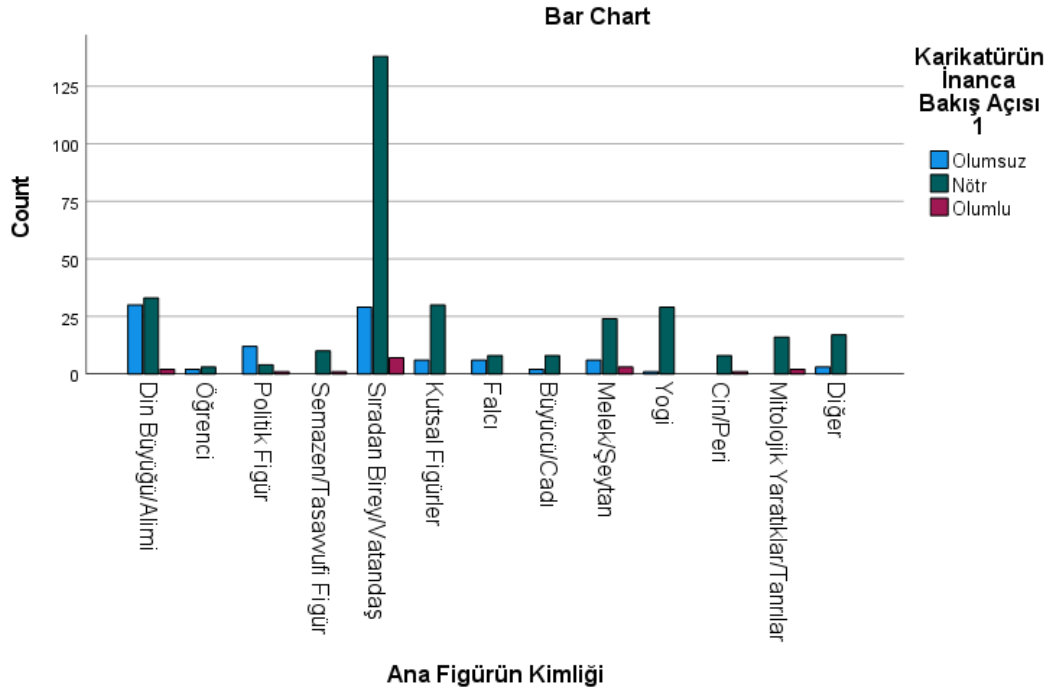
Chi-Square Tests			
	Value	df	Asymptotic Significance (2-sided)
Pearson Chi-Square	83,204 ^a	24	<,001
Likelihood Ratio	87,491	24	<,001
Linear-by-Linear Association	25,578	1	<,001
N of Valid Cases	442		

a. 21 cells (53,8%) have expected count less than 5. The minimum expected count is ,19.

Yukarıda Tablo 3.5.52'de verilmiş olan veriler ışığında uygulanan ki-kare testi sonucunda karikatürde inanca bakış açısı 1 ile ana figür kimliği arasında ilişki olduğu saptanmıştır.

Şekil 3.5.30

İnanca Bakış Açısı 1 ve Ana Figür Kimlik Dağılım

Daha önce de bahsedildiği gibi 65 defa resmedilmiş olan din büyüğü/aliminin ana figür olarak bulunduğu karikatürlerin inanca bakış açısı %50,8 oranında nötr, %46,2 oranında ise olumsuz olarak imgelenmektedir. Öğrencilerin içerisinde resmedildiği 5 adet karikatürde de inanca bakış açısı %60 oranında nötr, %40 oranında ise olumsuz şekilde ifade edilmektedir. Politik figürlerin resmedildiği karikatürler genellikle dine %70,6 oranında olumsuz olarak bakmakta iken semazenlerin ve tasavvufi figürlerin resmedildiği karikatürler dine/inanca %90,9 oranında nötr bakmaktadır. Sıradan bireylerin ana figür olarak bulunduğu karikatürlerde dine bakış açısı %79,3 oranında nötr iken %16,7 oranında olumsuzdur. Kutsal figürler de sadece olumsuz (%16,7) ve nötr (%83,3) bir bakış açısıyla resmedilmektedir. Falcılar da hem olumsuz (%42,9) hem de nötr (%57,1) bir bakış açısına sahip karikatürler içerisinde imgelenmektedir. Büyücüler genellikle dine nötr bir bakış açısı içerisinde resmedilen karikatürlerde bulunmaktadır. Melek/şeytan ana figürleri tüm kategorilerdeki bakış açıları içerisinde resmedilmesine karşılık en çok nötr (%72,7) olan bakış açısına sahip karikatürlerde bulunmaktadır. Yogi çizimleri genellikle nötr bakış açısı içerisinde imgelenen dine dair (%96,7) karikatürlerde

bulunmaktadır. Cin/perilerle ve mitolojik tanrılarla da genellikle dine bakış açısı nötr bir şekilde imgenenmiş karikatürlerde karşılaşılmaktadır.

Tablo 3.5.53

İnanca Bakış Açısı 2 ve Ana Figür Kimlik İlişki

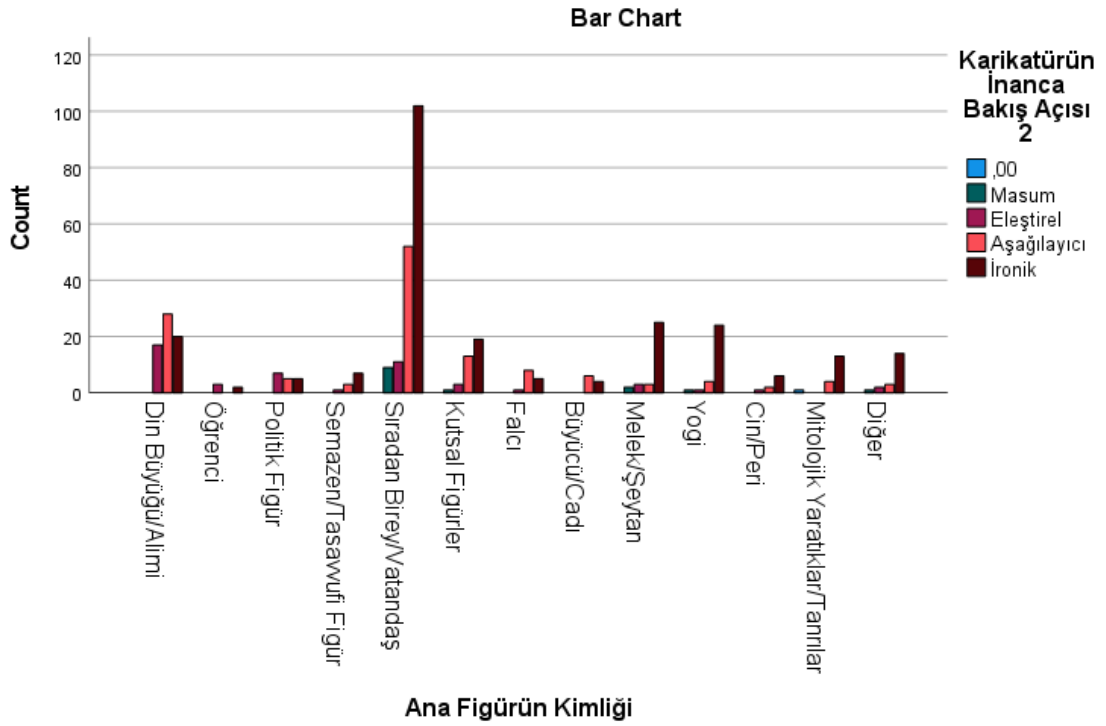
Chi-Square Tests			
	Value	df	Asymptotic Significance (2-sided)
Pearson Chi-Square	118,396 ^a	48	<,001
Likelihood Ratio	99,359	48	<,001
Linear-by-Linear Association	16,697	1	<,001
N of Valid Cases	442		

a. 42 cells (64,6%) have expected count less than 5. The minimum expected count is ,01.

Yukarıda Tablo 3.5.53'te verilmiş olan veriler ışığında uygulanan ki-kare testi sonucunda karikatürde inanca bakış açısı 2 ile ana figür kimliği arasında ilişki olduğu belirlenmiştir.

Şekil 3.5.51

İnanca Bakış Açısı 2 ve Ana Figür Kimlik Dağılım

Din büyüğü/alimi çizimlerinin bulunduğu karikatürlerin inanca/dine bakış açıları %43,1 aşağılayıcı, %30,8 ironik, %26,2 eleştirel olarak gözlemlenmektedir. Öğrenciler dine/inanca eleştirel (%60) ve ironik (%40) bakış açıları olan karikatürler içerisinde resmedilmektedir. Politik figürler en çok eleştirel (%41,2) bakış açısına sahip karikatürler içerisinde bulunmaktadır. Semazenler en çok ironik (%63,6) bakış açısına sahip olanlarda, sıradan bireyler en çok ironik (%58,6) ve daha sonra aşağılayıcı (%29,9) bakış açısından dini ortaya koyan karikatürlerde, kutsal figürler sırasıyla ironik (%52,8) ve aşağılayıcı (%36,1), falcılar aşağılayıcı (%57,1) ve ironik (%35,7), melek ve şeytan ise aşağılayıcı (%60) ve ironik (%40) bakış açısından dini ve inançları değerlendiren karikatürlerde görselleştirilmektedir. Yogi (%80), cin/peri (%66,7) ve mitolojik yaratıklar/tanrılar (%72,2) ise çoğunlukla dini konulara ironik bir bakış açısıyla resmedilmiş karikatürlerde gözlemlenmektedir.

Tablo 3.5.54

Din ve Bilimsel Bağlantısı ve Ana Figür Kimlik İlişki

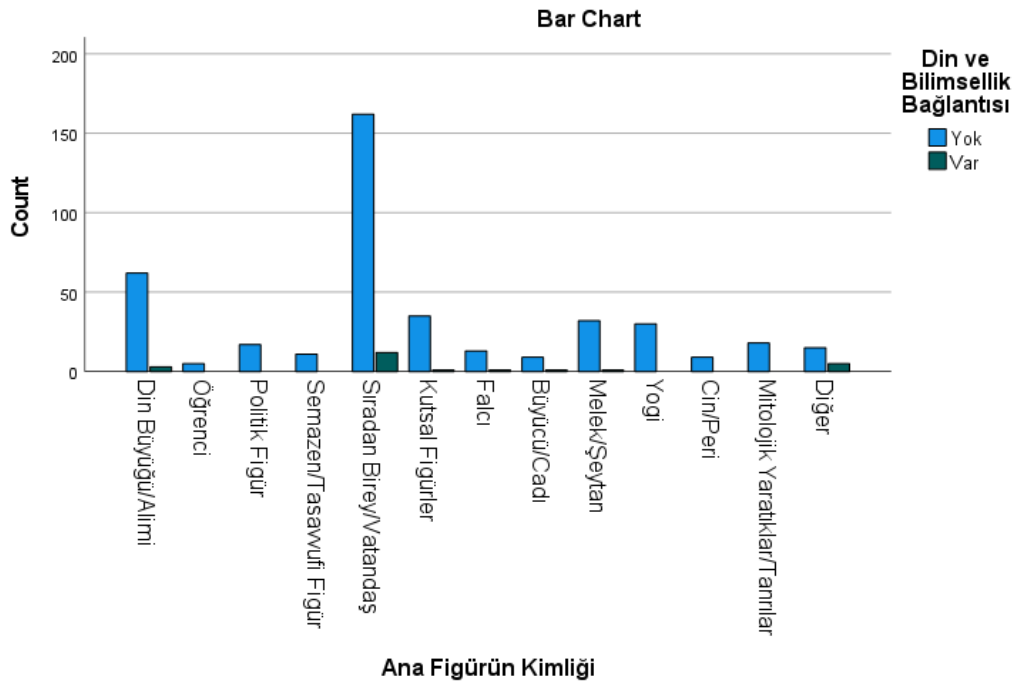
Chi-Square Tests			
	Value	df	Asymptotic Significance (2-sided)
Pearson Chi-Square	22,247 ^a	12	,035
Likelihood Ratio	20,561	12	,057
Linear-by-Linear Association	1,112	1	,292
N of Valid Cases	442		

a. 13 cells (50,0%) have expected count less than 5. The minimum expected count is ,27.

Yukarıda Tablo 3.5.54’te gösterildiği gibi uygulanan ki-kare testi sonucunda din ve bilimsellik bağlantısı ile ana figür kimliği arasında ilişki olduğu belirlenmiştir.

Şekil 3.5.52

Din ve Bilimsel Bağlantısı ve Ana Figür Kimlik Dağılım

Din ve bilimsellik bağlantısının resmedildiği karikatürlerde en çok karşılaşılan ana figürler din büyüğü/alimi ve sıradan birey/vatandaş olarak saptanmaktadır. 65 adet karikatür içerisinde din büyüğünün din ve bilimsellik bağlantısı içerisinde resmedildiği

karikatürlerin oranı %4,6'dır. Bu oran din ve bilimsellik bağlantısı içerisinde %12,5'lik bir karikatür yüzdesine karşılık gelmektedir. 174 adet sıradan birey/vatandaş ana figürlü karikatür içerisinde din ve bilimsellik bağlantısı bulunan karikatürlerin oranı %6,9'dur; bu oran din ve bilimsellik bağlantısı bulunan tüm karikatürler içerisinde %50'ye karşılık gelmektedir.

Tablo 3.5.55

Ticari İlişkilendirme ve Ana Figür Kimlik İlişki

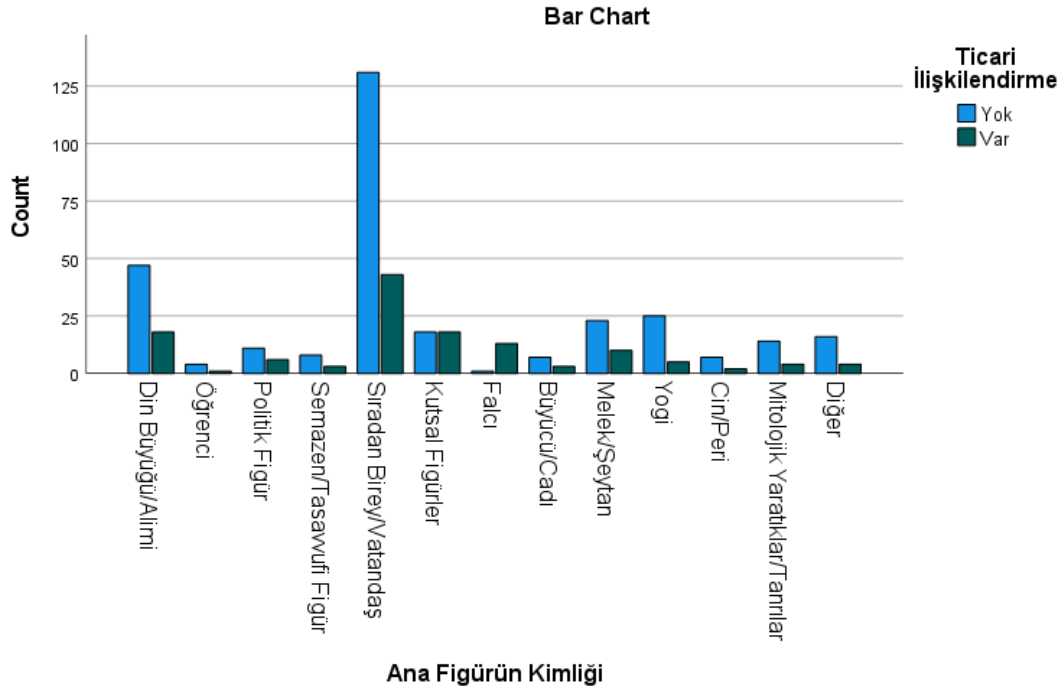
Chi-Square Tests			
	Value	df	Asymptotic Significance (2-sided)
Pearson Chi-Square	40,845 ^a	12	<,001
Likelihood Ratio	38,798	12	<,001
Linear-by-Linear Association	,274	1	,601
N of Valid Cases	442		

a. 6 cells (23,1%) have expected count less than 5. The minimum expected count is 1,47.

Yukarıda Tablo 3.5.55'te verilmiş olan veriler ışığında uygulanan ki-kare testi sonucunda ticari ilişkilendirme ile ana figür kimliği arasında ilişki olduğu saptanmıştır.

Şekil 3.5.53

Ticari İlişkilendirme ve Ana Figür Kimlik Dağılımı

Ticari ilişkilendirmenin bulunduğu karikatürler içerisinde en çok resmedilen ana figürler sırasıyla falcı, kutsal figürler, din büyüğü/alimi ve sıradan birey/vatandaş olarak tespit edilmiştir. 14 defa resmedilen falcıların %92,9'u ticari ilişkilendirme bulunan bir karikatür içerisinde imgelenmektedir. 36 defa resmedilmiş olan kutsal figürlerin %50'si ticari bir ilişkilendirme içerisinde resmedilmektedir. 174 defa tespit edilmiş olan sıradan birey/vatandaşların ise %24,7'si bu ilişkilendirme içerisinde resmedilmektedir. 65 defa gözlemlenen din büyüğü/alimi ana figürlerinin de %27,7'si bu ilişkilendirmenin bulunduğu karikatürler içerisinde resmedilmektedir. Ticari olarak ilişkilendirilmiş tüm karikatürler içerisinde en fazla orana sahip olan %33,1'lik bir oranla sıradan birey/vatandaş ana figürleridir.

Tablo 3.5.56

Dua ve Ana Figür Kimlik İlişki

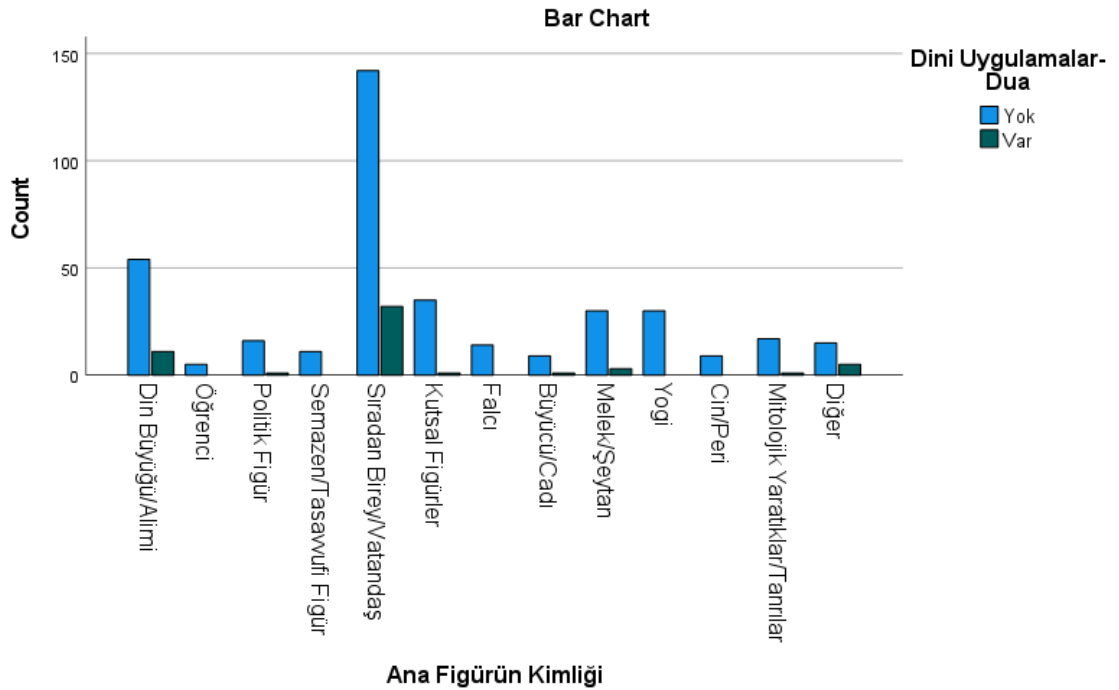
Chi-Square Tests			
	Value	df	Asymptotic Significance (2-sided)
Pearson Chi-Square	24,484 ^a	12	,017
Likelihood Ratio	33,324	12	<,001
Linear-by-Linear Association	2,006	1	,157
N of Valid Cases	442		

a. 12 cells (46,2%) have expected count less than 5. The minimum expected count is ,62.

Yukarıda Tablo 3.5.56’da gösterildiği gibi uygulanan ki-kare testi dini bir uygulama olan dua ile ana figür kimliği arasında ilişki olduğu belirlenmiştir.

Şekil 3.5.54

Dua ve Ana Figür Kimlik Dağılımı

Yaratıcı ile bağlantı kurmanın geleneksel/modern yollarından birisi olan dua en çok din alimi/büyüğü ve sıradan birey/vatandaşların resmedildiği karikatürlerde

gözlemlenmektedir. Dua ile ilgili anlatımların bulunduğu tüm karikatürlerin %20'sinde din büyüğü/alimi ana figür iken, %58,2'sinde de sıradan birey/vatandaşlar ana figür olarak resmedilmektedir.

Tablo 3.5.57

Meditasyon/Yoga ve Ana Figür Kimlik İlişki

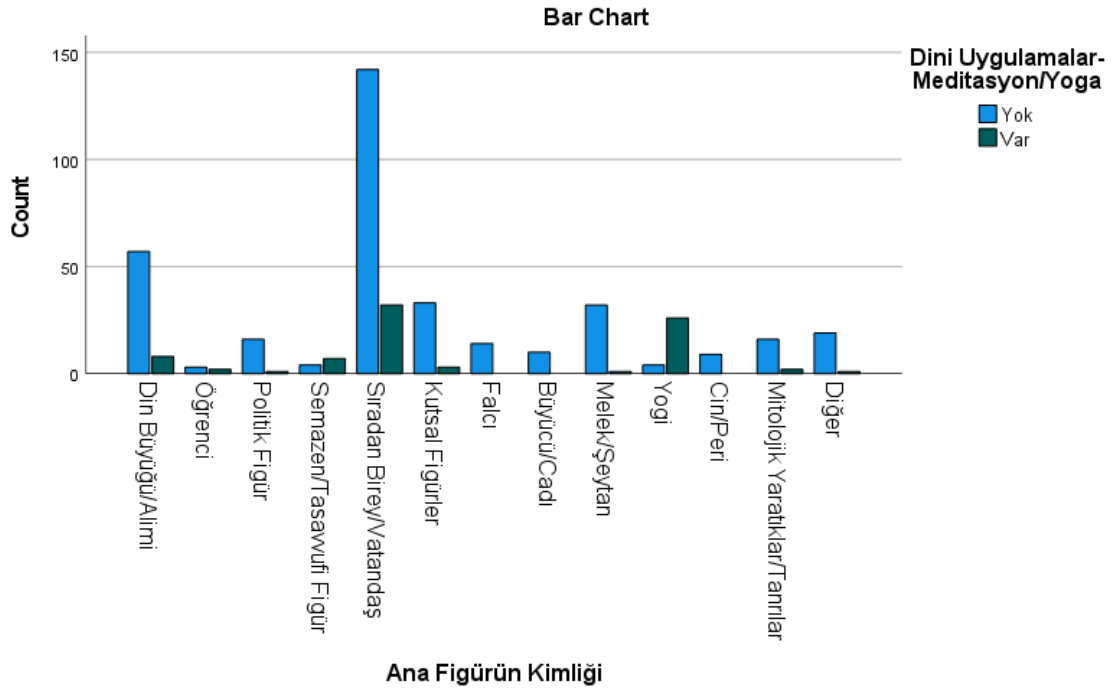
Chi-Square Tests			
	Value	df	Asymptotic Significance (2-sided)
Pearson Chi-Square	129,051 ^a	12	<,001
Likelihood Ratio	109,953	12	<,001
Linear-by-Linear Association	1,949	1	,163
N of Valid Cases	442		

a. 9 cells (34,6%) have expected count less than 5. The minimum expected count is ,94.

Yukarıda Tablo 3.5.57’de verilmiş olan veriler ışığında uygulanan ki-kare testi sonucunda dini bir uygulama olan meditasyon/yoga ile ana figür kimliği arasında ilişki olduğu belirlenmiştir.

Şekil 3.5.55

Meditasyon/Yoga ve Ana Figür Kimlik Dağılımı

Yaratıcı ile bağlantı kurmanın geleneksel/modern uygulamalarından biri olan meditasyon/yoga, en çok yogi ve sıradan bireylerin ana figür olarak resmedildiği karikatürlerde gözlemlenmektedir. Meditasyon/yoganın görselleştirildiği tüm karikatürler içerisinde %31,3 yogiler ana figür olarak bulunurken, %38,6'sında sıradan birey/vatandaş çizimleri bulunmaktadır. Din büyüğü/alimi de meditasyon ve yoganın resmedildiği karikatürler içerisinde %9,6'lık bir oranla resmedilmektedir. Semazen ve tasavvufi figürler de meditasyon ve yoga ile ilişkilendirilmiş karikatürlerin %8,4'ünde bulunmaktadır.

Tablo 3.5.58

Enerji Çalışması ve Ana Figür Kimlik İlişki

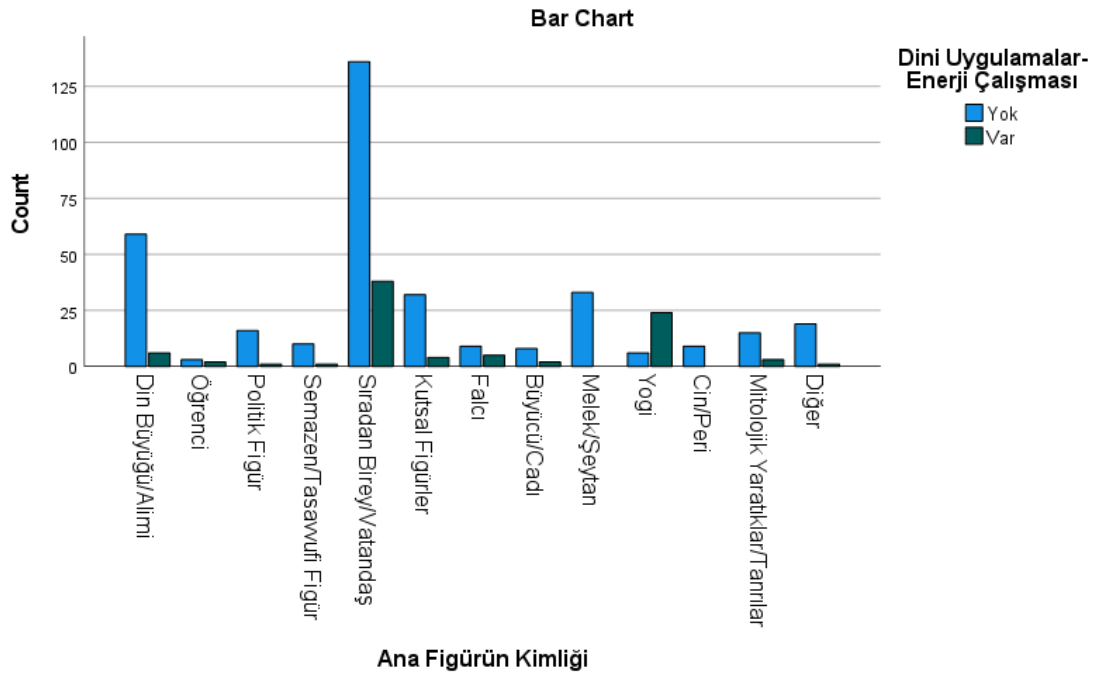
Chi-Square Tests			
	Value	df	Asymptotic Significance (2-sided)
Pearson Chi-Square	95,251 ^a	12	<,001
Likelihood Ratio	87,177	12	<,001
Linear-by-Linear Association	4,473	1	,034
N of Valid Cases	442		

a. 9 cells (34,6%) have expected count less than 5. The minimum expected count is ,98.

Yukarıda Tablo 3.5.58’de gösterildiği gibi uygulanan ki-kare testi sonucunda dini bir uygulama olan enerji çalışması ile ana figür kimliği arasında ilişki olduğu belirlenmiştir.

Şekil 3.5.56

Enerji Çalışması ve Ana Figür Kimlik Dağılım

Yaratıcı ile bağlantı kurmanın geleneksel/modern yollarından birisi olan enerji çalışması da yine sıradan bireylerin ve yogilerin resmedildiği karikatürlerde daha sıklıkla gözlemlenmektedir. Tüm enerji çalışması bulunan karikatürler içerisinde %27,6’ya karşılık gelen yogiler ile %21,8’lik kısmına karşılık gelen sıradan birey/vatandaş ana

figürleri ilk iki sırada yer almaktadır. Sırasıyla din alimleri (%6,9), falcılar (%5,7) ve kutsal figürler (%4,6) de enerji çalışmaları bulunan karikatürlerde diğer ana figürlere göre daha fazla resmedilmektedir.

Tablo 3.5.59

Diğer Dini Uygulamalar ve Ana Figür Kimlik İlişki

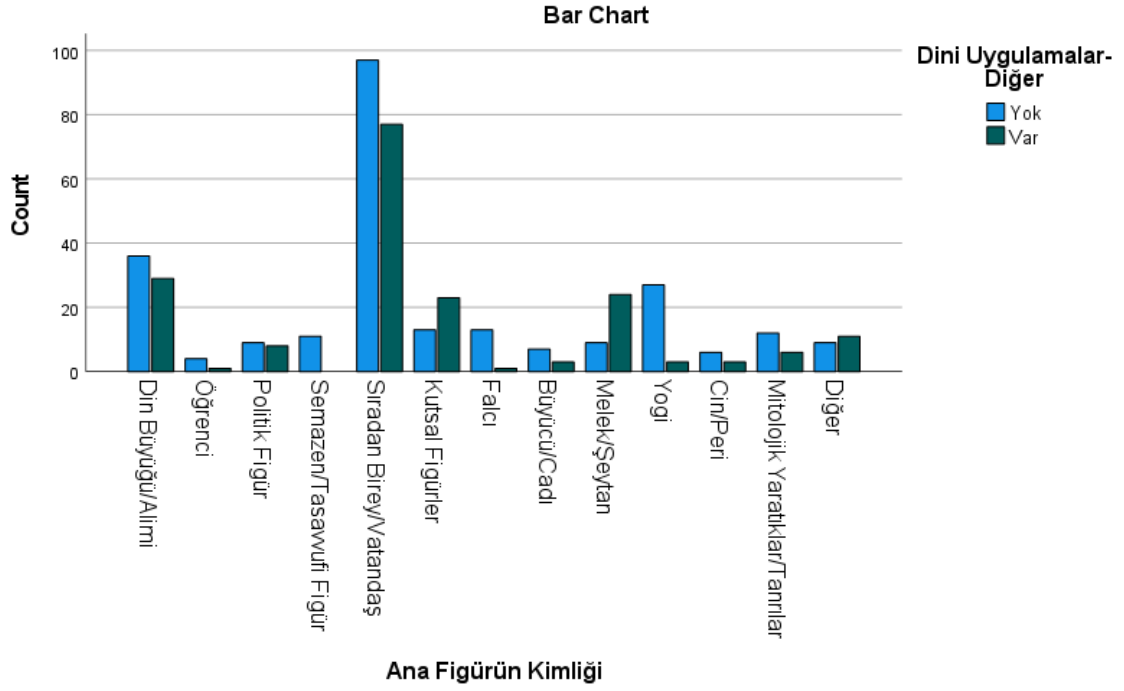
Chi-Square Tests			
	Value	df	Asymptotic Significance (2-sided)
Pearson Chi-Square	51,608 ^a	12	<,001
Likelihood Ratio	60,076	12	<,001
Linear-by-Linear Association	,110	1	,740
N of Valid Cases	442		

a. 5 cells (19,2%) have expected count less than 5. The minimum expected count is 2,14.

Yukarıda Tablo 3.5.59’da verilmiş olan veriler ışığında uygulanan ki-kare testi sonucunda diğer olarak kategorilendirilmiş dini uygulamalar ile ana figür kimliği arasında ilişki olduğu saptanmıştır.

Şekil 3.5.57

Diğer Dini Uygulamalar ve Ana Figür Kimliği Dağılım

Yaratıcı ile bağlantı kurmanın geleneksel/modern uygulamalarının kategori dışındaki diğer uygulamaları ise en çok din büyüğü/alimi ve sıradan birey/vatandaş ana figürlerinin bulunduğu karikatürlerde gözlemlenmektedir. Tüm diğer uygulamalar içerisinde sıradan bireylerin resmedildiği karikatürler %40,7 iken, din büyüğü/alimi olarak ana figürlerin resmedildiği karikatürler %15,3'e karşılık gelmektedir.

Tablo 3.5.60

Kutsalla Olan Bağ ve Ana Figür Kimlik İlişki

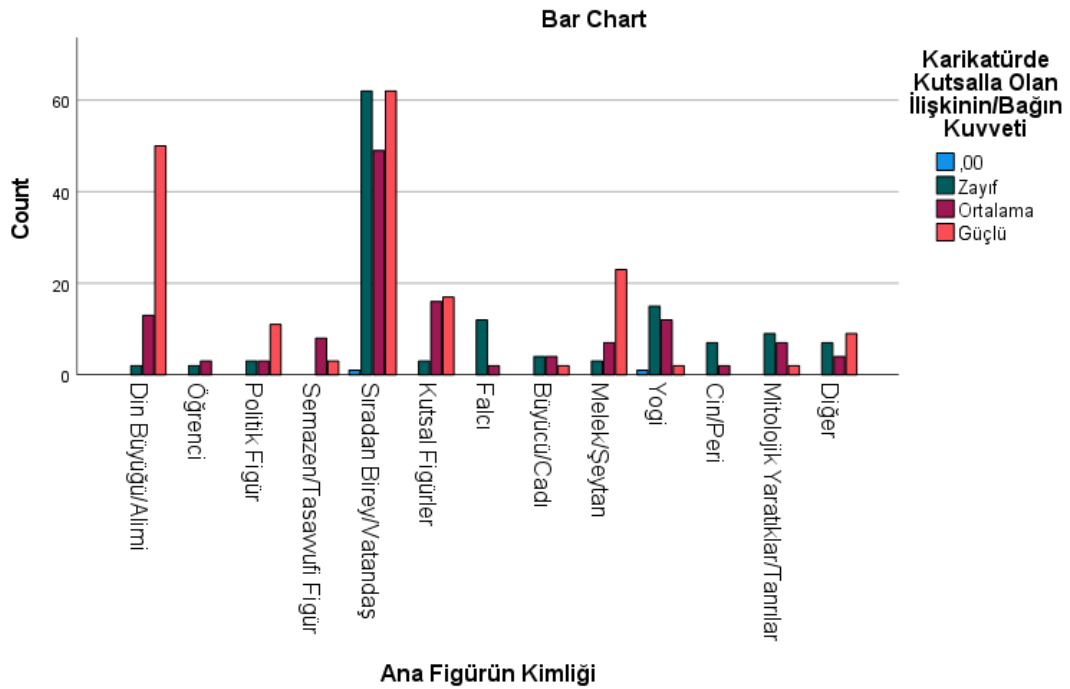
Chi-Square Tests			
	Value	df	Asymptotic Significance (2-sided)
Pearson Chi-Square	144,416 ^a	36	<,001
Likelihood Ratio	160,213	36	<,001
Linear-by-Linear Association	33,077	1	<,001
N of Valid Cases	442		

a. 28 cells (53,8%) have expected count less than 5. The minimum expected count is ,02.

Yukarıda Tablo 3.5.60'ta gösterildiği gibi uygulanan ki-kare testi sonucunda kutsalla olan ilişkinin/bağın kuvveti ile ana figür kimliği arasında ilişki bulunduğu belirlenmiştir.

Şekil 3.5.58

Kutsalla Olan Bağ ve Ana Figür Kimlik Dağılım

Kutsalla olan bağı güçlü olarak en çok resmedilmiş olan ana figürler sıradan birey vatandaş, din büyüğü/alimi, melek/şeytan, kutsal figür ve politik figürlerdir. Sırasıyla

kutsalla güçlü bağa sahip olan tüm çizimlerin içerisinde karşılık geldiği yüzdeleriyle, %43,3 sıradan birey/vatandaş, %27,6 din büyüğü/alimi, %12,7 melek/şeytan, %9,4 kutsal figür ve %6,1 politik figürlerdir. Zayıf bir bağa sahip olanlar ise sırasıyla sıradan birey/vatandaş, yogi ve falcı ana figürleridir. Bunların tüm kutsalla zayıf bağa sahip olan karikatürler içerisinde karşılık geldiği oranlar ise sıradan birey/vatandaş %48,1, yogi %11,6 ve falcı %9,3'tür. Kutsalla ortalama bağa sahip olan karikatürler içerisinde en çok resmedilen ana figürler ise sıradan vatandaş ve yogilerdir.

Tablo 3.5.61

Dini Elitist/Popülist İmgeler ve Ana Figür Kimlik İlişki

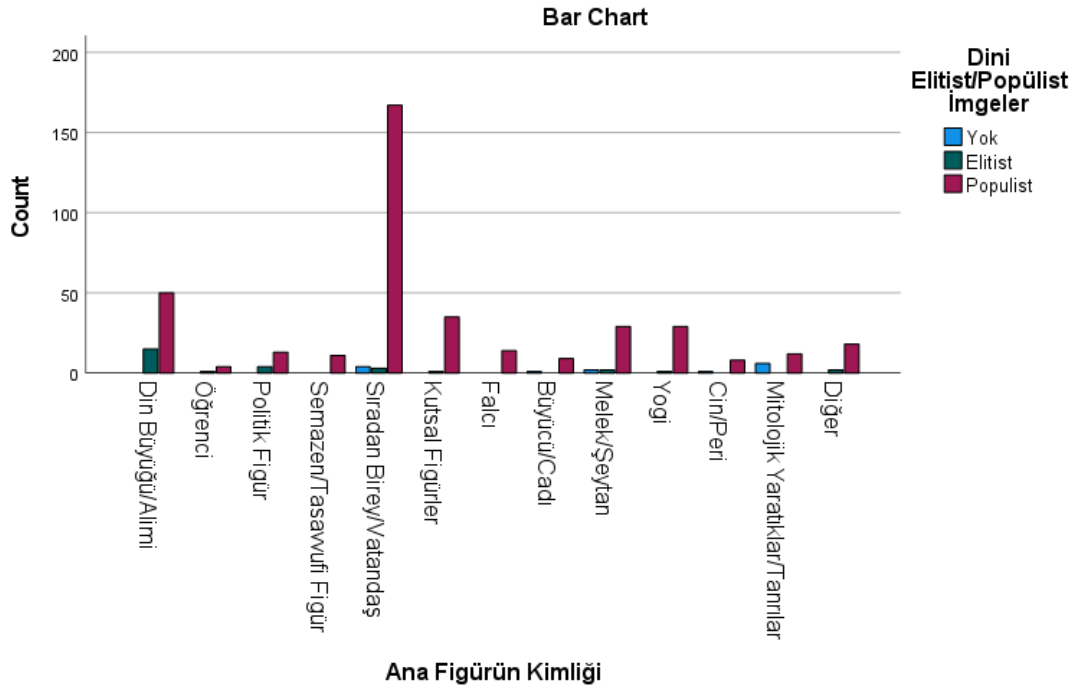
Chi-Square Tests			
	Value	df	Asymptotic Significance (2-sided)
Pearson Chi-Square	114,357 ^a	24	<,001
Likelihood Ratio	77,763	24	<,001
Linear-by-Linear Association	,803	1	,370
N of Valid Cases	442		

a. 25 cells (64,1%) have expected count less than 5. The minimum expected count is ,16.

Yukarıda Tablo 3.5.61’de verilmiş olan veriler ışığında uygulanan ki-kare testi sonucunda dini bağlamda ortaya konulmuş olan elitist/popülist imgeler ile ana figür kimliği arasında ilişki olduğu saptanmıştır.

Şekil 3.5.59

Dini Elitist/Popülist İmgeler ve Ana Figür Kimlik Dağılımı

Din uygulayıcılarının içerisinde bulundukları nitelikler açısından elitist bir duruşla dinin içerisinde varlık gösterirken en çok resmedilen ana figürler din büyüğü/alimi, sıradan birey/vatandaş ve politik figürlerdir. Tüm elitist niteliğe sahip uygulayıcıların bulunduğu karikatürler içerisinde din büyüğü/alimi %51,7'lik bir dilime karşılık gelmektedir. Politik figürler %13,8, sıradan bireylerin bulunduğu karikatürler ise %10,3'lük bir orandadır. Genellikle karikatürlerde uygulayıcılar, popülist bir nitelikte betimlenmişlerdir. Tüm popülist nitelikte resmedilmiş din uygulayıcılarının bulunduğu karikatürlerde sıradan bireylerin ana figür olarak bulunması %41,9'a karşılık gelmektedir. %12,5 ile onu takip eden din büyüğü/alimi, %8,8 ile kutsal figürler, %7,3 ile melek/şeytan, %7,3 ile yogi, %3,5 ile falcı ve %3,3 ile bahsedilen politik figürler, popülist karikatürler içerisinde var olan ana figürlerdir.

Tablo 3.5.142

Dini Merkez/Çevre İmgeleri ve Ana Figür Kimlik İlişki

Chi-Square Tests

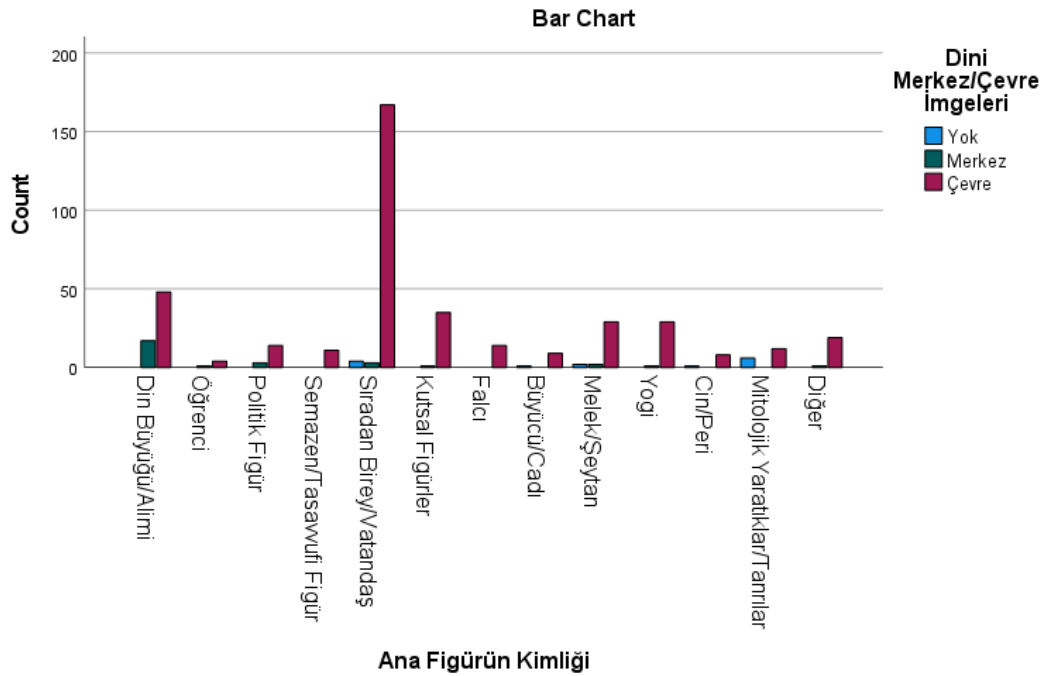
	Value	df	Asymptotic Significance (2-sided)
Pearson Chi-Square	121,271 ^a	24	<,001
Likelihood Ratio	81,052	24	<,001
Linear-by-Linear Association	,170	1	,680
N of Valid Cases	442		

a. 25 cells (64,1%) have expected count less than 5. The minimum expected count is ,16.

Yukarıda Tablo 3.5.62’de verilmiş olan veriler ışığında uygulanan ki-kare testi sonucunda dini bağlamda ortaya konulmuş merkez/çevre imgeleri ile ana figür kimliği arasında ilişki olduğu belirlenmiştir.

Şekil 3.5.40

Dini Merkez/Çevre İmgeleri ve Ana Figür Kimlik Dağılım

Dini uygulamaların niteliği bağlamında merkez olarak ortaya konulan karikatür çizimleri en fazla din büyüğü/alimi, politik figür ve sıradan vatandaşlarda gözlemlenmektedir. Toplam 29 karikatürde dini uygulamalar merkez kategorisi altında değerlendirilmektedir. Bu 29 adet karikatürün %58,6'sının bulunduğu karikatürlerin ana figürü din büyüğü/alimidir. %10,3'ü ise politik figür ve yine %10,3'ü sıradan vatandaşların resmedildiği karikatürlerdir. 399 adet çevre olarak nitelenen uygulamaların resmedildiği karikatürlerin %41,9'u sıradan vatandaş çizimlerinin bulunduğu karikatürler olarak gözlemlenmektedir. Falcı, semazen/tasavvufi figürler, büyücü/cadı, cin/peri, mitolojik yaratıklar/tanrılar ise merkez olarak resmedilmiş uygulamaların bulunduğu karikatürler içerisinde hiç resmedilmemektedir.

Tablo 3.5.63

Dini Siyasal/Kültürel İmgeler ve Ana Figür Kimlik İlişki

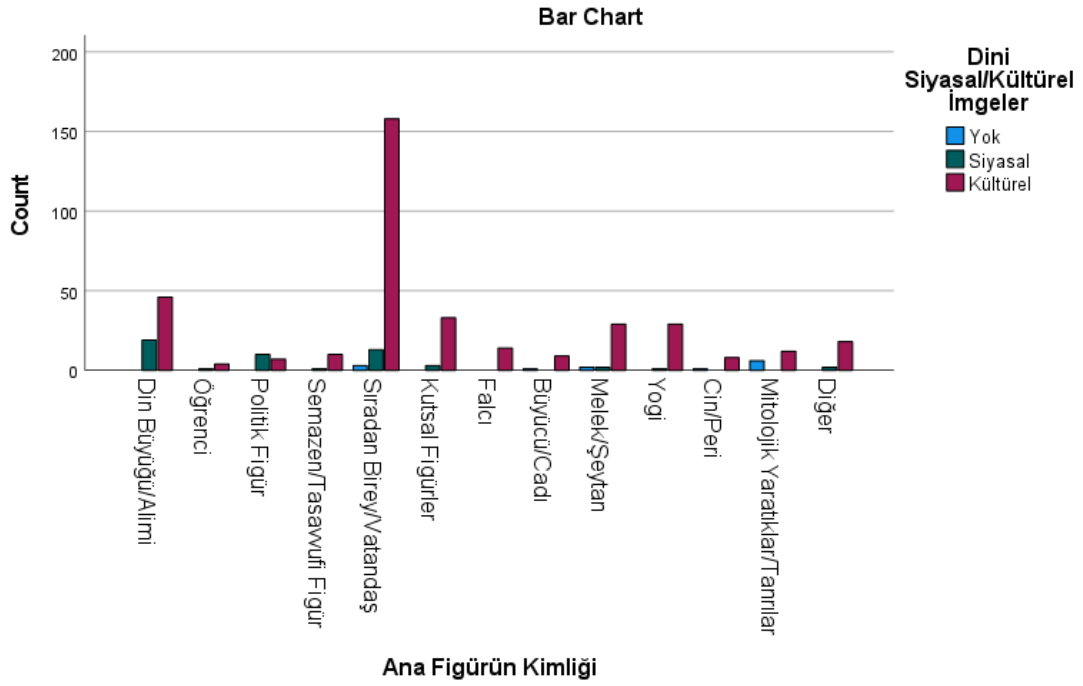
Chi-Square Tests			
	Value	df	Asymptotic Significance (2-sided)
Pearson Chi-Square	137,127 ^a	24	<,001
Likelihood Ratio	90,568	24	<,001
Linear-by-Linear Association	,406	1	,524
N of Valid Cases	442		

a. 24 cells (61,5%) have expected count less than 5. The minimum expected count is ,15.

Yukarıda Tablo 3.5.63'te verilmiş olan veriler ışığında uygulanan ki-kare testi sonucunda dini bağlamda ortaya konulmuş olan siyasal/kültürel imgeler ile ana figür kimliği arasında ilişki olduğu saptanmıştır.

Şekil 3.5.61

Dini Siyasal/Kültürel İmgeler ve Ana Figür Kimlik Dağılımı

Yüksek Din ve Halk Dini bağlamında siyasal olarak kategorilendirilmiş uygulamaların resmedildiği toplam 52 adet karikatür bulunmaktadır. Bu 52 adet karikatürün %36,5'u politik figürlerin din büyüğü/alimlerinin ana figür olarak resmedildiği karikatürler olarak belirlenmiştir. %25'i sıradan bireylerin karikatürlerinin içerisinde resmedildiği kısımdır. %19,2'si ise politik figürlerin resmedildiği karikatürlerdir. Falcı, büyücü/cadı, cin/peri ve mitolojik yaratıklar/tanrılar dini uygulamalara siyasal bir bakış açısıyla resmedilmemektedir.

Tablo 3.5.64

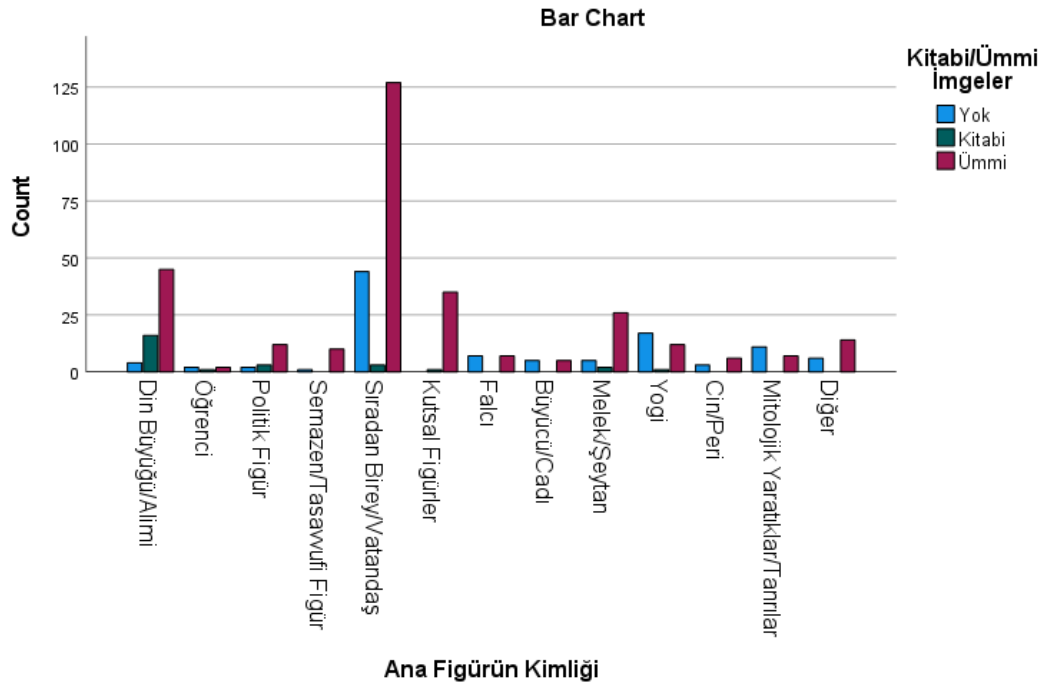
Kitabi/Ümmi İmgeler ve Ana Figür Kimlik İlişki

Chi-Square Tests			
	Value	df	Asymptotic Significance (2-sided)
Pearson Chi-Square	118,440 ^a	24	<,001
Likelihood Ratio	113,907	24	<,001
Linear-by-Linear Association	14,519	1	<,001
N of Valid Cases	442		

a. 21 cells (53,8%) have expected count less than 5. The minimum expected count is ,31.

Yukarıda Tablo 3.5.64'te gösterildiği gibi uygulanan ki-kare testi sonucunda dini bağlamda ortaya konulmuş olan kitabi/ümmi imgeler ile ana figür kimliği arasında ilişki olduğu belirlenmiştir.

Şekil 3.5.52 Kitabi/Ümmi İmgeler ve Ana Figür Kimlik Dağılım

Yüksek Din ve Halk Dini bağlamında kategorilendirilmiş dini görünümün alt kategorisi olarak ortaya konulmuş olan kitabi görünüme sahip bir dini görünüm içerisinde

resmedilmiş toplam karikatür sayısı 27 adet olarak saptanmıştır. Bu 27 adet karikatürün %59,3'ü din büyüğü/alimi ana figürünün resmedildiği karikatürlerden oluşmaktadır. Daha sonra ise %11,1'lik oranlarıyla hem politik figürler hem de sıradan birey/vatandaşlar gelmektedir. Kitabî bir dini görünüme sahip olarak hiç resmedilmeyen semazen/tasavvufî figür, falcı, büyücü/cadı ve mitolojik yaratıklar/tanrılar adı altında toplanan ana figürler gözlemlenmektedir. Ümmî bir görünüme sahip olan dini yapıların resmedildiği karikatürlerde en çok resmedilen ana figürler ise sıradan birey/vatandaş ve din büyüğü/alimidir.

Tablo 3.5.65

Ortodoks/Heterodoks İmgeler ve Ana Figür Kimlik İlişki

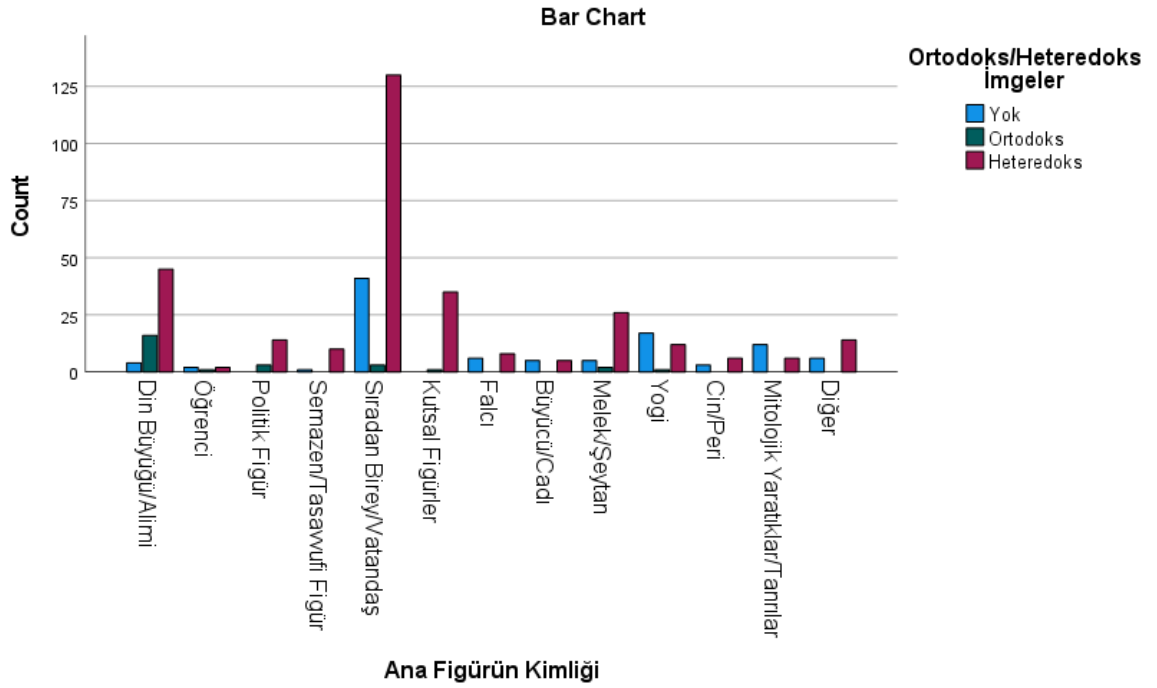
Chi-Square Tests			
	Value	df	Asymptotic Significance (2-sided)
Pearson Chi-Square	126,295 ^a	24	<,001
Likelihood Ratio	122,569	24	<,001
Linear-by-Linear Association	18,746	1	<,001
N of Valid Cases	442		

a. 21 cells (53,8%) have expected count less than 5. The minimum expected count is ,31.

Yukarıda Tablo 3.5.65'te verilmiş olan veriler ışığında uygulanan ki-kare testi sonucunda dini bağlamda ortaya konulmuş olan Ortodoks/Heterodoks imgeler ile ana figür kimliği arasında ilişki olduğu saptanmıştır.

Şekil 3.5.63

Ortodoks/Heterodoks İmgeler ve Ana Figür Kimlik Dağılımı

Yüksek Din ve Halk Dini Bağlamında dinin ele alınmış olduğu çerçevenin alt kategorilerinden birisi olan Ortodoks bakış açısı 27 adet karikatür içerisinde resmedilmektedir. Bu 27 adet karikatürün %59,3'ü din büyüğü/aliminin ana figür olarak resmedildiği karikatürlerdir. %11,1'i ise politik figürlerin resmedildiği ve yine %11,1'i sıradan birey/vatandaşların ana figür olarak resmedildiği karikatürler olarak gözlemlenmektedir. Heterodoks olarak kategorilendirilmiş bakış açısı ise hemen hemen tüm ana figür kategorilerinde yüksek oranda gözlemlenmektedir.

Tablo 3.5.66

Etkisiz Tanrı İnancı ve Ana Figür Kimlik İlişki

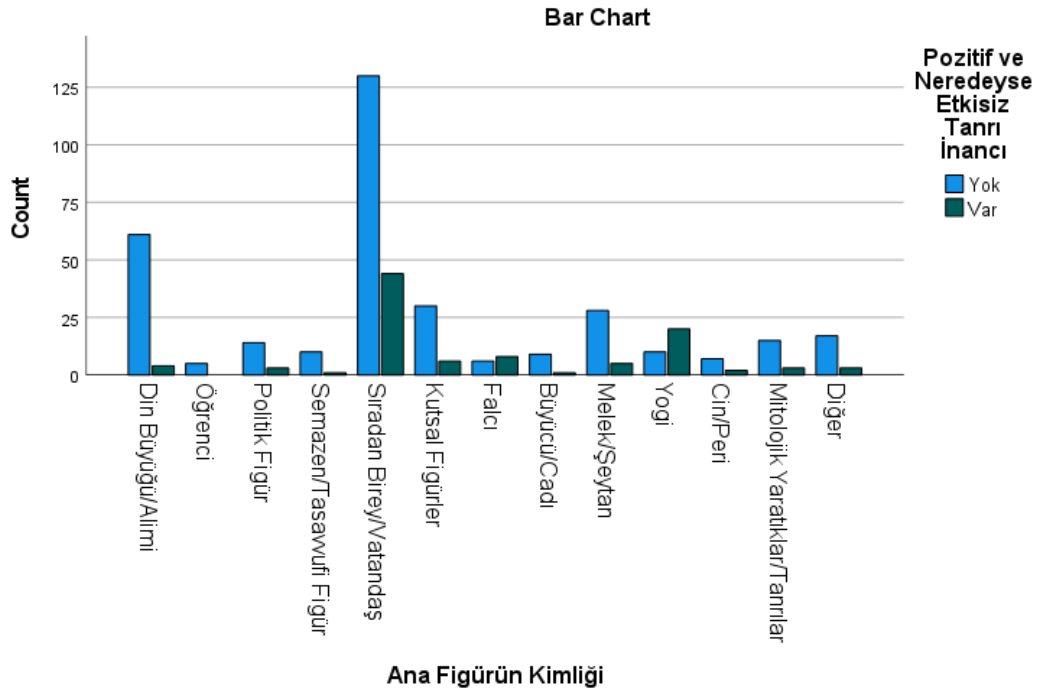
Chi-Square Tests			
	Value	df	Asymptotic Significance (2-sided)
Pearson Chi-Square	60,124 ^a	12	<,001
Likelihood Ratio	56,301	12	<,001
Linear-by-Linear Association	9,581	1	,002
N of Valid Cases	442		

a. 9 cells (34,6%) have expected count less than 5. The minimum expected count is 1,13.

Yukarıda Tablo 3.5.66’da gösterildiği gibi uygulanan ki-kare testi sonucunda pozitif/neredeyse etkisiz Tanrı inancı ile ana figür kimliği arasında ilişki olduğu saptanmıştır.

Şekil 3.5.64

Etkisiz Tanrı İnancı ve Ana Figür Kimlik Dağılımı

Uyumsuzluğu yaratan durumlardan biri olarak pozitif/neredeyse etkisiz Tanrı inancı 442 karikatür içerisinde 100 adet karikatürde gözlemlenmektedir. Bu 100 adet karikatürün %25,3'ünde sıradan birey/vatandaş ana figür olarak resmedilmekte iken, %20'sinde ana figürler yogi olarak görselleştirilmektedir. Kutsal figürlerin ana figür olarak resmedildiği karikatürlerde de pozitif/neredeyse etkisiz Tanrı inancına sıklıkla rastlanmaktadır.

Tablo 3.5.67

Tanrının Onaylayıcı Varlığı ve Ana Figür Kimlik İlişki

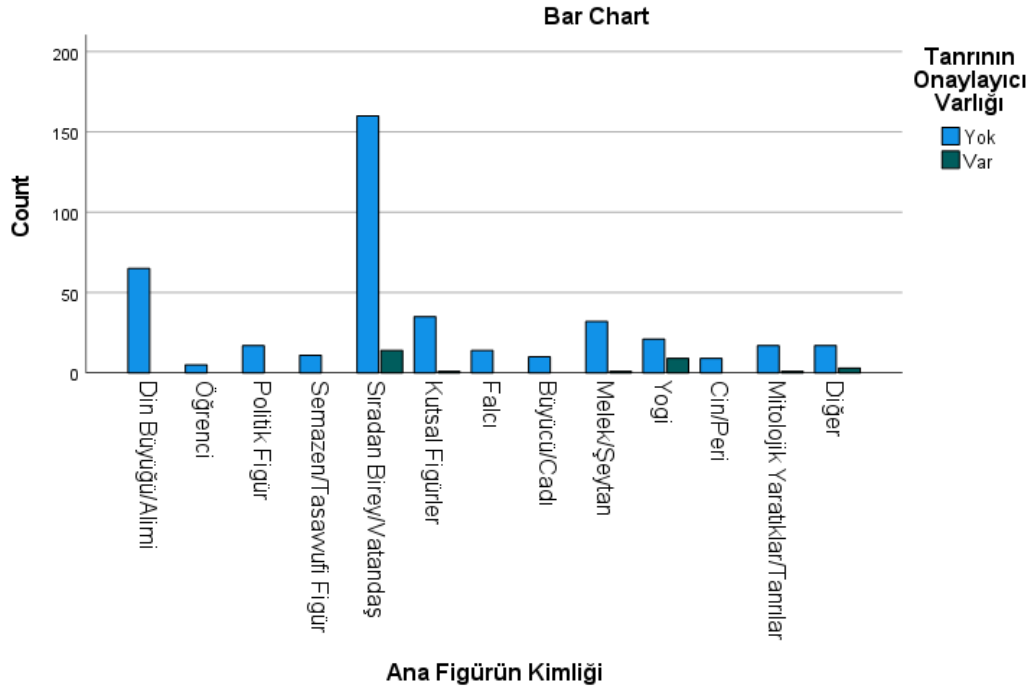
Chi-Square Tests			
	Value	df	Asymptotic Significance (2-sided)
Pearson Chi-Square	40,573 ^a	12	<,001
Likelihood Ratio	37,259	12	<,001
Linear-by-Linear Association	10,360	1	,001
N of Valid Cases	442		

a. 13 cells (50,0%) have expected count less than 5. The minimum expected count is ,33.

Yukarıda Tablo 3.5.1'de verilmiş olan veriler ışığında uygulanan ki-kare testi sonucunda Tanrının onaylayıcı varlığı ile ana figür kimliği arasında ilişki olduğu belirlenmiştir.

Şekil 3.5.65

Tanrının Onaylayıcı Varlığı ve Ana Figür Kimlik Dağılımı

Uyumsuzluğu yaratan bir durum olarak Tanrının onaylayıcı varlığının tüm örneklem içerisinde resmedildiği karikatür sayısı 29 adettir. Bu 29 adet karikatürün %48,3'ünde en fazla gözlemlenen ana figür olarak sıradan birey/vatandaş resmedilmekte iken, %31'inde ana figür olarak yogiler görselleştirilmektedir.

Tablo 3.5.68

Dini Uygulamalar Kolaj ve Ana Figür Kimlik İlişki

Chi-Square Tests

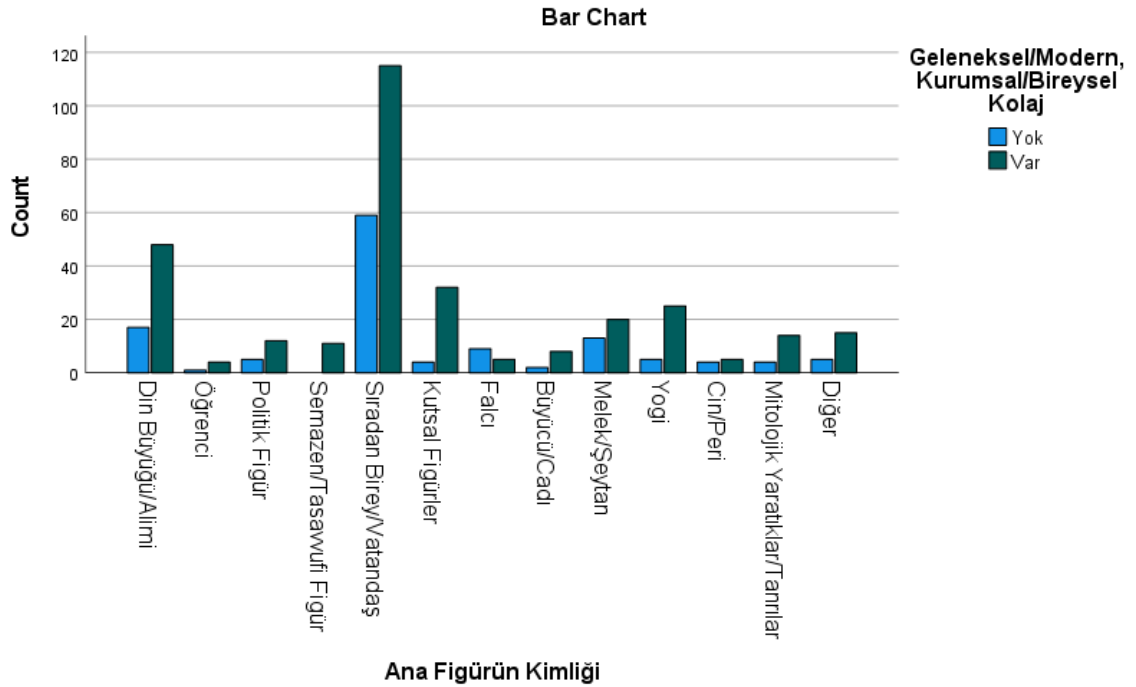
	Value	df	Asymptotic Significance (2-sided)
Pearson Chi-Square	27,006 ^a	12	,008
Likelihood Ratio	30,219	12	,003
Linear-by-Linear Association	,002	1	,966
N of Valid Cases	442		

a. 7 cells (26,9%) have expected count less than 5. The minimum expected count is 1,45.

Yukarıda Tablo 3.5.68’de gösterildiği gibi uygulanan ki-kare testi sonucunda dini uygulamaların geleneksel/modern, kurumsal/bireysel kolajları ile ana figür kimliği arasında ilişki olduğu saptanmıştır.

Şekil 3.5.66

Dini Uygulamalar Kolaj ve Ana Figür Kimliği Dağılımı

Literatürde uyumsuzluğu yaratan diğer bir durum ise din ve inanç çerçevesinde geleneksel/modern, kurumsal/bireysel kolajların karikatürde kullanılması olarak belirtilebilir. Bu diğer uyumsuzluk yaratan durumlardan farklı olarak tüm örneklem içerisinde oldukça yüksek oranda karşılaşılan bir uyumsuzluk durumu olarak gözlemlenmektedir. 442 adet karikatürün 314'ünde bu uyumsuzluk durumuna rastlanmaktadır. Bu 314 karikatürün %36,6'sında sıradan bireyler ana figür olarak imgelenmekteyken, %15,3'ünde din alimi ana figür olarak resmedilmektedir. %10,2'sinde kutsal figür ve %8'inde yogi ana figürler olarak gözlemlenmektedir. Diğer tüm ana figür kategorilerinde de geleneksel/modern, Kurumsal/bireysel kolaj olarak ifade edilen uyumsuzluk durumuna rastlanmaktadır.

Tablo 3.5.69

Folklorik Öğelerin Görünürlüğü ve Ana Figür Kimlik İlişki

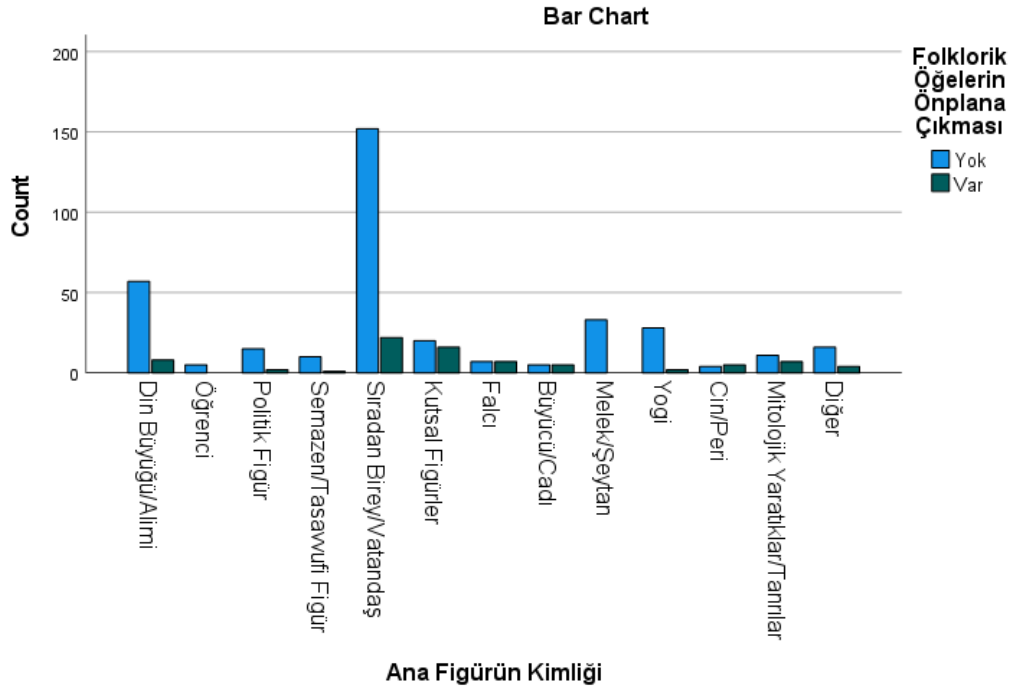
Chi-Square Tests			
	Value	df	Asymptotic Significance (2-sided)
Pearson Chi-Square	64,835 ^a	12	<,001
Likelihood Ratio	61,548	12	<,001
Linear-by-Linear Association	4,845	1	,028
N of Valid Cases	442		

a. 9 cells (34,6%) have expected count less than 5. The minimum expected count is ,89.

Yukarıda Tablo 3.5.69'da verilmiş olan veriler ışığında uygulanan ki-kare testi sonucunda folklorik öğelerin önplana çıkması ile ana figür kimliği arasında ilişki olduğu belirlenmiştir.

Şekil 3.5.67

Folklorik Öğelerin Görünürlüğü ve Ana Figür Kimlik Dağılımı

Dini konularda çizilmiş karikatürlerde ortaya çıkan diğer bir uyumsuzluk durumu ise folklorik öğelerin ön plana çıkmasıdır. Toplam 79 adet karikatürde bu uyumsuzluk durumu ön plana çıkmaktadır. Bu uyumsuzluğun imgelendiği 79 adet karikatürün %27,8'inde ana figür olarak sıradan bireyler bulunmaktadır. %20,3'lük diliminde kutsal figürler vardır. %10,1'i din büyüğü/alimi ve %8,9 mitolojik yaratıklar/tanırların ana figür olarak resmedildiği karikatürlerdir. Öğrenci ve melek/şeytan ana figürleri, folklorik öğelerin ön plana çıktığı karikatürler içerisinde hiç gözlemlenmemektedir.

Tablo 3.5.70

Resmi Dini Uygulamaların Yorumları ve Ana Figür Kimlik İlişki

Chi-Square Tests

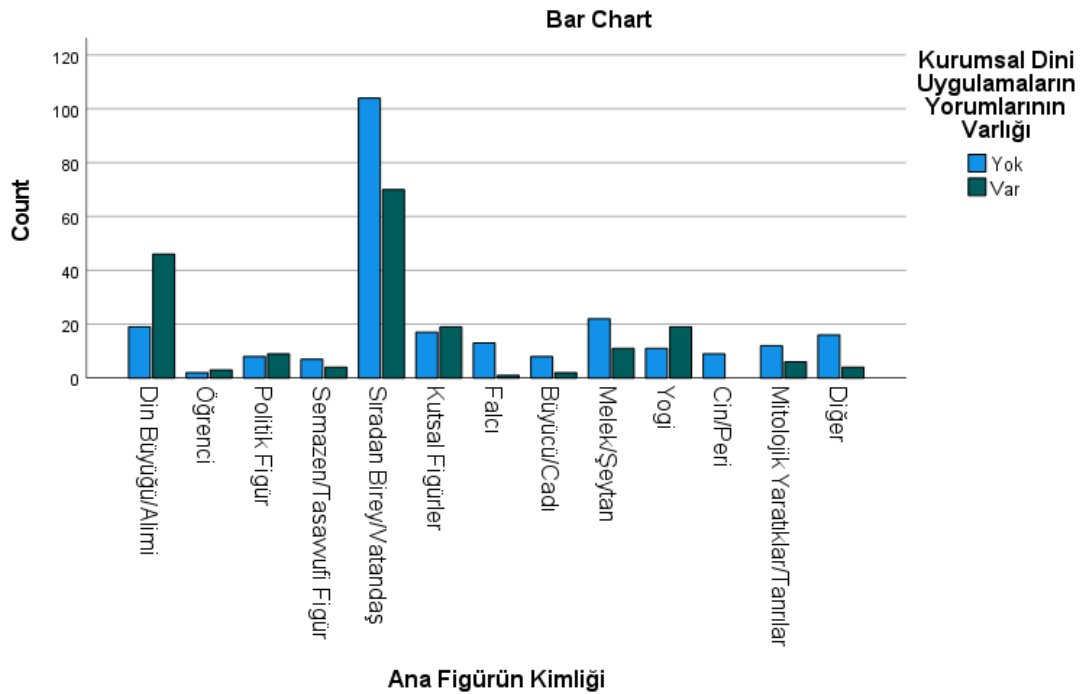
	Value	df	Asymptotic Significance (2-sided)
Pearson Chi-Square	51,098 ^a	12	<,001
Likelihood Ratio	57,016	12	<,001
Linear-by-Linear Association	18,867	1	<,001
N of Valid Cases	442		

a. 5 cells (19,2%) have expected count less than 5. The minimum expected count is 2,19.

Yukarıda Tablo 3.5.70’te gösterildiği gibi uygulanan ki-kare testi sonucunda kurumsal dini uygulamaların yorumlarının varlığı ile ana figür kimliği arasında ilişki olduğu belirlenmiştir.

Şekil 3.5.68

Resmi Dini Uygulamaların Yorumları ve Ana Figür Kimlik Dağılım

Karikatürde uyumsuzluğu yaratan bir diğer durum olarak kurumsal dini uygulamaların yorumlarının varlığının rastlandığı karikatür sayısı 194 adettir. Uyumsuzluğu yaratan bu durumun en çok karşılaşıldığı karikatürlerdeki ana figür kimliği diğer uyumsuzluk durumlarında da olduğu gibi sıradan birey/ vatandaştır. 194 adet karikatürün %36,1'inin ana figürlerini sıradan birey/vatandaşlar oluşturmaktadır. Yine diğer uyumsuzluklarla benzer şekilde ikinci sırayı %23,7'lik bir oranla din büyüğü/alimi almaktadır. %9,8'erlik dilimlerle yogi ve kutsal figürler de bu uyumsuzluk durumu içerisinde en çok resmedilen ana figürler olarak gözlemlenmektedir.

Tablo 3.5.71

Ticari Çağrışım ve Ana Figür Kimlik İlişki

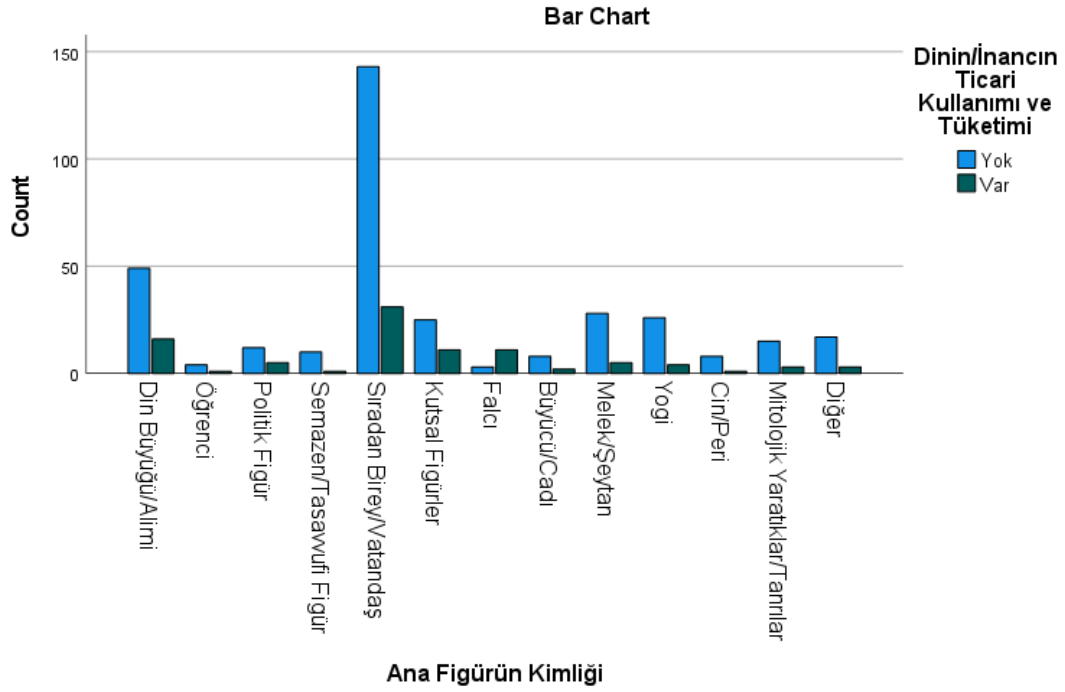
Chi-Square Tests			
	Value	df	Asymptotic Significance (2-sided)
Pearson Chi-Square	35,762 ^a	12	<,001
Likelihood Ratio	29,611	12	,003
Linear-by-Linear Association	1,301	1	,254
N of Valid Cases	442		

a. 9 cells (34,6%) have expected count less than 5. The minimum expected count is 1,06.

Yukarıda Tablo 3.5.71'de verilmiş olan veriler ışığında uygulanan ki-kare testi sonucunda dinin/inancın ticari kullanımı ile ana figür kimliği arasında ilişki olduğu saptanmıştır.

Şekil 3.5.69

Ticari Çağrışımı ve Ana Figür Kimlik Dağılımı

Bir uyumsuzluk durumu olarak dinin/inancın ticari kullanımı ve tüketimi ise 94 adet karikatür içerisinde konu haline getirilmektedir. 94 adet karikatürün %33'ünde sıradan birey/vatandaş, %17'sinde din büyüğü/alimi, %11,7'sinde falcı ve yine %11,7'sinde kutsal figürler ana figür olarak resmedilmektedir.

Tablo 3.5.72

Budizm ve Ana Figür Kimlik İlişki

Chi-Square Tests

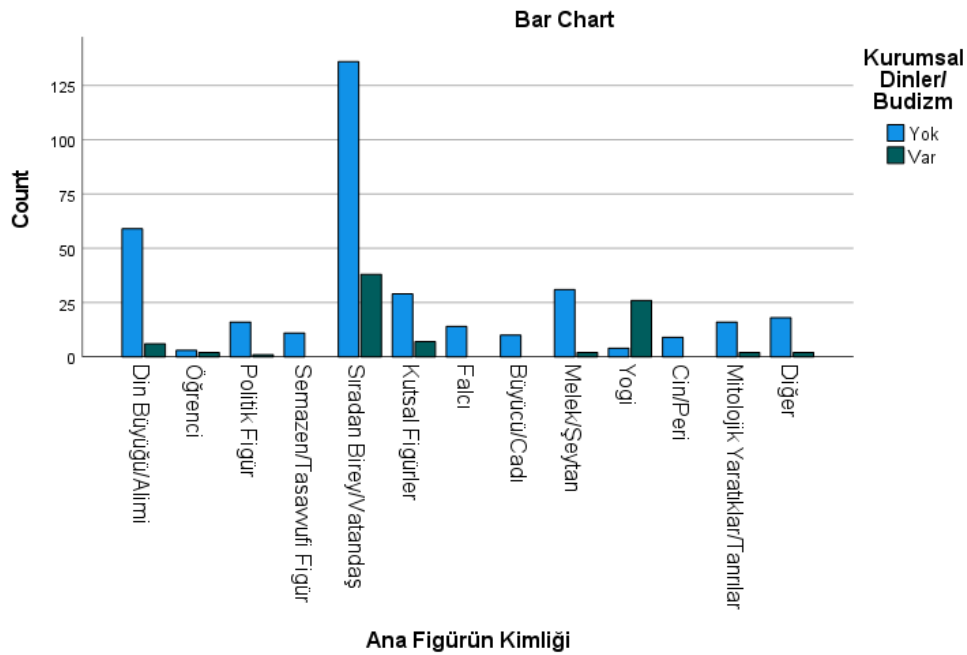
	Value	df	Asymptotic Significance (2-sided)
Pearson Chi-Square	111,136 ^a	12	<,001
Likelihood Ratio	98,932	12	<,001
Linear-by-Linear Association	5,823	1	,016
N of Valid Cases	442		

a. 9 cells (34,6%) have expected count less than 5. The minimum expected count is ,97.

Yukarıda Tablo 3.5.72’de gösterildiği gibi uygulanan ki-kare testi sonucunda kurumsal dinler/Budizm ile ana figür kimliği arasında ilişki olduğu saptanmıştır.

Şekil 3.5.70

Budizm ve Ana Figür Kimlik Dağılımı

Kurumsal dinlerden Budizm içerisinde en çok resmedilen ana figürler sıradan birey/vatandaş, yogi, kutsal figürler ve din büyüğü/alimidir. Budizmi resmettiği

gözlemlenen 86 adet karikatürün %44,2'sinin ana figürleri sıradan birey/vatandaş, %30,2'sinin yogi, %8,1'inin kutsal figürler ve %7'sinin din alimidir.

Tablo 3.5.73

Hristiyanlık ve Ana Figür Kimlik İlişki

Chi-Square Tests

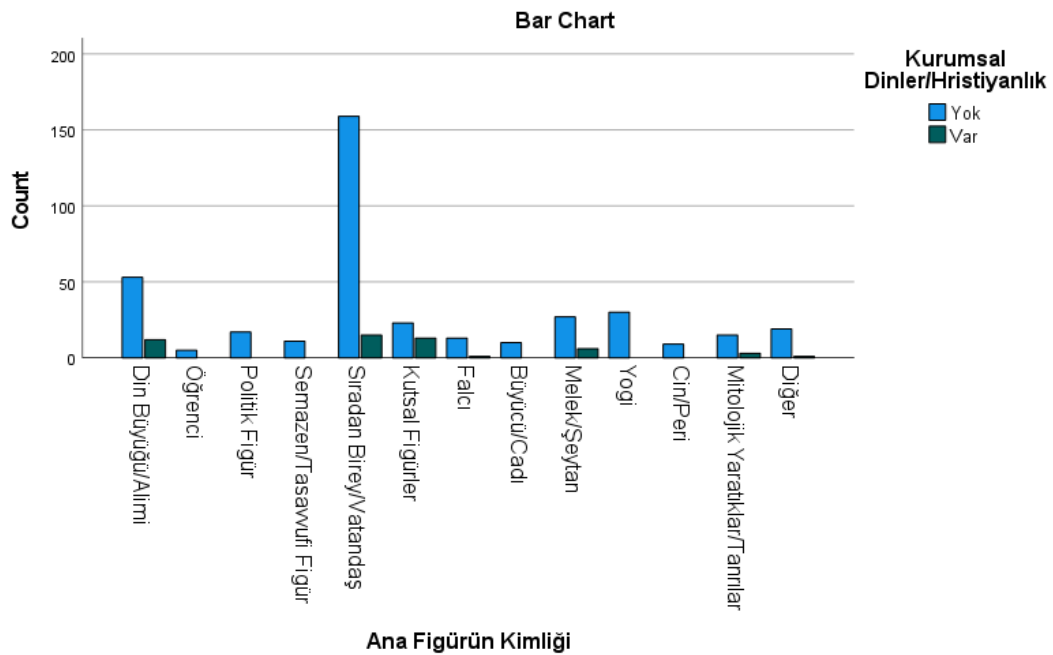
	Value	df	Asymptotic Significance (2-sided)
Pearson Chi-Square	39,489 ^a	12	<,001
Likelihood Ratio	42,012	12	<,001
Linear-by-Linear Association	1,357	1	,244
N of Valid Cases	442		

a. 12 cells (46,2%) have expected count less than 5. The minimum expected count is ,58.

Yukarıda Tablo 3.5.73'te verilmiş olan veriler ışığında uygulanan ki-kare testi sonucunda kurumsal dinler/Hristiyanlık ile ana figür kimliği arasında ilişki olduğu belirlenmiştir.

Şekil 3.5.71

Hristiyanlık ve Ana Figür Kimlik Dağılım

51 adet karikatürde Hristiyanlık dini resmedilmiştir. Bu karikatürlerin %29,4'ünde sıradan birey/vatandaşlar ana figür olarak resmedilmekteyken, %23,5'inde din büyüğü/alimi ana figür olarak ortaya konulmaktadır. Öğrencinin, politik figürün, semazen/tasavvufi figürün, büyücü/cadının, yoginin ve cin/perinin kurumsal bir din olarak Hristiyanlığı konu alan karikatürlerde ana figür olarak resmedildiğine hiç rastlanmamaktadır.

Tablo 3.5.74

İslam ve Ana Figür Kimlik İlişki

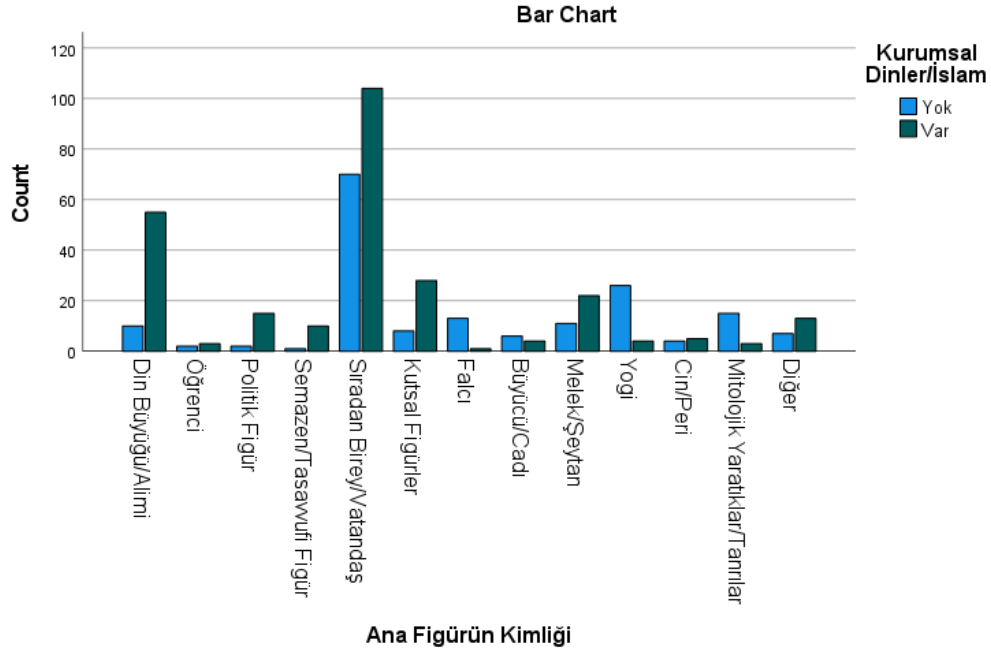
Chi-Square Tests			
	Value	df	Asymptotic Significance (2-sided)
Pearson Chi-Square	91,631 ^a	12	<,001
Likelihood Ratio	98,506	12	<,001
Linear-by-Linear Association	36,228	1	<,001
N of Valid Cases	442		

a. 5 cells (19,2%) have expected count less than 5. The minimum expected count is 1,98.

Yukarıda Tablo 3.5.74'te verilmiş olan veriler ışığında uygulanan ki-kare testi sonucunda kurumsal dinler/İslam ile ana figür kimliği arasında ilişki olduğu saptanmıştır.

Şekil 3.5.72

İslam ve Ana Figür Kimlik Dağılımı

Kurumsal bir din olarak İslam'ın resmedildiği karikatürlerde sırasıyla en çok sıradan birey/vatandaş, din büyüğü/alimi, kutsal figürler, melek/şeytan, politik figür ve semazen/tasavvufi figürler resmedilmektedir. İslam dini, örnekleme oluşturan karikatürler içerisinde 267 defa resmedilerek en fazla resmedilen kurumsal din olarak saptanmaktadır. Bu 267 adet karikatürün %39'u sıradan birey/vatandaş, %20,6'sı din büyüğü/alimi, %10,5'u kutsal figür, %8,2'si melek/şeytan, %5,6'sı politik figür ve %3,7'si ise semazen/tasavvufi figür olarak resmedilen ana figürlerin bulunduğu karikatürlerdir.

Tablo 3.5.75

Diğer Kurumsal Dinler ve Ana Figür Kimlik İlişki

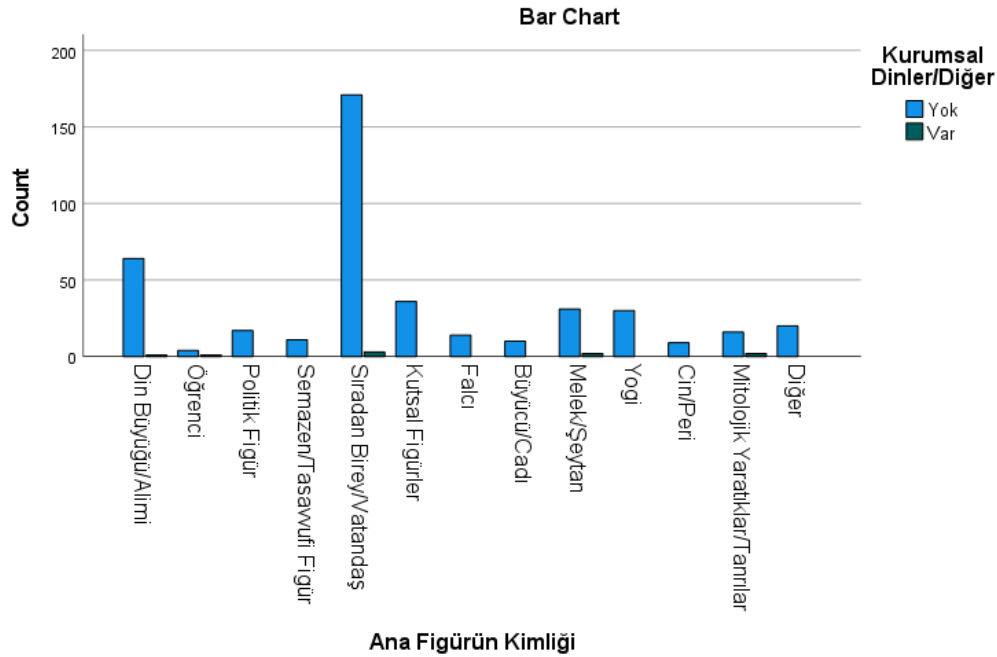
Chi-Square Tests			
	Value	df	Asymptotic Significance (2-sided)
Pearson Chi-Square	21,421 ^a	12	,045
Likelihood Ratio	14,613	12	,263
Linear-by-Linear Association	,506	1	,477
N of Valid Cases	442		

a. 14 cells (53,8%) have expected count less than 5. The minimum expected count is ,10.

Yukarıda Tablo 3.5.75’te verilmiş olan veriler ışığında uygulanan ki-kare testi sonucunda kurumsal dinler/diğer ile ana figür kimliği arasında ilişki olduğu belirlenmiştir.

Şekil 3.5.73

Diğer Kurumsal Dinler ve Ana Figür Kimlik Dağılım

Açıkça kategorilendirilmiş dinler içerisinde değerlendirilemeyecek olan dinlerin işlendiği ve diğer kategorisine giren karikatürlerin sayısı 9 adettir. Diğer kategorisinde hiç bulunmayan ana figürler ise politik figür, semazen, kutsal figürler, falci, büyücü/cadı, yogi, cin/peri ve mitolojik yaratıklar/tanırlardır.

Tablo 3.5.76

Batıl İnançlar ve Ana Figür Kimlik İlişki

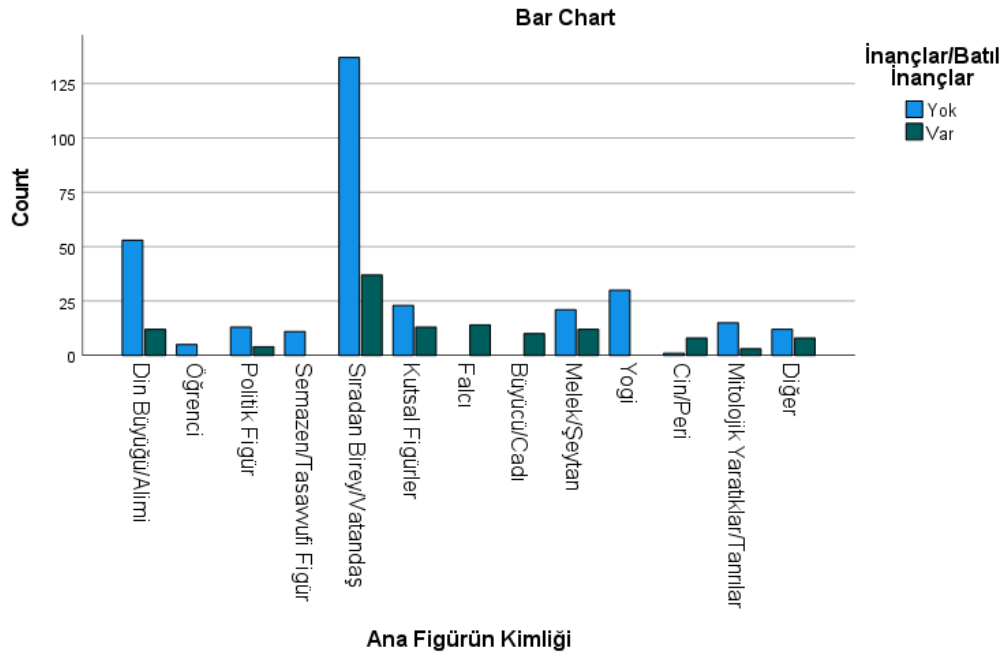
Chi-Square Tests			
	Value	df	Asymptotic Significance (2-sided)
Pearson Chi-Square	109,495 ^a	12	<,001
Likelihood Ratio	118,298	12	<,001
Linear-by-Linear Association	8,097	1	,004
N of Valid Cases	442		

a. 8 cells (30,8%) have expected count less than 5. The minimum expected count is 1,37.

Yukarıda Tablo 3.5.76’da gösterildiği gibi uygulanan ki-kare testi inançlar/batıl inançlar ile ana figür kimliği arasında ilişki olduğu saptanmıştır.

Şekil 3.5.74

Batıl İnançlar ve Ana Figür Kimlik Dağılımı

İnançlar/batıl inançların konu olduğu 121 adet karikatür bulunmaktadır. Karikatürlerin içerisinde ana figür olarak en çok resmedilen karakterler sıradan birey/vatandaşlar olduğu için burada da en çok onlar resmedilmektedir. Fakat sıradan birey/vatandaş dışında bu 121 karikatür içerisinde en çok resmedilen ana figürler ise sırasıyla falci, kutsal figürler,

din büyüğü/alimi, melek/şeytan, büyücü/cadı ve cin/peridir. Batıl inançların resmedildiği tüm karikatürler içerisinde falcıların resmedildiği karikatürlerin oranı %11,6, kutsal figürlerin oranı %10,7, din büyüğü/alimi ve melek/şeytan ana figürlerin ayrı ayrı oranları %9,9, büyücü/cadının oranı %8,3 ve cin/perinin oranı ise %6,6 olarak gözlemlenmektedir.

Tablo 3.5.77

Folklorik İnançlar ve Ana Figür Kimlik İlişki

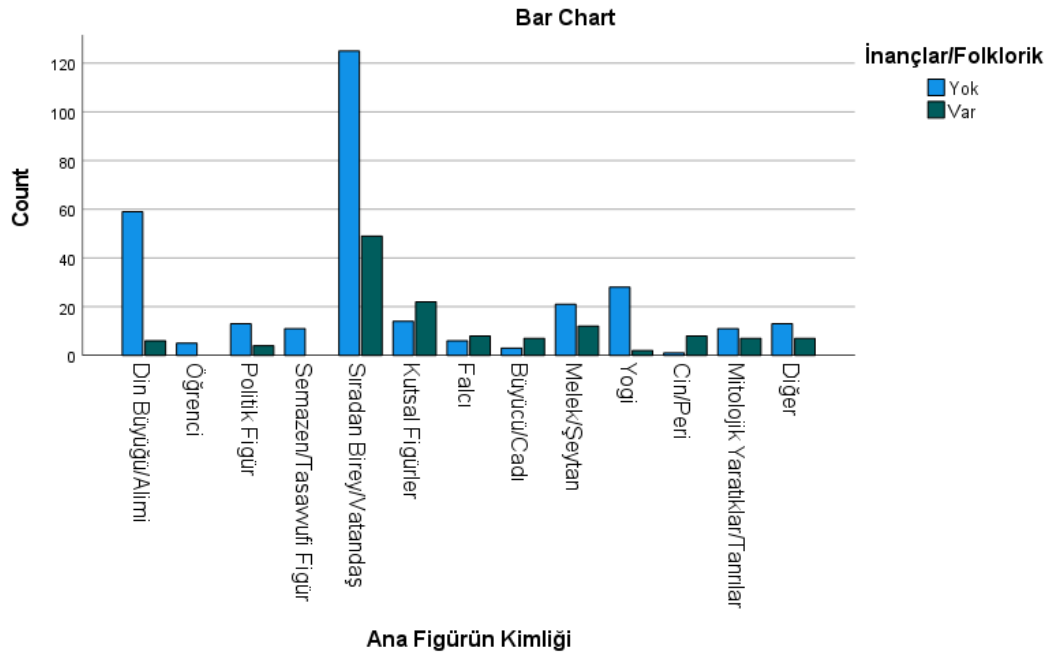
Chi-Square Tests			
	Value	df	Asymptotic Significance (2-sided)
Pearson Chi-Square	74,332 ^a	12	<,001
Likelihood Ratio	79,895	12	<,001
Linear-by-Linear Association	14,362	1	<,001
N of Valid Cases	442		

a. 6 cells (23,1%) have expected count less than 5. The minimum expected count is 1,49.

Yukarıda Tablo 3.5.77’de verilmiş olan veriler ışığında uygulanan ki-kare testi sonucunda inançlar/folklorik ile ana figür kimliği arasında ilişki olduğu belirlenmiştir.

Şekil 3.5.75

Folklorik İnançlar ve Ana Figür Kimlik Dağılımı

Folklorik inançların resmedildiği karikatürlerin sayısı 132 adet olarak saptanmaktadır. Bu inançlar içerisinde en yüksek oranda resmedilen ana figürler sıradan birey/vatandaşdır. Onu takiben en yüksek %16,7'lik bir dilimle kutsal figürler ana figür olarak resmedilmektedir. Folklorik inançların olduğu karikatürlerin %9,1'inde melek/şeytan ana figürleri imgenlenmektedir. Cin/peri ve falcı eşit oranda resmedilmekteyken, büyücü/cadı ve mitolojik yaratıklar/tarımlar olarak resmedilen ana figürler folklorik inançlar içerisinde eşit oranda imgenlenmektedir.

Tablo 3.5.78

Kişisel Gelişim/Spiritüalizm ve Ana Figür Kimlik İlişki

Chi-Square Tests

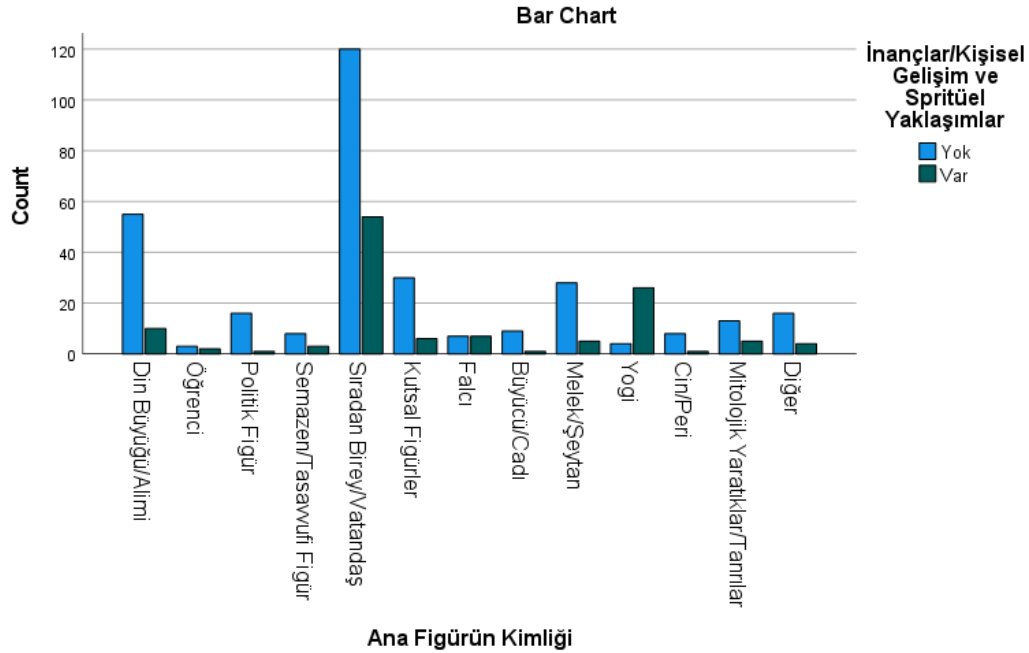
	Value	df	Asymptotic Significance (2-sided)
Pearson Chi-Square	73,039 ^a	12	<,001
Likelihood Ratio	70,366	12	<,001
Linear-by-Linear Association	7,128	1	,008
N of Valid Cases	442		

a. 7 cells (26,9%) have expected count less than 5. The minimum expected count is 1,41.

Yukarıda Tablo 3.5.78’de verilmiş olan veriler ışığında uygulanan ki-kare testi sonucunda inançlar/kişisel gelişim ve spiritüel yaklaşımlar ile ana figür kimliği arasında ilişki olduğu saptanmıştır.

Şekil 3.5.66

Kişisel Gelişim/Spiritüalizm ve Ana Figür Kimlik Dağılım

Örnekleme oluşturan karikatürler içerisinde kişisel gelişim ve spiritüel yaklaşımlar 125 defa gözlemlenmekte iken, bu 125 karikatürün %43,2’sinin ana figürü sıradan

birey/vatandaş, %20,8'inin yogi, %8'inin din büyüğü/alimi ve %5,6'sının ana figürü falcı olarak resmedilmektedir.

Tablo 3.5.79

Mitolojik Anlatılar ve Ana Figür Kimlik İlişki

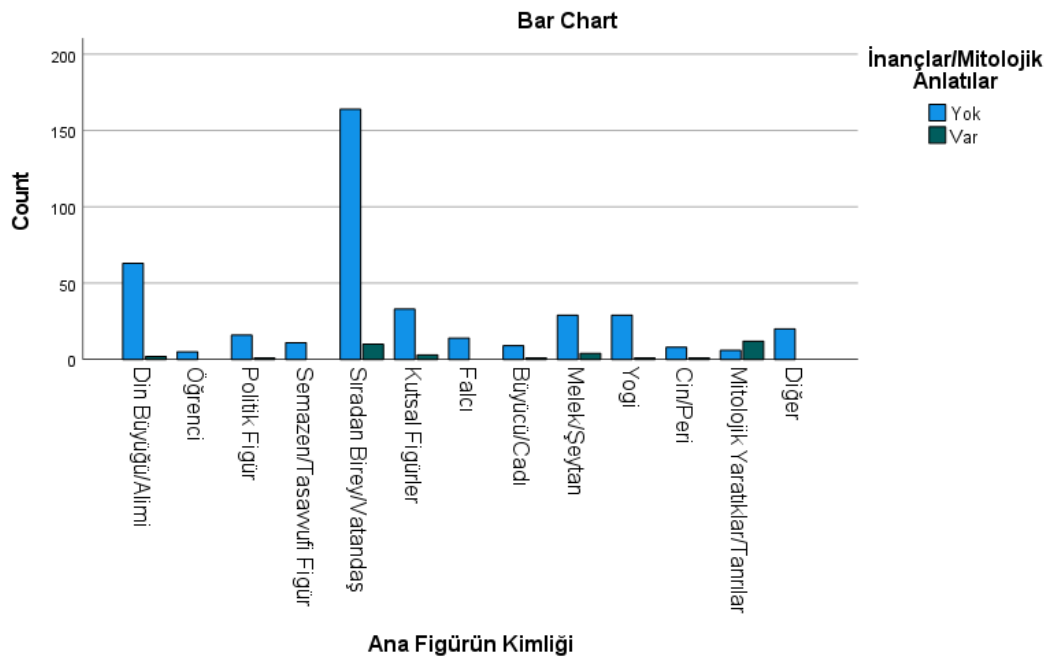
Chi-Square Tests			
	Value	df	Asymptotic Significance (2-sided)
Pearson Chi-Square	94,670 ^a	12	<,001
Likelihood Ratio	53,165	12	<,001
Linear-by-Linear Association	16,465	1	<,001
N of Valid Cases	442		

a. 12 cells (46,2%) have expected count less than 5. The minimum expected count is ,40.

Yukarıda Tablo 3.5.79'da gösterildiği gibi uygulanan ki-kare testi sonucunda inançlar/mitolojik anlatılar ile ana figür kimliği arasında ilişki olduğu saptanmıştır.

Şekil 3.5.77

Mitolojik Anlatılar ve Ana Figür Kimlik Dağılım

Mitolojik anlatıların bulunduğu karikatürlerin sayısı 35 adet olarak saptanmıştır. Bu karikatürler içerisinde %34,3 oranında mitolojik yaratıklar/tanrılar ana figür olarak resmedilmektedir. Bu mitolojik anlatılar içerisinde %28,6 oranla ikinci sırayı alan ana figür ise sıradan birey/vatandaşların çizimleri olmuştur.

Tablo 3.5.80

Tarikatlar ve Ana Figür Kimlik İlişki

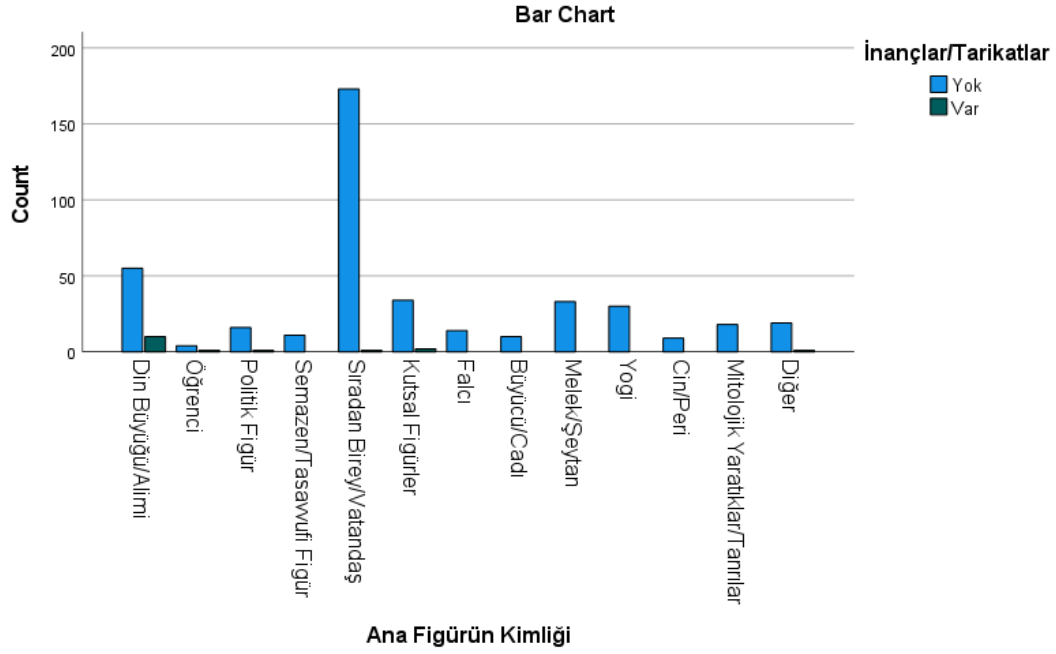
Chi-Square Tests			
	Value	df	Asymptotic Significance (2-sided)
Pearson Chi-Square	39,696 ^a	12	<,001
Likelihood Ratio	33,489	12	<,001
Linear-by-Linear Association	14,638	1	<,001
N of Valid Cases	442		

a. 13 cells (50,0%) have expected count less than 5. The minimum expected count is ,18.

Yukarıda Tablo 3.5.80’de gösterildiği gibi uygulanan ki-kare testi inançlar/tarikatlar ile ana figür kimliği arasında ilişki olduğu belirlenmiştir.

Şekil 3.5.78

Tarikatlar ve Ana Figür Kimlik Dağılımı

İnançlar kategorisinde alt kategori olarak ortaya konulmuş olan tarikatlar ise 16 defa resmedilmektedir. Bu 16 adet karikatürün %62,5’unda din büyüğü ve din alimleri ana figür olarak resmedilmektedirken, kutsal figürler, öğrenci ve sıradan bireyler de ana figür olarak tarikat inancı içerisinde resmedilmektedir.

Tablo 3.5.81

Tasavvufi İnançlar ve Ana Figür Kimlik İlişki

Chi-Square Tests

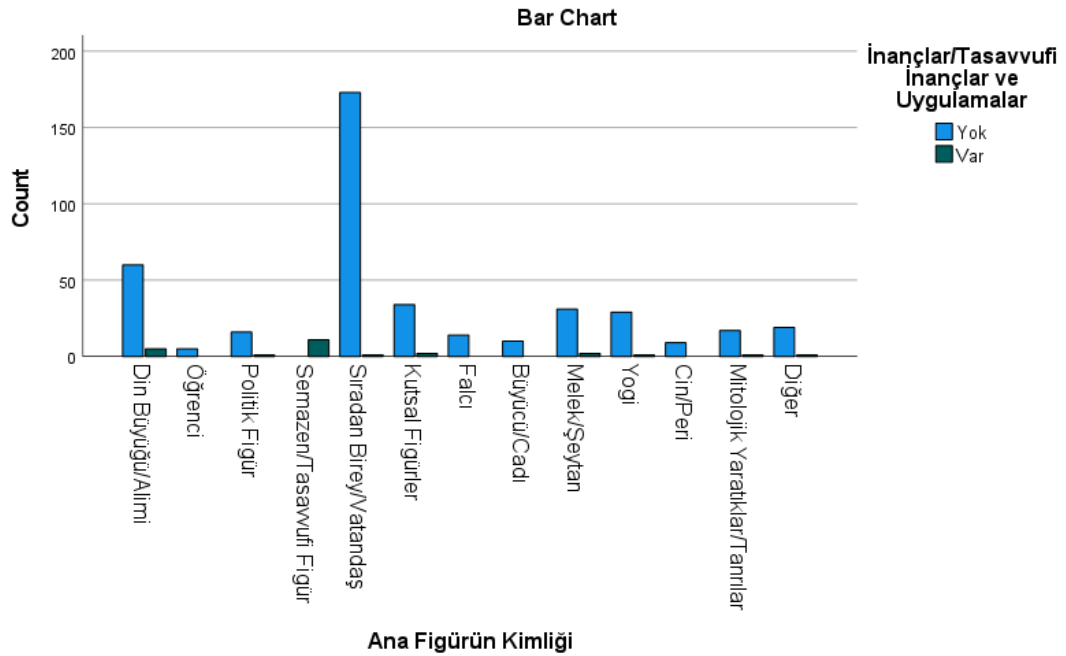
	Value	df	Asymptotic Significance (2-sided)
Pearson Chi-Square	195,015 ^a	12	<,001
Likelihood Ratio	82,035	12	<,001
Linear-by-Linear Association	2,536	1	,111
N of Valid Cases	442		

a. 13 cells (50,0%) have expected count less than 5. The minimum expected count is ,28.

Yukarıda Tablo 3.5.81’de verilmiş olan veriler ışığında uygulanan ki-kare testi sonucunda inançlar/tasavvufi inançlar ve uygulamalar ile ana figür kimliği arasında ilişki olduğu saptanmıştır.

Şekil 3.5.79

Tasavvufi İnançlar ve Ana Figür Kimlik Dağılım

Tasavvufi inançlar ve uygulamalar tüm örnekleme oluşturan karikatürler içerisinde çizirler tarafından sadece 25 defa resmedilmektedir. Bu 25 adet karikatürün %44’ü

semazen/tasavvufi figürlerin ana figür olarak resmedildiği karikatürler iken %20'si din büyüğü/alimlerinin ana figür olarak resmedildiği çizimler olarak gözlemlenmektedir. Bunların dışında melek/şeytan, kutsal figürler, sıradan birey ve yogiler de tasavvufi inanç ve uygulamaları resmeden karikatürler içerisinde imgenmektedir.

Tablo 3.5.82

Din-Bilimsellik Bağlantısı ve Teknolojik İlişkilendirme İlişki

Chi-Square Tests					
	Value	df	Asymptotic Significance (2-sided)	Exact Sig. (2-sided)	Exact Sig. (1-sided)
Pearson Chi-Square	8,910 ^a	1	,003		
Continuity Correction ^b	7,450	1	,006		
Likelihood Ratio	7,503	1	,006		
Fisher's Exact Test				,008	,005
Linear-by-Linear Association	8,890	1	,003		
N of Valid Cases	442				

a. 0 cells (.0%) have expected count less than 5. The minimum expected count is 5,16.

b. Computed only for a 2x2 table

Yukarıda Tablo 3.5.82’de verilmiş olan veriler ışığında uygulanan ki-kare testi sonucunda din ve bilimsellik bağlantısı ile teknolojik ilişkilendirme arasında ilişki olduğu belirlenmiştir.

Karikatürlerde teknolojik ilişkilendirmenin resmedildiği toplam 95 adet karikatür bulunmaktadır. Dini ritüellerin teknoloji ile ilişkilendirildiği bu 95 adet karikatür içerisinde %11,6’sının din ve bilimsellik bağlantısı da bulunmaktadır.

Tablo 3.5.83

Namaz ve Kutsalla Olan Bağ İlişki

Chi-Square Tests

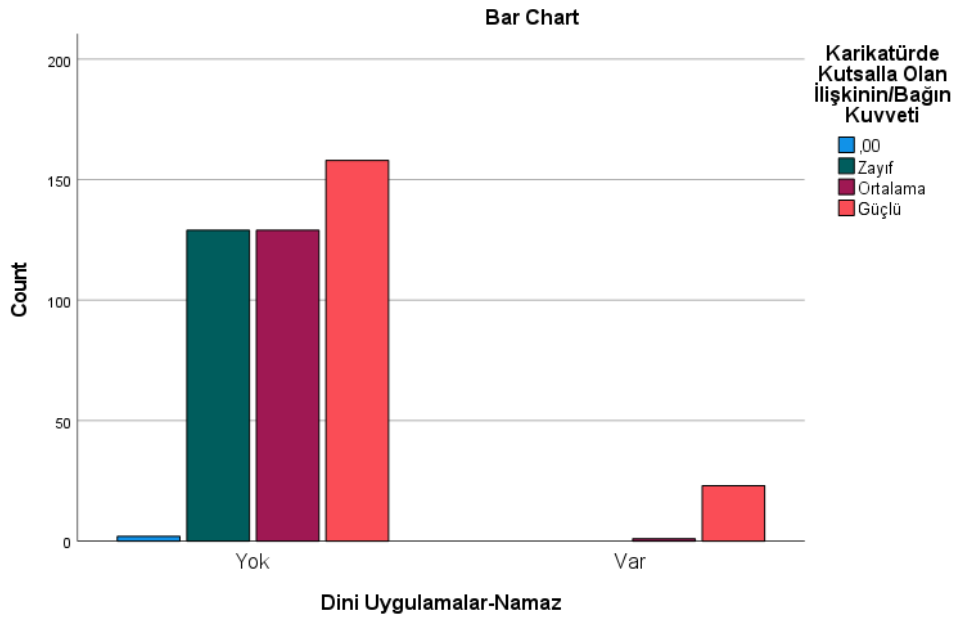
	Value	df	Asymptotic Significance (2-sided)
Pearson Chi-Square	31,688 ^a	3	<,001
Likelihood Ratio	36,938	3	<,001
Linear-by-Linear Association	25,835	1	<,001
N of Valid Cases	442		

a. 2 cells (25,0%) have expected count less than 5. The minimum expected count is ,11.

Yukarıda Tablo 3.5.83'te gösterildiği gibi uygulanan ki-kare testi sonucunda dini bir uygulama olarak namaz ile karikatürde kutsalla olan ilişkinin/bağın kuvveti arasında ilişki olduğu belirlenmiştir.

Şekil 3.5.80

Namaz ve Kutsalla Olan Bağ Dağılım

24 adet namazdan bahseden karikatür çiziminde kutsalla olan bağı güçlü olan karikatürlerin oranı %95,8'dir. Kutsalla olan bağının gücü ortalama resmedilen namaz karikatürü ise sadece 1 adet olarak ortaya çıkmaktadır.

Tablo 3.5.84

Dua ve Kutsalla Olan Bağ İlişki

Chi-Square Tests

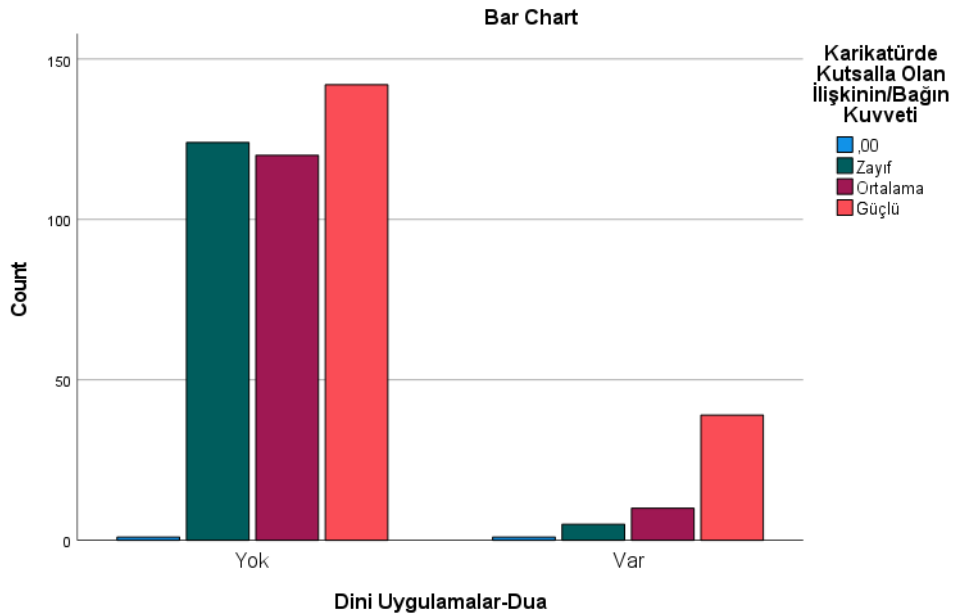
	Value	df	Asymptotic Significance (2-sided)
Pearson Chi-Square	27,742 ^a	3	<,001
Likelihood Ratio	27,858	3	<,001
Linear-by-Linear Association	19,833	1	<,001
N of Valid Cases	442		

a. 2 cells (25,0%) have expected count less than 5. The minimum expected count is ,25.

Yukarıda Tablo 3.5.84’te verilmiş olan veriler ışığında uygulanan ki-kare testi sonucunda dini bir uygulama olarak dua ile karikatürde kutsalla olan ilişkinin/bağın kuvveti arasında ilişki olduğu saptanmıştır.

Şekil 3.5.81

Dua ve Kutsalla Olan Bağ Dağılım

Yaratıcı ile bağlantı kurmanın bir yolu olarak duayı ele alan karikatürlerin sayısı 55 adettir. Bu 55 adet karikatür içerisinde kutsalla olan bağı güçlü olarak imgenenmiş karikatürün oranı %70,9 iken, kutsalla olan bağı ortalama olarak imgenenmiş

karikatürlerin oranı ise %18,2'dir. Duayı ele alan karikatürler içerisinde kutsalla olan bağı zayıf olan karikatürler de %9,1'lik orana karşılık gelmektedir.

Tablo 3.5.85

Meditasyon/Yoga ve Kutsalla Olan Bağ İlişki

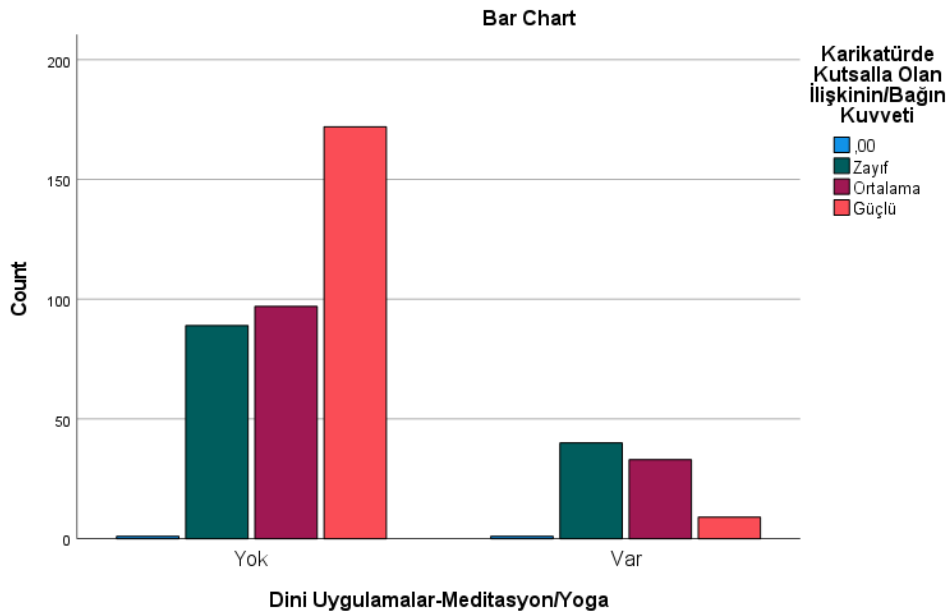
Chi-Square Tests			
	Value	df	Asymptotic Significance (2-sided)
Pearson Chi-Square	40,267 ^a	3	<,001
Likelihood Ratio	45,585	3	<,001
Linear-by-Linear Association	36,916	1	<,001
N of Valid Cases	442		

a. 2 cells (25,0%) have expected count less than 5. The minimum expected count is ,38.

Yukarıda Tablo 3.5.85'te gösterildiği gibi uygulanan ki-kare testi sonucunda dini bir uygulama olarak meditasyon/yoga ile karikatürde kutsalla olan ilişkinin/bağın kuvveti arasında ilişki olduğu belirlenmiştir.

Şekil 3.5.82

Meditasyon/Yoga ve Kutsalla Olan Bağ Dağılım

Yaratıcı ile bağlantı kurmayı sağlayan ritüellerden meditasyon/yoga 83 adet karikatür içerisinde imgelenmektedir. Bu meditasyon ve yoganın resmedildiği bu 83 adet karikatür içerisinde kutsalla bağı zayıf olan çizimlerin oranı %48,2 iken, kutsalla bağı güçlü imgelenmiş çizimlerin oranı %10,8'dir. Ortalama bir bağa sahip olarak imgelenmiş karikatürlerin karşılık geldiği yüzde ise 39,8'dir.

Tablo 3.5.86

Diğer Dini Uygulamalar ve Kutsalla Olan Bağ İlişki

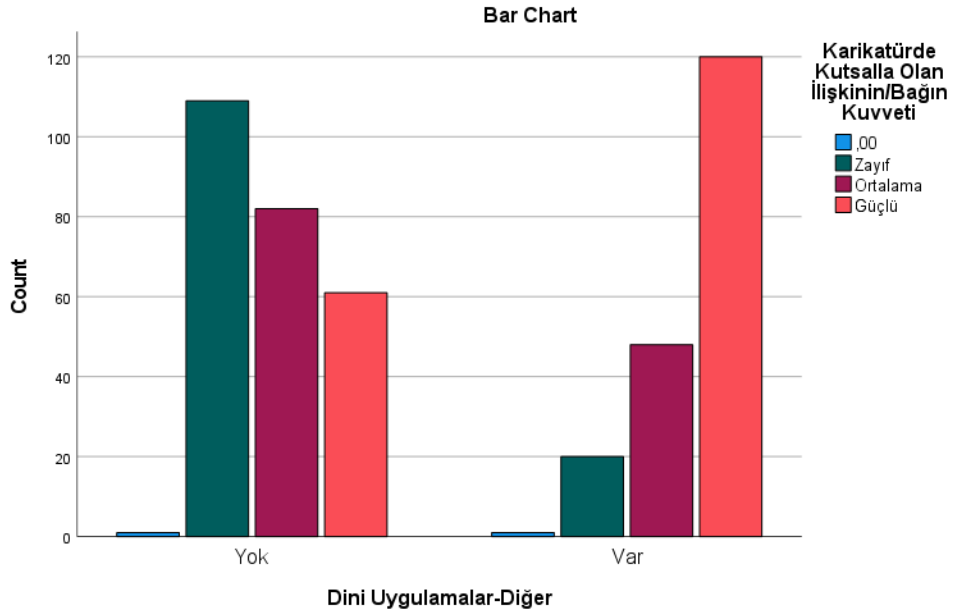
Chi-Square Tests			
	Value	df	Asymptotic Significance (2-sided)
Pearson Chi-Square	81,979 ^a	3	<,001
Likelihood Ratio	86,828	3	<,001
Linear-by-Linear Association	78,226	1	<,001
N of Valid Cases	442		

a. 2 cells (25,0%) have expected count less than 5. The minimum expected count is ,86.

Yukarıda Tablo 3.5.86'da verilmiş olan veriler ışığında uygulanan ki-kare testi sonucunda diğer olarak kategorilendirilmiş dini uygulamalar ile karikatürde kutsalla olan ilişkinin/bağın kuvveti arasında ilişki olduğu belirlenmiştir.

Şekil 3.5.83

Diğer Dini Uygulamalar ve Kutsalla Olan Bağ Dağılımı

Yaratıcı ile bağlantı kurmanın diğer yolları ise karikatürler içerisinde 189 defa imgenmiştir. Bu 189 adet karikatür içerisinde %63,5 kutsalla bağı güçlü olan, %25,4 kutsalla bağı ortalama olarak imgenmiş olan, %10,6 ise zayıf bir bağa sahip olarak resmedilmiş karikatürlere karşılık gelmektedir.

Tablo 3.5.87 Etkisiz Tanrı İnancı ve Budizm İlişki

Chi-Square Tests					
	Value	df	Asymptotic Significance (2-sided)	Exact Sig. (2- sided)	Exact Sig. (1- sided)
Pearson Chi-Square	82,054 ^a	1	<,001		
Continuity Correction ^b	79,473	1	<,001		
Likelihood Ratio	71,178	1	<,001		
Fisher's Exact Test				<,001	<,001
Linear-by-Linear Association	81,868	1	<,001		
N of Valid Cases	442				

a. 0 cells (0,0%) have expected count less than 5. The minimum expected count is 19,46.

b. Computed only for a 2x2 table

Yukarıda Tablo 3.5.87’de verilmiş olan veriler ışığında uygulanan ki-kare testi sonucunda pozitif/neredeyse etkisiz Tanrı inancı ile kurumsal dinler/Budizm arasında ilişki olduğu saptanmıştır.

Karikatürde uyumsuzluğu yaratan durumlardan biri olarak pozitif/neredeyse etkisiz Tanrı inancının resmedildiği 100 karikatürün %51’inde kurumsal bir din olarak Budizm’den de bahsedilmektedir.

Tablo 3.5.88***Etkisiz Tanrı İnancı ve İslam İlişki***

Chi-Square Tests					
	Value	df	Asymptotic Significance (2-sided)	Exact Sig. (2-sided)	Exact Sig. (1-sided)
Pearson Chi-Square	71,625 ^a	1	<,001		
Continuity Correction ^b	69,672	1	<,001		
Likelihood Ratio	71,687	1	<,001		
Fisher's Exact Test				<,001	<,001
Linear-by-Linear Association	71,463	1	<,001		
N of Valid Cases	442				

a. 0 cells (0,0%) have expected count less than 5. The minimum expected count is 39,59.

b. Computed only for a 2x2 table

Yukarıda Tablo 3.5.88’de gösterilen veriler ışığında uygulanan ki-kare testi sonucunda pozitif/neredeyse etkisiz Tanrı inancı ile kurumsal dinler/İslam arasında ilişki olduğu saptanmıştır.

Yine pozitif /neredeyse etkisiz Tanrı inancının bulunduğu 100 karikatürün %24’ünde de kurumsal bir din olarak İslam dininden de bahsedilmektedir.

Tablo 3.5.89***Dini Uygulamalar Kolaj ve Hristiyanlık İlişki***

Chi-Square Tests					
	Value	df	Asymptotic Significance (2-sided)	Exact Sig. (2-sided)	Exact Sig. (1-sided)
Pearson Chi-Square	10,283 ^a	1	,001		
Continuity Correction ^b	9,257	1	,002		
Likelihood Ratio	12,300	1	<,001		
Fisher's Exact Test				<,001	<,001
Linear-by-Linear Association	10,259	1	,001		
N of Valid Cases	442				

a. 0 cells (,0%) have expected count less than 5. The minimum expected count is 14,77.

b. Computed only for a 2x2 table

Yukarıda Tablo 3.5.89’da verilmiş olan veriler ışığında uygulanan ki-kare testi sonucunda geleneksel/modern, kurumsal/bireysel kolaj ile kurumsal dinler/Hristiyanlık arasında ilişki olduğu belirlenmiştir.

Karikatürlerde uyumsuzluğu yaratan bir diğer unsur olarak dini anlamda geleneksel/modern, kurumsal/bireysel kolajların bulunduğu 314 adet karikatürün %14,6'sında kurumsal bir din olarak Hristiyanlık da resmedilmektedir.

Tablo 3.5.90

Tanrının Onaylayıcı Varlığı ve Budizm İlişki

Chi-Square Tests					
	Value	df	Asymptotic Significance (2-sided)	Exact Sig. (2-sided)	Exact Sig. (1-sided)
Pearson Chi-Square	48,543 ^a	1	<,001		
Continuity Correction ^b	45,221	1	<,001		
Likelihood Ratio	36,794	1	<,001		
Fisher's Exact Test				<,001	<,001
Linear-by-Linear Association	48,433	1	<,001		
N of Valid Cases	442				

a. 0 cells (0,0%) have expected count less than 5. The minimum expected count is 5,64.

b. Computed only for a 2x2 table

Yukarıda Tablo 3.5.90'da gösterildiği gibi uygulanan ki-kare testi sonucunda Tanrının onaylayıcı varlığı ile kurumsal dinler/Budizm arasında ilişki olduğu saptanmıştır.

Uyumsuzluğu yaratan bir diğer durum olarak Tanrının onaylayıcı varlığının imgelendiği 29 adet karikatürün %69'unda kurumsal bir din olarak Budizm de resmedilmektedir.

Tablo 3.5.91***Tanrının Onaylayıcı Varlığı ve İslam İlişki***

Chi-Square Tests					
	Value	df	Asymptotic Significance (2-sided)	Exact Sig. (2-sided)	Exact Sig. (1-sided)
Pearson Chi-Square	11,196 ^a	1	<,001		
Continuity Correction ^b	9,920	1	,002		
Likelihood Ratio	10,949	1	<,001		
Fisher's Exact Test				,001	<,001
Linear-by-Linear Association	11,170	1	<,001		
N of Valid Cases	442				

a. 0 cells (0,0%) have expected count less than 5. The minimum expected count is 11,48.

b. Computed only for a 2x2 table

Yukarıda Tablo 3.5.91’de verilmiş olan veriler ışığında uygulanan ki-kare testi sonucunda Tanrının onaylayıcı varlığı ile kurumsal dinler/İslam arasında ilişki olduğu belirlenmiştir.

Yine Tanrının onaylayıcı varlığının resmedildiği 29 adet karikatürün %31,1’inde kurumsal bir din olarak İslam da imgelenmektedir.

Tablo 3.5.92***Dini Uygulamalar Kolaj ve Tasavvufi İnançlar İlişki***

Chi-Square Tests					
	Value	df	Asymptotic Significance (2-sided)	Exact Sig. (2-sided)	Exact Sig. (1-sided)
Pearson Chi-Square	8,024 ^a	1	,005		
Continuity Correction ^b	6,790	1	,009		
Likelihood Ratio	10,943	1	<,001		
Fisher's Exact Test				,003	,002
Linear-by-Linear Association	8,006	1	,005		
N of Valid Cases	442				

a. 0 cells (0%) have expected count less than 5. The minimum expected count is 7,24.

b. Computed only for a 2x2 table

Yukarıda Tablo 3.5.92’de gösterildiği gibi uygulanan ki-kare testi sonucunda dini uygulamaların geleneksel/modern, kurumsal/bireysel kolajları ile inançlar/tasavvufi inançlar ve uygulamalar arasında ilişki olduğu belirlenmiştir.

Uyumsuzluğu yaratan geleneksel/modern, kurumsal/bireysel kolajın resmedildiği 314 karikatürün %7,6'sında inançların alt kategorisi olan tasavvufi inançlar ve uygulamalar da imgelenmektedir.

Tablo 3.5.93

Dini Uygulamalar Kolaj ve Diğer İnançlar İlişki

Chi-Square Tests					
	Value	df	Asymptotic Significance (2-sided)	Exact Sig. (2-sided)	Exact Sig. (1-sided)
Pearson Chi-Square	4,455 ^a	1	,035		
Continuity Correction ^b	2,950	1	,086		
Likelihood Ratio	3,940	1	,047		
Fisher's Exact Test				,049	,049
Linear-by-Linear Association	4,445	1	,035		
N of Valid Cases	442				

a. 1 cells (25,0%) have expected count less than 5. The minimum expected count is 2,32.

b. Computed only for a 2x2 table

Yukarıda Tablo 3.5.93'te verilmiş olan veriler ışığında uygulanan ki-kare testi sonucunda dini uygulamaların geleneksel/modern, kurumsal/bireysel kolajları ile inançlar/diğer ve uygulamalar arasında ilişki olduğu saptanmıştır.

Geleneksel/modern, kurumsal/bireysel kolajları kullanan dini ritüellerin resmedildiği 314 karikatürün sadece %1'inde diğer inançlar resmedilmektedir. %99'luk kısmında bu inançlara rastlanmamaktadır.

Tablo 3.5.94

Folklorik Öğelerin Görünürlüğü ve Batıl İnançlar İlişki

Chi-Square Tests					
	Value	df	Asymptotic Significance (2-sided)	Exact Sig. (2- sided)	Exact Sig. (1- sided)
Pearson Chi-Square	35,415 ^a	1	<,001		
Continuity Correction ^b	33,777	1	<,001		
Likelihood Ratio	32,204	1	<,001		
Fisher's Exact Test				<,001	<,001
Linear-by-Linear Association	35,335	1	<,001		
N of Valid Cases	442				

a. 0 cells (,0%) have expected count less than 5. The minimum expected count is 21,63.

b. Computed only for a 2x2 table

Yukarıda Tablo 3.5.94’te verilmiş olan veriler ışığında uygulanan ki-kare testi sonucunda folklorik öğelerin ön plana çıkması ile inançlar/batıl inançlar arasında ilişki olduğu belirlenmiştir.

Karikatürlerde din konusunda folklorik öğelerin ön plana çıkması neticesinde uyumsuzluk yaratan durumların resmedildiği 79 adet karikatürün %54,4’ünde inançlar içerisinde kategorilendirilmiş olan batıl inançların da çizimine rastlanmaktadır.

Tablo 3.5.95***Folklorik Öğelerin Görünürlüğü ve Folklorik İnançlar İlişki***

Chi-Square Tests					
	Value	df	Asymptotic Significance (2-sided)	Exact Sig. (2-sided)	Exact Sig. (1-sided)
Pearson Chi-Square	120,148 ^a	1	<,001		
Continuity Correction ^b	117,193	1	<,001		
Likelihood Ratio	112,021	1	<,001		
Fisher's Exact Test				<,001	<,001
Linear-by-Linear Association	119,876	1	<,001		
N of Valid Cases	442				

a. 0 cells (,0%) have expected count less than 5. The minimum expected count is 23,59.

b. Computed only for a 2x2 table

Yukarıda Tablo 3.5.95'te gösterildiği gibi uygulanan ki-kare testi sonucunda folklorik öğelerin ön plana çıkması ile inançlar/folklorik arasında ilişki olduğu saptanmıştır.

Yine folklorik öğelerin dini uygulamalarda ön planda tutulduğu ve yansıtıldığı 79 adet karikatürün %81'inde de inançlar kategorisinde bulunan folklorik inançlara dair çizimler bulunmaktadır.

Tablo 3.5.96***Folklorik Öğelerin Görünürlüğü ve Şamanizm İlişki***

Chi-Square Tests					
	Value	df	Asymptotic Significance (2-sided)	Exact Sig. (2-sided)	Exact Sig. (1-sided)
Pearson Chi-Square	6,142 ^a	1	,013		
Continuity Correction ^b	4,781	1	,029		
Likelihood Ratio	5,055	1	,025		
Fisher's Exact Test				,035	,020
Linear-by-Linear Association	6,128	1	,013		
N of Valid Cases	442				

a. 1 cells (25,0%) have expected count less than 5. The minimum expected count is 3,75.

b. Computed only for a 2x2 table

Yukarıda Tablo 3.5.96'da verilmiş olan veriler ışığında uygulanan ki-kare testi sonucunda folklorik öğelerin ön plana çıkması ile inançlar/şamanik inançlar ve uygulamalar arasında ilişki olduğu saptanmıştır.

Folklorik öğelerin uyumsuzluğu yaratacak şekilde dini uygulamalarda ön planda tutularak resmedildiği 79 karikatürün %10,1'inde inanç kategorilerinden şamanik inançlara ve uygulamalara rastlanmaktadır.

Tablo 3.5.97

Resmi Dini Uygulamaların Yorumları ve Budizm İlişki

Chi-Square Tests					
	Value	df	Asymptotic Significance (2-sided)	Exact Sig. (2-sided)	Exact Sig. (1-sided)
Pearson Chi-Square	10,297 ^a	1	,001		
Continuity Correction ^b	9,535	1	,002		
Likelihood Ratio	10,235	1	,001		
Fisher's Exact Test				,002	,001
Linear-by-Linear Association	10,274	1	,001		
N of Valid Cases	442				

a. 0 cells (0,0%) have expected count less than 5. The minimum expected count is 37,75.

b. Computed only for a 2x2 table

Yukarıda Tablo 3.5.97’de verilmiş olan veriler ışığında uygulanan ki-kare testi sonucunda kurumsal dini uygulamaların yorumlarının varlığı ile kurumsal dinler/Budizm arasında ilişki olduğu belirlenmiştir.

Uyumsuzluğu yarattığı düşünülen başka bir durum olarak kurumsal dini uygulamaların yorumlarının varlığının imgelendiği 194 adet karikatürün %26,3’ü aynı zamanda kurumsal dinlerden olan Budizm’den de bahsetmektedir.

Tablo 3.5.98**Resmi Dini Uygulamaların Yorumları ve İslam İlişki**

Chi-Square Tests					
	Value	df	Asymptotic Significance (2-sided)	Exact Sig. (2-sided)	Exact Sig. (1-sided)
Pearson Chi-Square	10,854 ^a	1	<,001		
Continuity Correction ^b	10,218	1	,001		
Likelihood Ratio	10,972	1	<,001		
Fisher's Exact Test				,001	<,001
Linear-by-Linear Association	10,830	1	<,001		
N of Valid Cases	442				

a. 0 cells (0,0%) have expected count less than 5. The minimum expected count is 76,81.

b. Computed only for a 2x2 table

Yukarıda Tablo 3.5.98’de gösterildiği gibi uygulanan ki-kare testi sonucunda kurumsal dini uygulamaların yorumlarının varlığı ile kurumsal dinler/İslam arasında ilişki olduğu saptanmıştır.

Kurumsal dini uygulamaların yorumlarının varlığının saptandığı 194 adet karikatürün %69,1’inde kurumsal dinlerden İslam’a dair imgelerle karşılaşılmaktadır.

Tablo 3.5.99**Resmi Dini Uygulamaların Yorumları ve Hristiyanlık İlişki**

Chi-Square Tests					
	Value	df	Asymptotic Significance (2-sided)	Exact Sig. (2-sided)	Exact Sig. (1-sided)
Pearson Chi-Square	19,226 ^a	1	<,001		
Continuity Correction ^b	17,933	1	<,001		
Likelihood Ratio	19,406	1	<,001		
Fisher's Exact Test				<,001	<,001
Linear-by-Linear Association	19,182	1	<,001		
N of Valid Cases	442				

a. 0 cells (0,0%) have expected count less than 5. The minimum expected count is 22,38.

b. Computed only for a 2x2 table

Yukarıda Tablo 3.5.99’da verilmiş olan veriler ışığında uygulanan ki-kare testi sonucunda kurumsal dini uygulamaların yorumlarının varlığı ile kurumsal dinler/Hristiyanlık arasında ilişki olduğu tespit edilmiştir.

Kurumsal dini uygulamaların yorumlarının varlığı bulunan 194 adet karikatürün %19,1’inde kurumsal dinler içerisinde nitelenen Hristiyanlıktan da bahsedilmektedir.

Tablo 3.5.100

Resmi Dini Uygulamaların Yorumları ve Yahudilik İlişki

Chi-Square Tests					
	Value	df	Asymptotic Significance (2-sided)	Exact Sig. (2-sided)	Exact Sig. (1-sided)
Pearson Chi-Square	11,091 ^a	1	<,001		
Continuity Correction ^b	9,608	1	,002		
Likelihood Ratio	11,461	1	<,001		
Fisher's Exact Test				<,001	<,001
Linear-by-Linear Association	11,065	1	<,001		
N of Valid Cases	442				

a. 0 cells (0,0%) have expected count less than 5. The minimum expected count is 8,78.

b. Computed only for a 2x2 table

Yukarıda Tablo 3.5.100’de verilmiş olan veriler ışığında uygulanan ki-kare testi sonucunda kurumsal dini uygulamaların yorumlarının varlığı ile kurumsal dinler/Yahudilik arasında ilişki olduğu tespit edilmiştir.

Tüm örneklem içerisinde 194 adet kurumsal dini uygulamaların yorumlarının varlığını imgeleyen karikatürün %8,2’sinde kurumsal bir din kategorisi olan Yahudiliğe rastlanmaktadır.

Tablo 3.5.101***Etkisiz Tanrı İnancı ve Folklorik İnançlar İlişki*****Chi-Square Tests**

	Value	df	Asymptotic Significance (2-sided)	Exact Sig. (2- sided)	Exact Sig. (1- sided)
Pearson Chi-Square	10,211 ^a	1	,001		
Continuity Correction ^b	9,433	1	,002		
Likelihood Ratio	11,057	1	<,001		
Fisher's Exact Test				,001	<,001
Linear-by-Linear Association	10,188	1	,001		
N of Valid Cases	442				

a. 0 cells (0,0%) have expected count less than 5. The minimum expected count is 29,86.

b. Computed only for a 2x2 table

Yukarıda Tablo 3.5.101’de gösterildiği gibi uygulanan ki-kare testi sonucunda pozitif/neredeyse etkisiz Tanrı inancı ile inançlar/folklorik arasında ilişki olduğu saptanmıştır.

Daha önce de belirtildiği gibi uyumsuzluğu yaratan pozitif/neredeyse etkisiz tanrı inancının resmedildiği toplam karikatür sayısı 100 adet olarak saptanmıştır. Bu uyumsuzluğun resmedildiği karikatürün %17’sinde inançlar kategorisinden folklorik inançlara da rastlanmaktadır.

Tablo 3.5.102***Etkisiz Tanrı İnancı ve Kişisel Gelişim/Spiritüalizm İlişki*****Chi-Square Tests**

	Value	df	Asymptotic Significance (2-sided)	Exact Sig. (2-sided)	Exact Sig. (1-sided)
Pearson Chi-Square	121,793 ^a	1	<,001		
Continuity Correction ^b	119,023	1	<,001		
Likelihood Ratio	112,940	1	<,001		
Fisher's Exact Test				<,001	<,001
Linear-by-Linear Association	121,517	1	<,001		
N of Valid Cases	442				

a. 0 cells (0,0%) have expected count less than 5. The minimum expected count is 28,28.

b. Computed only for a 2x2 table

Yukarıda Tablo 3.5.102’de gösterildiği gibi uygulanan ki-kare testi sonucunda pozitif/neredeyse etkisiz Tanrı inancı ile inançlar/kişisel gelişim ve spiritüel yaklaşımlar arasında ilişki olduğu belirlenmiştir.

Pozitif/neredeyse etkisiz Tanrı inancının bulunduğu tüm karikatürlerin %72’sinde kişisel inanç kategorilerinden olan kişisel gelişim ve spiritüel yaklaşımlar da imgelenebilmektedir.

Tablo 3.5.103***Tanrının Onaylayıcı Varlığı ve Folklorik İnançlar İlişki*****Chi-Square Tests**

	Value	df	Asymptotic Significance (2-sided)	Exact Sig. (2-sided)	Exact Sig. (1-sided)
Pearson Chi-Square	13,215 ^a	1	<,001		
Continuity Correction ^b	11,734	1	<,001		
Likelihood Ratio	21,431	1	<,001		
Fisher's Exact Test				<,001	<,001
Linear-by-Linear Association	13,186	1	<,001		
N of Valid Cases	442				

a. 0 cells (0,0%) have expected count less than 5. The minimum expected count is 8,66.

b. Computed only for a 2x2 table

Yukarıda Tablo 3.5.103’te gösterildiği gibi uygulanan ki-kare testi sonucunda Tanrının onaylayıcı varlığı ile inançlar/folklorik arasında ilişki olduğu tespit edilmiştir.

Tanrının onaylayıcı varlığının uyumsuzluk yarattığı imgelenen toplam 29 karikatür içerisinde inançlardan folklorik inançlara hiç yer verilmemektedir.

Tablo 3.5.104

Tanrının Onaylayıcı Varlığı ve Kişisel Gelişim/Spiritüalizm İlişki

Chi-Square Tests					
	Value	df	Asymptotic Significance (2-sided)	Exact Sig. (2-sided)	Exact Sig. (1-sided)
Pearson Chi-Square	39,847 ^a	1	<,001		
Continuity Correction ^b	37,200	1	<,001		
Likelihood Ratio	35,204	1	<,001		
Fisher's Exact Test				<,001	<,001
Linear-by-Linear Association	39,757	1	<,001		
N of Valid Cases	442				

a. 0 cells (0,0%) have expected count less than 5. The minimum expected count is 8,20.

b. Computed only for a 2x2 table

Yukarıda Tablo 3.5.104'te verilmiş olan veriler ışığında uygulanan ki-kare testi sonucunda Tanrının onaylayıcı varlığı ile inançlar/kişisel gelişim ve spiritüel yaklaşımlar arasında ilişki olduğu saptanmıştır.

Daha önce de ifade edildiği gibi 29 adet karikatürde Tanrının onaylayıcı varlığı olarak belirtilen uyumsuzluk yaratan bir duruma işaret edilmektedir. Bu karikatürlerin %79,3'ünde inançlar kategorisinden kişisel gelişim ve spiritüel inançlar da resmedilmektedir.

Tablo 3.5.105***Resmi Dini Uygulamaların Yorumları ve Batıl İnançlar İlişki***

Chi-Square Tests					
	Value	df	Asymptotic Significance (2-sided)	Exact Sig. (2- sided)	Exact Sig. (1- sided)
Pearson Chi-Square	39,153 ^a	1	<,001		
Continuity Correction ^b	37,820	1	<,001		
Likelihood Ratio	41,712	1	<,001		
Fisher's Exact Test				<,001	<,001
Linear-by-Linear Association	39,064	1	<,001		
N of Valid Cases	442				

a. 0 cells (0,0%) have expected count less than 5. The minimum expected count is 53,11.

b. Computed only for a 2x2 table

Yukarıda Tablo 3.5.105'te gösterildiği gibi uygulanan ki-kare testi sonucunda kurumsal dini uygulamaların yorumlarının varlığı ile inançlar/batıl inançlar arasında ilişki olduğu belirlenmiştir.

Kurumsal dini uygulamaların yorumlarının varlığının incelendiği 194 adet çizimin %12,4'ünde inançlar başlığı altında oluşturulmuş kategorilerden batıl inançlar da resmedilmektedir.

Tablo 3.5.106***Ticari Çağrışım ve Batıl İnançlar İlişki*****Chi-Square Tests**

	Value	df	Asymptotic Significance (2-sided)	Exact Sig. (2- sided)	Exact Sig. (1- sided)
Pearson Chi-Square	7,164 ^a	1	,007		
Continuity Correction ^b	6,483	1	,011		
Likelihood Ratio	6,828	1	,009		
Fisher's Exact Test				,009	,006
Linear-by-Linear Association	7,148	1	,008		
N of Valid Cases	442				

a. 0 cells (.0%) have expected count less than 5. The minimum expected count is 25,73.

b. Computed only for a 2x2 table

Yukarıda Tablo 3.5.106’da verilmiş olan veriler ışığında uygulanan ki-kare testi sonucunda dinin ticari kullanımı ve tüketimi ile inançlar/batıl inançlar arasında ilişki olduğu saptanmıştır.

Uyumsuzluğu yaratan bir diğer durum olarak dinin/inancın ticari kullanımının görselleştirildiği 94 adet karikatür bulunmaktadır. Bu uyumsuzluğu yansıtan tüm bu karikatürlerin %38,3’ünde aynı zamanda batıl inançlardan da söz edilmektedir.

Tablo 3.5.107***Din-Bilimsellik Bağlantısı ve Pandemi Bağlantısı İlişki***

Chi-Square Tests					
	Value	df	Asymptotic Significance (2-sided)	Exact Sig. (2-sided)	Exact Sig. (1-sided)
Pearson Chi-Square	4,227 ^a	1	,040		
Continuity Correction ^b	2,664	1	,103		
Likelihood Ratio	3,116	1	,078		
Fisher's Exact Test				,063	,063
Linear-by-Linear Association	4,218	1	,040		
N of Valid Cases	442				

a. 1 cells (25,0%) have expected count less than 5. The minimum expected count is 1,57.

b. Computed only for a 2x2 table

Yukarıda Tablo 3.5.107’de gösterildiği gibi uygulanan ki-kare testi sonucunda din ve bilimsellik bağlantısı ile doğrudan gözlemlenen pandemi bağlantısı arasında ilişki olduğu tespit edilmiştir.

Doğrudan gözlemlenen pandemi bağlantısının bulunduğu 29 karikatürün %13,8’i din ve bilimsellik bağlantısı da taşımaktadır.

Tablo 3.5.108***Din-Bilimsellik Bağlantısı ve Kutsalla Olan Bağ İlişki***

Chi-Square Tests			
	Value	df	Asymptotic Significance (2-sided)
Pearson Chi-Square	8,520 ^a	3	,036
Likelihood Ratio	4,012	3	,260
Linear-by-Linear Association	,023	1	,880
N of Valid Cases	442		

a. 2 cells (25,0%) have expected count less than 5. The minimum expected count is ,11.

Yukarıda Tablo 3.5.108’de verilmiş olan veriler ışığında uygulanan ki-kare testi sonucunda din ve bilimsellik bağlantısı ile kutsalla olan ilişkinin/bağın kuvveti arasında ilişki olduğu belirlenmiştir.

Karikatürlerde kutsalla bağı güçlü olarak imgelenmiş olan 181 adet karikatürün %6,1’inde din ve bilimsellik bağlantısı da bulunmaktadır. 129 adet karikatür ise kutsalla bağı zayıf olarak resmedilmektedir ve bu karikatürlerin %5,4’ünde din ve bilimsellik bağlantısı gözlemlenmektedir. Kutsalla ortalama bir bağa sahip olarak imgelenen çizimler ise 130 adettir ve bunun %3,8’inde din ve bilimsellik bağlantısına rastlanmaktadır.

Tablo 3.5.109

Teknolojik İlişkilendirme ve Kutsalla Olan Bağ İlişki

Chi-Square Tests			
	Value	df	Asymptotic Significance (2-sided)
Pearson Chi-Square	9,867 ^a	3	,020
Likelihood Ratio	10,139	3	,017
Linear-by-Linear Association	7,324	1	,007
N of Valid Cases	442		

a. 2 cells (25,0%) have expected count less than 5. The minimum expected count is ,43.

Yukarıda Tablo 3.5.109’da gösterildiği gibi uygulanan ki-kare testi sonucunda teknolojik ilişkilendirme ile kutsalla olan ilişkinin/bağın kuvveti arasında ilişki olduğu saptanmıştır.

Kutsalla bağı güçlü olan 181 adet çizimin %28,7’sinde teknolojik ilişkilendirmeye rastlanmıştır. Ortalama bir bağa sahip olan 130 çizimin %16,2’sinde ve kutsalla bağı zayıf olarak imgelenmiş 129 karikatürün %17,1’inde teknolojik ilişkilendirmeye dair imgeler ortaya konmaktadır.

Tablo 3.5.110***Manevi İlişkilendirme ve Kutsalla Olan Bağ İlişki*****Chi-Square Tests**

	Value	df	Asymptotic Significance (2-sided)
Pearson Chi-Square	14,974 ^a	3	,002
Likelihood Ratio	13,725	3	,003
Linear-by-Linear Association	12,104	1	<,001
N of Valid Cases	442		

a. 3 cells (37,5%) have expected count less than 5. The minimum expected count is ,08.

Yukarıda Tablo 3.5.110’da verilmiş olan veriler ışığında uygulanan ki-kare testi sonucunda manevi ilişkilendirme ile kutsalla olan ilişkinin/bağın kuvveti arasında ilişki olduğu tespit edilmiştir.

Kutsalla bağı güçlü olarak resmedilen karikatürlerin %98,9’unda manevi ilişkilendirmeye rastlanmaktadır. Kutsalla ortalama bir bağ ortaya koyan karikatürlerin %97,7’sinde ve zayıf bir bağ imgeleyen karikatürlerin %90,7’sinde manevi ilişkilendirme bulunmaktadır.

Tablo 3.5.111***Meditasyon/Yoga ve Pandemi Bağlantısı İlişki*****Chi-Square Tests**

	Value	df	Asymptotic Significance (2-sided)	Exact Sig. (2-sided)	Exact Sig. (1-sided)
Pearson Chi-Square	5,019 ^a	1	,025		
Continuity Correction ^b	3,977	1	,046		
Likelihood Ratio	4,325	1	,038		
Fisher's Exact Test				,045	,029
Linear-by-Linear Association	5,007	1	,025		
N of Valid Cases	442				

a. 0 cells (,0%) have expected count less than 5. The minimum expected count is 5,45.

b. Computed only for a 2x2 table

Yukarıda Tablo 3.5.111’de verilmiş olan veriler ışığında uygulanan ki-kare testi sonucunda yaratıcı ile bağlantı kurmanın modern/geleneksel yollarından biri olan

meditasyon/yoga ile doğrudan gözlemlenen pandemi bağlantısı arasında ilişki olduğu belirlenmiştir.

Daha önce de bahsedildiği gibi 29 adet karikatür içerisinde doğrudan pandemi bağlantısı gözlemlenmektedir. Bu 29 adet karikatürün %34,5’inde ise yaratıcı ile bağlantı kurmanın modern/geleneksel yollarından biri olan meditasyon/yogaya rastlanmaktadır.

Tablo 3.5.112

Budizm ve Pandemi Bağlantısı İlişki

Chi-Square Tests					
	Value	df	Asymptotic Significance (2-sided)	Exact Sig. (2- sided)	Exact Sig. (1- sided)
Pearson Chi-Square	4,471 ^a	1	,034		
Continuity Correction ^b	3,504	1	,061		
Likelihood Ratio	3,896	1	,048		
Fisher's Exact Test				,049	,036
Linear-by-Linear Association	4,461	1	,035		
N of Valid Cases	442				

a. 0 cells (.0%) have expected count less than 5. The minimum expected count is 5,64.

b. Computed only for a 2x2 table

Yukarıda Tablo 3.5.112’de gösterildiği gibi uygulanan ki-kare testi sonucunda kurumsal dinler/Budizm ve doğrudan gözlemlenen pandemi bağlantısı arasında ilişki olduğu saptanmıştır.

Burada da tıpkı meditasyon ve yoga olduğu gibi 29 adet doğrudan pandemi bağlantısı gözlemlenen çizimin %34,5’inde kurumsal bir din olarak Budizm resmedilmektedir.

Tablo 3.5.113

Hristiyanlık ve Pandemi Bağlantısı İlişki

Chi-Square Tests					
	Value	df	Asymptotic Significance (2-sided)	Exact Sig. (2- sided)	Exact Sig. (1- sided)
Pearson Chi-Square	4,048 ^a	1	,044		
Continuity Correction ^b	2,929	1	,087		
Likelihood Ratio	7,371	1	,007		
Fisher's Exact Test				,037	,025
Linear-by-Linear Association	4,039	1	,044		
N of Valid Cases	442				

a. 1 cells (25,0%) have expected count less than 5. The minimum expected count is 3,35.

b. Computed only for a 2x2 table

Yukarıda Tablo 3.5.113'te gösterildiği gibi uygulanan ki-kare testi kurumsal dinler/Hristiyanlık ve doğrudan gözlemlenen pandemi bağlantısı arasında ilişki olduğu belirlenmiştir.

Doğrudan pandemi bağlantısı bulunan toplam karikatürlerin hiçbirinde kurumsal dinlerden Hristiyanlığa dair imgelere rastlanmamaktadır.

Tablo 3.5.154***Kişisel Gelişim/Spiritüalizm ve Pandemi Bağlantısı İlişki*****Chi-Square Tests**

	Value	df	Asymptotic Significance (2-sided)	Exact Sig. (2- sided)	Exact Sig. (1- sided)
Pearson Chi-Square	4,190 ^a	1	,041		
Continuity Correction ^b	3,362	1	,067		
Likelihood Ratio	3,861	1	,049		
Fisher's Exact Test				,054	,037
Linear-by-Linear Association	4,180	1	,041		
N of Valid Cases	442				

a. 0 cells (0%) have expected count less than 5. The minimum expected count is 8,20.

b. Computed only for a 2x2 table

Yukarıda Tablo 3.5.105'te verilmiş olan veriler ışığında uygulanan ki-kare testi sonucunda inançlar kategorisinde değerlendirilen kişisel gelişim ve spiritüel yaklaşımlar ile doğrudan gözlemlenen pandemi bağlantısı arasında ilişki olduğu tespit edilmiştir.

Daha önce de bahsedilmiş olan 29 adet pandemi bağlantısı doğrudan belirtilmiş olan çizimin %44,8'inde inanç kategorilerinden kişisel gelişim ve spiritüel yaklaşımlara dair imgeler tespit edilmektedir.

Tablo 3.5.115***Dergi Tarihi ve Pandemi Bağlantısı İlişki*****Chi-Square Tests**

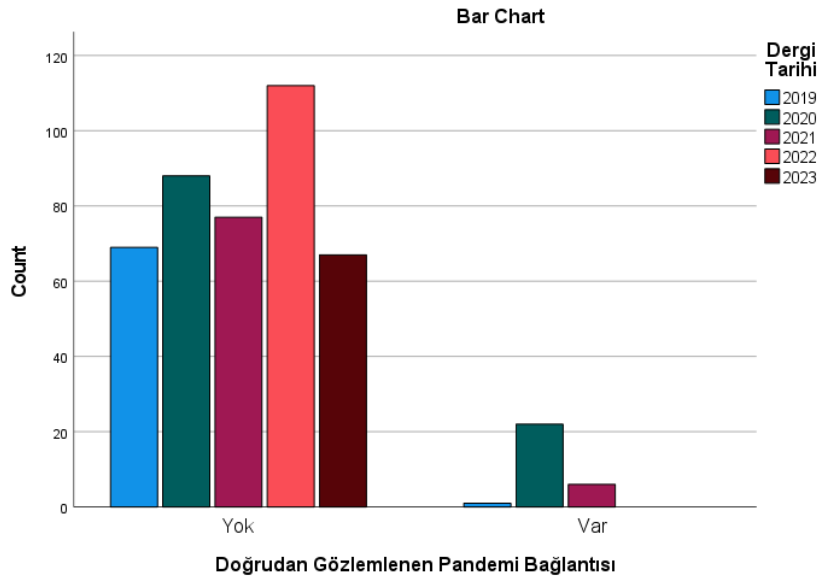
	Value	df	Asymptotic Significance (2-sided)
Pearson Chi-Square	48,043 ^a	4	<,001
Likelihood Ratio	50,396	4	<,001
Linear-by-Linear Association	11,910	1	<,001
N of Valid Cases	442		

a. 2 cells (20,0%) have expected count less than 5. The minimum expected count is 4,40.

Yukarıda Tablo 3.5.115'te verilmiş olan veriler ışığında uygulanan ki-kare testi sonucunda dergi tarihi ile doğrudan gözlemlenen pandemi bağlantısı arasında ilişki olduğu belirlenmiştir.

Şekil 3.5.84

Dergi Tarihi ve Pandemi Bağlantısı Dağılımı

Tüm örneklem içerisinde 29 adet pandemi bağlantısı söz konusu olan karikatürün %75,9'u 2020 yılında yayımlanmış olarak saptanmıştır. 2021 yılında bu toplam pandemi bağlantılı karikatür sayısının %20,7'sini görülmektedir. 2019'da ise sadece 1 adet doğrudan pandemi bağlantısının gözlemlenebildiği karikatür tespit edilmiştir.

3.6. Van Dijk'in Söylem Çözümlemesi

Araştırmanın yöntemi karma yöntem olarak belirlenmiştir. Araştırmanın nicel ayağını oluşturan içerik analizi yöntemini desteklemek ve araştırmanın derinliğini arttırmak için nitel bir söylem çözümlemesi olarak Van Dijk'in haber metinlerini yorumlamak üzere geliştirmiş olduğu ancak onun söylemine göre her alan için dönüştürülebilir, geliştirilebilir olan bu yöntem kullanılmaktadır. Bu yöntemin uygulanacağı örneklem, içerik analizi sonucunda elde edilen birtakım veriler ışığında sistematik bir örnekleme yoluyla seçilmiştir. Dolayısıyla, doğrudan gözlemlenen pandemi bağlantısının tespit edildiği 29 adet karikatürün içerisinde sözü geçen örnekleme yoluyla seçilmiş olan 14 adet karikatüre literatür taramasında ulaşılmış olan Sujatmiko (2020)'nin geliştirmiş olduğu tablonun bu araştırmaya uygun şekilde dönüştürüldüğü hali çerçevesinde söylem çözümlemesi uygulanmaktadır. 14 adet karikatür içermiş olduğu makro ve mikro yapılar doğrultusunda bir çözümlemeye tabi tutulmakta ve bu yolla derinlemesine incelenmeye çalışılmaktadır. Bu yöntem ile ortaya konulan veriler, içerik analizi sonucunda elde edilen

verilerle de beslenerek, her karikatür için bir yorumlama işlemi gerçekleştirilmektedir. Aynı zamanda bu yorumlarda karikatürlerin ortaya konulmuş olduğu bağlam da dikkate alınmaktadır. Söylem çözümlemesi, nitel bir araştırma yöntemi olduğu için yorumsamacı yaklaşım, yorumlar çerçevesi ile ön plana çıkarılmaktadır. Bu bölümün devamında bu 14 adet karikatürün derinlemesine incelemesi yer almaktadır.

Analizleri gerçekleştirilen dergileri belirli bir düzeyde tanıyor olmak yapılan analizlerde nasıl bir bakış açısına sahip olunması gerektiğini veya yapılan okumalarda ne gibi niteliklere referans verilmesi gerektiğini daha net bir şekilde göstermektedir. Bağlam açısından önem arz eden bu açıklamalar hem içerik analizi hem de söylem analizi için gereklidir. Bu bakış açısıyla analizlerden hemen önce dergilere kısaca değinilecek olursa, tezin örneklemini oluşturan dergilerden “Bayan Yanı” dergisinin diğer üç dergiden cinsiyet temelli yaklaşımıyla farklılaşan bir yapıya sahip olduğu söylenebilir. Kadınların ve kadınların sorunlarının kadın çizerler tarafından dile getirildiği bir mizah dergisi olarak Bayan Yanı 2011 yılında Dünya Kadınlar Günü için bir defalığına tasarlanmış bir dergi olarak yayımlanmıştır. Ancak daha sonra görmüş olduğu yüksek talep nedeniyle aylık olarak yayımlanmaya devam etmektedir. Kadrosunu oluşturan birçok çizer Lemana dergisinin ekibindendir, ancak başka kadın yazar ve çizerler de dergiye çizimleri ile katkı sağlamaktadır. Dergiye katkı sağlayanlar genellikle diğer Türk mizah dergilerinde de çizim yapan sanatçılardan oluşmaktadır. Yeri geldiğinde kadınların gündelik sorunlarını mizahi bir şekilde dile getiren dergi, kadınlara dair siyasi gündemleri de mizahi temelde muhalif ve eleştirel bir tavırla ortaya koymaktadır. Dergi, Dünya’dan ve Türkiye’den, aralarında yazarların, sanatçıların, gazetecilerin, milletvekillerinin, tiyatrocuların ve öğretim üyelerinin de bulunduğu çeşitli çevrelerden birçok sürpriz kadın yazar ve çizeri bir araya getirmektedir. Gezi annelerini, aktivist ve edebiyatçı kadınları, kadın cinayetlerini de gündemine alan dergi halen yayın yaşamını sürdürmektedir. Dergiye katkı sağlayan çizerler ise Ramize Erer, Feyhan Güver, Betül Yılmaz, İpek Özsüslü, Elif Nurşad, Meral Onat, Berna Yangın, Nilgün Oya Özsüslü, Gülay Batur, Sibel Bozkurt, Büşra Üzgün ve Zehra Ömeroğlu’ndan oluşmaktadır.⁶⁶

---

⁶⁶ ““Bayan Yanı” 1 yaşında!”, Yeni Şafak, 8 Mart 2012, <https://www.yenisafak.com/hayat/bayan-yanı-1-yasinda-371558>

“Bayan Yanı”ndan Özel Sayı: “Kadınlar Mizah da Yapar Beyler!”, CNNTÜRK.com, 7 Mart 2015, <https://www.cnnturk.com/turkiye/bayan-yanindan-ozel-sayi-kadinlar-mizah-da-yapar-beyler-457603>

Ot dergisi de diğer dergilerden içeriği bakımından oldukça farklılaşmaktadır. “Popüler kültür dergiciliği” başlattığı düşünülen Ot, içerisinde mizahı da barındıran bir edebiyat dergisi imajı çizmektedir. Yayın hayatına Mart 2013’te başlayan ve aylık olarak yayımlanan derginin kurucusu ve yayıncısı Dünder Hizal’dır. Hizal bu “popüler kültür dergiciliği” bakış açısıyla yeni bir janrın kurucusu olduklarını, bunu yaparken de yenilikçi olmak ve risk almak zorunda olduklarını ifade ederek, dergiyi “çoğulcu, demokrat ve özgürlükçü” olarak tanımlamaktadır. Öküz ve Hayvan mizah dergilerinin devamı olarak ortaya çıkan dergide Metin Üstündağ da göze çarpan isimler arasında yer almaktadır. Dergi, “Maksat yeşillik olsun” sloganı ile yayın hayatına başlamıştır. Dergide genellikle gündelik yaşamın belirlediği çerçevede mizahi ve felsefi metinler yayımlanmaktadır. Hizal, kültür ve sanat içeriğine sahip olan dergilerinin genellikle kadın okurlar tarafından takip edildiğini belirtmektedir. İçerisinde birçok önemli yazarın isimleri bulunmaktadır;

.

Burak Aksak, Kaan Boşnak, Ali Lidar, Başak Buğday, Birol Tezcan, Cemil Cahit Yavuz ve Tuna Kiremitçi, Seray Şahiner gibi isimler bunların arasındadır.⁶⁸

Uykusuz dergisi ise 2007 yılında Penguen dergisinden ayrılmış olan Yiğit Özgür, Ersin Karabulut, Oky, Umut Sarıkaya, Uğur Görsoy ve Memo Tembelçizer tarafından kurulmuş olan haftalık olarak yayımlanmaktaydı. Kurucu ekibin penguenden ayrılmış olmasının nedeni aralarında politik olarak bir farklılaşma olması değil, sadece yeni bir dergi çıkarma amacıyla olmuştur. Ayrıca bahsi geçen bu altı kişilik ekibin, Gırgır-Limon-Leman dergilerinin silsilesine dahil olmuş olan çizerlerden oluşmadığı gözlemlenmektedir. Oky, Memo Tembelçizer ve Barış Uygur gibi bazı önemli sanatçıların Pişmiş Kelle ekolünden gelmiş olması, Uykusuz ile Penguen'in mizah tarzındaki farklılığın sebebi olarak göze çarpmaktadır. 25 Ocak 2023'te son sayısı yayımlanan dergi, maddi sorunlar sebebiyle yayın hayatına son vermiştir. Kapandıktan sonra bir süre mevsimsel olarak sayı çıkaran dergi, Eylül 2024'ten sonra her ay sayı çıkarmaya tekrar başlamıştır.⁶⁹

Dergilere dair bu bilgiler çerçevesinde karikatürlerin çizerlerinin bakış açılarını anlamak ve toplumsal birtakım olguları karikatürlerinde ne şekilde ve hangi düşünsel altyapıyla yansıtıyor olabilecekleri konusunda bir fikre sahip olmak karikatürlerin bağlamını da doğru bir şekilde değerlendirmek açısından önemlidir. Dergilerin basın içerisindeki geçmişleri ve oluşum süreçleri bize çizerlerin ideolojik açıdan durduğu yeri net bir şekilde yansıtacağı için yapılacak olan analizlerde, özellikle toplum içerisindeki ideolojileri ve bağlamı değerlendirmelerinde ön plana çıkaran Van Dijk'ın eleştirel söylem çözümlemesinin uygulandığı karikatürleri anlamak açısından gereklilik arz etmektedir. Bu nedenle bundan sonra yapılmakta olan değerlendirmeleri bu bilgiler ışığında anlamlandırmak analiz sürecindeki birtakım değerlendirmeleri anlaşılır kılmaktadır.

---

⁶⁸ Soner Sert, "OT Dergi kurucusu Dündar Hızal: Çoğulcu, demokrat ve özgürlükçüyüz", Duvar, 16 Mayıs 2020.

⁶⁹ Bülent Tellan, "Uykusuz Habercilik: Alternatif medya olarak mizah dergileri", Direniş Çağında Türkiye'de Alternatif Medya, derleyen: Barış Çoban, Bora Ataman, Kafka Yayınları, 2015.

Karikatür 1

Makro Yapı

Tematik Yapı

Görsel 3.6.1

İ. Özsüslü, 2020, (Bayan Yanı, 2020, 101(3))

Kaynak: Özsüslü,2020

Karikatürün Başlığı: Bayan Yanı Aktüel

Açıklayıcı Yazı: Diyanet de Bilim Kurulu'na alınsın talebi

Sıradan birey: Niyet ettim niyat eyledim virüsleri öldürmeye!..

Şematik yapı

Cinsiyeti belirtilmemiş bir kişinin sadece ellerinin çizimi.

Ellerini köpürterek, parmak aralarına kadar yıkayan bir kişi.

Dua ederek, dilek de bulunarak ellerini yıkıyor.

Yıl: 2020

Covid-19 pandemisi sürecinde bulaşı durumunu en aza indirmek adına hijyen ile ilgili alınan önlemler.

Mikro yapı

Ana figür: Aktif cümle yapısı, geçmiş zaman haber bildirme kipi kullanılmış (Demir, 2013, s. 264-271).

«(Ben)- Niyet ettim niyat eyledim- virüsleri öldürmeye!..»

Gizli özne (kişi zamiri)-yüklem (kalıp olarak kullanılmış)-dolaylı tümleş (Demir, 2013, s. 264-271).

«-tim, -dim» şeklinde birinci tekil şahıs eki ve olumlu bir fiil çekimi kullanılmış.

Devrik bir cümle yapısı kullanılması da cümlenin «virüsleri öldürme» kısmına olan vurguyu arttırmıştır (Demir, 2013, s. 261-271).

Karikatürde geçen yukarıdaki cümlede ünlem işareti ve iki nokta kullanılmıştır.

Ünlem veya soru işareti sonrası iki noktanın kullanılması, anlatımı pekiştirmek içindir (TDK, 2019).

Yukarıdaki cümlede bir niyet söz konusudur ve anlatımı pekiştirmek amacıyla çizir tarafından kullanılan noktalama işareti de bu niyeti pekiştirmeyi ifade etmektedir. Israrcı bir yaklaşımın var olduğu ifade edilebilir.

Osmanlıca Türkçe sözlükte «niyat» kelimesinin karşılığı “Okunduğunda veya üzerinde taşındığında Allahü teâlânın muhâfazasına (korumasına) kavuşmaya vesîle (sebebe) olan âyet-i kerîmeler” olarak geçmektedir⁷⁰. Dolayısıyla bu karikatürde «niyet» yerine ikinci defasında «niyat» kelimesinin kullanılmasının tesadüf olmadığı görülebilmektedir.

«Diyanet- de- Bilim Kurulu’na- alınsın talebi» Pasif cümle yapısı, emir kipi kullanılmış (Demir, 2013, s. 264-279).

Nesne-bağlaç-dolaylı tümleş-fiilden türetilmiş isim (Demir, 2013, s. 264-279).

«O» alınsın, üçüncü tekil şahıs belirtilmiş (Demir, 2013, s. 264-279).

«-de» bağlacı, daha önce Bilim Kurulu’na alınanlar olduğunu ve Diyanet’in ilk alınacak kişi olmadığına vurgu yapmaktadır. Başlıkta sadece «Diyanet, Bilim Kurulu’na alınsın» denmemiştir. «-de» bağlacının anlamı güçlendirmesi ve «dahi/hatta» anlamı katması söz konusudur (Demir, 2013, s. 506-550).

---

⁷⁰ İnternette bulunan Osmanlıca-Türkçe bir sözlükten ulaşılmış bir bilgidir. Bu dijital sözlüğün web adresi: <http://www.osmanlica-turkce-sozluk.com/> ayat-i-hirz - Osmanlıca Türkçe Sözlük, lügât, لغت - Luggat

Yorum

1 numaralı karikatürde dini temalar ön plana çıkmaktadır. Hatta diyanet temasının işlenmesi ve buna ek olarak bilim kurulunun da aynı cümle içerisinde geçiyor olması, karikatürde uyumsuzluğu yaratan durumlardan “din ve bilimsellik bağlantısını” vermektedir. Diyanet, söylem içerisinde “o” olarak nitelenmektedir. Dolayısıyla çizir tarafından ötekileştirilmiş bir imge olarak görülebilir. Ayrıca karikatürde imgelenecek olan elini yıkayan kişinin, çizirin metin içerisinde kullanmış olduğu noktalama işaretlerinin karşılık geldiği ısrarcılık durumundan da anlaşılacağı gibi virüsü yok etmek için iman gücüne de sahip olması gerektiğini göstermekte olduğu ve kullandığı söylemin içerisinde de buna işaret ettiği düşünülebilir. Karikatürün açıklaması olan “diyanet de bilim kuruluna alınsın” söylemi, pandemi sürecinde karşılaşılan postmodern dini uygulamalara çarpıcı bir örnek teşkil etmektedir. Ortaya konulmuş olan görselin metninden alt anlam olarak, “virüsleri öldürmeye ısrarcı bir şekilde niyet etmek gerekmektedir, çünkü bilimsel yöntemler bunun için yeterli olmayabilir” anlamı çıkarılabilir. Pandeminin yaşandığı süreç boyunca abdest gibi dini uygulamaların da zaman zaman temelde ne kadar bilimsel, akılcı ve sağlıkla ilgili olduğuna dair vurgulara gündemde yer verilmiştir. Bu uygulamaların toplumsal sürecine ve gerekliliğine vurgu yapılmıştır. Çizerin burada hem diyanetin hem de kişilerin bu süreçteki “postmodern dini uygulamaları” çağrıştıran uygulamalarına ironik bir tavırla yaklaştığı gözlemlenebilmektedir. Ayrıca görselde ellerin yıkanma şekli abdest ile ilişkilendirilmiş olması ve söylemsel olarak da abdest uygulamasına yapılan bir göndermenin varlığı çerçevesinde çizirin, alt metin olarak koronaya yakalanmamak için gerekli olan şeylerden birinin dini anlamda temizlik olduğu imasını yarattığı düşünülebilir. “Temizlik imandandır” sözünün ölümcül bir pandemi durumunda yerine işaret ediyor olabilir. Bu çerçeveden, karikatürden de çok net bir şekilde anlaşılacağı gibi pandemi sürecinde salgının etkilerinden korunmak adına bilimsel yöntemlerin yanı sıra dini ve inançla bağlantılı yönelimlerin ve uygulamaların da oldukça ön plana çıkmış olduğu düşünülebilir.

Karikatür 2

Makro Yapı

Tematik Yapı

Görsel 3.6.2

B. Yılmaz, 2021, (Bayan Yanı, 2021, 109(12))

Kaynak: Yılmaz, 2021

Karikatürün Başlığı: Yetersiz Bakiye

Açıklayıcı Yazı: Öfke Kontrolü

“Yine kontrolden çıktım o kadar da yoga yapıyorum, işsizseniz, işsizsiniz demek ne zormuş, iptal iptal”

Sıradan birey: 128 milyar dolar nerde ha haaaa!

(Yataktan fırlar)

S. B.: Aah! Bu ne yaa! Bi gün de normal uyanayım!

(Yoga/meditasyon yapar şekilde)

S.B.: (...) İptal ediyorum kendime bakıyorum.

(Buzdolabına ümitsizce bakarken)

S.B.: evet, boşlukla yüz yüzeyiz yine!

(telefonla konuşmaya başlar)

S.B.: İyi annecim ben de bi markete gidiyorum. Hadi ya Corona mı olmuşlar, e olmamışlar mıydı? O ne anlamı var o zaman ne anlamı?

(markete çıktığında biriyle karşılaşır)

Arkadaş: Pardon, bakar mısın, beni neden blokladın telefonda sorabilir miyim?

(kadın oldukça sinirlenerek)

S.B.: Çünkü dedikodumu yapıp hiç işiniz olmayan konularda konuşuyorsunuz! Bi de utanmadan mesaj atıyorsunuz!

Arkadaş: ben bi şey demedim! Kim söyledi getir yüzleşelim!

S.B.: Oldu! Ona laf anlat buna laf anlat, boş beleş işler, işsizseniz işsizsiniz arkadaşım bi gidin yaa!!

Şematik yapı

Bir kadın rüya görerek uykusundan gergin bir şekilde uyanır.

Bir anda yataktan fırlayan kadın söylenmeye başlar.

Hemen ardından yoga yapmaya başlayan kadın bir yandan da olumlamalar kullanarak meditasyon yapar.

Yoga ve meditasyon yapmasına rağmen buzdolabına baktığında umutsuz bir duruşa sahiptir.

Hemen ardından annesiyle telefonda konuşurken hala umutsuz yüz ifadesi devam etmektedir.

Markete giderken biriyle karşılaşır.

Bu tanıdığı kişi ona hesap sormaya başlar.

Bu durum kadını sinirlendirir ve tepkisini ortaya koyar.

Adam hesap sorarak iletişim kurmaya devam eder.

Bu durum kadını çileden çıkarır.

İç ses devreye girerek yoga yapıyor olmasına rağmen öfke kontrolü sağlayamıyor olmasından şikâyet eder ve olumlama yaparak konuşmasını bitirir.

Yıl: 2021

Covid-19 pandemisi sürecinin uzaması nedeniyle evin içinde gerçekleşen rutinin dışavurumu

Mikro yapı

Ana figür: Aktif cümle yapısı, geçmiş zaman haber bildirme kipi kullanılmış.

«128 milyar dolar- nerde- ha haaaa!»

Belirtisiz nesne-soru zarfı-gülme ünlemi (Demir,2013,264-279).

«o nerede» şeklinde üçüncü tekil şahıs ve soru kipi kullanılmış (Demir,2013,264-279).

«ha haaaa!» şeklinde kullanılan kahkaha ünlemi bu cümlede gülme veya tatmin duygusunu yansıtmaktadır (Demir,2013,535-550).

Karikatürde geçen yukarıdaki cümlede ünlem işareti güçlü duyguları ve vurguyu belirtmek için kullanılmıştır (Demir,2013,652-675).

Ünlem işareti sevinç, kıvanç, acı, korku, şaşma gibi duyguları anlatan cümle veya ibarelerin sonuna konur (Demir, 2013,652-675;TDK, 2019).

Yukarıdaki cümlede çizir, soru sorarken ve kahkaha ünlemini de sonuna ilâştirirken ünlem işareti burada alay veya kinaye ifade ediyor tablosu da çizmektedir. Cümlenin bu yapısı sebebiyle hesap soruyor hissi de yaratılmak istenmiş gibi görünmektedir.

«Aah!- Bu -ne yaa!» Aktif cümle yapısı, geniş zaman istek kipi kullanılmıştır (Demir, 2013, s. 264-279).

Korku/Şikâyet ünlemi-işaret zamiri-soru zamiri (Demir, 2013, s. 264-279).

«ne» Soru kipi kullanılmış

«(Ben)- Bi gün- de- normal- uyanayım!»

Gizli özne- zarf tümleci-bağlaç- zarf tümleci- yüklem (Demir, 2013, s. 264-279).

«-ayım» uyanayım, birinci tekil şahıs belirtilmiş. Olumlu bir fiil çekimi söz konusu (Demir, 2013, s. 264-279).

«-de» bağlacı, bu durumun sadece bir gün yaşanmadığını her gün karşılaşılan bir durum olduğunu ifade etmektedir. Anlamı güçlendirmesi ve «dahi/hatta» anlamı katan «-de» bağlacının «gün» kelimesinden önce kullanılmış olması, bu kelimeye yapılan vurguyu göstermektedir. Dolayısıyla, bu bağlaç «Bari, hiç olmazsa, hiç değilse» bağlacına dönüşmüştür (Demir, 2013, s. 506-535).

«Aah» ünlemi, «ah» ünleminin aksine, daha yoğun ve vurgulu bir ifade tarzıdır. Bu nedenle, "ah" ünleminin ifade ettiği duygular (üzüntü, özlem, acı, pişmanlık vb.) yanında, şaşkınlık, korku, sevinç gibi duyguları da daha güçlü bir şekilde yansıtabilir (Demir, 2013, s. 535-550).

Yukarıda analize tabi tutulan cümlede kullanılan ünlem işareti korku, şaşma, bıkmış olma ve içinde bulunduğu durumdan şikâyet duygularının bir toplamını okuyucuya aktarmaktadır.

«(...) (Ben) -İptal ediyorum» Aktif cümle yapısı, geniş zaman kipi kullanılmıştır (Demir, 2013, s. 264-279).

Gizli Özne- yüklem (Demir, 2013, s. 264-279).

«-yorum» birinci tekil şahıs eki kullanılmış ve olumlu bir çekim bulunmaktadır (Demir, 2013, s. 264-279).

«(Ben)- kendime- bakıyorum.» Aktif cümle yapısı, geniş zaman kipi kullanılmıştır (Demir, 2013, s. 264-279).

Gizli özne-dolaylı tümleç-yüklem (Demir, 2013, s. 264-279).

«-yorum » birinci tekil şahıs eki kullanılmış ve olumlu bir çekim bulunmaktadır (Demir, 2013, s. 264-279).

Cümlelerin başında kullanılan 3 nokta, karikatürde ayrı bir topik içerisinde verilmiştir. 3 nokta ile başlayan cümlelerde ise düşüncenin veya konuşmanın bitmediğini ifade

etmektedir. Burada cümlenin başında verilmiş olması son söylemiş olduğu cümlelere gelene kadar birçok düşünceyi ifade ettiğini vurgulamaktadır. Çizer burada kişinin konuşmasını uzatmamak ve vurguyu gerekli noktaya yapmak için daha önceki söylenenleri üç nokta ile belirtmiştir (Demir, 2013, s. 652-675).

«evet,-(Biz)- boşlukla- yüz yüzeyiz- yine!» Aktif cümle yapısı, geniş zaman kipi kullanılmıştır (Demir, 2013, s. 264-279).

Yanıt belirteci-gizli özne- dolaylı tümleç- yüklem-zaman zarfı (Demir, 2013, s. 264-279).

Cümlede gizli özne olarak birinci çoğul şahıs kullanılmıştır ve cümlenin olumlu çekimi söz konusudur (Demir, 2013, s. 264-279).

«evet» kelimesi bir onay belirtirken, «yine» kelimesi de bir eylemin veya durumun tekrarlandığını ve hatta sürekliliğini belirtmektedir.

Cümlenin sonuna konulan ünlem ise buradaki umutsuzluk ve sıkılma duygularını vurgulayan, ona işaret eden bir yapıda kullanılmıştır (Demir, 2013, s. 535-550).

Ana Figür:

«İyi annecim ben de bi markete gidiyorum. Hadi ya Corona mı olmuşlar, e olmamışlar mıydı? O ne anlamı var o zaman ne anlamı?»

(«iyi» kelimesi, telefona cevap vermesi nedeniyle «iyiyim» olarak değerlendirilebilir.)

«(Ben)-iyiyim» Aktif cümle yapısı, geniş zaman kipi kullanılmıştır (Demir, 2013, s. 264-279).

Gizli özne- sıfat fiil (Demir, 2013, s. 264-279).

«ben» birinci tekil şahıs kullanılmıştır (Demir, 2013, s.264-279).

«ben -de- bi- markete- gidiyorum» Aktif cümle yapısı, şimdiki zaman kipi kullanılmıştır (Demir, 2013, s. 264-279).

Özne- bağlaç- zaman zarfı-dolaylı tümleç-yüklem (Demir, 2013, s. 264-279).

«ben» birinci tekil şahıs kullanılmıştır (Demir, 2013, s. 264-279).

«Hadi ya -Corona- mı -olmuşlar, e -olmamışlar mıydı?»

«Hadi ya» bir ünlem cümlesidir. «Hadi» kelimesi teşvik ve harekete geçirmek amacıyla kullanılmaktadır. Aynı zamanda olasılık ve pekiştirme için de kullanılmaktadır. «Ya»

ünleminin ise bir şaşkınlık ve inançsızlık ünlemi olarak kullanıldığı ifade edilebilir. Aynı zamanda bir onaylama duygusu da vermektedir. Dolayısıyla, çizer karakterin duyduğuna şaşırarak inanamıyor oluşuna işaret etmektedir (Demir, 2013, s. 535-550).

«(Onlar)-Corona mı- olmuşlar,» Aktif cümle yapısı, geçmiş zaman kipi kullanılmıştır (Demir, 2013, s. 264-279).

Gizli özne-belirtisiz nesne- soru eki- yüklem (Demir, 2013, s. 264-279).

«onlar» üçüncü çoğul şahıs kullanılmıştır (Demir, 2013, s. 264-279).

Cümlelerin sonundaki virgül, cümlelerin henüz bitmediğini ve devam ettiğini göstermektedir (Demir, 2013, s. 264-279).

«e (onlar) -olmamışlar- mıydı?» Aktif cümle yapısı, geçmiş zaman kipi kullanılmıştır (Demir, 2013, s. 264-279).

Gizli özne- yüklem- soru eki (Demir, 2013, s. 264-279).

«onlar» üçüncü çoğul şahıs kullanılmıştır. Cümlede olumsuz çekim bulunmaktadır (Demir, 2013, s. 264-279).

«e» ünlemi kullanılmış, bu ünlem cümle içerisinde hafif şaşkınlık ve merak ünlemi, belirteci olarak kullanılmaktadır (Demir, 2013, s. 535-550).

Diğer kişi: «Pardon, bakar mısın, beni neden blokladın telefonda sorabilir miyim?»

«Pardon» kelimesi burada bir seslenme ünlemi olarak kullanılmıştır (Demir, 2013, s. 535-550).

«(sen)- bakar- mısın» Aktif cümle yapısı, geniş zaman kipi kullanılmıştır (Demir, 2013, s. 264-279).

Gizli Özne- yüklem-soru eki (Demir, 2013, s. 264-279).

«Sen» ikinci tekil şahıs kullanılmıştır (Demir, 2013, s. 264-279).

«(sen)- beni- neden- blokladın- telefonda» Aktif cümle yapısı, geçmiş zaman kipi kullanılmıştır (Demir, 2013, s. 264-279).

Gizli özne-belirtili nesne-soru zarfı-yüklem- dolaylı tümleş (Demir, 2013, s. 264-279).

«Sen» ikinci tekil şahıs kullanılmıştır (Demir, 2013, s. 264-279).

«(ben)- sorabilir- miyim?»

Gizli özne- yüklem- soru eki (Demir, 2013, s. 264-279).

«ben» birinci tekil şahıs kullanılmıştır (Demir, 2013, s. 264-279).

Burada cümlenin sonundaki «sorabilir miyim?», cümlenin başında sorulmuş soruyu pekiştirmek ve hesap sorma duygusu yaratmak için cümleye eklenmiştir.

Ana figür: Aktif cümle yapısı, geniş zaman kipi kullanılmıştır (Demir, 2013, s. 264-279).

«Çünkü dedikodumu yapıp hiç işiniz olmayan konularda konuşuyorsunuz! Bi de utanmadan mesaj atıyorsunuz!»

«Çünkü -(siz)- dedikodumu -yapıp- hiç- işiniz olmayan konularda- konuşuyorsunuz!» Aktif cümle yapısı bulunmaktadır. Geniş zaman kipi kullanılmış (Demir, 2013, s. 264-279).

Bağlaç-gizli özne-belirtili nesne- fiilimsi- zarf tümleci-dolaylı tümleş-yüklem (Demir,2013, s. 264-279).

Ünlem işareti cümlenin tonunu belirten ve aynı zamanda öfke gibi duygulara da vurgu yaparak etkiyi arttıran bir işarettir. Yukarıdaki cümlenin sonunda kullanılan ünlem de bunu belirtmektedir (Demir, 2013, s. 535-550).

«Bi de -(siz)- utanmadan- mesaj atıyorsunuz!» Aktif cümle yapısı, geniş zaman kipi kullanılmıştır (Demir, 2013, s. 264-279).

Gizli özne- zarf tümleci-yüklem (Demir, 2013, s. 264-279).

«bi de» bağlaç olarak «yaptığınız yetmezmiş gibi» anlamında kullanılmış bir öbeğdir (Demir, 2013, s. 506-535).

Yukarıdaki cümlenin sonundaki ünlem de çizer tarafından hem öfkesine yaptığı vurguyu hem de yine şaşkınlığını ifade edebilmek için kullanılmıştır.

Diğer Kişi: Aktif cümle yapısı, geçmiş zaman kipi kullanılmıştır (Demir, 2013, s. 264-279).

«Ben -bi şey- demedim!»

Özne-belirtisiz nesne-yüklem (Demir, 2013, s. 264-279).

«Kim- söyledi- getir yüzleşelim!» Aktif cümle yapısı, geçmiş zaman kipi kullanılmıştır (Demir, 2013, s. 264-279).

Soru zamiri-yüklem (Demir, 2013, s. 264-279).

«(sen)-getir» Aktif cümle yapısı, emir kipi kullanılmıştır (Demir, 2013, s. 264-279).

Özne-yüklem (Demir, 2013, s. 264-279).

«(onunla)-yüzleşelim!» Aktif cümle yapısı, şimdiki zaman kipi kullanılmıştır (Demir, 2013, s. 264-279).

Dolaylı tümleş- yüklem (Demir, 2013, s. 264-279).

«Oldu!- Ona- laf -anlat- buna- laf- anlat, -boş beş işler,- (siz) -işsizseniz- (siz)- işsizsiniz -arkadaşım- bi -gidin -yaa!!»

Yüklem-Dolaylı tümleş-belirtisiz nesne-yüklem- dolaylı tümleş- belirtisiz nesne-yüklem-isim- gizli özne- yüklem- gizli özne- yüklem- seslenme ünlemi- zaman zarfı-yüklem-ünlem (Demir, 2013, s. 264-279).

Yorum

Karikatürde imgelenenlerde gözlemlendiği gibi pandemi sürecinde insanları eve hapseden ve çok gerekli olmadıkça insanların kamusal alana çıkmayı göze alamayacakları bir durum söz konusudur. 2. sırada değerlendirilen bu karikatüre göre bahsi geçen kapanma mevhumu ve pandeminin yarattığı kriz ile ortaya çıkmış olan toplumun içerisinde bulunduğu ekonomik şartlar, insanları uyuklarında dahi rahat bırakmayan bir sürece dönüşmüş olarak yorumlanabilir. Karikatürdeki topiklerden de anlaşılacağı gibi telefonda konuşulan konuların dahi sadece korona üzerine olduğu gözlemlenebilmektedir. Dolayısıyla, karikatürde yaratılmış olan gergin hava sebebiyle insanların pandemi sürecinde endişe ve korku içerisinde yaşadıkları düşünülebilir. İşte böylesi bir pandemi sürecinde kişinin gerginliğini de birtakım inanç ritüelleriyle aşmaya çalışmakta olduğu gözlemlenmektedir. Görsellerde gördüğü rüyanın etkisiyle söylediği sözlerin gerçekleşeceğini düşünen bu kişi, enerji çalışması yapmaktadır. Karikatürün alt metninde bu, pandemi sürecinde kişinin pozitif olumlamalar yapmasının onu başına gelebilecek kötü şeylerden koruyacağına inanmasıyla ilişkilendirilebilir. Bu kişi “korona olanlardan” bahsederken “onlar” diye belirtmektedir. Korona olan kişiler “onlar”dır, dolayısıyla öteki olanlar, koronaya yakalanmış olanlar olarak değerlendirilebilir. Bu açıklamaları temel alarak, ana figür olarak betimlenmiş kadının markete gitmeden önce her ne kadar yaptığı olumlamalara güveniyor olsa da gergin bir ruh haline sahip bir şekilde resmedildiğini çizimlerden ve imgelerden gözlemlemek olasıdır. Kadının kullandığı

maske imgesi ve markete çıkmadan önceki endişeli ve bezgin bakışları bu durumu destekleyen görseller olarak yorumlanabilir. Ayrıca aşının güvenilir olmadığını da telefon konuşmasında teyit eden kadın, yaptığı diyalog içerisinde bilime olan inancı sarsılarak yine bir “öteki” göndermesi yapmaktadır. Kadın ve ailesi telefon konuşmasının alt metninden anlaşıldığı kadarıyla korona olmamışlardır. Aşı olanlar diğer bir deyişle ötekiler koronaya yakalanmıştır ama kendisi korona olmamıştır. Alt metin olarak kadının korona olmamasını günlük rutinleriyle alakalı olmasına bağlıyor oluşu düşünülebilir. Günlük rutinlerinde ise karikatürde de imgelendiği şekilde yoga/meditasyon ve enerji çalışmaları bulunmaktadır. Ek olarak “hadi ya” gibi bir şaşkınlık ünlemini kullanan kadın, aşı vurulduğu halde korona olanlara şaşırmaktadır. Buna karşılık aşının ve aşı olmanın anlamını sorgulayan kadının, markete gittiğinde aşı kadar bilimsel bir korunma yöntemi olan maskeyi kullanır halde imgeleştirilmesi, çelişkili ve uyumsuz bir duruma işaret etmektedir. Buradan da anlaşılabileceği üzere karikatürün ilk bölümünde yapmış olduğu tüm olumlamaların onu koruyacağını düşünen kadının bilimsel yöntemlerin de koruyuculuğunu kısmen düşündüğüne dair bir yorumlama yapılabilir. Ek olarak, bilimsel yöntemlerin koruyuculuğunun kısmen olduğunu düşünüyor olmasına dair yorumlamanın sebebi ise bir önceki diyalogunda aşırı sorgulatacak bir haber almış olması ve sorgular bir tutum sergilemesidir. Karikatürün sonuna doğru markette bir arkadaşıyla karşılaşınca, ana figürün gerginlik yaşadığını görülmektedir. Çünkü söylemlerinden ve karikatürdeki imajından anlaşıldığı kadarıyla yaşadığı kaygının üzerine bir de yeterince önemli görmediği bir mevzuyu tartışmak zorunda kalınca öfke patlaması yaşaması kaçınılmaz olmuştur. Ancak meditasyon/yoga ve enerji çalışmaları ile uğraşan bir kişinin bu gerginliği yaşıyor olması da beklenenin dışında bir tablo yaratmaktadır. Ayrıca ana karakterin merkeze kendini aldığını, birinci tekil şahıs kullanılarak yazılmış olan metinlerden de anlaşılmaktadır. Pandemi süreci bağlamında toplumsal yapı içerisinde ben merkezci ve bireysel bir yaklaşımın yerleştiği de zaman zaman gözlemlenmiştir. Burada da benzer bir durum söz konusu, kapanma sürecinde ana karakterin kendisini çevresinden soyutlaması benmerkezci bir yaşam sürmesine sebep olmuş olabileceği ve karikatürün söyleminde kullanılan ünlemlerden de anlaşılabileceği gibi kaygı dolu bir yaşamın içinde bulunabileceği söylenebilir. “Yine kontrolden çıktım o kadar da yoga yapıyorum, işsizseniz, işsizsiniz demek ne zormuş, iptal iptal” bu söylemde de uyguladığı yogaya rağmen kontrolden çıkan bir ana figür söz konusudur. Dolayısıyla pandemi de bilimin de inancın da yeterince faydası yoktur gibi bir alt anlam çıkarılabilir. Bu durumda,

karikatürden postmodern dinin hem hayatın her yerine nüfuz eder halde bulunması hem de hayatın gerçeklerinden ve pratikte işe yararıktan çok uzak olmasına dair bir bakış açısı yakalanabilir. Ama bilimin de benzer bir tablo çizdiğini gözlemlenebilmektedir. Bu çerçeveden karikatürde aslında yalnızlaşmış bir bireyin yabancılaşma sürecinden uzak durabilmek için hem bilimin hem de dinin sınırlarını bulanıklaştıracak bir şekilde postmodern bir tavır sergilediği söylenebilir. Karikatürde de hem postmodern dini uygulamalara hem de bilimsel yaklaşımlara ironik bir bakış açısı söz konusudur.

Karikatür 3

Makro Yapı

Tematik yapı

Görsel 3.6 2

İ. Özşüslü, 2021, (Bayan Yanı, 2021, 115(7))

Kaynak: Özşüslü, 2021

Karikatürün Başlığı: Yogini İpek

Dış ses: Faturalar belimizi büktü artık yeter!

Yogi: Bilmez miyim aha böyle olduk..

(Bir yoga duruşu sergilemektedir.)

Dış ses: Çiftçiler perişan mahsul tarlada çürüdü!!

(Yine başka bir yoga duruşuna geçiş yapar.)

Yogi: Bu da mahsulü tarlada kalmış köylü oturuşu olsun..

Dış ses: Ben ekonomistim!!

(Başka bir yoga duruşu daha sergilerken, nefes pratiği yapar.)

Yogi: O da bir şey mi? Ben de aslanım!

(Meditasyona geçer)

Yogi: Dünden fakirim ama yarından zenginim.. Omhhh sıfıra sıfır elde var sıfır..

Şematik yapı

Kadın bir yogini asana hareketleri yapmaktadır.

Yogi asanaları pratik ederken dış ses gündemden haber vermektedir.

Yogi dış sesin söylediklerine göre yaptığı asanaları belirleyerek yoga yapmaya devam etmektedir.

Son olarak, meditasyona geçerek olumlamayla birlikte yogayı tamamlamaktadır.

Yıl: 2021

Covid-19 pandemisi sürecinin uzaması sonucunda toplumsal alanda ortaya çıkan krizlerin, pandemiyle yerleşmiş olan ev pratiklerinde dışavurumu.

Mikro yapı

Dış ses: Aktif cümle yapısı, ilk yüklemde geçmiş zaman kipi kullanılmış, ikinci yüklemde ise emir kipi kullanılmıştır (Demir, 2013, s. 264-279).

«Faturalar -belimizi- büktü -artık- yeter!»

Belirtisiz nesne-belirtili nesne-yüklem-zaman zarfı-yüklem (Demir, 2013, s. 264-279).

«-tü» şeklinde üçüncü tekil şahıs eki ve olumlu bir fiil çekimi kullanılmış (Demir, 2013, s. 264-279).

Karikatürde geçen yukarıdaki cümlede ünlem işareti kullanılmıştır. Çizer tarafından emir bildirecek şekilde emir kipi taşıyan yüklemden sonra kullanılan emir kipi, yüklemden önce kullanılmış olan zaman zarfı «artık» yüzünden benzer durumların sürekli yaşanıyor olmasının verdiği bir sıkıntıyla birlikte bıkkınlık hissi yaratacak şekilde kullanılmıştır (Demir, 2013, s. 552-675).

Ana figür: Aktif cümle yapısı, ilk yüklemde geniş zaman kipi kullanılırken ikinci yüklemde geçmiş zaman kipi kullanılmıştır (Demir, 2013, s. 264-279).

«Bilmez- miyim- aha- (biz)-böyle- olduk..»

fiil-soru eki-işaret ünlemi-gizli özne-durum zarfı-fiil (Demir, 2013, s. 264-279).

«(ben)- bilmez- miyim» birinci tekil şahıs belirtilmiş (Demir, 2013, s. 264-279).

«(biz)- böyle -olduk..» birinci çoğul şahıs belirtilmiş (Demir, 2013, s. 264-279).

«aha» ünlemi, toplum içerisinde kullanılan kabaca «işte» anlamını taşıyan bir duruma işaret eden bir ünlemdir (Demir, 2013, s. 535-550).

TDK'da doğru bir kullanım olmayan yan yana iki nokta işareti kullanılmış (Demir, 2013, s. 652-675).

Dış ses: Aktif cümle yapısı, geçmiş zaman kipi kullanılmıştır (Demir, 2013, s. 264-279).

«Çiftçiler -perişan- mahsul- tarlada- çürüdü!!»

Özne- isim fiil- belirtisiz nesne-dolaylı tümleç-yüklem (Demir, 2013, s. 264-279).

«O- tarlada- çürüdü» üçüncü tekil şahıs kullanılmıştır (Demir, 2013, s. 264-279).

«!!» çift ünlem şok durumunu veya sürpriz bir durumu ifade etmek için kullanılmaktadır. Dolayısıyla bu cümlelerin sonunda kullanılan iki adet ünlem işareti bahsi geçen durumun beklenmedik olmasına vurgu yapmaktadır (Demir, 2013, s. 535-550).

Ana figür: Aktif cümle yapısı, geniş zaman dilek(istek) kipi kullanılmıştır (Demir, 2013, s. 264-279).

«Bu- da- mahsulü tarlada kalmış- köylü oturuşu- olsun..»

İşaret zamiri-bağlaç-sıfat fiil-nesne-yüklem (Demir, 2013, s. 264-279).

«-da» bağlacı burada «ayrıca» diğer bir deyişle «ek olarak» anlamı taşımaktadır. Dolayısıyla, çizer bu bağlacı kullanırken daha önce de karakterin başka durumlara karşılık gelecek asanalar ürettiğine işaret etmektedir (Demir, 2013, s. 506-535).

Dış ses: Aktif cümle yapısı, geniş zaman kipi kullanılmıştır (Demir, 2013, s. 264-279).

«Ben -ekonomistim!!»

Özne-isim fiil (Demir, 2013, s. 264-279).

«Ben» birinci tekil şahıs kullanılmıştır (Demir, 2013, s. 264-279).

«!!» çift ünlem şok durumunu veya sürpriz bir durumu ifade etmek için kullanılmaktadır. Dolayısıyla bu cümlelerin sonunda kullanılan iki adet ünlem işareti bahsi geçen durumun beklenmedik olmasına vurgu yapmaktadır (Demir, 2013, s. 652-675).

Ana figür: Aktif cümle yapısı bulunmaktadır (Demir, 2013, s. 264-279).

«O -da- bir şey- mi?»

Özne-bağlaç-belirtisiz nesne-soru eki (Demir, 2013, s. 264-279).

Çizer tarafından «-da» bağlacı «dahi, bile» anlamına gelecek şekilde, cümlelerin anlam bütünlüğüne göre bu vurguyu yaratacak şekilde kullanılmıştır. Cümlelerin yapısı bir nevi hiciv ihtiva etmektedir (Demir, 2013, s. 506-535).

«Ben- de -aslanım!» Aktif cümle yapısı, geniş zaman kipi kullanılmıştır (Demir, 2013, s. 264-279).

Özne-bağlaç-isim fiil (Demir, 2013, s. 264-279).

«Ben» birinci tekil kişi kullanılmıştır (Demir, 2013, s. 264-279).

«-de» bağlacı, kendinden önce söylenmiş olan «O da bir şey mi?» söz öbeği sebebiyle bir abartma anlamı taşımaktadır. Sonuna konulmuş olan işareti de abartarak imlediği «aslan olma durumuna» alaycı bir şekilde vurgu yapmaktadır (Demir, 2013, s. 506-535).

Ana figür: Aktif cümle yapısı, şimdiki zaman kipi kullanılmıştır (Demir, 2013, s. 264-279).

«(Ben)- Dünden -fakirim -ama -yarından -zenginim...»

Gizli özne-zarf tümleci-isim fiil-bağlaç-zarf tümleci- isim fiil (Demir, 2013, s. 264-279).

«ben» birinci tekil kişi kullanılmıştır (Demir, 2013, s. 264-279).

«ama» bağlacı iki cümle arasında anlam inşa etmek amacıyla kullanılan ve iki cümlelerin karşıtlığını bildiren bir bağlaçtır. Yukarıdaki cümlede bu bağlaç dünden daha fakir olma durumuna karşıt bir durum olarak yarından zengin olma durumunu işaret etmiştir. Aslında karakter, bu açıklamaya göre bahsettiği hallerin her ikisi içerisinde de değildir. Ancak durumu, meseleye hangi açıdan baktığına göre değişir. «Ama» bağlacından öncesine bakarsa negatif, bağlacın sonrasına bakarsa pozitif bir hal içerisinde (Demir, 2013, s. 506-535).

«Omhhh- sıfıra sıfır elde var sıfır..» Aktif cümle yapısı, geniş zaman kipi kullanılmıştır (Demir, 2013, s. 264-279).

«Omhhh» sesi yogada ve meditasyon sırasında kullanılan bir odaklanma aracıdır. Yogiler bu ses aracılığıyla meditasyonu güçlendirirler⁷¹.

«sıfıra sıfır elde var sıfır..»

Bu cümlede matematikte kullanılan kalıp bir cümle olarak karşımıza çıkmaktadır. Sıfırla sıfırı topladığımızda veya birbirinden çıkarıldığında elimize tekrar sıfır kalacağını işaret eder. Kendinden önce gelen söz ile bu cümle, var olan bakış açısı ve sahip olunan şartlarla bir kazancın olmadığına işaret etmektedir.

Yorum

3. karikatürde yoga ile uğraşan bir kadın görülmektedir ve bu kadın muhtemelen evin içerisinde maruz kaldığı haberler eşliğinde yogasını yapmaya çalışmaktadır. Dış ses tüm toplumun içerisinde bulunduğu krizlerden bahsediyor olsa da yoga yapan ana karakter, “biz” zamirini kullanarak kendi çevresinde yaşananlara işaret edecek şekilde çeşitli söylemlerde bulunmaktadır. Karikatürdeki metnin yapısından çıkarılacağı gibi ötekiler diğer bir deyişle “onlar” çiftçiler ve mahsulleri olarak yorumlanabilir. Ama ana karakter, öteki olanlar için de yoga içerisinde özdeşlikler yaratmaktadır. Yani ötekileri dışsallaştırmak yerine onlarla özdeşlikler kurmaya çalışan bir ana karakter gözlemlenmektedir. Karikatürde imgelenmiş olan yoga ritüelinin sadece bir meditasyon ve sağlık kazanma şekli olmadığı, aynı zamanda bir felsefe olduğu için yaratılan özdeşliklerin erdemli olmayla ilişkisi olduğu düşünülebilir. İpek Özsüslü’nün karikatüründe diğer karikatürlerdeki öteki imajına yaklaşımdan çok daha farklı bir yaklaşım söz konusudur. Kişinin dış ses ile kurduğu diyaloglarda kullanılmış olan ünlem işaretleri de hem bıkkınlık hem de beklenmedik durumlarla karşılaşmaya işaret etmektedir. Ana karakter tarafından kullanılmış olan bazı söz öbekleri pandemi sürecinde toplumun haberler aracılığıyla karşılaştıkları olgulara alaycı yaklaşımlarına işaret eden şekilde kullanılmış olduğu düşünülebilir. Dolayısıyla, ana karakter yogi, pandemi sürecinde yaşanan akıl dışı durumları yoganın sakinleştirici doğasıyla ve alaycı bir şekilde karşılık verir halde resmedilmiştir. Postmodern dönemin krizlerinden hem akılcı

---

⁷¹ Bilginin alındığı web sitesi: The Meaning of Om: How to Use Om in Your Yoga Practice - 2025 - MasterClass

yöntemleri referans alarak hem de dini uygulamaları kullanarak uzaklaşmaya çalışan ana figür postmodern dinin tam da göbeğinde bulunmaktadır. Ancak karikatürün sonunda görülen o ki yoga yapıyor olmak da içerisinde bulunduğu gerçekliğin sonucunu değiştirmemektedir. O halde postmodern bir bakış açısıyla yoganın alanına aklı dahil eden Yogini yoga rutinin de pozitif olan imajı yaratmak yerine negatif gerçeklikle yüzleşmeyi tercih eden şekilde resmedilmiştir. Bu karikatürde düaliteler ve sınırlarının bulanıklaşması çok dâhiyane bir şekilde resmedilmiştir. Alt metinde verilen ise dönüp dolaşıp uyanacağın sistem tam da bu akıldışı koşulların yaşandığı yer olacaktır. Ayrıca bu çizimde kadın imajının toplum içerisinde öteki olana yaklaşımını da gösteren ve kadını ayrımcılıkların ve eşitsizliklerin karşısında imgeleyen bir tavrın söz konusu olduğu yönünde bir kanıya da varılabilir. Kadın bir çizerin postmodern din olgusu içerisinde kadın imajını resmettiği bu karikatürde ötekileştirmeden daha uzak ve eşitlikçi bir yaklaşım bulunduğuna işaret edilebilir.

Karikatür 4

Makro Yapı

Tematik Yapı

Görsel 3.6. 3

S. Selvi, 2020, *Leman* (2020,15(3))

Kaynak: Selvi, 2020

Karikatürün Başlığı: -

Açıklayıcı Yazı: Diyanet İşleri Başkanı: Korona'dan ölen şehit sayılır.

Din Alimi: Pandemi şehitleri tepesi boş!..

Şematik yapı

Diyanet işleri başkanı pandemi ve korona ile ilgili bir açıklama yapıyor.

Diyanet işleri başkanının suratındaki ifade çok huzurlu ve mutlu bir şekilde resmedilmiş.

Geleneksel kıyafetlerini giyinmiş

Yıl: 2020

Covid-19 pandemisi sürecinde Diyanet kurumunun da çeşitli açıklamaları ve aldığı görevlerle sürece dahil olması durumu

Mikro yapı

Ana figür: Aktif cümle yapısı, geniş zaman kipi kullanılmış (Demir, 2013, s. 264-279).

«Pandemi şehitleri tepesi -boş!..»

Nesne-isim fiil (Demir, 2013, s. 264-279).

Karikatürde geçen yukarıdaki cümlede ünlem işareti ve iki nokta kullanılmıştır (Demir, 2013, s. 652-675).

Ünlem veya soru işareti sonrası iki noktanın kullanılması, anlatımı pekiştirmek içindir (Demir, 2013, s. 652-675; TDK, 2019).

Yukarıdaki cümlede bir durumu açık bir şekilde belirtmek söz konusudur ve anlatımı pekiştirmek amacıyla çizer tarafından kullanılan noktalama işareti de bu durumu pekiştirmeyi ifade etmektedir. Dinleyenleri bu durumun gerçekliğine ikna etme çabası varmış gibi görünmektedir (Demir, 2013, s. 652-675).

Açıklama Cümlesi: Aktif cümle yapısı, geniş zaman haber kipi kullanılmış (Demir, 2013, s. 264-279).

«Diyanet İşler Başkanı: Korona'dan ölen- şehit- sayılır.»

«Korona'dan ölen- şehit- sayılır.»

Dolaylı tümleş-isim-nesne-yüklem (Demir, 2013, s. 264-279).

«O, koronadan ölen», üçüncü tekil şahıs belirtilmiş (Demir, 2013, s. 264-279).

«Diyanet İşler Başkanı» ismini kullanarak devamında iki nokta üst üste koyması bu kişinin yaptığı açıklamaya işaret etmektedir. Burada kullanılan «İşler» kelimesi bir yanlışlık sonucu yazılmamışsa şayet «işlemek, çalışmak» kelimelerinin geniş zaman kipiyle kullanılmış hali olarak anlamlandırılır. Bu da bir hiciv veya ima taşımaktadır. Diğer bir deyişle, diyanetin durmaksızın çalıştığına bir gönderme olarak yorumlanabilir.

Yorum

Karikatürdeki görselde diyanetin yaptığı açıklama da ölenler olarak ötekiler işaret edilmektedir. Dolayısıyla, karikatürdeki metinde kurulmuş olan cümle yapısı sebebiyle

koronadan ölenlerin karikatürün içerisinde ana figür olarak sembolize edilenler değil, diğer bir deyişle ötekiler olduğu düşünülebilir. Esasında, Diyanet kurumuyla koronadan ölmenin bir bağlantısı söz konusu değildir. Ancak işin içerisine “şehitlik” hususu girdiğinde konunun dinen değerlendirilebilen bir tarafının ortaya konulmuş olduğu düşünülebilir. Ancak karikatürde yine metnin yapısından anlaşılabileceği gibi ısrarcı bir yapıya vurgu yapan noktalama işaretleri ile desteklenerek belirtildiği şekilde pandemi şehitleri tepesi diyanet kurumuna göre boştur. Alt metin olarak “koronadan ölen bulunmamaktadır ya da “pandemi şehitleri” tepesini dolduracak kadar ölüm bulunmamaktadır” olarak değerlendirilebilir. Tüm Dünya genelinde pandemide gerçekleşen ölüm verilerine dair bilgiler tartışılırken, Türkiye’de de Covid-19 pandemisi sürecinde koronadan ölenlerin sayısına dair bir açıklamada bulunulmadığına dair basında çeşitli haberler yayımlanmıştır.⁷² Bu karikatürde de dini bir kurum olan Diyanetin bu konuyla ilgili bir açıklamasının resmedildiği görülmektedir ve dolayısıyla, diyanet kanalıyla bu duruma dair yapılan bir gönderme söz konusu olabilir. Karikatürde resmedilen bu durum da toplumsal alanda postmodern dini bazı uygulamaların gelişmesine olanak sağlayan kurumsal dini uygulamalardaki manevi bağlantının politik birtakım etkiler nedeniyle zayıflamasının bir yorumu olarak değerlendirilebilir. Korona gibi bir salgından hayatını kaybetme durumunu da şehitlik gibi dini bir mertebeye açıklamaya çalışmak, bilimsel açıklamalardan uzaklaşmak olarak değerlendirilebilir. Dolayısıyla, bu karikatür de bu duruma hiciv dolu bir şekilde değinmiştir. Hem alaycılık hem de eleştiri söz konusudur. Diyanet işleri değil “işler” kelimesinin kullanılması da diyanetin aslında işlediğine, işler halde bulunduğu işaret ediyor olarak ifade edilebilir.

---

⁷² “Sağlık Bakanı Fahrettin Koca’nın 29 Nisan günü yaptığı açıklamada, 7 bin 428 sağlık çalışanının enfekte olduğunu açıkladığını, ancak kaç sağlık çalışanının koronavirüs nedeniyle yaşamını yitirdiğine ilişkin bir bilgi vermediği kaydedildi.” (Covid-19 Salgını Sürecinde Yaşamını Yitiren Sağlık Çalışanları Görev Şehidi Sayılmalı, 2020).

E. Öç & M. Ersöz, “Koronavirüs bağlantılı ölüm verilerinin doğruluğu neden tartışılıyor?” BBC Türkçe, 23 Nisan 2020, <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-52404442>

“Türkiye’de Covid-19 ölümleri: TÜİK ve Sağlık Bakanlığı verileri çelişiyor”, Euronews, 24 Şubat 2023, <https://tr.euronews.com/2023/02/24/turkiyede-covid-19-olumleri-tuik-ve-saglik-bakanligi-verileri-celisiyor>

“WHO’dan Covid-19 ölümleri hesaplaması: Türkiye’de açıklananın 2,7 katı kişi hayatını kaybetti”, BBC News, 5 Mayıs 2022, <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-61333377>

“CHP’li DR. Adıgüzel’den İstatistiklerde Covid Ölümleri Gizlendi İddiası: “Hükümet 113-bin Ölümü Dolaşım Sistemi-Kalp Krizi, Solunum Sistemi-Zatürre Altına Saklamış”, AnkaHaber, 23 Şubat 2023, https://ankahaber.net/haber/detay/chpli_dr_adiguzelden_istatistiklerde_covid_olumleri_gizlendi_iddiasi_hukumet_113_bin_olumu_dolasim_sistemikalp_krizi_solunum_sistemizature_altina_saklamis_127559

Karikatürden de anlaşılacağı gibi “şehitlik” mertebesinde bahseden diyanet rasyonel düşüncenin dışında, dini olguları vurgular şekilde işlemektedir. Bu karikatürün alt metninden postmodern dine dair karikatürde uyumsuzluğu yaratacak durum olarak kurumsal dini uygulamaların yorumunun varlığından söz edilebilir. Üstelik de bu dini uygulamanın yorumunu ortaya koyan kurumun kendisi olarak değerlendirilebilir.

Karikatür 5

Makro Yapı

Tematik yapı

Görsel 3.6.4

B. Boysal, 2020, Leman (2020, 19(7))

Kaynak: Boysal, 2020

Karikatürün Başlığı: Bencil Boysal& Tümer’li, Yakup’lu, Vacip’li, Şahbaz’lı Geceler

Açıklayıcı Yazı: Yıl 2196

Sıradan birey: Bak İmlasu...Bunu 2020’deki salgında, dedemin dedesi yaptırmış.

Şematik yapı

Ebu Sıddık kolonya hayratı adına bir çeşmenin yanında bir erkek ve bir kadın bulunuyor.

Erkek ve kadın gelecekte gelmiş gibi modern bir giyim şekline sahipler.

Adam hayrat ile ilgili açıklama yapıyor.

Yıl: 2020

Covid-19 pandemisi sürecinde bulaşı durumunu en aza indirmek adına hijyen ile ilgili alınan önlemler

Mikro yapı

Ana figür: Aktif cümle yapısı, geçmiş zaman durum bildirme kipi kullanılmış (Demir, 2013, s. 264-279).

«Bak İmlasu...Bunu 2020'deki salgında, dedemin dedesi yaptırmış.»

«Bak- İmlasu...» Aktif cümle yapısı ve emir kipi kullanılmış (Demir, 2013, s. 264-279).

Yüklem-İsim (Seslenme/hitap ünlemi) (Demir, 2013, s. 264-279).

Emir kipi olan «Bak» kelimesi, ana figürün İmlasu'dan yapmasını istediği bir beklentiye işaret etmektedir. Bu cümlelerin sonunda kullanılan «...» üç nokta, söyleyeceklerinin bitmediği ve bir açıklama yapacağı anlamını taşımaktadır (Demir, 2013, s. 264-279).

«(sen)-Bak- İmlasu...» İkinci tekil şahıs kullanılmıştır (Demir, 2013, s. 264-279).

«Bunu- 2020'deki salgında,- dedemin dedesi- yaptırmış.» Aktif cümle yapısı, geçmiş zaman durum bildirme kipi kullanılmış (Demir, 2013, s. 264-279).

Belirtili nesne-zarf tümleci-dolaylı tümleç-özne-yüklem (Demir, 2013, s. 264-279).

«(O)- yaptırmış.» Üçüncü tekil şahıs kullanılmıştır (Demir, 2013, s. 264-279).

Konu geçmiş zamanda önemli tarihi bir olaydan bahsediliyor gibi anlatılmaktadır.

Açıklayıcı yazı: Yıl 2196

2020 yılından 176 yıl sonra yaşanan pandeminin nasıl görüleceğine dair bir bakış açısı barındırmaktadır.

Yorum

Karikatürün odak noktasını oluşturan, Arapça kökünden gelen bir kelime olarak “hayrat”ın anlamı hayır işleri ve iyiliklerdir. Hayırseverlik bakış açısından ortaya çıkmış olan toplumsal bir altyapıya sahip olan hayrat geleneğinin kökeninde sosyal sorumluluk

ve sosyal adalet yaklaşımları bulunmaktadır. Hayırseverlik ya da zenginin yoksula yardımı Osmanlı'da vakıflar aracılığıyla yapılmaktaydı. Bu yardımlaşmanın temelinde ise yaptıran kişinin ilk olarak kendi iktidarını ve meşruiyetini göstermek için güç simgesi olması ve ikinci olarak, dini kaygılar ve emirler doğrultusunda vicdan ile ilgili olması bulunmaktadır. Hayrat'ın bir güç, iktidar simgesi olarak zaman zaman itibarsızlaştığını gözlemleyen Birol Demircan'ın yaklaşımında, Türk kültüründeki hayrat geleneğinin asıl görevi olarak toplumsal iletişimi güçlendiren yapısını ele aldığını gözlemlenmektedir. Tüm bunlara ek olarak Anadolu'da su ile ilgili yapılara en çok önem veren medeniyetlerden biri olarak Osmanlı İmparatorluğu, birçok su kemeri, su terazileri, maksemeler, hamamlar, şadırvanlar, sebiller ve çeşmeler inşa etmiştir. Bu dönemde her eve ayrı ayrı su götürülemediği için en temiz şekilde suyu kullanıma sunan çeşmeler toplum yaşamında çok büyük önem taşımaktaydı. Osmanlı'da suya bu kadar önem verilmesinin altında yatan neden Kuran'ı Kerim'de "her şeyi sudan meydana getirdik" ibaresidir. Bu nedenle, en büyük hayır işleme şekli olarak su yapıları inşa ederek vakfetmek büyük önem taşımaktadır (Demircan, 2020, s. 123-128; Özkan, 2018, s. 345-347). Sadece Erzurum'da Osmanlı İmparatorluğu tarafından inşa edilmiş olan 10 çeşmenin kitabesinde "Sahibül hayrat vel hasenat" yazılı olduğu göze çarpan bir detay olarak karşımıza çıkmaktadır (Özkan, 2018, s. 369). Çeşmelerin dinen hayır temelinde yapılıyor olmasına dair bu bilgiler temel alınarak, karikatür içerisinde bir din ve inanç bağlantısına işaret edildiği gözlemlenebilmektedir. Dolayısıyla, karikatür içerisinde, bilim ve teknolojik ilerlemelerin gelişmiş olduğu bir gelecekte "o" yani öteki olarak nitelenen kişi korona pandemisinde kolonya hayratı yaptıran kişi olarak belirtilebilir. Akılcı yollarla ortadan kaldırılması veya önlemler alınması beklenen bir salgın için pandemi döneminde yapılmış dini altyapıya ve çağrışımlara sahip olan bir hayrat görselleştirilmiştir. Karikatürdeki imgelerin bir arada değerlendirilmesinde, gelecekte bu hayrata bakıldığında uygulamanın ilkelliğine dair yorumları çağrıştıracak bir yapıda olduğuyla ilgili çağrışımları yakalamak mümkün görünmektedir. Karikatür bu ilkellik duygusunu yansıtırken aynı zamanda tarihi ve dini bilgiler ışığında suya atfedilen bir önemin pandemiyle birlikte kolonyaya atfediliyor oluşunu da okuyucuya yansıtmaktadır. Dolayısıyla resmedilen olguda çizerin ilkel bir yaklaşıma küçümseyici tavrını yakalarken aynı zamanda pandeminin yarattığı koşullar sonucunda kolonyaya olan ihtiyaca alaycı bakış açısını da yakalayabilmek mümkündür. Ancak yine de karikatürde onca bilimsellik ve teknolojik ilerleme içerisinde ana figürün bu hayratı dedesi yaptırdığı için onurlu bir tablo çizdiği

gözlemlenmektedir. Çizer alt metinde din ve teknoloji bağlantısı ile din ve bilimsellik bağlantısı kurarak uyumsuzluğu yansıtmıştır. Dolayısıyla, karikatür postmodern dini uygulamalara dair bilimsel olarak alınmış önlemlerden biri olan kolonya kullanımı ile folklorik inançlara bağlı bir uygulama olan hayratı bir araya getirerek bir uyumsuzluk ortaya konmuştur. Ayrıca kolonyanın kullanımının dinen sakıncaları olduğunu düşünen din alimleri ve onların açıklamaları da söz konusudur. Birtakım uygulamalarda kolonyanın alkol içeriyor olması sebebiyle dini vecibeleri yerine getirmede sorun teşkil ettiği düşünülmektedir. Bu çerçeveden, dinin temelini dayandığı temizlik hususu ve suyun hayrat imgesi çerçevesinde pandemi nedeniyle kolonya ile ilişkilendirilmesi postmodern dini bir yaklaşımın göstergesi olarak yorumlanabilir.

Karikatür 6

Makro Yapı

Tematik Yapı

Görsel 3.6.5

Z. Ömeroğlu, 2020 (Leman,2020,23(5))

Kaynak: Ömeroğlu, 2020

Karikatürün Başlığı: İçimdeki Hayvan!

Açıklayıcı Yazı: Karantinadan sonra

Instagram canlı izlenme "0"

Yogi: Hani herkes bayılıyordu Yoga'ya?

Şematik yapı

Karantinadan sonra çevrimiçi yoga dersi veren bir yogi

Meditasyon yaparken tek gözü açık bir şekilde telefonuna bakıyor.

İzleyici sayısının 0 olduğunu gördüğü için çok da memnun görünmüyor.

Tek elinde tuttuğu telefon büyük bir adaptasyon gerektiren meditasyon sürecini çok da ciddiye almadığını gösteriyor.

Yıl: 2020

Covid-19 pandemisi sürecinde bulaşı durumunu en aza indirmek adına hijyen ile ilgili alınan önlemler ve bu yine bu süreçte insanların içerisinde oldukları uğraşlar, aktiviteler

Mikro yapı

Ana figür: Aktif cümle yapısı, geniş geçmiş zaman kipi kullanılmış (Demir, 2013, s. 264-279).

«Hani- herkes- bayılıyordu -Yoga’ya?»

Özne -yüklem- dolaylı tümleş (Demir, 2013, s. 264-279).

«Hani» kelimesi bir cümleye soru anlamı katmak için kullanılmaktadır. Cümlelerin sonunda kullanılan soru işareti de hani kelimesinin soru anlamı kattığını desteklemektedir. Ayrıca cümleye kattığı anlam da şaşkınlık ve meraktır (Demir, 2013, s. 535-550).

«-yordu» kipi, yüklemnin geçmişte belirli bir zamanda devam ettiğini veya alışkanlık haline gelmiş bir eylemi ifade etmektedir (Demir, 2013, s. 264-279).

Devrik bir cümle yapısı kullanılması da cümlelerin «Yoga’ya» kısmına olan vurguyu arttırmıştır (Demir, 2013, s. 264-279).

Yukarıdaki cümlede geçmişte sürekli tekrarlanan bir alışkanlıktan bahsediliyor olması durumu söz konusudur ve anlatımı pekiştirmek amacıyla çizer tarafından kullanılan hani kelimesi ve çekim kipi de bu durumu vurgulamaya çalışmaktadır.

Açıklama Yazısı: «Karantinadan sonra» Bir durumu ve zamanı işaret eden bir zarf tümlecidir.

Karantina diğer bir deyişle kapantı, bulaş riski bulunan bir hastalık riskinde insanların izole edilerek birbirinden uzak tutulduğu ve çeşitli bulaş önlemlerinin alındığı süreçtir. Sağlık yalıtımı olarak da adlandırılmaktadır. Korona için talep edilen karantina süresi yaklaşık 1 yılı bulmuştur. Dolayısıyla, karikatürde yaşanan durumdan neredeyse bir yıl sonrasına işaret edilmektedir.

«Instagram- canlı izlenme “0”»

Nesne- yüklem (Demir, 2013, s. 264-279).

Yorum

6 numaralı karikatürde de gözlemlendiği gibi pandemi sürecinde birçok kişinin uzak doğu kültüründe kurumsal dini bir uygulama olan yoganın çeşitli yorumlarını kullanarak içerisinde var oldukları kriz koşullarında kendilerini iyileştirmeye çalıştıkları gözlemlenmiştir. Bu noktada pandemiye bağlı kapanma sürecinde herkes teknolojik birtakım yöntemleri kullanarak bu ritüelin birçok farklı çeşidine erişim sağlayıp evlerinde uygulamaya çalışmıştır. Değerlendirmeye tabi tutulmuş olan dergilerdeki birçok karikatür çiziminde de pandemi dönemi referans alınarak resmedilmiş yogaya dair uygulamaları gözlemek mümkün olmuştur. Dolayısıyla, Covid-19 sürecinde yaşanan tüm olumsuzluklarla ve krizlerle bu tarz uygulamalarda gözlemlenen artışın ilişkili olabileceği düşünülebilir. Karikatürde de herkesin yogaya bayılıyor olmasına yapılan vurgu aslında tam da pandemi sürecinde gelişen bu şartlarla ilgili çizerin gözlemi ile ilgili olarak değerlendirilebilir. Ancak pandemi ve kapanma süreci sona erdiğinde artık bu yönelimlerin en azından teknolojik kanallar yoluyla uygulanmadığı da karikatürün hem çiziminden hem de metin yapısından anlaşılmaktadır. Alt metin olarak, karikatürde uyumsuzluğu yaratan durumun teknolojik ilişkilendirme ve kurumsal dini uygulamaların yorumlarının varlığı olduğu belirtilebilir. Ek olarak, görseldeki karakterin bu dini uygulamayı çevrimiçi bir iş olarak yapar şekilde resmedilmiş olduğuna işaret edilebilir. Karikatürdeki bu ana figürün meditasyon sırasında tek gözü açık şekilde ve teknolojik aygıta bakar durumda olması aslında yaptığı işin ardındaki maneviyatı da sorgulamaya itecek değerlendirmeler yapmaya itebilir. Dolayısıyla, alt metin olarak karikatürde postmodern dini uygulamalar bağlamında uyumsuzluğu yaratan bir durum olarak bir ticari ilişkilendirme de bulunabilir.

Karikatür 7

Makro Yapı

Tematik yapı

Görsel 3.6.6

Erceren, 2021 (Leman, 2021,(37)7)

Kaynak: Erceren, 2021

Falçı: Gelecekte Üniversiteye giriyorsunuz. Ama yurda giremiyorsunuz...

Müşteri: Bunu herkes bilir!..

Şematik Yapı

Falçıya gitmiş olan sıradan insanlar

Küresine büyük bir ciddiyetle odaklanmış bir falcı kadın

Üniversiteyi kazanmış fakat yurda yerleşemeyen öğrenciler

Yıl:2021

Covid-19 salgını sonrası okulların açılması süreci

Mikro Yapı

Ana figür: Aktif cümle yapısı, şimdiki zaman haber bildirme kipi kullanılmış (Demir, 2013, s. 264-279).

«(Siz) -Gelecekte- üniversiteye- giriyorsunuz.»

Gizli özne- zaman zarfı-dolaylı tümleş-yüklem (Demir, 2013, s. 264-279).

«sunuz» şeklinde ikinci çoğul kişi eki kullanılmış (Demir, 2013, s. 264-279).

Bir olumlu bir de olumsuz fiil çekimi kullanılmış (Demir, 2013, s. 264-279).

«Ama- (siz)- yurda giremiyorsunuz...»

Bağlaç, -gizli özne (kişi zamiri)- dolaylı tümleç-yüklem (Demir, 2013, s. 264-279).

“Ama” bağlacı, beklenen olumluluğu olumsuzlaştırma işlevi görmektedir (Demir, 2013, s. 506-535).

Yukarıda kullanılmış olan «...» noktalama işareti falcı ana figürün söyleyeceklerinin devam ettiğine işaret etmektedir (Demir, 2013, s. 652-675).

Cevap verenler: Geniş zaman haber bildirme kipi kullanılmış (Demir, 2013, s. 264-279).

Cümle sonunda ünlem işareti ve devamında iki nokta kullanılmış (Demir, 2013, s. 652-675).

Ünlem veya soru işareti sonrası iki nokta anlatımı pekiştirmek için kullanılmaktadır (TDK ,2019). Ayrıca konuşmada yaşanan duyguya vurgu yaparak, diyalogun devam edeceği duygusunu da yaratmaktadır (Demir, 2013, s. 652-675).

Kullanılan fiil çekimi olumludur (Demir, 2013, s. 264-279).

«Bunu -herkes- bilir!..»

İşaret zamiri- belgisiz zamir- yüklem (Demir, 2013, s. 264-279).

Aktif fakat devrik cümle yapısı, vurgu «bunu» kelimesindedir (Demir, 2013, s. 264-279).

«Bunu herkes bilir!..» (Bunun tahmin edilmesinin özel bir tarafı yok) (Küçümseme)

Bağlam açısından daha derin şekilde ele alacak olursak;

«Covid-19 gibi küresel bir salgından çıkmış Türkiye’de yolunda gitmeyen durumlarla karşılaşılacağı tahmin edilebilir bir durumdur» şeklinde daha kompleks bir anlam çıkarılabilir.

Karikatürdeki bu yaklaşıma göre bu durumun tahmin edilmesi eylemini ve bu işi yapanı nitelikli sayacak bir durum söz konusu değildir.

Yorum

7 numaralı karikatür bağlamla birlikte düşünüldüğünde, Covid-19 salgınının ardından kapanma sürecinin sona erdirilmesiyle birlikte okulların açılmasının da bir krize neden

olduğu gözlemlenmiştir. Üniversiteyi kazanan öğrencilerin sayısı ve ekonomik krizin de giderek artmasıyla öğrencilerin ev kirası ödemeyecek duruma gelmesi ve devlet yurtlarına talebin artması bir krizin ortaya çıkmasına neden olmuştur.⁷³ Dolayısıyla, karikatürde işlenen konu da bir taraftan bu krizi dile getirirken bir taraftan da bu durumu batıl bir inanç ile bağdaştırdığı bir anlatımı gözlemlemek mümkündür. Karikatürde Covid-19 pandemisi sırasında insanların işinin fallara ve inançlara kaldığını vurgulayan ama ironik bir şekilde falların da mucize yaratmadığına işaret eden bir alt metin söz konusudur. Falcıyı küçümseyen bakış açısı ile karikatür bu duruma neden olan sistemi de yermektedir. Alt metinde verilenler ise karikatürün çizerinin ortaya koyduğu göstergelerin, Türkiye'nin içerisinde var olduğu koşulların farkında olamayacak kimsenin olmadığına ve şartların iyiye gitmediğinin açık olduğuna dair bir vurgusunun bulunduğu yönünde yorumlanabilir. Her şeye rağmen karikatürde insanların yine de bazı cevapları falcılarda veya çeşitli ritüellerde araması konusu alaycı bir şekilde ele alınmıştır. Bu çizimde ticari bir ilişkilendirme ile simgelenmiş batıl bir inancın postmodern görüntüsü imgelenmiştir.

Karikatür içerisinde kadın imajını din doğrultusunda ele alacak olursak, diyalog içerisinde kadını doğrudan işaret eden bir yapı göze çarpmamaktadır. Ancak çizimde görülen falcı, bir kadın temsili olarak değerlendirilebilir. Kadını doğrudan betimleyen sözlü bir anlatıma rastlanmazken, diyalogda geçen imalar kadının postmodern dini koşullar içerisindeki durumunu işaret ediyor olabilir. Bu sebeple, müşteriye temsil eden çizimlerin, falcının verdiği hizmeti küçümseyerek yaklaşımı, dolaylı yoldan hem falcıya hem de kadına işaret ediyor olarak düşünülebilir. «Bunu herkes bilir!..» söylemi bunun tahmin edilmesinin özel bir tarafı olmadığını işaret eden bir küçümseme yargısı olarak değerlendirilebilir. Karikatürdeki bu yaklaşıma göre bu durumun tahmin edilmesi eylemini ve bu işi yapanı nitelikli sayacak bir durumun söz konusu olmadığına işaret ediliyor olabilir. Karikatürlerin analizi esnasında ortaya çıkan verilerde kadınların en çok resmedildiği imajlardan birisi de falcı imajı olmuştur. Bu örnekte olduğu gibi diğer karikatürlerde de falcı olarak imgelenen diğer kadınlar da aslında ataerkil sistemin bakış açısından dini uygulamalar çerçevesinde de toplumdaki ikincil ve niteliksiz sayılan koşulları imgeleyen şekilde resmedilmektedir.

---

⁷³ B. Yolvermez & M. Kaytan, "Covid-19 Pandemisinde Derinleşen Öğrenci Yoksulluğu: Sakarya Üniversitesi Örneği", OÜSOBİAD 12 (3), 2022, s. 1755-1776 Doi: 10.48146/odusobiad.1115801

Karikatür 8

Makro Yapı

Tematik Yapı

Görsel 3.6.7

O. Karadurmuş, 2021(Leman,2021,49(14))

Kaynak: Karadurmuş, 2021

Karikatürün Başlığı: -

Açıklayıcı Yazı: -

Din büyüğü/alimi: Salı günü yapılacak toplantıya katılamayacağım efendim. O gün ekstram var da...

(Karşısındaki yetkili cevap verir.)

Yetkili: Ekstra da neymiş? Hadsiz!..

(Korkarak ve çekinerek...)

Din büyüğü/alimi: Dilim sürçtü, kusura bakmayın. Mevlit diyecektim. Pandemide iş değiştirdim de.

Şematik yapı

Bir imamın, diyanette mazeret bildirmek için yetkili karşısına geçmesi.

Yaptığı görev ile ilgili kavram kargaşası yaşayan imamın, yetkili tarafından azarlanması.

Yıl: 2021

Covid-19 pandemisi sürecinde imamların diyanet tarafından hastanelerde görevlendirilmesi ve yaşanan kayıplar sebebiyle cenaze mevlitlerinin artış göstermesi

Mikro yapı

Ana figür: Aktif cümle yapısı, gelecek zaman kipi kullanılmış (Demir, 2013, s. 264-279).

«(Ben)- Salı günü- yapılacak toplantıya- katılamayacağım -efendim.»

Gizli özne-zaman zarfı-dolaylı tümleç-yüklem-isim (seslenme/hitap ünlemi) (Demir, 2013, s. 264-279).

«-mayacağım» şeklinde birinci tekil şahıs eki ve olumsuz bir fiil çekimi kullanılmış (Demir, 2013, s. 264-279).

Cümlelerin sonunda efendim kelimesinin kullanılması, efendim kelimesine vurguyu vermektedir. Dolayısıyla, bu konuşmayı yapan kişinin ast üst ilişkisi içerisinde konuştuğu ve bunu belli etmek adına cümle sonunda efendim kelimesini kullandığı belirtilebilir (Demir, 2013, s. 535-550).

«(Benim)- O gün- ekstre -var- da...» Aktif cümle yapısı kullanılmış (Demir, 2013, s. 264-279).

Gizli özne-zaman zarfı-yüklem-bağlaç (Demir, 2013, s. 264-279).

«Benim» var, birinci tekil şahıs belirtilmiş (Demir, 2013, s. 264-279).

«-da» bağlacı, sebep belirtmek için kullanılmıştır. Yaptığı şeyin sebebinin söylediği şey olduğunu ifade eder şekilde kullanılmıştır (Demir, 2013, s. 506-535).

YK: Aktif cümle yapısı kullanılmış (Demir, 2013, s. 264-279).

«Ekstra- da- neymiş?- Hadsiz!...»

Nesne-bağlaç-fiil(soru zamiri)- Sıfat (Demir, 2013, s. 264-279).

«-da» bağlacı, şaşırma ve hayret anlamında kullanılmıştır. Bağlacın kullanıldığı cümlelerin sonunda kullanılan soru işareti, hayret içerisinde bir sorunun yanıtının beklenmesi anlamı vermektedir (Demir, 2013, s. 506-535).

«Hadsiz!» kelimesi ise karşıdaki kişiyi yani «sen»i ifade etmek için kullanılmış bir sıfattır. Sonunda kullanılmış olan ünlem işareti kızgınlık ve aynı zamanda şaşkınlık ifade etmek için kullanılmıştır.

Ana figür: Aktif cümle yapısı, geçmiş zaman kipi kullanılmış (Demir, 2013, s. 264-279). Cümlelerin virgülden sonra gelen kısmında ise emir kipi kullanılmış (Demir, 2013, s. 264-279).

«(Benim) Dilim- sürçtü,- (siz)- kusura bakmayın.»

Belirtili nesne-yüklem, -gizli özne- fiil (Demir, 2013, s. 264-279).

«Benim» sürçtü, birinci tekil şahıs belirtilmiş (Demir, 2013, s. 264-279).

«Siz» bakmayın var, aslen ikinci tekil şahıs için belirtilmiş ancak üstüne yaptığı bir sesleniş olduğu için «siz» yani ikinci çoğul şahıs şeklinde kullanılmıştır (Demir, 2013, s. 264-279).

«(Ben)- Mevrit- diyecektim.» Aktif cümle yapısı, geçmiş zaman kipi kullanılmış.

Gizli özne-belirtisiz nesne- yüklem (Demir, 2013, s. 264-279).

«Ben» diyecektim, birinci tekil şahıs belirtilmiş (Demir, 2013, s. 264-279).

«(Ben)- Pandemide- meslek -değiştirdim -de.»

Gizli özne-belirtisiz nesne- yüklem-bağlaç (Demir, 2013, s. 264-279).

«Ben» değiştirdim, birinci tekil şahıs belirtilmiş (Demir, 2013, s. 264-279).

«-de» bağlacı, sebep belirtmek için kullanılmıştır. Yaptığı şeyin sebebinin söylediği şey olduğunu ifade eder şekilde kullanılmıştır. Çizer ana figürün açıklama yaptığını göstermek amacıyla kullanmıştır (Demir, 2013, s. 506-535).

Yorum

8. karikatürde ise bir din aliminin başındaki yetkiliye, bağlı olduğu kuruma hesap verirken bulunduğu durumu görülmektedir. Korkarak ve çekinerek kendisini ifade eden ana figürün, bağlam içerisinde pandemi sürecinde ortaya çıkan yeni koşullar sonucunda yaptığı işin yeni düzenlemelerinin içerisinde asıl yaptığı görevi unutmuş olması ve manevi taraftan uzaklaşmasını imgelemektedir. Din çalışanlarının yaptığı uygulamalara ve bağlı olduğu kuruma eleştirel bir yaklaşım sergileyen çizer, aynı zamanda dinin post-

modernleşmesine de işaret etmektedir. “Ekstra” gibi “ticari” çağrışımlı bir sözcüğü kullanan din aliminin içerisinde bulunduğu durum karikatür içerisindeki uyumsuzluğu yaratan durum olarak değerlendirilebilir. Resmi dini yapılar içerisinde bir din büyüğünün veya kurumsal din çalışanının mevlit gibi dini uygulamalarla manevi bir ilişkilendirme içerisinde olması beklenmektedir. Ortodoks dini yaklaşımlar maneviyatı kitabi yönüyle irdelemektedirler. Ancak karikatürde, mevlit gibi bir uygulama ve “ekstra” olarak yaklaşılın bu mevzu ile ticari bir ilişkilendirmenin yansıtıldığı gözlemlenebilmektedir. Ancak bu durumun oluşmasında din çalışanının bağlı olduğu kurumun uygulamalarına da eleştirel yaklaşan karikatür, aynı zamanda dini uygulamaların yorumlarının varlığına da aşağılayıcı ve eleştirel bir şekilde yaklaşıyor olarak değerlendirilebilir.

Karikatür 9

Makro Yapı

Tematik yapı

Görsel 3.6.8

İ. Altungök, 2020 (Uykusuz, 2020,13(5))

Kaynak: Altungök, 2020

Karikatürün Başlığı: -

Açıklayıcı Yazı: -

Sıradan birey: Bu kadar elzem bişey mi yani?... Şu beladan kurtulsak da sonra dönseniz!..

Semazen: Aşkolsun!

Şematik yapı

Semazenleri seyreden sıradan bir birey

Semazenlerin de sıradan bireyin de suratında cerrahi maske takılmış

Semazenler dönüyor

Sıradan vatandaş, semazenlere laf atıyor.

Yıl: 2020

Covid-19 pandemisi sürecinde bulaşı durumunu en aza indirmek adına hijyen ile ilgili alınan önlemler

Mikro yapı

Ana figür: Aktif cümle yapısı, geniş zaman kipi kullanılmış (Demir, 2013, s. 264-279).

«Bu kadar- elzem bişey- mi -yani?.. »

Ölçü zarfı-fiil- soru eki-bağlaç (Demir, 2013, s. 264-279).

Yani kelimesi bir bağlaç olarak cümle sonunda kullanılmıştır, vurgu cümle sonunda kullanılan bu bağlaca verilmiştir. Dolayısıyla yani bağlacı, bir açıklama beklendiğine işaret etmektedir. Bu durumu gerçekleştirme amacının açıklanmasını ima eden bir şekilde kullanılmıştır (Demir, 2013, s. 506-535).

Karikatürde geçen yukarıdaki cümlede soru işareti ve iki nokta kullanılmıştır. Bu kullanımın TDK'da bu kullanımın bir karşılığı bulunmamaktadır. Ancak soru işaretinin devamına konulmuş olan yan yana iki nokta daha söyleneceklerin olduğunu işaret ediyor olabilir. Yukarıda bağlaç ile verilen imaya karşılık, cevap beklentisini vurgulayan bir şekilde kullanılmış olabilir.

«(Biz)-Şu beladan- kurtulsak- da- (siz)- sonra- dönseniz!..» Aktif cümle yapısı, gelecek zaman dilek/şart kipi kullanılmış (Demir, 2013, s. 264-279).

Gizli Özne-dolaylı tümleç-fiil-bağlaç-gizli özne-zaman zarfı-yüklem (Demir, 2013, s. 264-279).

«Biz» kurtulsak, birinci çoğul şahıs belirtilmiş (Demir, 2013, s. 264-279).

«-da» bağlacı, sitem, kızgınlık ve istek anlamında kullanılmıştır (Demir, 2013, s. 506-535).

«Siz» dönseniz, ikinci çoğul şahıs belirtilmiş (Demir, 2013, s. 264-279).

Cümlelerin sonunda ünlem işareti ve iki nokta kullanılmıştır (Demir, 2013, s. 652-675).

Ünlem veya soru işareti sonrası iki noktanın kullanılması, anlatımı pekiştirmek içindir (TDK, 2019).

Semazen: «Aşkolsun!»

Aşkolsun kelimesi bir ünlem ifade etmektedir (Demir, 2013, s. 535-550). Buradaki kullanımının ilk anlamı beğenilmeyen bir tutum veya davranış karşısında sitem veya kınama bildirecek şekildedir. İkinci kullanımı ise dervişlerin kendi aralarında kullandıkları bir selam sözüdür.

Yorum

9. karikatürde pandemi sürecinde kapanmanın sona ermesinin hemen ardından açılan dini kurumlarda gerçekleştirilen uygulamalara işaret edilmiştir. Burada diğer dini uygulamalar gibi dini bir uygulama olarak tasavvufi olguların da yaşanan süreçte muhafazakâr kesim içerisinde sürekli ön plana çıkarılmasına eleştirel ve ironik bir yaklaşım söz konusudur. Bağlam açısından kısaca belirtecek olursak, pandemide din ile ilgili uygulamalara toplumun farklı kesimleri tarafından geliştirilen iki farklı bakış açısının geliştiği gözlemlenmiştir. Bunlardan ilki kamusal alanda gerçekleştirilen bu uygulamaların bilimsel bir bakış açısıyla kapanma sürecinin uzatılması gerektiği fikri, ikincisi ise bu dini uygulamaların ölümcül ve bulaşıcı bir hastalığa rağmen sürdürülmesi gerektiği fikridir. Karikatürdeki ana figür çiziminde pandemi sürecinde bilimsel korunma yöntemi olarak maskeyi kullanan bir semazenin, sema hali görülmektedir. Yine maskeli bir vatandaşın da anlamlandıramadığı bu sema durumu aktarılan metinde gözlemlenebilmektedir. Ana figür ile diyalog kuran bu diğer figürün kamusal alandaki dini bir uygulamanın ölümcül bir salgın sürerken yapıyor oluşuna şaşkınlıkla yaklaşımı söz konusudur. Dolayısıyla, bu noktada uyumsuzluğu yaratan bir imge olarak bilimsel bir yöntem ile dini bir uygulamanın bir arada bulunuşuna işaret edilebilir. Semazenin söylediği “aşk olsun” sözünün de hem manevi bir anlam barındırdığını ama aynı zamanda farklı bir bakış

açısından kınama anlamı içerdiğini de görmekteyiz.⁷⁴ Bu çerçeveden, karikatürdeki semazenin eleştiren vatandaşın aşk olsun diyerek yapılan uygulamanın akıl dışılığına vurgu yapması bunu yaparken de manevi bir dili kullanıyor olması durumu, postmodern dini bir yaklaşıma işaret ediyor olarak değerlendirilebilir.

Karikatür 10

Makro Yapı

Tematik yapı

Görsel 3.6.9

İ. Altungök, 2020 (Uykusuz, 2020, (15)5)

Kaynak: Altungök, 2020

Sıradan birey: Kocamı eve bağlatmak istiyorum!..

Falcı: (sessizlik)

SB: Çıkıyor hala!

Şematik yapı

Kadın olarak betimlenmiş maske takan bir falcı

Falcının müşterinin talebini dinlemesi

Falcıdan büyü bekleyen maske takan bir müşteri

Yıl: 2020

Covid-19 pandemisi sürecinde kamusal alana çıkmayla ilgili sorun yaşanması

⁷⁴ Bayzan, "Aşk Olsun!" [Post]. Edebiyat Defteri, 21 Mayıs 2012, <https://www.edebiyatdefteri.com/98673-ask-olsun/>

Mikro yapı

Ana figür: Aktif cümle yapısı, şimdiki zaman haber bildirme kipi kullanılmış (Demir, 2013, s. 264-279).

«(Ben)- Kocamı- eve- bağlatmak- istiyorum!..»

Gizli özne (kişi zamiri)-nesne- dolaylı tümleş- isim fiil(fiilimsi)- yüklem (Demir, 2013, s. 264-279).

«-yorum» şeklinde birinci tekil şahıs eki ve olumlu bir fiil çekimi kullanılmış (Demir, 2013, s. 264-279).

«(O)- Çıkıyor- hala!»

Gizli özne (kişi zamiri)-yüklem- zaman zarfı (Demir, 2013, s. 264-279).

İlk cümlede ünlem işareti ve iki nokta kullanılmıştır (Demir, 2013, s. 652-675).

Ünlem veya soru işareti sonrası iki nokta anlatımı pekiştirmek için kullanılmaktadır (TDK, 2019).

İkinci cümlede ise sadece ünlem işareti bulunmaktadır.

Ünlem sevinç, kıvanç, acı, korku, şaşma gibi duyguları anlatan cümle veya ibarelerin sonuna konur (Demir, 2013, s. 652-675; TDK ,2019).

Salgın bir hastalık söz konusu olduğu için burada şaşma duygusunu ifade etmek amacıyla kullanılma olasılığı diğer seçeneklere göre daha anlamlıdır. «Covid-19 salgınına rağmen» çıkmaktadır.

«O» üçüncü tekil şahıs eki kullanılmıştır. Eşine işaret etmektedir (Demir, 2013, s. 264-279).

Aktif fakat devrik bir cümle yapısı söz konusudur, vurgu «hala» kelimesindedir (Demir, 2013, s. 264-279).

«(Ben) -Kocamı eve bağlatmak- istiyorum!..» Aktif cümle yapısı bulunmaktadır, şimdiki zaman kipi kullanılmıştır (Demir, 2013, s. 264-279).

Özne-belirteli nesne-yüklem (Demir, 2013, s. 264-279).

«-yorum» Birinci tekil şahıs eki kullanılmış ve olumlu bir çekime sahip (Demir, 2013, s. 264-279).

Yorum

Karikatürün bağlamını da göz önünde bulundurarak metnin alt anlamları içerisinde evde durmayan bir koca söz konusudur. Metnin yapısı ve imaları çerçevesinde ana figür olan kadının kocası Covid-19 salgını öncesinde de evde durmayan, diğer bir deyişle karısını ihmal eden belki de aldatan bir adam olarak değerlendirilebilir. Karikatürün alaycı bir dille ele aldığı şekliyle “Covid-19 gibi bir gerekçe dahi kocayı evde tutmaya yeterli olmuyor ise artık son kertede falcıya/büyücüye başvurmak gerekmektedir”. Kadının kocasını eve bağlatma gerekçesi Covid-19 olarak resmedilmiştir. Bu noktada aşağılayıcı bir bakış açısı söz konusudur. «Ataerkil ve kadının ikincil bir konumda var olduğu bir toplumsal yapıda kadın, ölümcül bir salgına rağmen kocasını terk etmez, onu eve bağlayacak yolları arar» anlamı görülebilmektedir. Cehaletle bağdaştırılan kadın imajı da geleneksel ve muhafazakâr kadın tiplemesi olarak resmedilmektedir. Dolayısıyla, bilimin Türk toplumunun bu erkek egemen yapısı içerisinde ölümcül bir hastalık karşısında işlevsiz kaldığı ifade edilebilir. Ana figür kadın, toplumsal ve geleneksel bakış açısından ve içerisinde bulunduğu toplumun demografik ve kültürel yapısını yansıtmaktadır. Bilim birtakım önlemlerden bahsetse dahi bunun eğitimsiz toplumlarda işe yaramayacağına işaret eden karikatür, bu tarz toplumlarda batıl bir takım dini kökenli uygulamaların nasıl ön plana çıktığına işaret etmektedir. Dolayısıyla, bir postmodern din değerlendirmesi olarak çizer, inançlara eleştirel ve aşağılayıcı bir bakış açısı geliştirmiş olarak değerlendirilebilir. Bu karikatürde uyumsuzluğu yaratan durum olarak batıl dini uygulamalar ve bunların ticari ilişkilendirmesine işaret edilebilir. Ayrıca falcıya gelen bu kadının ve falcının da bilimsel bir yöntem olan maskeyi kullandıkları görülmektedir. Burada da bir zıtlık ve uyumsuz olarak değerlendirilebilecek bir durum göze çarpmaktadır.

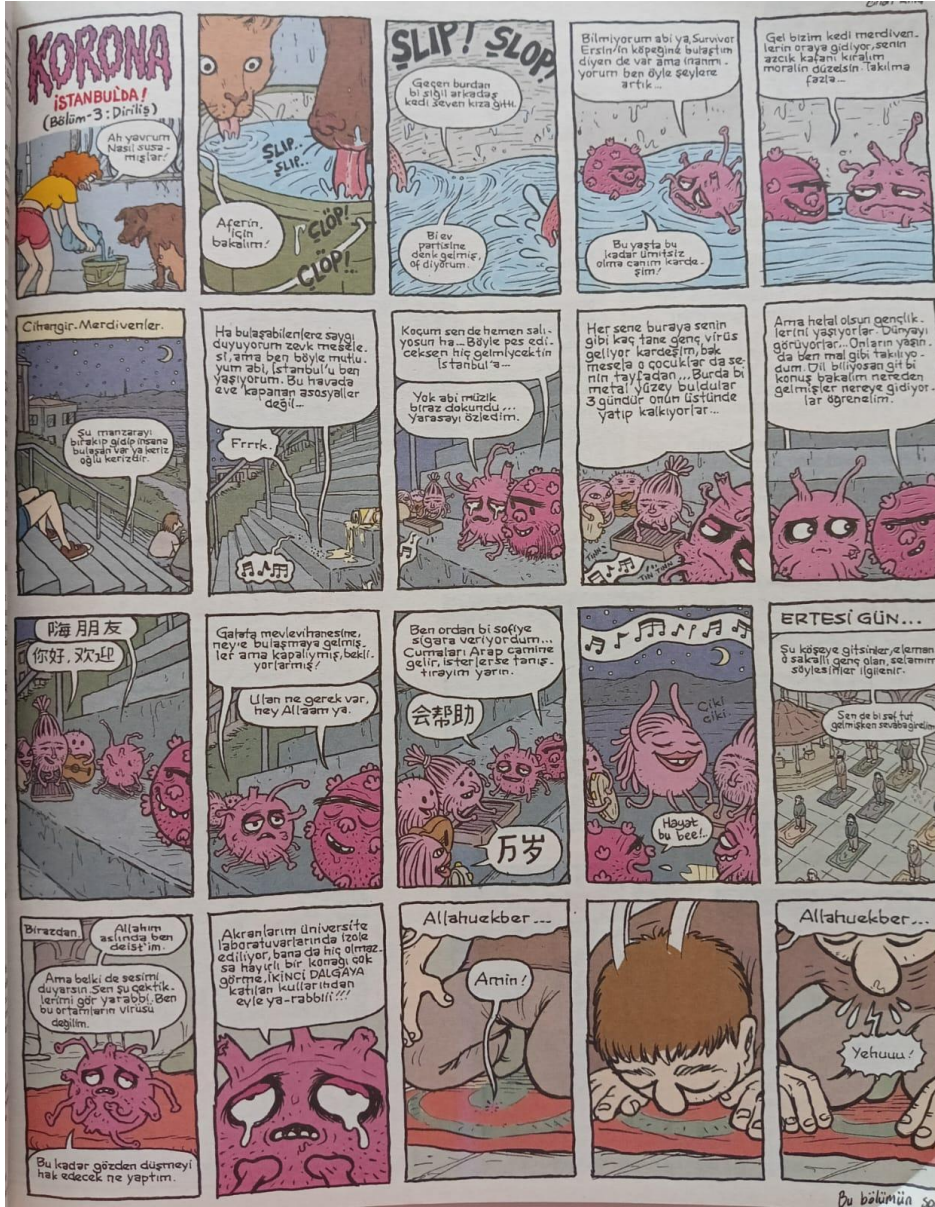
Karikatür 11

Makro Yapı

Tematik Yapı

Görsel 3.6.10

C. Kılıç, 2020, Korona İstanbul'da "Bölüm 3: Diriliş" (Uykusuz, 2020, 23(6))

Kaynak: Kılıç, 2020

Karikatürün Başlığı: KORONA İSTANBUL'DA! "Bölüm-3: Diriliş"

Açıklayıcı Yazı: -

Sıradan birey: Ah yavrum nasıl susamışlar!

(O sırada kadın köpeklere teneke görünümlü bir kovanın içerisine su koymaktadır.)

S.B: Aferin, için bakalım!

(Kedi ve Köpek su içmeye başlar, ses efektleri “şlip şlip” ve “çlöp çlöp”)

(O sırada korona virüs ve başka bir virüs suyun içinde muhabbet etmektedir.)

V: Geçen burdan bir siğil arkadaş kedi seven kıza gitti. Bi ev partisine denk gelmiş, of diyorum.

KV: Bilmiyorum Abi ya, Survivor Ersin’in köpeğine bulaştım diyen de var ama inanmıyorum ben öyle şeylere artık...

V: Bu yaşta bu kadar ümitsiz olma canım kardeşim! Gel bizim kedi merdivenlerin oraya gidiyor, senin azcık kafanı kiralım moralin düzelsin. Takılma fazla...

(Cihangir-Merdivenler)

KV: Şu manzarayı bırakıp gidip insana bulaşan var ya keriz oğlu kerizdir. Ha bulaşabilenlere saygı duyuyorum zevk meselesi, ama ben böyle mutluyum abi, İstanbul’u ben yaşıyorum. Bu havada eve kapanan asosyaller değil... Fırk.

(Topik içerisinde nota işaretleri görünür)

V: Koçum sen de hemen salıyosun ha... Böyle pes ediceksen hiç gelmeyecektin İstanbul’a...

KV: Yok abi müzik biraz dokundu... Yarasayı özledim.

V: Her sene buraya senin gibi kaç tane genç virüs geliyor kardeşim, bak mesela o çocuklar da senin tayfadan... Burda bi metal yüzey buldular 3 gündür onun üstünde yatıp kalkıyorlar...

(İleride oturan ve müzik yapan 3 adet virüsü işaret eder.)

V: Ama olsun gençliklerini yaşıyorlar. Dünyayı görüyorlar. Onların yaşında ben mal gibi takılıyodum. Dil biliyosan git bi konuş bakalım nereden gelmişler nereye gidiyorlar öğrenelim.

(Korona virüslere soru sormaya gider ve topiklerin içerisinde Çinceye benzeyen semboller görülür.)

KV: Galata Mevlevihanesi'ne Ney'e bulaşmaya gelmişler ama kapalıymış, bekliyorlarmış!

V: Ulan ne gerek var, hey Allaam ya. Ben ordan bi sofıye sigara veriyodum. Cumaları Arap camiine gelir, isterlerse tanıştırayım yarın.

(Korona virüsler yine aralarında Çinceye benzer bil dille konuşur ve müzik eşliğinde dans ederek eğlenirler.)

V: Hayat bu bee!..

(ERTESİ GÜN)

(Camide cemaat namaz kılmaktadır.)

V: Şu köşeye gitsinler, eleman o sakallı genç olan, selamımı söylesinler ilgilenir. Sen de saf tut gelmişken sevaba girelim.

(Birazdan)

KV: Allahım aslında ben deist'im. Ama belki de sesimi duyarsın. Şu çektiklerimi gör yarabbi. Ben bu ortamların virüsü değilim. Bu kadar gözden düşmeyi hak edecek ne yaptım.

(Ağlayarak ve duygulanarak devam eder.)

KV: Akranlarım üniversite laboratuvarlarında izole ediliyor, bana da hiç olmazsa hayırlı bir konağı çok görme. İKİNCİ DALGAYA katılan kullarından eyle ya-rabbiii!!!

Dış ses: Allahuekber...

KV: Amin!

(O sırada namaz kılan adam secdeye vararak seccadede virüsün olduğu yeri öper.)

Dış ses: Allahuekber...

(Virüsün adamın burnuna bulaştığını görürüz)

KV: Yehuuu!

Şematik yapı

Sokak hayvanlarına su veren bir kadın

Kovadan su içen sokak hayvanları

Suyun içinde iki adet virüsün sohbeti

Korona virüsü şeklinde resmedilmiş bir adet virüs

Korona virüsüne benzemeyen bir yapıda başka bir virüs

Virüslerin İstanbul'da bir manzaraya doğru oturdukları bir merdiven

Merdivende bulunan ve müzik yaparak eğlenen başka korona virüsleri

Merdivenlerde açık havada etrafta oturan insanlar

Korona virüslerin kendi aralarında Çince sohbeti

Ertesi gün virüslerin camiye gidişi

Camide cemaatin namaz kılıyor oluşu

Ana figür olan korona virüsünün dua ediyor oluşu

Komut veren bir İmam

Namaz kılan adamın virüsün olduğu yere secde etmesi

Adamın burnuna bulaşan virüsün görüntüsü

Yıl: 2020

Covid-19 pandemisi sürecinde bulaşı durumunun gerçekleşebileceği kamusal alanlarda gerçekleşenler

Mikro yapı

Virüs: Aktif cümle yapısı, geçmiş zaman kipi kullanılmış (Demir, 2013, s. 264-279).

«Geçen -burdan- bir siğil arkadaş- kedi seven kıza- gitti.»

Zaman zarfı-dolaylı tümleç-özne-dolaylı tümleç-yüklem (Demir, 2013, s. 264-279).

«-di» şeklinde üçüncü tekil şahıs eki ve olumlu bir fiil çekimi kullanılmış (Demir, 2013, s. 264-279).

«(O)- Bi ev partisine- denk gelmiş,- of- (ben)- diyorum.» Aktif cümle yapısı, (duyulan) geçmiş zaman kipi kullanılmış (Demir, 2013, s. 264-279).

Gizli özne-dolaylı tümleç-yüklem-ünlem-gizli özne-yüklem (Demir, 2013, s. 264-279).

«-miş» şeklinde üçüncü tekil şahıs eki ve olumlu bir fiil çekimi kullanılmış (Demir, 2013, s. 264-279).

«-yorum» şeklinde birinci tekil şahıs eki ve olumlu bir fiil çekimi kullanılmış (Demir, 2013, s. 264-279).

«of» ünlemi çizer tarafından bir heyecanı dile getirmek için kullanılmış (Demir, 2013, s. 535-550).

Ana figür: Aktif cümle yapısı, geniş zaman kipi kullanılmış (Demir, 2013, s. 264-279).

«(Ben)- Bilmiyorum -Abi- ya,»

Gizli özne-yüklem-(karşısındakine seslenme) (Demir, 2013, s. 264-279).

«-miyorum» şeklinde birinci tekil şahıs eki ve olumsuz bir fiil çekimi kullanılmış (Demir, 2013, s. 264-279).

Çizerin «Abi ya» olarak kullandığı bu söz öbeği samimiyet belirten bir kullanım şeklidir. Karşısındaki kişiyle resmi değil, gayri resmi ve yakın bir ilişkiye sahip olduğuna işaret etmektedir (Demir, 2013, s. 535-550).

« (Ben) -Survivor Ersin'in köpeğine bulaştım- diyen- de- var»

gizli özne-dolaylı tümleç-sıfat fiil- bağlaç- yüklem (Demir, 2013, s. 264-279).

«diyen de var» üçüncü tekil şahısa işaret etmektedir ve olumlu bir çekimi söz konusudur (Demir, 2013, s. 264-279).

«ama -inanmıyorum -ben- öyle şeylere- artık...»

Bağlaç-yüklem-özne-dolaylı tümleç- zaman zarfı (Demir, 2013, s. 264-279).

«-mıyorum» şeklinde birinci tekil şahıs eki ve olumsuz bir fiil çekimi kullanılmış. «Ama» bağlacı da burada kendinden öncekini negatif hale getirmek, diğer bir deyişle kendinden önceki cümleye katılmadığını bildiren bir yapıda kullanılmıştır. Dolayısıyla «ama» bağlacının karşıtlık anlamında kullanıldığı ifade edilebilir (Demir, 2013, s. 264-279).

Cümlelerin sonunda kullanılan «...» işareti de söyleneceklerin bitmediğine, söze devam edilebileceğine vurgu yapmak için kullanılmıştır (Demir, 2013, s. 652-675).

Virüs: Aktif cümle yapısı, emir kipi kullanılmış (Demir, 2013, s. 264-279).

«(Sen)- Bu yaşta- bu kadar -ümitsiz -olma- canım kardeşim!»

Gizli özne-zaman zarfı-zarf tümleci-belirtisiz nesne-yüklem-seslenme ünlemi (Demir, 2013, s. 264-279).

Yukarıdaki cümlede emir kipi kullanılmıştır. Burada emir kipi aslında rica mahiyetinde kullanılmıştır. Cümlelerin sonuna eklenen «canım kardeşim» seslenme ünlemi de sert bir şekilde emir telakki edilmediğine işaret etmektedir (Demir, 2013, s. 264-279, 535-550).

Cümlelerin sonunda kullanılan ünlem işareti ise hem emir kipini karşılamaktadır hem de seslenme şeklinin tamamlanmasına destek olmaktadır (Demir, 2013, s.652-675).

«Gel» geniş zaman emir kipi kullanılmış (Demir, 2013, s. 264-279).

Cümle sadece fiilden oluşmaktadır (Demir, 2013, s. 264-279).

«bizim kedi- merdivenlerin oraya- gidiyor,» Aktif cümle yapısı, geniş zaman kipi kullanılmış (Demir, 2013, s. 264-279).

Özne-dolaylı tümleç-yüklem (Demir, 2013, s. 264-279).

«-yor» üçüncü tekil şahıs eki ve olumlu bir çekim kullanılmış (Demir, 2013, s.264-279).

Cümleden sonra virgül kullanılması bu konuşmanın, cümlelerin devam ettiği anlamına gelmektedir (Demir, 2013, s. 652-675).

«(Biz) -senin- azıcık -kafanı -kırılım -moralin -düzelsin.» Aktif cümle yapısı, geniş zaman kipi kullanılmış (Demir, 2013, s. 264-279).

Gizli özne-belirtili nesne- zarf tümleci- yüklem- belirtili nesne- yüklem (Demir, 2013, s. 264-279).

«-alım» ikinci çoğul şahıs eki ve olumlu bir çekim kullanılmış (Demir, 2013, s. 264-279).

«-sin» üçüncü tekil şahıs eki ve olumlu bir çekim kullanılmış (Demir, 2013, s. 264-279).

«(Sen)- Takılma- fazla...»

Gizli özne-fiil-zarf tümleci (Demir, 2013, s. 264-279).

«-ma» üçüncü tekil şahıs eki ve olumsuz bir çekim kullanılmış (Demir, 2013, s. 264-279).

Devrik bir cümle yapısı kullanılması da cümlelerin «fazla» kısmına olan vurguyu arttırmıştır (Demir, 2013, s. 264-279).

Karikatürde geçen yukarıdaki cümlede üç nokta kullanılmış olması konuşmanın, cümlelerin devam ettiğine işaret etmektedir (Demir, 2013, s. 652-675).

Ana Figür: Aktif cümle yapısı bulunmaktadır, geniş zaman kipi kullanılmış (Demir, 2013, s. 264-279).

«Şu manzarayı bırakıp gidip insana bulaşan -var- ya- keriz oğlu kerizdir.»

Özne-fiil eki almış isim(yüklem) (Demir, 2013, s. 264-279).

«-dir» eki üçüncü tekil şahsa işaret etmektedir ve olumlu bir çekim almıştır (Demir, 2013, s. 264-279).

«ya» kelimesi burada söylenene vurgu yapmak amacıyla kullanılmıştır. Kendinden önce gelen söz öbeğine işaret eden ve vurgu yapan bir anlamı vardır (Demir, 2013).

«Ha- (ben)- bulaşabilenlere -saygı duyuyorum- (bu durum)- zevk meselesi, - ama -ben- böyle mutluyum- abi, -İstanbul'u- ben- yaşıyorum.»

Ünlem-gizli özne-dolaylı tümleş- (söz öbeği) yüklem-kendinden önce gelen durumu tanımlayan bir isim (eksilteli cümle)- bağlaç-özne-zarf tümleci-yüklem-seslenme ünlemi-belirtili nesne-özne-yüklem (Demir, 2013, s. 264-279).

«-yorum» birinci tekil şahıs eki ve olumlu bir çekim kullanılmış (Demir, 2013, s. 264-279).

«Ha» ünlemi yukarıdaki cümlede kendisinden önce gelen cümlede tüm söylediklerine «rağmen» anlamı katmaktadır. Ayrıca sonradan hatırlanan bir durumu eklemek ya da belirtmek ve aynı zamanda üzerine durduğu fikri pekiştirmek için kullanılmıştır (Demir, 2013, s. 535-550).

«İstanbul'u- ben- yaşıyorum.» Devrik bir cümle yapısı göze çarpmaktadır. Yüklemden önce kullanılmış olan «ben» kelimesine vurgu vardır (Demir, 2013, s. 264-279).

«Bu havada eve kapanan asosyaller -değil...» Aktif cümle yapısı, geniş zaman kipi kullanılmış (Demir, 2013, s. 264-279).

Özne-isim (fiil olarak kullanılmış) (eksilteli cümle) (Demir, 2013, s. 264-279).

Üçüncü tekil şahıs söz konusudur ve olumsuzluk belirteci ile olumsuz bir anlam çıkarılmıştır (Demir, 2013, s. 264-279).

Cümlelerin sonunda kullanılan üç nokta işareti konuşmanın sürdüğüne işaret etmektedir (Demir, 2013, s. 652-675).

«Fırk.» (Burun çekme efekti)

V: Aktif cümle yapısı, geniş zaman kipi kullanılmış (Demir, 2013, s. 264-279).

«Koçum- sen- de- hemen -salıyosun- ha...»

Seslenme ünlemi-özne-zaman zarfı-yüklem-ünlem (Demir, 2013, s. 264-279).

«-sun» ikinci tekil şahıs eki kullanılmış ve olumlu bir çekime sahip (Demir, 2013, s. 264-279).

Koçum daha önceki seslenme ünlemleri gibi kullanılmış bir isimdir. Bu tarz bir sesleniş de resmi değil gayri resmi ve samimi bir sesleniş olarak değerlendirilebilir (Demir, 2013, s. 652-675).

«ha» kelimesi yukarıdaki cümlede dikkat çekmek ve isteklendirme için kullanılmıştır (Demir, 2013, s. 652-675).

«Böyle- pes ediceksen- hiç gelmeyecektin- İstanbul'a...» Aktif cümle yapısı, gelecek zamanın hikayesini işaret eden bir kip kullanılmıştır (Demir, 2013, s. 264-279).

Zarf tümleci- zaman zarfı-yüklem-dolaylı tümleç (Demir, 2013, s. 264-279).

«-ecektin» ikinci tekil şahıs eki kullanılmış, olumsuz bir çekime sahip (Demir, 2013, s. 264-279).

Devrik cümle yapısı söz konusu yüklemden sonra «İstanbul'a...» kelimesi kullanılmış, dolayısıyla, vurgu İstanbul'a verilmiş (Demir, 2013, s. 264-279).

Yine cümle sonunda üç nokta kullanımı var. Çünkü diyalog devam etmektedir (Demir, 2013, s. 652-675).

Ana Figür: Aktif cümle yapısı, geçmiş zaman kipi kullanılmış (Demir, 2013, s. 264-279).

«Yok abi- müzik- biraz- dokundu...»

Seslenme ünlemi-nesne-zarf tümleci-yüklem (Demir, 2013, s. 264-279).

Yine samimiyet belirtisi olarak işaret edilebilecek «Yok abi» seslenme ünlemi cümlelerin başında kullanılmıştır (Demir, 2013, s. 264-279).

Cümlelerin sonunda üç nokta kullanılması, burada belirli bir sebepten konuşmaya ufak bir ara verildiğini ama devam edileceğini göstermektedir (Demir, 2013, s. 652-675).

«(Ben)-Yarasayı -özledim.» Aktif cümle yapısı, geçmiş zaman kipi kullanılmış (Demir, 2013, s. 264-279).

Gizli özne-belirtili nesne-yüklem (Demir, 2013, s. 264-279).

«-dim» eki birinci tekil şahsa işaret etmektedir, olumlu bir çekime sahiptir (Demir, 2013, s. 264-279).

Devam eden bir diyaloga rağmen cümlelerin sonuna nokta konulması burada konuyu kapatma isteğine işaret ediyor gibi görünmektedir (Demir, 2013, s. 652-675).

V: «Her sene -buraya- senin gibi kaç tane- genç virüs- geliyor- kardeşim,»

Zarf tümleci-dolaylı tümleç-soru öbeği (soru zarfı)-özne-yüklem-seslenme ünlemi (Demir, 2013, s. 264-279).

«(Sen)- bak » Aktif cümle yapısı, geniş zaman emir kipi kullanılmış (Demir, 2013, s. 264-279).

Gizli özne-yüklem (Demir, 2013, s. 264-279).

«(sen) -bak» birinci tekil şahıs söz konusu, olumlu bir yapıya sahip şekilde ifade edilmiş (Demir, 2013, s. 264-279).

«mesela- o çocuklar- da -senin tayfadan...» Aktif cümle yapısı, geniş zaman ifadesi söz konusudur (Demir, 2013, s. 264-279).

Özne-bağlaç- dolaylı tümleç (eksiltili cümle) (Demir, 2013, s. 264-279).

Üçüncü çoğul şahsa ve olumlu yapıya sahip bir cümledir (Demir, 2013, s. 264-279).

Kullanılan üç nokta konuşmanın devam ettiğinin işaretidir (Demir, 2013, s. 652-675).

«(Onlar) -Burda- bi metal yüzey- buldular» Aktif cümle yapısı, geçmiş zaman kipi kullanılmış (Demir, 2013, s. 264-279).

Gizli özne-dolaylı tümleç-belirtisiz nesne-yüklem (Demir, 2013, s. 264-279).

«-dular» üçüncü çoğul şahıs eki ve olumlu bir çekim kullanılmış (Demir, 2013, s. 264-279).

«(Onlar)- 3 gündür- onun üstünde -yatıp kalkıyorlar...» Aktif cümle yapısı, geniş zaman kipi kullanılmış (Demir, 2013, 264-279).

Gizli özne-zaman zarfı-dolaylı tümleç-yüklem (Demir, 2013, s. 264-279).

«-yorlar...» üçüncü çoğul şahıs eki ve olumlu bir çekim kullanılmış (Demir, 2013, s. 264-279).

Burada da üç nokta diyalogun devamına işaret etmektedir (Demir, 2013, s. 652-675).

V: Aktif cümle yapısı, geniş zaman kipi kullanılmış (Demir, 2013, s. 264-279).

«Ama -olsun- (onlar)- gençliklerini -yaşıyorlar.» Aktif cümle yapısı, geniş zaman kipi kullanılmış (Demir, 2013, s. 264-279).

Bağlaç-yüklem-gizli özne-belirtili nesne-yüklem (Demir, 2013, s. 264-279).

«-yorlar» üçüncü çoğul şahıs eki kullanılmış ve olumlu bir çekime sahip (Demir, 2013, s. 264-279).

«(Onlar)-Dünyayı- görüyorlar.» Aktif cümle yapısı, geniş zaman kipi kullanılmış (Demir, 2013, s. 264-279).

Gizli özne-belirtili nesne-yüklem (Demir, 2013, s. 264-279).

«-yorlar» üçüncü çoğul şahıs eki kullanılmış ve olumlu bir çekime sahip (Demir, 2013, s. 264-279).

«Onların yaşında- ben- mal gibi- takılıyodum.» Aktif cümle yapısı, geçmiş zaman kipi kullanılmış (Demir, 2013, s. 264-279).

Zarf tümleci-özne-zarf tümleci-yüklem (Demir, 2013, s. 264-279).

«-yordum» birinci tekil şahıs eki kullanılmış ve olumlu bir çekime sahip (Demir, 2013, s. 264-279).

«(Sen)-Dil biliyosan -git» Aktif cümle yapısı, geniş zaman emir kipi kullanılmış (Demir, 2013, s. 264-279).

Gizli özne-zarf tümleci-yüklem (Demir, 2013, s. 264-279).

«-yorsan» ikinci tekil şahıs eki kullanılmış ve olumlu bir çekime sahip (Demir, 2013, s. 264-279).

«(Sen) -bi -konuş» Aktif cümle yapısı, emir kipi kullanılmış (Demir, 2013, s. 264-279).

Gizli özne-zarf tümleci-yüklem (Demir, 2013, s. 264-279).

Birinci tekil şahıs söz konusudur, olumlu bir cümle yapısı bulunmaktadır (Demir, 2013, s. 264-279).

«(Biz) -bakalım» Aktif cümle yapısı, şimdiki zaman kipi kullanılmış (Demir, 2013, s. 264-279).

Gizli özne-yüklem (Demir, 2013, s. 264-279).

«-alım» birinci çoğul şahıs eki kullanılmış ve olumlu bir çekime sahiptir (Demir, 2013, s. 264-279).

«(Biz) -nereden gelmişler nereye gidiyorlar- öğrenelim.» aktif bir cümle yapısı söz konusudur. Şimdiki zaman kipi kullanılmıştır (Demir, 2013, s. 264-279).

Gizli özne-belirtili nesne-yüklem (Demir, 2013, s. 264-279).

«-elim» birinci çoğul şahıs eki kullanılmış ve olumlu bir çekime sahiptir (Demir, 2013, s. 264-279).

Ana figür: Aktif cümle yapısı, (duyulan) geçmiş zaman kipi kullanılmıştır (Demir, 2013, s. 264-279).

«(Onlar)-Galata Mevlevihanesi'ne- Ney'e bulaşmaya- gelmişler- ama -kapalıymış,»

Gizli özne- dolaylı tümleç- zarf tümleci-yüklem- bağlaç-yüklem (Demir, 2013, s. 264-279).

«-mişler» üçüncü çoğul şahıs eki kullanılmış ve olumlu bir çekime sahip olarak tespit edilmiştir (Demir, 2013, s. 264-279).

«-mış», üçüncü tekil şahıs eki kullanılmış ve olumlu bir çekime sahiptir (Demir, 2013, s. 264-279).

«(Onlar)- bekliyorlarmış!» Aktif cümle yapısı, (duyulan) geçmiş zaman kipi kullanılmış (Demir, 2013, s. 264-279).

Gizli özne-yüklem (Demir, 2013, s. 264-279).

«-larmış» üçüncü çoğul şahıs eki kullanılmış ve olumlu bir çekime sahip olarak tespit edilmiştir (Demir, 2013, s. 264-279).

Cümlelerin sonunda kullanılan ünlem işareti, bir seslenme duygusu yaratmak için kullanılmıştır (Demir, 2013, s. 652-675).

V: Aktif cümle yapısı, geniş zaman kipi kullanılmış (Demir, 2013, s. 264-279).

«Ulan -ne gerek var, -hey Allaam ya.»

Seslenme ünlemi-soru eki (soru zamiri)-yüklem-seslenme ünlemi (Demir, 2013, s. 264-279).

«ne gerek var» öbeği olumsuz bir kalıp olarak nitelendirilebilir. Cümlelerin anlamını olumsuzlaştırmaktadır. «Ulan» gibi kaba bir sesleniş de bu öbeğin olumsuzluğunu kuvvetlendirmektedir (Demir, 2013, s. 535-550).

«Allaam» kelimesi ise Allah'ın kelimesinin karikatürist tarafından ironik bir kullanımına karşılık gelmektedir.

«Ben- ordan- bi sofiye- sigara -veriyodum.» Aktif cümle yapısı, (görölmüş) geçmiş zaman kipi kullanılmış (Demir, 2013, s. 264-279).

Özne-dolaylı tümleç-belirtisiz nesne-yüklem (Demir, 2013, s. 264-279).

«-yordum» birinci tekil şahıs eki ve olumlu bir çekime sahip bir cümle yapısı söz konusudur (Demir, 2013, s. 264-279).

«(O)-Cumaları- Arap camiine- gelir,» Aktif cümle yapısı, geniş zaman(haber) kipi kullanılmış (Demir, 2013, s. 264-279).

Gizli özne-zaman zarfı-dolaylı tümleç-yüklem (Demir, 2013, s. 264-279).

«-ir» üçüncü tekil şahıs eki kullanılmış ve olumlu bir çekime sahiptir (Demir, 2013, d. 264-279).

«(Onlar) -isterlerse- tanıştırayım -yarın.» Aktif bir cümle yapısı söz konusudur, geniş zaman kipi kullanılmış (Demir, 2013, s. 264-279).

Gizli özne-zarf tümleci-yüklem-zaman zarfı (Demir, 2013, s. 264-279).

«-tırayım» birinci tekil şahıs eki kullanılmış ve olumlu bir çekime sahip (Demir, 2013, s. 264-279).

Devrik bir cümle yapısı kullanılmıştır, «yarın» kelimesi yüklemden hemen sonra kullanıldığı için vurgu o kelimededir (Demir, 2013, s. 264-279).

V: Aktif cümle yapısı, emir kipi kullanılmıştır (Demir, 2013, s. 264-279).

«(Onlar)- Şu köşeye- gitsinler,»

Gizli özne-dolaylı tümleç-yüklem (Demir, 2013, s. 264-279).

«-sinler» üçüncü tekil şahıs ekine ve olumlu bir çekime sahip cümle yapısı söz konusudur (Demir, 2013, s. 264-279).

«eleman- o sakallı genç olan,» Aktif cümle yapısı, geniş zaman belirtmektedir (Demir, 2013, s. 264-279).

Özne-zarf tümleci (eksilteli cümle) (Demir, 2013, s. 264-279).

Üçüncü tekil şahıs ve olumlu bir yapıya sahip (Demir, 2013, s. 264-279).

«(Onlar)-Selamımı- söylesinler» Aktif cümle yapısı, emir kipi kullanılmış (Demir, 2013, s. 264-279).

Gizli özne-belirtisiz nesne- yüklem (Demir, 2013, s. 264-279).

«-sinler» üçüncü çoğul şahıs eki ve olumlu bir çekim kullanılmış (Demir, 2013, s. 264-279).

«(O) -ilgilenir.» Aktif cümle yapısı, geniş zaman haber kipi kullanılmış (Demir, 2013, s. 264-279).

Gizli özne- yüklem (Demir, 2013, s. 264-279).

«lenir» üçüncü tekil şahıs eki ve olumlu bir çekim kullanılmış (Demir, 2013, s. 264-279).

«Sen -de -saf tut» Aktif cümle yapısı, emir kipi kullanılmış (Demir, 2013, s. 264-279).

Özne-bağlaç-yüklem (Demir, 2013, s. 264-279).

İkinci tekil şahıs ve olumlu bir anlam söz konusudur (Demir, 2013, s. 264-279).

«(Biz)-gelmişken -sevaba girelim.» Aktif bir cümle yapısı ve şimdiki zaman kipi söz konusudur (Demir, 2013, s. 264-279).

Gizli özne-zarf tümleci-yüklem (Demir, 2013, s. 264-279).

«-relim» birinci çoğul şahıs eki ve olumlu bir çekim kullanılmış (Demir, 2013, s. 264-279).

Ana Figür: Aktif cümle yapısı, geniş zaman çekimi söz konusudur (Demir, 2013, s. 264-279).

«Allahım -aslında- ben -deist'im.»

Seslenme ünlemi-bağlaç-özne-yüklem (Demir, 2013, s. 264-279).

Birinci tekil şahıs kullanılmış ve olumlu bir çekime sahip bir cümle yapısı konusudur (Demir, 2013, s. 264-279).

«Allahım» kelimesi özel isim olmasına rağmen, «Allah'ım» şeklinde tırnak işaretiyle ayrılmamıştır. Ancak buna karşılık «deist'im» kelimesi özel isim olmamasına rağmen tırnak işaretiyle ekinden ayrılmış şekilde yazılmıştır (Demir, 2013, s. 652-675).

«aslında» kelimesi ise burada görünen ya da bilinenden farklı olarak manasında kullanılmıştır.

«Ama -(Sen)- belki- de -sesimi- duyarsın.» Aktif cümle yapısı ve geniş zaman kipi kullanılmış (Demir, 2013, s. 264-279).

Bağlaç-gizli özne-zarf tümleci-bağlaç-belirtili nesne-yüklem (Demir, 2013, s. 264-279).

«-arsın» ikinci tekil şahıs eki ve olumlu bir çekim söz konusudur (Demir, 2013, s. 264-279).

«(Sen)-Şu -çektiklerimi -gör- yarabbi.» Aktif cümle yapısı, emir kipi kullanılmış (Demir, 2013, s. 264-279).

Gizli özne-belirtili nesne-yüklem- seslenme ünlemi (Demir, 2013, s. 264-279).

İkinci tekil şahıs kullanımı söz konusudur ve olumlu bir cümle yapısı bulunmaktadır (Demir, 2013, s. 264-279).

«yarabbi» kelimesi özel bir isim olmasına karşılık «Y» harfi küçük yazılmıştır.

«Ben -bu ortamların virüsü- değilim.» Aktif cümle yapısı, geniş zaman anlatımı söz konusudur (Demir, 2013, s. 264-279).

Özne-belirtisiz nesne-yüklem (Demir, 2013, s. 264-279).

Birinci tekil şahıs kullanımı söz konusudur ancak «değilim» kelimesinin kullanımı olumsuz bir anlatım yaratmıştır (Demir, 2013, s. 264-279).

«Bu kadar gözden düşmeyi hak edecek ne yaptım.» Aktif cümle yapısı, geçmiş zaman kipi kullanılmış (Demir, 2013, s. 264-279).

«Akranlarım -üniversite laboratuvarlarında- izole ediliyor,» Pasif cümle yapısı, geniş zaman haber kipi kullanılmış (Demir, 2013, s. 264-279).

Özne-dolaylı tümleç-yüklem (Demir, 2013, s. 264-279).

«-iyor» üçüncü çoğul şahıs eki kullanılmış ve olumlu bir çekime sahip (Demir, 2013, s. 264-279).

«(Sen) -bana- da -hiç olmazsa- hayırlı bir konağı- çok görme.» Aktif cümle yapısı, emir kipi kullanılmış (Demir, 2013, s. 264-279).

Gizli özne-dolaylı tümleç- zarf tümleci-belirteli nesne-yüklem (Demir, 2013, s. 264-279).

İkinci tekil şahıs kullanımı söz konusu ve olumsuz bir çekim kullanılmış (Demir, 2013, s. 264-279).

«(Sen)-İKİNCİ DALGAYA katılan kullarından- eyle- ya-rabbiii!!!» Aktif cümle yapısı söz konusu ve emir kipi kullanılmış (Demir, 2013, s. 264-279).

Gizli özne-belirtisiz nesne- yüklem- seslenme ünlemi (Demir, 2013, s. 264-279).

İkinci tekil şahıs kullanımı söz konusu olan olumlu çekime sahip bir cümledir (Demir, 2013, s. 264-279).

«İKİNCİ DALGAYA» söz öbeğinin büyük harflerle yazılmış olması bağırıyor, yakarıyor duygusu yaratmak içindir. Genellikle bağırma ve yüksek sesle konuşmayı gösterirken büyük harfler kullanılmaktadır.

«ya-rabbiii!!!» kelimesi özel bir isim olmasına karşılık yine küçük harfle başlayarak yazılmıştır. Üç adet ünlemin yan yana kullanımı ise vurguyu arttırmak içindir (Demir, 2013, s. 535-550).

«Amin!» kelimesi ise yaratıcının duayı kabul etmesi için onay belirten bir ünlem olarak kullanılmıştır (Demir, 2013, s. 535-550).

«Yehhuu» kelimesi de çizerin korona virüsün sevincini vurgulamak adına kullanmış olduğu bir ünlem olarak ifade edilebilir.

Yorum

11. karikatürde ana figür olarak bir korona virüsü görülmektedir. Bir virüsün bakış açısından pandemi süreci ironik şekilde ele alınmıştır. Korona virüsü karikatürün ilk çizimlerinde, eve kapanmayı istemediği için bir taşıyıcı olarak bir konağa yerleşmek istememiştir. Dolayısıyla, çok bedbaht bir hayat sürmektedir ama dışarıda olduğu için hayatını yaşamaktadır. Diğer virüsler gibi eve kapanıp İstanbul'dan mahrum kalmamıştır. Fakat başka bir virüs ile gerçekleştirdiği diyalogları çerçevesinde ana figür olan korona virüsünün fikrini değiştirmeye başladığı gözlemlenmektedir. Karikatürde diğer korona virüsleri ile iletişime geçen ana figürün, dini mevzulara bulaşı çerçevesinde merak kazanıp bu virüslerin arasına katılarak yeniden umutlandığı görselleştirilmiştir. Bohem

bir tarzda resmedilmiş diğer koronavirüsler tasavvufi inançlar ile bağlantılı resmedilirken, ana figür diğer virüs arkadaşı sebebiyle kurumsal dini bir inanç olarak İslam’a yönelen şekilde resmedilmiştir. Çünkü Mevlevihane kapalı olduğu için orada bulunan bir kişinin camiye de gidiyor oluşu bulaşı sağlamak için gerekli şartları yaratmıştır.⁷⁵ Kurumsal bir din olarak İslam ve tasavvufi uygulamaların iç içe geçişinin de ipucunu burada görülmektedir. Dolayısıyla, diğer korona virüslerin ve ana figürün camide bulunuyor ve ibadet gerçekleştiriyor oluşunun imgelenmesi söz konusudur. Çizimlerdeki metinlerden dini uygulamalardan çok uzak gibi görünen ana figür içerisinde bulunduğu umutsuz tablo sebebiyle bunlara merak salmış gibi görünmektedir. Ancak namaz başladığı sırada dua eden ana figürün, kendi deist inancının yanında İslami inançlardan da beslenmeye başladığını, Allah ile bağlantı kurmaya çalıştığı ama deist inancı sebebiyle diğerini daha basitleştirerek yine de ritüelinin içerisine katarak ilahi bir yardım talep ettiği görülmektedir. Ana figürün temelde deist inanca bağlı olduğu, çizerin vurgulamak amacıyla metnin içerisinde kelimenin kullanımı sırasında tırnak işareti aracılığıyla özel isim imgesi yarattığı deizmin karşısında, Allah’ı anarken onu özel isim gibi tırnak işareti kullanarak ifade etmiyor oluşundan anlaşılmaktadır. Bu nedenle Deist inanç içerisinde sesi duyulmayan ana figürün İslam’dan medet umduğuna işaret edildiğine dair bir değerlendirme yapılabilir. Bu karikatürde uyumsuzluğu yaratan durum olarak, kurumsal dini uygulamaların yorumlarının varlığı göze çarpmaktadır. Bunun dışında farklı kurumsal dini inançların birbirleri sınırları içerisine girmiş olması da post-modern dini bir görünümü pekiştiren bir imge oluşturmaktadır. Ayrıca karikatürün söyleminde ötekileştirilen ve “onlar” olarak bahsedilenler yurtdışından gelmiş olan yabancılardır. Karikatürün metninde “onlar” özgür, hayatın tadını çıkaran, eğlenmesini bilen, yaşamayı seven, dünyayı görmüş ama Türkiye’de var olmak için yol yordam bilmeyenler olarak yorumlanabilirler.

⁷⁵ “Camiler açılıyor: Hangi önlemler alındı, uyulacak kurallar neler?”, BBC News, 28 Mayıs 2020, <https://www.bbc.com/turkce/haberler-turkiye-52817397#:~:text=Koronavir%C3%BCs%20salg%C4%B1n%C4%B1%20nedeniyle%2016%20Mart,iste yenler%20i%C3%A7in%20camiler%20a%C3%A7%C4%B1k%20tutulacak>
Ö. Olcay, “Camilerin 12 Haziran’da ibadete açılması öngörülüyor”, Anadolu Ajansı, 15 Mayıs 2020, <https://www.aa.com.tr/tr/turkiye/camilerin-12-haziranda-ibadete-acilmasi-ongoruluyor/1842085>

Karikatür 12

Makro Yapı

Tematik yapı

Görsel 3.6.11

N. Hakan, 2020, *Hışım Osman (Uykusuz, 2020,29(4))*

Kaynak: Hakan, 2020

Karikatürün Başlığı: Hışım Osman

Açıklayıcı Yazı: -

Sümüklü Böcek: Geçen gün sana haksızlık etmişim Osman... Ama kız arkadaşımın sırf beni kiskandırmak için öyle bi yalan söyleyeceğini bilemezdim değil mi?.. Affet beni Osman...

(O sırada Osman elinde kılıcı öfkelenir, çünkü kimin konuştuğunu görememektedir.)

O: Kim lan o şerefsiz?! Çık ortaya korkak o...pu çocuuu!

(Sümüklü böcek Osman'ın bacağına kafa atarak)

SB:İnsan gibi özür dilemeye geldik ne küfür ediyosun ulan?!

(Sümüklü böcek öyle sert vurmuştur ki Osman havada takla atarak uçar gider.)

O: Yeteeeeer!..

(Osman'ı evde yatağının içinde kucağında laptopla birisi ile konuşurken görürüz.)

O: Hocam ikidir bazı fısıltılar duyuyorum ve sonra bi güç beni alıp fırlatıyor!..

Din Alimi: Sana cinler musallat olmuş!.. Uyumadan önce dualarını oku, bir de yatağın etrafına tuz dök ki kötü varlıklar geçmesin...

O: Ya işe yaramazsa?..

DA: Ne biliim?! Haluk Levent'e twit at!..

(Biraz sinirlenir ve gözlerini devirerek hocaya bakar.)

(Uyumaktadır, ışıklar kapalıdır ve bir topik içerisinde yazılar görülmektedir. Yazıların ne olduğu anlaşılmamaktadır. Muhtemelen çok düşük bir ses olduğu için küçük ve anlaşılır olmayan şekilde resmedilmiştir.)

(Sümüklü böcek elinde çiçekle gelmiştir. Fakat yatağın etrafı tuz ile çevrelenmiştir.)

S.B: Bak bu sefer gerçekten özür dilerim tamam mı?! Zaten kız arkadaşım hep bi sinir problemim olduğunu söyler!.. Sanırım haklı..

(Sümüklü böcek konuştuğu sırada tuza denk gelir.)

S.B: Ne olursa olsun sana o kadar sinirlenmemem gerekirdiğğh!..

(Hüürpp!.. erime efekti)

(14 gün sonra, Osman sağlık çalışanının karşısındadır.)

Doktor: Korona testiniz negatif çıktı geçmiş olsun... Evinize dönün dışarı çıkmayın, tekrar bulaşma riski olduğunu asla unutmayın...

Şematik yapı

Savaşçı bir kahraman görüntüsünde bir Hışım Osman

Osman'ın ayağının dibinde konuşan bir sümüklü böcek

Osman'ın gaipten sesler duyduğunu sanması

Sümüklü böceğin Osman'a saldırışı

Osman'ın sümüklü böceğin darbesiyle havaya uçuşu

Osman'ın evde yatağın içinde laptop ile oturuyor olması

Laptopta bir din aliminin görüntüsü

Osman'ın din alimi ile konuşuyor olması

Osman'ın uykuya geçmesi

Karanlık bir odada sümüklü böceğin gelişi

Sümüklü böceğin sesinin çok az duyulduğunu gösteren imge

Sümüklü böceğin yatağın etrafındaki tuza doğru ilerleyişi

Sümüklü böceğin tuz yüzünden erimeye başlamasının imgesi

14 gün sonra ibaresi ile Osman'ın bir sağlık görevlisi ile konuşuyor oluşu

Sağlık görevlisinin karantina için kullanılan giyimlerin içerisinde bulunması

Yıl: 2020

Covid-19 pandemisi sürecinde bulaşı durumunu en aza indirmek adına hijyen ile ilgili alınan önlemler

Mikro yapı

Sümüklü Böcek: Aktif cümle yapısı, geçmiş zaman kipi kullanılmış (Demir, 2013, s. 264-279).

«(Ben)- Geçen gün -sana- haksızlık etmişim -Osman...»

Gizli özne-zarf tümleci-dolaylı tümleç-yüklem-seslenme/hitap ünlemi (Demir, 2013, s. 264-279).

«-mişim» birinci tekil şahıs eki kullanılmış ve olumlu bir çekime sahip (Demir, 2013, s. 264-279).

«...» kullanılması konuşmanın devam ettiğine işaret etmektedir (Demir, 2013, s. 652-675).

«Ama -kız arkadaşımın -sırf beni kıskandırmak için- öyle bi yalan söyleyeceğini- bilemezdim- değil mi?...» Aktif cümle yapısı söz konusudur ve geçmiş zaman kipi kullanılmıştır (Demir, 2013, s. 264-279).

Bağlaç-özne-edat-belirtili nesne-yüklem- (yanıtı pekiştirmek için) soru öbeği (Demir, 2013, s. 264-279).

«-mezdim» birinci tekil şahıs eki kullanılmış ve olumsuz bir çekime sahip bir cümledir. Ancak olumsuz bir çekimle kullanıldıktan hemen sonra yine olumsuzluk ifade eden soru öbeği cümlelerin anlamını pozitifçe çevirmiştir (Demir, 2013, s. 264-279).

«Sırf» kelimesi burada sadece anlamını vermektedir. Dolayısıyla edat olarak kullanılmıştır (Demir, 2013, s. 491-506).

«?...» noktalama işareti hem bir cevap beklediğine hem de diyalogun devam ettiğine işaret etmektedir. Soru işaretinin yan yana iki nokta ile kullanımı literatürde bulunmamaktadır, ancak çizer burada duyguyu aktarabilmek için bu noktalama işaretini kullanmıştır (Demir, 2013, s. 652-675).

«(Sen) -Affet- beni- Osman...» aktif cümle yapısı ve emir kipi söz konusudur (Demir, 2013, s. 264-279).

Gizli özne-belirtili nesne-seslenme/hitap ünlemi (Demir, 2013, s. 264-279).

İkinci tekil şahıs kullanımı bulunmaktadır. Cümlelerin çekimi olumludur (Demir, 2013, s. 264-279).

«...» noktalama işaretinin kullanımı konuşmanın devam ettiği anlamına gelmektedir (Demir, 2013, s. 652-675).

Ana figür: Aktif cümle yapısı, geniş zaman soru cümlesi (Demir, 2013, s. 264-279).

«Kim -lan- o şerefsiz?!»

Soru eki (soru zamiri)-seslenme ünlemi-özne (Demir, 2013, s. 264-279).

Üçüncü tekil şahıs kullanımı bulunmaktadır (Demir, 2013, s. 264-279).

«?!» noktalama işaretinin cümlelerin sonunda kullanılmasının sebebi hem bir soru yöneltme hem de soruyu yöneltirken “korku, heyecan, öfke” gibi duygulara vurgu yapmak amacıyla (Demir, 2013, s. 652-675).

«(Sen)- Çık ortaya -korkak o...pu çocuuu!» Aktif cümle yapısı, emir kipi kullanılmıştır (Demir, 2013, s. 264-279).

Gizli özne-yüklem-seslenme/hitap ünlemi (Demir, 2013, s. 264-279).

Cümlede ikinci tekil şahıs kullanımı söz konusudur. Cümlelerin olumlu bir çekime sahip olduğu görülmektedir (Demir, 2013, s. 264-279).

SB: Aktif cümle yapısı ve geçmiş zaman kipi kullanılmış (Demir, 2013, s. 264-279).

«(Biz) -İnsan- gibi- özür dilemeye -geldik»

Gizli özne-edat-dolaylı tümleş-yüklem (Demir, 2013, s. 264-279).

«-dik» birinci çoğul şahıs eki kullanılmış ve olumlu bir cümle yapısı söz konusudur (Demir, 2013, s. 264-279).

Çizerin kullandığı «gibi» edatının da aslında insan olmayan ama insanlığa vurgu yapan bir yaratığın kendini anlatırken kullandığı bir kelime olarak ifade edilebilir (Demir, 2013, s. 491-506).

«(Sen)- ne -küfür ediyosun-ulan?!» Aktif cümle yapısı söz konusudur, şimdiki zaman kipi kullanılmıştır (Demir, 2013, s. 264-279).

Gizli özne- soru eki(soru zarfı)-yüklem-seslenme/hitap ünlemi (Demir, 2013, s. 264-279).

Cümle, «-yorsun» eki ile ikinci tekil şahıs eki kullanılmış ve olumlu çekime sahip bir yapıdadır (Demir, 2013, s. 264-279).

Yine yukarıdaki kullanımına benzer şekilde «?!» noktalaması kullanılmıştır. Çizer tarafından karakter bir soru soruyor ve aynı zamanda “öfke, korku veya heyecan” gibi duyguları yaşıyor olarak resmedilmek istenmiştir (Demir, 2013, s. 652-675).

Ana Figür: Aktif bir cümle yapısı bulunmaktadır. Aynı zaman geniş zaman çekimi söz konusudur (Demir, 2013, s. 264-279).

«Yeteeeeer!...»

Yüklem (Demir, 2013, s. 264-279).

Burada «yeter» kelimesi hem bir yüklem olarak hem de bir ünleme işaret eder şekilde kullanılmıştır. Üçüncü tekil şahıs kullanımı söz konusudur (Demir, 2013, s. 535-550).

«Hocam- (Ben) -ikidir- bazı fısıltılar- duyuyorum» Aktif cümle yapısı ve geniş zaman kipi kullanılmış (Demir, 2013, s. 264-279).

Seslenme/hitap ünlemi- gizli özne-zarf tümleci-belirtisiz nesne-yüklem (Demir, 2013, s. 264-279).

«-yorum» birinci tekil şahıs eki kullanılmış ve cümlede olumlu bir çekim söz konusudur (Demir, 2013, s. 264-279).

«ve -sonra- bi güç- beni- alıp fırlatıyor!..» Aktif cümle yapısı ve olumlu bir çekim bulunmaktadır (Demir, 2013, s. 264-279).

Bağlaç-zaman zarfı-özne-belirtili nesne-yüklem (Demir, 2013, s. 264-279).

«-yor» üçüncü tekil şahıs ekinin kullanımı ve olumlu bir çekim bulunmaktadır (Demir, 2013, s. 264-279).

«!..» noktalama işareti ise «şaşkınlık/hayret» belirtmek ve anlatacaklarının devam ettiğine işaret etmek için kullanılmıştır (Demir, 2013, s. 652-675).

Din Alimi: Aktif cümle yapısı kullanılmıştır ve (duyulan) geçmiş zaman kipi söz konusudur (Demir, 2013, s. 264-279).

«Sana -cinler- musallat olmuş!..»

Dolaylı tümleş-özne-yüklem (Demir, 2013, s. 264-279).

«-muş» üçüncü tekil şahıs eki ve olumlu bir çekim söz konusudur (Demir, 2013, s. 264-279).

Devrik cümle yapısı bulunmaktadır; vurgu «cinler» kelimesine verilmiştir (Demir, 2013, s. 264-279).

«!..» noktalama işareti ise «korku/endişe» belirtmek ve anlatacaklarının devam ettiğine işaret etmek için kullanılmıştır (Demir, 2013, s. 652-675).

«(Sen)- Uyumadan önce- dualarını- oku,» Aktif cümle yapısı ve emir cümlesi kullanılmaktadır (Demir, 2013, s. 264-279).

Gizli özne-zarf tümleci-belirtili nesne-yüklem (Demir, 2013, s. 264-279).

Cümlede ikinci tekil şahıs kullanılmıştır ve olumlu bir çekim söz konusudur (Demir, 2013, s. 264-279).

«(Sen)-bir- de -yatağın etrafına- tuz- dök» Aktif cümle yapısı ve emir kipi bulunmaktadır (Demir, 2013, s. 264-279).

Gizli özne-bağlaç-dolaylı tümleş-belirtisiz nesne-yüklem (Demir, 2013, s. 264-279).

Cümlelerin içerisinde ikinci tekil şahıs ve olumlu bir çekim bulunmaktadır (Demir, 2013, s. 264-279).

«ki- kötü varlıklar- geçmesin...» Aktif cümle yapısı ve emir kipi söz konusudur (Demir, 2013, s. 264-279).

Bağlaç-özne-yüklem (Demir, 2013, s. 264-279).

«-mesin» üçüncü çoğul kişi eki kullanılmış ve olumsuz bir çekime sahiptir (Demir, 2013, s. 264-279).

«...» işareti konuşmanın devam ettiğine işaret etmektedir (Demir, 2013, s. 264-279).

Ana Figür: Aktif cümle yapısı bulunmaktadır. Geniş zaman kipi kullanılmıştır (Demir, 2013, s. 264-279).

Ya -(O)- işe yaramazsa?..

Gizli özne-yüklem (Demir, 2013, s. 264-279).

«ya» soru belirtmek için kullanılan bir ünlemdir. Burada da hem soru belirteci hem de o sorunun olumsuzluk vurgusunu belirtmek için kullanılmaktadır (Demir, 2013, s. 535-550).

DA: Aktif cümle yapısı bulunmaktadır (Demir, 2013, s. 264-279).

«(Ben)- Ne -biliim?!»

Özne-soru eki(soru zamiri)- yüklem (Demir, 2013, s. 264-279).

Cümlede birinci tekil şahıs bulunmaktadır. Olumlu bir çekime sahiptir (Demir, 2013, s. 264-279).

«(Sen) -Haluk Levent'e -twit at!...» Aktif cümle yapısı ve emir kipi bulunmaktadır (Demir, 2013, s. 264-279).

Gizli özne-dolaylı tümleç-yüklem (Demir, 2013, s. 264-279).

S.B: Aktif cümle yapısı bulunmaktadır. Emir kipi kullanılmıştır (Demir, 2013, s. 264-279).

«(Sen)- Bak»

Gizli özne-yüklem (Demir, 2013, s. 264-279).

Cümlede ikinci tekil kişi kullanılmıştır ve olumlu bir çekim söz konusudur (Demir, 2013, s. 264-279).

«(ben) bu sefer gerçekten özür dilerim tamam mı?!» Aktif cümle yapısı ve geniş zaman kipi kullanılmıştır (Demir, 2013, s. 264-279).

Gizli özne- zarf tümleci-yüklem- (söylediklerinin anlaşıldığını pekiştirmek için soru) (Demir, 2013, s. 264-279).

«-im» birinci tekil kişi kullanılmıştır ve cümlede olumlu bir çekim bulunmaktadır (Demir, 2013, s. 264-279).

«?!» soru işareti ve ünlemin bir arada kullanımı «endişe/korku/üzüntü/öfke» gibi duyguların soru sorarak aktarımına işaret etmektedir. Çizer karakterinin hem soru sorması hem içinde bulunduğu duyguyu gösterebilmesi için iki noktalamayı yan yana kullanmıştır (Demir, 2013, s. 652-675).

«Zaten -kız arkadaşım -hep- bi sinir problemim olduğunu -söyler!» Aktif cümle yapısı ve geniş zaman kipi kullanılmıştır (Demir, 2013, s. 264-279).

Bağlaç-özne-zaman zarfı-belirtisiz nesne- yüklem (Demir, 2013, s. 264-279).

«-ler» cümleden üçüncü tekil kişi söz konusudur ve olumlu çekime sahip bir cümledir (Demir, 2013, s. 264-279).

Çizerin cümlelerin sonunda ünlem kullanmış olması da bahsedilen duruma vurgu yapmak içindir (Demir, 2013, s. 652-675).

«zaten» kelimesi önceden bilinen ve mevcut olan, aslında olan bir durumu ifade etmek için kullanılmaktadır (Demir, 2013, s. 506-535).

«(O)- Sanırım- haklı...» Aktif cümle yapısı ve geniş zamandan bahseden bir cümle söz konusudur (Demir, 2013, s. 264-279).

Gizli özne-yüklem-zarf tümleci (Demir, 2013, s. 264-279).

Üçüncü tekil kişi bulunmaktadır ve olumlu bir cümle yapısı söz konusudur (Demir, 2013, s. 264-279).

Devrik bir cümle yapısı gözlemlenmiştir. Yüklemden sonra «Haklı» kelimesi geldiği için vurgu, haklı olmaktadır. Kendinden önceki cümlede bahsi geçen konularda haklılığına dair bir vurgu söz konusudur (Demir, 2013, s. 264-279).

«Ne olursa olsun- (benim)- sana- o kadar- sinirlenmemem -gerekirdiğğhh!...» Aktif cümle yapısı kullanılmış ve geçmiş zaman kipi mevcuttur (Demir, 2013, s. 264-279).

Zarf tümleci- gizli özne-dolaylı tümleş-zarf tümleci-belirtisiz nesne-yüklem (Demir, 2013, s. 264-279).

Birinci tekil şahıs kullanımı görülmektedir. Cümlede olumlu bir çekim görülmektedir (Demir, 2013, s. 264-279).

Cümlenin sonunda kullanılan «!..» noktalama işareti de orada yaşanan seslenişin ve hissedilen duygunun devam ettiğini ve sona ermediğini ancak bir nedenden dolayı kesintiye uğramış olduğuna işaret etmektedir (Demir, 2013, s. 652-675).

Doktor: Aktif cümle yapısı görülmüştür. Görülen geçmiş zaman kipi kullanılmıştır (Demir, 2013, s. 264-279).

«Korona testiniz- negatif- çıktı»

Özne-zarf tümleci-yüklem (Demir, 2013, s. 264-279).

Cümle içerisinde üçüncü tekil şahıs bulunmaktadır ve olumlu bir çekim ile ifade edilmiştir (Demir, 2013, s. 264-279).

«geçmiş olsun...» Aktif cümle yapısı söz konusudur (Demir, 2013, s. 264-279).

«(Siz)-Evinize- dönün -dışarı çıkmayın,- tekrar bulaşma riski olduğunu- asla-unutmayın...» Aktif cümle yapısı ve emir kipi kullanılmıştır (Demir, 2013, s. 264-279).

Gizli özne-dolaylı tümleş-yüklem-dolaylı tümleş- yüklem-belirtili nesne-zaman zarfı-yüklem (Demir, 2013, s. 264-279).

Cümlenin öznesi, ikinci tekil şahıstır. Fakat konuşma resmi bir çerçevede gerçekleştiği için «Siz» olarak hitap edilmiş durumdadır. Cümlede olumsuz bir çekim kullanılmıştır (Demir, 2013, s. 264-279).

Yorum

12. karikatürde süper bir kahraman imgesi bulunmaktadır. Süper kahraman gerçek olması mümkün olmayan bir evrenin içerisinde resmedilmektedir. Ana figür olan süper kahraman burada ironik bir şekilde doğaüstü bir nitelik sergileyerek konuşan bir sümüklü böceğin ona bir şeyler anlatmaya çalışıyor oluşu ve sonunda saldırması durumu içerisinde imgelenmektedir. Karikatürde ana figürün kendisinin bir süper kahraman oluşu kendisi tarafından olağandışı bir durum olarak algılanmıyorken bir sümüklü böceğin ona konuşması sonucunda ortaya çıkan gaip seslerin ve göremediği bu böceğin ona

saldırmasının ona akıl dışı geliyor olması söz konusudur. Karikatürde yaşadıklarını doğaüstü birtakım olgulara bağlayan süper kahraman teknolojik bir araç olan bilgisayarı online görüşme için kullanarak bir din büyüğü ile bağlantıya geçmektedir. Dolayısıyla burada post-modern dini uygulamalar çerçevesinde uyumsuzluğu yaratan bir durum olarak dinin teknolojik ilişkilendirmesi durumuna işaret edilebilmektedir. Karikatürde ele alınan bu durumun postmodern dini bir uygulamaya işaret ettiği belirtilebilir. Burada hocanın batıl inançlar çerçevesindeki telkinleri gözlemlenmektedir. Daha sonra karikatür içerisinde batıl inançlar çerçevesinde çeşitli uygulamaları ve telkinleri din aliminden öğrenen ana figürün bunları uyguladığını gösteren görseller gözlemlenmektedir. Bu uygulamaların akıldışı bir yoldan işe yaradığını gösteren karikatürde süper kahraman, 14 günün sonunda bir sağlık kurumunda resmedilmektedir. Sağlık çalışanı ile olan diyalogundan koronaya yakalandığı anlaşılan ana figürün, 14 gün sonra açıklaması ışığında karantina döneminden yeni çıktığı anlaşılmaktadır. Dolayısıyla, alt metin olarak koronaya yakalanarak karantina sürecinde ateşlenen süper kahramanın, çeşitli halüsinasyonlar görmüş olduğu düşünülebilir. Bu noktada da karikatürde yaşanan ölümcül sürecin dini uygulamalara bağlandıktan hemen sonra bilimsel bir sonuca bağlandığı gözlemlenebilmektedir. Çizer, burada Covid-19 sürecine ve dini uygulamalara ironik bir bakış açısı ile yaklaşmaktadır. Karikatürde ana figürün karşısında öteki olarak tanımlanan “o” tehlikeli, ne idüğü belirsiz, önemsiz ve görünmez olandır. Burada öteki çerçevesinde, diğer bir deyişle “o” zamiri ile korona salgınına bir gönderme olduğu değerlendirilmesi yapılabilir. Dolayısıyla, tüm açıklamalar çerçevesinde karikatürde bahsi geçen bu tanımlanamayan ve tehlikeli unsur (virüs) ile dini uygulamalar yoluyla savaşıma dair imalar da gözlemlenebilmektedir.

Karikatür 13

Makro Yapı

Tematik yapı

Görsel 3.6.12

M. Sarıcı, 2020 (Uykusuz, 2020, 37(8))

Kaynak: Sarıcı, 2020

Karikatürün Başlığı: -

Açıklayıcı Yazı: Biyolojik Numune Alma Kabini

Sıradan vatandaş: Allah'ım inşallah kapmamışımdır...

(Ellerini numune alacak sağlık çalışanının kullandığı eldivenlere sokarak havaya kaldırır)

Sağlık Çalışanı: Çıkar oğlum ellerini!..

Şematik yapı

Muhafazakâr giyime sahip bir adamın biyolojik numune alma kabinindeki görüntüsü

Muhafazakâr adamın kabinin içindeki koruyucu eldivenlere ellerini geçirmiş olması ve dua eder pozisyonda tutması

Muhafazakâr adamın dua edişi

Karantina giyimine sahip bir sağlık görevlisi

Sağlık görevlisinin muhafazakâr adamı uyarması

Yıl: 2020

Covid-19 pandemisi sürecinde bulaşı durumunu en aza indirmek adına hijyen ile ilgili alınan önlemler ve bulaşı durumu

Mikro yapı

Ana figür: Aktif cümle yapısı, öğrenilen geçmiş zaman kipi kullanılmış (Demir, 2013, s. 264-279).

«Allah'ım -(ben)- inşallah -kapmamışımdır...»

Seslenme/hitap ünlemi-gizli özne-dilek ünlemi-yüklem (Demir, 2013, s. 264-279).

«-mamışımdır» şeklinde birinci tekil şahıs eki ve olumsuz bir fiil çekimi kullanılmış (Demir, 2013, s. 264-279).

Cümlelerin sonunda kullanılan bu «...» noktalama işareti de konuşmanın bitmediğine ya da konuşma sonunda beklentinin bitmediğine işaret etmek için kullanılmıştır. Orada cevap için bir beklenti durumu, konuşmaya bir ara verme durumu bulunmaktadır (Demir, 2013, s. 652-675).

Sağlık çalışanı: Aktif cümle yapısı ve emir kipi kullanılmaktadır (Demir, 2013, s. 264-279).

«(Sen)- Çıkar- oğlum -ellerini!...»

Gizli özne-yüklem-seslenme/hitap ünlemi- belirtili nesne (Demir, 2013, s. 264-279).

İkinci tekil şahıs kullanımı bulunmaktadır ve olumlu bir fiil çekimi söz konusudur (Demir, 2013, s. 264-279).

Yukarıdaki cümlelerin sonunda bu «!...» noktalama işaretinin kullanılmasının sebebi ise ünlem işaretinin «uyarı» ve «kızgınlık» belirtmek amacıyla kullanımlarının bulunması ve iki nokta ile devam etmesi ise çizili olan karakterin söyleyeceklerinin bitmediğine işaret eder (Demir, 2013, s. 652-675).

Yorum

13 numaralı karikatürde çizer tarafından imgelenme şeklinden de anlaşılacağı gibi muhafazakâr bir ana figür resmedilmiştir. Muhafazakâr ana figür, korona bulaş şüphesi ile sağlık kurumuna gelmiştir ve kontrol için beklemektedir. Burada İslami bir bakış açısından ana figür son kertede dahi Allah'tan bir beklenti içerisinde ve dua eder şekilde imgelenmektedir. Ana figür çizer tarafından bilimsel bakış açısına dayalı bir

kurum içerisinde Allah’a yakarırken ve koronadan korunmak üzere sağlıkçıların kullandığı oldukça bilimsel bir yöntemi dini bir yaklaşımla kullanır halde ironik bir şekilde resmedilmektedir. Son çare olarak aynı anda hem Allah’a hem de bilimin çatısı altına sığındığı ifade edilebilecek olan ana figürün, postmodern bir dini görünüş ve bakış açısı sergilediği söylenebilir. Bu durumda, karikatürde uyumsuzluğu yaratan durum olarak, din ve bilimsellik ilişkisinin özellikle bu süreçte ne kadar iç içe geçmiş olduğuna yapılan vurgu örnek olarak verilebilir. Dolayısıyla, aslında bu karikatürde kurumsal dini uygulamaların yorumlarının da bir çeşit varlığı söz konusudur.

Karikatür 14

Makro Yapı

Tematik yapı

Görsel 3.6.13

İ. Ekbul, 2020, Gelen Kutusu (Uykusuz, 2020,47(14))

Kaynak: Ekbul, 2020

Yogi: Şimdi evinizin en çok güneş alan yerinde oturun ve şöyle söyleyin

(Teknolojik bir sıkıntı yaşandığının görseli-internet kesintisi)

SB: LAN!?

Şematik yapı

Kadın olarak betimlenmiş bir yogi

Bir çamaşır odasında yogaya eşlik etmek isteyen bir kadın

Yıl: 2020

Covid-19 pandemisi sürecinde kamusal alana çıkmayla ilgili sorun yaşanması

Mikro yapı

Ana figür: Aktif cümle yapısı, emir kipi kullanılmış (Demir, 2013, s. 264-279).

«Şimdi -(siz)- evinizin en çok güneş alan yerinde- oturun- ve- şöyle- söyleyin»

Zaman zarfı-gizli özne (kişi zamiri)-dolaylı tümleç- yüklem- bağlaç- durum zarfı-yüklem (Demir, 2013, s. 264-279).

«-un» ve «-yin» şeklinde ikinci tekil şahıs eki ve olumlu bir fiil çekimi kullanılmış (Demir, 2013, s. 264-279)..

İlk cümlede noktalama konulmamış olması karikatürdeki görselden de anlaşılacağı üzere kişinin söyleyeceklerinin bitmediğini işaret etmektedir (Demir, 2013, s. 652-675).

«LAN!?»

Kabaca seslenme ünlemi (Demir, 2013, s. 535-550).

Ünlem işareti ve soru işareti yan yana kullanılmıştır.

Ünlem ve soru işareti yan yana kullanıldığında şaşma, hayret ifade eder (TDK ,2019).

Yorum

Son karikatürde, ortaya konulan tema salgın bir hastalık sürecinde kamusal alandaki birçok şeyden mahrum kalan bireylerin dış dünyayla bağlantı sağladığı tek şeyin internet olması ve onun da problem çıkarması üzerine verdiği bir tepki olarak ifade edilebilir. Karikatürist, tüm aksiliklerin üzerine bilimsel ve güvenilir bir aracı olarak teknolojinin de problem çıkardığı bir senaryoda kişinin şaşkınlığını ifade ettiği bir anı resmetmektedir. Çizimde görülen yogi de sıradan birey de pandemi sürecindeki kadını temsil etmektedir. Aynı zamanda ana figür olan yogi, spiritüel bir inanç üzerine meslek icra etmektedir. Bu spiritüel mesleği yani yoga/meditasyon koçluğunu teknolojik bir araç üzerinden ve ticari bir sebeple icra etmektedir. Dolayısıyla, karikatürde uyumsuzluğu yaratan en önemli durumlardan ikisi teknolojik ilişkilendirme ve buna bağlı olarak ticari ilişkilendirmedir.

Cinsiyet temelinde ele alınacak olursa, çizimde görülen yogi de sıradan birey de pandemi sürecindeki kadını temsil etmektedir. Yogi, konuşması içerisinde «kadın imajını» işaret eden «evinizin en güneş alan yerinde» söz öbeğini kullanarak, ataerkil söylem içerisinde kadının ait olduğu yer olarak belirtilen «ev» vurgusunu yapmış ve bu söylemi yeniden üreten kişi imajı ortaya koymaktadır. Karikatürist, bir kadını, kadınların ataerkil sistem

içerisindeki ikincil konumunu pekiştiren kişi olarak imgelemektedir. Aynı zamanda bu kadın spiritüel bir inanç üzerine meslek icra etmektedir. Alt metinde kadın imajının arkasında resmedilmiş doğa görseli ile dolaylı yollardan kadını doğa ile ilişkilendiren duruma da işaret ediyor olarak değerlendirilebilir. Yapılan içerik analizinde de karşılaşıldığı şekilde bu tarz inançları ve uygulamaları daha çok kadınların deneyimlediği göndermesi de söz konusudur.

Emir kipiyle seslenen yoginin, öğreticinin kendisi olduğunu ve o ne derse onun yapılması gerektiğini işaret ettiği düşünülebilir. Karikatürün bağlamı dikkate alınacak olursa, «Şimdi evinizin en çok güneş alan yerinde oturun ve şöyle söyleyin» söylemi ve sıradan birey olarak kadının, çamaşır odasındaki imajı «evinizin en güneş alan yeri sizin zaten kadın olarak hapsoldüğünüz döngünün üretildiği yer olmak durumunda olabilir» alt anlamına da işaret ediyor olabilir. Ayrıca öğretici konumunda olan kadının da başka bir kadına ataerkil söylemin içinden kadınlık imajını da öğretir konumda resmedildiğine dair bir bakış açısı ortaya konulabilir. Karikatüristin ironik ve aşağılayıcı bir bakış açısıyla kadını ele aldığını söylenebilir. Dolayısıyla, bu karikatürde kadının toplumsal alandaki ikincil konumunu pekiştiren aşağılayıcı bir bakış açısından söz edilebilir.

4. BULGULAR VE YORUM

Tezin konusunu oluşturan “postmodern din” olgusunun mizahtaki ve karikatürlerdeki karşılığını ortaya koymak için postmodern çağın ve dönüşümün etkisiyle kurumsal din anlayışının sınırlı ve katı doğasının esnemesi sonucunda ortaya çıkan aykırılıkların değerlendirilebileceği uyumsuzluk kuramı araştırmanın temelini şekillendirmektedir. Özellikle literatürde ortaya konulmuş araştırmalarda din ile ilgili meselelerde uyumsuzluk veya aykırılık unsurunun “gülme”yi yaratan bilişsel bir durum olarak önemine değinilmektedir. Dolayısıyla, modern toplumsal yapıyla artış gösteren bu aykırılıkları açıklayabilmek için ilk olarak postmodernizmin bakış açısını ele almak gerekmektedir. Postmodernlikle birlikte “öznel ben” anlayışının yükselişe geçmesiyle, birey kendisini de varoluşun ve inanç sistemlerinin bir parçası haline getirerek, dünyayı ve evreni kendisine göre yorumlamaya ve anlamlandırmaya başlamıştır. Dinlerin kendilerine özgü kurallarının ve emirlerinin katı yaklaşımları modern öncesi toplumlarda toplumsal yapıyı şekillendiren ve onun yapılanmasından büyük rol oynayan olgulardır. Postmodern çağın getirdiği dönüşüm ile İslam gibi klasik ve kurumsal dinlerin insana ne yapmaları gerektiğini söylemesi, katı kuralları, normları ve perspektifi bir şiddet unsuru

olarak dahi algılanabilir bir noktaya taşınmıştır. Kurumsal dinlere karşı değişen bu bakış açısıyla, postmodern dinseliliği ifade eden en temel nitelik ise meşruiyeti ve normlarını, postmodern çoğulluklar içerisinde insan öznelliği temelinde bulması olarak ifade edilebilir(Tekin, 2023, s. 258).

Türk mizah dergilerinde postmodern din olgusunun söylemini, karikatürleri ve mesajlarını gözlemleyip çözümleyerek ortaya koymaya çalışan bu araştırmadaki analizlerde cinsiyet değişkeni de değerlendirmenin önemli bir parçasını oluşturmuştur. Din gibi ataerkil yaklaşımların köklendiği ve uygulamaları aracılığıyla bu yaklaşımların sürdürüldüğü bir olgunun cinsiyet dikkate alınmadan değerlendirilmesi araştırmada toplumsal yapıyı ortaya koymak açısından yetersiz sonuçlar yansıtacağı için cinsiyet değişkeni analizlerde önemli bir yere sahiptir. Bu analizlerde, karikatürlerdeki ana figürün cinsiyeti ile karikatürlerde doğrudan gözlemlenebilmesi mümkün olan imgeler aracılığıyla ortaya konulmuş olan pandemi bağlantısı arasında ilişki gözlemlenmiştir. Kadın ana figürlerin toplam örneklem içerisindeki sayılarının az olmasına karşılık, doğrudan pandeminin gözlemlendiği karikatürler içerisinde kadınların resmedilme oranı erkeklerin oranına çok yakındır. Toplam 29 adet doğrudan pandemi bağlantısı gözlemlenen karikatür bulunmaktadır. Bu toplamın içerisinde 11 adet kadın ve 14 adet erkek çizimi gözlemlenmiştir. Geriye kalan 5 adet ana figür ise cinsiyet belirtilmemiş kategorisinde değerlendirilmiştir. Bu karikatürlerin yayımlandığı sayfanın boyutu ile karikatürün boyutu arasında da bir ilişki olduğu tespit edilmiştir.

Analizlerde ana figür cinsiyeti ile ilişkisi olduğu saptanan mizah dergileri içerisinde cinsiyet dağılımına bakıldığında ise çoğunluğu kadın çizerlerden oluşan bayan yanı dergisinin postmodern dine dair karikatürler içerisinde oransal olarak en çok kadın figür resmeden mizah dergisi olduğu görülebilmektedir. Ancak bu değerlendirme örneklemini oluşturan din temalı tüm karikatürler içerisinde olmadığı, dergilerin cinsiyet değişkeni ile kendi içindeki oranlamasına dayandığı için değerlendirmenin eksik kalmaması adına tüm örnekleme dair değerlendirmenin de göz önünde bulundurulmasına ihtiyaç duyulmaktadır. Dolayısıyla, tüm dergilerden toplanmış olan postmodern dine dair karikatürler içerisinde en çok kadın ana figür resmeden dergi, diğer bir deyişle tüm örneklem içerisinde kadın ana figürü en çok karikatüre sahip dergi *Leman* dergisidir. Ot dergisinde ise kadın sadece 1 defa ana figür olarak resmedilmiştir. Kadın çizerler ile karikatürdeki ana figür cinsiyeti arasında da ilişki tespit edilmiştir. Kadın çizerlerin 70

adet karikatür resmetmiş olduğu gözlemlenmiştir ve daha önce de belirtildiği gibi bunların büyük bir çoğunluğu kadın ana figürlerin imgelendiği karikatürlerdir. Erkek karikatür çizerleri ise 362 adet karikatür resmetmiş fakat büyük bir kısmı erkek ana figürlerin imgelendiği karikatürler olarak gözlemlenmiştir.

Postmodern din olgusuna dair söylemin içerisinde ana figür kimliklerinin cinsiyetler bağlamında oluşturduğu yapıyı yorumlayacak olursak, Türk mizah dergilerinde postmodern din söylemini oluşturan yapıda din büyüğü/alimi, öğrenci ve cin/peri olarak imgelenmiş kadın ana figür bulunmamaktadır. Melek/şeytan, politik figür, semazen/tasavvufi figür, semazen çok az sayıda kadın ana figürün kimliğidir, bu kimliklerde çok az resmedilmişlerdir. Bu postmodern din olgusu çerçevesinde kadın ana figürler genellikle sırasıyla sıradan birey/vatandaş, yogi, falcı ve büyücü/cadı kimlikleriyle karşımıza çıkmaktadırlar. Erkekler ise sadece yogi çizimlerinde kadın ana figür sayısına neredeyse eşittir. Ancak kadınların en az ana figür olduğu diğer tüm kimliklerde erkekler baskın olarak resmedilmiştir. Postmodern dini yapılar içerisinde resmedilen bu sıradan birey, yogi, falcı ve büyücü/cadı kadınlar en çok bohem giyim tarzına ve onu takip eden şekilde modern bir giyim tarzına sahiptirler. Erkekler ise en çok geleneksel giyim tarzı içerisinde resmedilmiştir. 442 adet karikatürden 124 adet karikatürün çiziminde geleneksel giyim tarzı imgelenmiştir. Geleneksel giyim tarzından sonra erkeklerin en çok resmedildiği giyim tarzı muhafazakâr olarak saptanmıştır.

Postmodern din olgusunun karikatürler içerisinde resmedilmesi sürecinde erkek ana figürlerle özdeşleştirilen renkler beyaz, yeşil, kırmızı ve turuncu renkler iken kadın ana figürler sırasıyla en çok mavi, yeşil ve kırmızı renklerle ilişkilendirilmiştir. Gri renk ile ilişkilendirilen sadece 1 adet kadın ana figür bulunmaktadır. Karikatürlerde dinin/inancın çağrıştırdıkları ile ana figür cinsiyeti arasında bir ilişki mevcuttur. Öfke/nefret, saldırganlık, çaresizlik/üzüntü ve zorbalık gibi kategorilerde kadınlar neredeyse hiç resmedilmemiştir. Ancak kadınların ana figür olarak en çok resmedildiği kategori umut/uyuşturma/aldatmadır. Erkekler en çok ikiyüzlülük/ahlaksızlık kategorisinde ana figür olarak resmedilmiştir.

Postmodern dinin gerçekleştirildiği mekân kategorileri içerisinde ise 442 adet karikatürde en çok ev ortamının resmedildiği görülmektedir. Bu dini çizimler içerisinde kadınlar da en çok ev içerisinde imgelenmektedir. Okul, türbe ve ibadethane içerisinde kadınlar ana figür olarak hiç görülmemektedir. Kadınlar evden sonra en çok doğa içerisinde ana figür

olarak resmedilmektedir. Erkekler ise en çok ahiret, ibadethane ve mahalle içerisinde ana figür olarak gözlemlenmektedir. Mahallede resmedilen kadınların sayısı da diğer mekanlara oranla yüksektir ancak erkekler mahallede kadınlardan daha çok resmedilmektedir. Erkek ana figürlere de ev ve doğa içerisinde yüksek oranlarda rastlanmaktadır.

Günlük hayatta dini inanç ve uygulamalardaki tuhaflık diye adlandırılabilir tutarsız durumlar, dinin araçsallaşmasına neden olan birtakım yorumlar ve bu tür yorumları inanç olarak benimsemiş kişilerin varlığı da mizahın gözlerini dine çevirmesine neden olmuştur. Emre'nin Freud'un yaklaşımını temel alarak dini ve inanışları konu edinen mizahi içerikleri ayrıştırdığı kategoriler dinin ve özellikle postmodern çağ dininin uyumsuzluklarını değerlendirmek için kullanılmıştır. Postmodern dinin karikatürlerde saptanmasının bir yolu olan mizahi yaklaşımlarda uyumsuzluğun tespit edilmesine yarayacak karikatürün inanca bakış açısı olarak kategorilendirilmiş bu ayrım çerçevesinde dine masum(kasıtsız) bir bakış açısıyla resmedildiği gözlemlenen karikatürlerde kadın ana figür sayısı daha fazlayken erkeklerin oldukça düşük resmedildiği gözlemlenmiştir. Kadınlar ana figür olarak dine bakış açısı eleştirel ve aşağılayıcı olan karikatürlerde erkeklerden çok daha az sayıda resmedilmektedir. Dolayısıyla, çizerlerin bakış açısından hoşgörüye dayanan, dini ve kültürel bilgi ve donanım çerçevesinde ortaya konulmuş olan karikatürlerde kadın ana figüre daha fazla rastlanmaktadır. Bu çerçeveden, postmodern din olgusunun karikatürlerdeki resmedilişinde kadınların dini uygulamaları evrensel ve küresel anlamda daha fazla bilgi gerektiren ve hoşgörülü bir bakış açısıyla değerlendirilebilecek şekilde ele alınmıştır. Emre'nin (2020) yaklaşımına göre kasıtsız dini mizah, genellikle dini bilgiye ve kültürel donanıma sahip insanlar tarafından masum olarak nitelendirilebilecek uyumsuzluklardan üretildiği ve dini değerleri mizahın nesnesi haline getirmediği için hoşgörü bağlamı içerisinde değerlendirilebilir. Erkeklerin ana figür olarak ele alınmış olduğu karikatürlerde ise dine eleştirel ve aşağılayıcı şekilde bakan yaklaşım çok daha fazla gözlemlenmiştir. Dolayısıyla, erkeklerin ana figür olarak resmedildiği eleştirel bakış açısına sahip bu karikatürleri çizen kişiler ya daha çok yüksek ahlaki ve dini standartlar arzulayan dindarlar ya da dindar olmayanlar tarafından üretilebilen içerikler olarak değerlendirilebilirler. Bu tür bir mizah iğneleyici ve sert tavrıyla ortaya çıkabilir. Hiciv olarak adlandırılan, mizahın güldürme ve düşündürme niteliklerini aynı anda ön plana çıkaran bir türdür. Emre'nin bakış açısından değerlendirecek olursak aşağılayıcı türde

dini mizah yapan çizerler ise dine ait olarak ortaya koyulmuş olan bir takım öznel uygulamaların değerini sorgulamaya itme eğiliminde olanlar şeklinde değerlendirilebilir (Emre, 2020, s. 108-110). Dolayısıyla, postmodern din olgusuna işaret eden karikatürlerde erkek ana figürler genellikle postmodern dini uygulamaların eleştirildiği veya zaman zaman aşağılandığı yönleriyle ele alınmıştır. Karikatüristlerin toplum içerisinde postmodern din olgusu çerçevesinde eleştirel bir bakış açısıyla değerlendirdiği ana figürler sırasıyla din büyükleri, sıradan bireyler ve politik figürlerdir. Dini söylem içerisinde aşağılayıcı bir bakış açısıyla resmettikleri ise sırasıyla sıradan birey, din alimi, kutsal figürler ve falcılardır. İronik bir bakış açısıyla imgeledikleri dolayısıyla toplum içerisinde de öyle gözlemledikleri ana figürler de sıradan birey, melek/şeytan, yogi, din alimi ve kutsal figürlerdir.

Postmodern din olgusunda kutsalla olan bağın dağılımı da kişilerin uygulamalarına göre değişmektedir. Karikatürlerde resmedilen dini konular içerisinde kadın ana figürlerin kutsalla bağı zayıf ve ortalama çıkarken, erkeklerin resmedildiklerinde bağ kuvvetli ya da ortalama değildir. Erkek ana figürlerin bulunduğu karikatürlerde kutsalla bağı zayıf olarak imgelemiş karikatüre diğer iki kategoriden daha az rastlanmaktadır. Bu da kadınların toplum içerisinde bir karikatüre konu olacak dini uygulamalarının kutsalla olan bağı çizerler tarafından zayıf veya ortalama olarak gözlemlenmiş ve karikatürlere bu şekilde yansımıştır. Erkeklerin dini uygulamaları ise bunun tam tersini yansıtmaktadır. Bu dini uygulamalardan biri olan yoga/meditasyon uygulamalarında ana figür kadın ve erkek oranları birbirine çok yakın olarak imgelemişlerdir. Kutsal olanla bağ kurulan başka bir uygulama ise enerji çalışması kategorisidir. Yine bu konuda da kadın ve erkek birbirine çok yakın oranlarda resmedilmiştir. Örneklem içerisinde Yoga/meditasyon 83 defa, enerji çalışması ise 87 defa resmedilmiştir. Yaratıcı ile bağlantı kurmayı sağlayan bu uygulamalardan meditasyon/yoganın resmedildiği karikatürlerde kutsalla bağı zayıf olan çizimlerin oranı diğer tüm kategorilerden çok daha fazladır. Kutsalla ortalama bir bağın imgelendiği yoga çizimleri de güçlü olan bağdan oldukça fazladır.

Dini karikatürler içerisinde mizahi bakış açısını destekleyecek şekilde post modern bir yoldan uyumsuzluğu yarattığı gözlemlenen durumların kategorileştirilmesiyle ortaya konulan değişkenlerden biri olan pozitif/neredeyse etkisiz Tanrı inancı ile ana figür cinsiyeti arasında bir ilişki tespit edilmiştir. Bu duruma işaret ettiği tespit edilen 100 adet karikatürde erkek ve kadın ana figürlerin oranı yine birbirine çok yakın şekilde

saptanmıştır. Benzer bir şekilde, post modern bakış açısından uyumsuzluğu yaratan diğer bir kategori ise Tanrının onaylayıcı varlığıdır. Cinsiyet ile ilişkisi saptanmış bu kategoride resmedildiği belirlenmiş 29 adet karikatürde kadınların ana figür olarak imgenmesine daha çok rastlanmıştır. Uyumsuzluğu yaratan ve ana figür cinsiyeti ile ilişkisi bulunan bir başka kategori olarak kurumsal dini uygulamaların yorumlarının varlığının gözlemlendiği 194 adet çizimde ise kadınlar oldukça düşük sayıda ana figür olarak resmedilmiştir.

Daha önce de bahsedildiği gibi araştırmanın cinsiyet değişkenine duyarlı bir şekilde yapılmış olması ve analizlerin de bu anlamda değerlendirilmesi ve yorumlanması, karikatürler içerisinde postmodern dine bakış açısını geliştirecek bir nitelik taşımaktadır. Bu konuda kadın temsiline de değerlendirilmesi amacıyla 442 adet postmodern din olgusunu işleyen karikatür içerisinde, kadın imajı ana figür olarak sadece %22,4 oranında resmedilmiş olmasına işaret edilmesi araştırma açısından büyük öneme sahiptir. Dolayısıyla, postmodern dini uygulamaları konu alan karikatürlerdeki kadın imajının tüm örneklerin dörtte birinden az olması, ataerkil sistemde dinin kurumsal nitelikleri sebebiyle kamu içerisindeki erkek figürünü daha çok işlemiş olmasına ve kadını bu hususta ikinci planda bırakmış olmasına işaret etmektedir. Kadını ana figür olarak alan postmodern din kapsamında karikatürlerde (99) kadın genellikle evin içerisinde veya doğada bulunarak toplumsal cinsiyet eşitsizliğini vurgulayan şartları yeniden üretecek şekilde resmedilmiştir (Kaplan, 2016, s. 9-12). Çizerlerin ortaya koymuş olduğu kadının postmodern din kapsamı içerisindeki varlığı genellikle inançlı bir sıradan birey ya da yoga/meditasyon pratiği uygulayan bir yogi olarak, çoğunlukla ironik bir bakış açısıyla değerlendirildiği göze çarpmaktadır. Kurumsal bir din olarak Budizm'in karikatürlerdeki kadın imajıyla diğer dinlerden daha uyumlu bir görünüm sergilediğine dair bir algı oluşturulduğu veya toplumsal yapılar içerisinde yaratılmış olan bu algının karikatürlerdeki yansıması analizler sonucunda gözlemlenebilmektedir. Postmodern dini karikatürlerde kadın genellikle spiritüel inançlar/kişisel gelişim gibi inanç sistemleriyle özdeşleştirilmiş ve Budizm dışında kurumsal diğer tüm dinlerin neredeyse tümüyle dışında bırakılmıştır. Buna karşılık, İslam inancı içerisinde Budizm'e göre daha az göze çarpacak şekilde resmedilen kadınların ise genellikle muhafazakâr veya geleneksel bir imaj çizdiği gözlemlenmektedir. Ayrıca bunun yanında kadınlar, İslam'ın kurumsal yapısıyla değil genellikle folklorik ya da batıl yanlarıyla ilgilenen kişiler olarak göze çarpmaktadır.

Bu saptamaları destekleyen şekilde yapılan içerik ve söylem analizleri sonucunda kadının resmedildiği karikatürlerde dini değerlere nazaran kadın imajının daha belirgin şekilde mizahın bir nesnesine dönüştüğü gözlemlenmektedir. Kadın, postmodern din olgusunun işlendiği karikatürlerde hem toplum içerisindeki imajı ve geleneksel dini yapılar içerisindeki ikincil konumu, hem de kadınlar ve kadınlıkla özdeşleştirilen postmodern dini uygulamaların ortaya çıkardığı aykırılıklar sebebiyle küçümsenir ve zaman zaman da aşağılanır konumda resmedilmiştir. Çizerler tarafından resmedilen postmodern dini olgular kadının din içerisindeki imajını ve toplumsal alanda bu durumla ilgili kadına dair yaratılmış bakış açısını vurgulayacak şekilde ortaya konulmuş olarak değerlendirilebilir. Postmodern dini uygulamaların merkezinde resmedilen kadın figürü, ataerkil toplumsal yapının üretilmesine ve süreklilik kazanmasına olanak sağlayan dini değerlerin de kadına biçtiği roller ve ikincil konumunu sürekli üretir şekilde imgelenmektedir. Kadının özellikle Yüksek İslami uygulamaların dışında resmediliyor olması da karikatürlerdeki kadın imajını Halk dindarlığı ile ilişkilendiren sonuçlara ulaştırmaktadır.

Yukarıdaki kadını temel alan örneklerde de ortaya koyulduğu gibi postmodern dinin anlaşılır olması ve araştırma içerisinde bu olguya dair ipuçlarını takip edebilmek için kapalı kapılar ardında ve kişilerin özel alanlarında yaşamaya başladıkları dini deneyimlerin bir kısmının tanımlanmasına yardım edecek olan Halk dindarlığının yapısının da karikatürlerde gözlemlenmesi gerekliydi. Dolayısıyla bu resmi olmayan ve normatiflikten uzak bir yapıya sahip olan, söylence merkezli ve yoruma açık olan ve kurumsal dinden ayrılan halk dininin ve bunun karşısında kurumsal dini uygulamaları barındıran ve katı bir yapıya sahip olan yüksek dinin karikatürler içerisinde saptanabilmesi için oluşturulan kategoriler postmodern din olgusunun gözlemlenebilmesi için araştırmaya olanaklar sunmuştur (Akın, 2020, s. 73-75). Alan yazında bu konuyla ilgili metodolojik yaklaşım ve kuramsal şemalarla karmaşıklıkları gidermek için ortaya konulan kategoriler ise resmi/kitabi din ya da halk dini/halk dindarlığıdır. Bu iki dindarlığın durduğu noktalar ve birbirinin içerisine geçtiği noktalar bize postmodern din olgusunun görünümüne dair ipuçları sağlamaktadır. Dolayısıyla, bu alanda yaratılmış olan kategorilerin alt başlıkları karikatürler içerisinde en çok resmedilmiş olan İslam inancı çerçevesinde ortaya konulmuş olan Yüksek İslam, Halk İslam'ı ayrımıyla beraber gelen merkez-çevre, elitist-popülist, siyasal-kültürel, kitabi-ümme, Ortodoks – Heterodoks şeklindeki ayrımlardır (Akın, 2020). Dolayısıyla bu bağlam içerisinde oluşturulmuş kategorilerin de ana figür cinsiyeti ile ilişkileri saptanmıştır.

Uygulayıcılarının niteliği popülist olarak resmedilmiş karikatürler, elitist olarak resmedilmişlerden çok daha fazladır. Elitist çizimlerin içerisinde ise kadın ana figür sayısı oldukça düşüktür. Erkekler ise her iki kategoride de oldukça yüksek oranda resmedilmiştir. Uygulamaların niteliği olarak merkez bir uygulama içerisinde resmedilen karikatürlerin sayısı çevre olanlardan çok daha azdır. 29 defa bu kategoriyi çağrıştıracak şekilde imgenenmiş karikatürlerde uygulayıcı ana figür olarak hiç kadın çizimi bulunmamaktadır. Kadınlarının oranı genel örneklem içerisinde az olduğu için çevre uygulamalarının imgelendiği karikatürlerde de erkeklerin sayısı çok daha yüksektir. Dini uygulamalara bakış açısı olarak saptanmış alt başlığın siyasal kategorisinde 52 adet karikatür tespit edilmiştir. Kadınların oranı burada da %10'dan daha azdır. Erkekler yine hem siyasal hem kültürel kategorilerinde de ana figür olarak daha fazla gözlemlenmiştir. Dini görünüm değişkenindeki kategorilerden kitabi olanında yine hiç kadın ana figür göze çarpmamıştır. Ümmi kategorisinde ise erkekler daha fazla imgenenmiştir. Yüksek din ve Halk dini bağlamında dinin ele alındığı çerçeve değişkenindeki Ortodoks kategorisinde kadınlar yine hiç görülmemektedir. Dolayısıyla, buradan yola çıkılarak kadınlar postmodern dini uygulamalar içerisinde genellikle halk dini uygulamalarının içerisinde resmedilmişlerdir. Çizerlerin toplum içerisinde kadınları halk dini uygulamalarına daha yakın olarak gözlemlemekte oldukları ifade edilebilir.

Ayrıca dinin genellikle halk dini temelindeki uygulamalarından sorumlu olarak veya sadece bu uygulamaları yerine getirebilecek yeterlilikte bir imaj çizen kadın figürlerinin kutsalla olan bağı zayıf olarak resmedilmiştir. Kadınların kutsalla olan ilişkilerindeki bu zayıflığa karşın karikatürlerdeki erkek ana figürlerin kutsalla olan bağlarını kuvvetli bir imaj çiziyor oluşu dikkate değer bir bulgu olarak değerlendirilebilir. Erkeklerin postmodern din olgusunu ele alan bu karikatürlerdeki imajının çoğunlukla resmi ve kitabi dini uygulamalarla ilişkili şekilde oluşturulması toplumsal yapıdaki bu dini rollerin yansımaları ortaya koymaktadır. Dolayısıyla, kutsalla olan bağa dair ortaya konulmuş saptamalarda bu imgelerin etkisi oldukça fazladır. Diğer bir deyişle, karikatürlerdeki bu algının, içerisinden çıkmış olduğu toplumsal yapıdan ve o yapı içerisindeki dini yaklaşımlardan ve uygulamalarından etkilenmiş olma ihtimali göze çarpmaktadır. Karikatürler toplumsal yapı içerisindeki dini bakış açılarını aktarıyor olabilirler. Kısaca ifade edecek olursak, kadınların kurumsal dini konularla çok büyük oranda ilişkilendirilmediklerini, ancak ilişkilendirildikleri inançlara göz atıldığında, yüksek din ile ilgili konulardan pek anlamadıklarını imgeleyen bir imaj çizdikleri de ifade edilebilir.

Ortaya konulmuş olan söylem çözümlemeleriyle ulaşılmış bir sonuç olarak kadın imajı postmodern dini uygulamalar açısından değerlendirildiğinde, azımsanmayacak derecede postmodern dini olguları yansıttıklarına işaret edilebilir. Kadın ana figürlerin, postmodern dinin genel toplumsal yapıda uyandırdığı aykırılıklar ve kitabi bir değere sahip olmayan, niteliksiz olarak adlandırılabilen inanç uygulamalarıyla özdeşleşen imajları sebebiyle aşığılandıkları veya küçümsedikleri de ifade edilebilir. Ancak karikatürler postmodern din içerisinde resmedilmiş olan erkek figürlerini de övmemekte onları yeren bir tavır sergilemektedirler. Bu durumun karikatürün doğasında var olan eleştirel işlevinden kaynaklandığı düşünülebilir. Dolayısıyla karikatürün, her ne kadar erkek egemen sistemi eleştiren bir tavır sergilediği gözlemlense de bu eleştiri fonksiyonu ile postmodern din içerisindeki kadının, kadın imajının ikincil konumunu da pekiştiren bir tutum içerisinde bulunduğu söylenebilir.

Cinsiyeti temel alarak ortaya konulmuş olan analizlerin dışında fakat aynı zamanda o analizleri de destekleyecek verileri elde etmeyi sağlayan diğer bir değişken ise din uygulayıcılarının, Halk Dini/Yüksek Dine dair olgular içerisindeki görünümleridir. Bu çerçeveden, din uygulayıcılarının içerisinde bulundukları nitelikler açısından elitist bir duruşla dinin içerisinde varlık gösterirken en çok resmedilen ana figürler din büyüğü/alimi, sıradan birey/vatandaş ve politik figürlerdir. Tüm popülist nitelikte resmedilmiş din uygulayıcılarının bulunduğu karikatürlerde ana figür olarak ilk sırada sıradan bireylerin, onu takip eden din büyüğü/alimi, kutsal figürler, melek/şeytan, yogi, falcı ve politik figürlerin varlığı saptanmıştır. Dini uygulamaların niteliği bağlamında merkez olarak ortaya konulan karikatür çizimleri olarak en fazla din büyüğü/alimi, politik figür ve sıradan vatandaşlarda gözlemlenmektedir. Sıradan vatandaşın hemen ardından falcı, semazen/tasavvufi figürler, büyücü/cadı, cin/peri, mitolojik yaratıklar/tanrılar ise merkez olarak resmedilmiş uygulamaların bulunduğu karikatürler içerisinde hiç imgelenmemişlerdir. Yüksek Din ve Halk Dini bağlamında siyasal olarak kategorilendirilmiş uygulamaların resmedildiği toplam 52 adet karikatür bulunmaktadır. Bu karikatürlerde en çok politik figürler resmedilirken, hemen ardından sıradan birey/vatandaşların resmedildiğini gözlemlenmektedir. Falcı, büyücü/cadı, cin/peri ve mitolojik yaratıklar/tanrılar dini uygulamalara siyasal bir bakış açısıyla resmedilmemişlerdir. Yüksek Din ve Halk Dini bağlamında kategorilendirilmiş dini görünümün alt kategorisi olarak ortaya konulmuş olan kitabi görünüme sahip bir dini görünüm içerisinde resmedilmiş toplam karikatür sayısı 27 adet olarak saptanmıştır. Bu

kategoride ilk sırada din büyüğü/alimi çizimleri göze çarparken hemen ardından politik figür ve sıradan bireyler gelmektedir. Kitabı bir dini görünüme sahip olarak hiç resmedilmeyen semazen/tasavvufi figür, falcı, büyücü/cadı ve mitolojik yaratıklar/tanrılar adı altında toplanan ana figürler gözlemlenmiştir. Ümmi bir görünüme sahip olan dini yapıların resmedildiği karikatürlerde en çok resmedilen ana figürler ise sıradan birey/vatandaş ve din büyüğü/alimidir. Yüksek Din ve Halk Dini Bağlamında dinin ele alınmış olduğu çerçevenin alt kategorilerinden birisi olan Ortodoks bakış açısı 27 adet karikatür içerisinde resmedilmiştir. Bu kategoride de yine kitabı kategorisine benzer şekilde ilk sırada din büyüğü/alimi çizimleri ön plana çıkarken hemen ardından politik figür ve sıradan bireylerin varlığı tespit edilmiştir. Dolayısıyla, Yüksek dini uygulamaların genellikle din büyüğü/alimi, sıradan birey/vatandaş ve politik figürler içerisinde gözlemlendiği söylenebilir.

Postmodernizmle beraber gelen post seküler bakış açısında kurumsal din olgusunun da ortadan kalkmadığına literatürde işaret edilmiştir. Bu nedenle kurumsal dinler kategorisinde Budizm, Hristiyanlık, İslam ve Yahudilik ile ana figür cinsiyeti arasında bir ilişkiye rastlanmıştır. Analizlere göre Budist uygulamaların resmedildiği 86 adet karikatür içerisinde kadın ana figürlerle erkeklerin oranı birbirine oldukça yakındır. 51 defa resmedilmiş Hristiyanlıkta ve 267 defa imgelenmiş İslam uygulamalarında erkeklerin oranı kadın ana figürlerden oldukça fazladır. Yahudilik uygulamalarının resmedildiği karikatürlerde ise kadınların oranı erkeklerin yarısı kadardır. Dolayısıyla, kurumsal dini yapıların yukarıda sözü geçen yüksek din uygulamaları ile bağlantısını göz önüne alacak olursak, uyumsuzluğu yarattığı düşünülen kurumsal dini uygulamaların yorumlarının varlığının imgelendiği 194 adet karikatürün neredeyse 1/4'ü aynı kurumsal bir din olan Budizm'den de bahsederken kurumsal bir din olarak İslam'a dair imgeler bu uyumsuzluğun bulunduğu karikatürlerde çok büyük bir yer kaplamaktadır. İslam bu uyumsuzluk durumu içerisinde Budizm'in neredeyse 3 katına yakın şekilde resmedilmiştir. Kurumsal dini uygulamaların yorumlarının varlığının bulunduğu karikatürlerde Hristiyanlıktan ve Yahudilikten de bahsedilmektedir.

Halk dini uygulamalarına işaret eden ve bir tarafıyla da post modern dini uygulamaların saptanmasına aracı olan inançlar değişkeninde ise alt kategorilerden kişisel gelişim/spiritüel yaklaşımlar ve tarikatlar ile ana figür cinsiyeti arasında bir bağlantı

saptanmıştır. Spiritüel yaklaşımlar içerisinde resmedilmiş kadın ve erkek ana figür oranları birbirine çok yakınken tarikatlarda kadın ana figüre hiç rastlanmamıştır.

Yapılan analizler karikatürlerde postmodern din olgusuna dair söylem içerisinde ana figürler ile renkler arasında bir ilişkinin varlığına işaret etmiştir. Din alimi/büyüğü çizimleri genellikle yeşil ve beyaz olarak imgelenmiştir. Ana figür semazenlerin neredeyse tümü beyaz renk ile ilişkilendirilmiştir. Kutsal figürler de en çok beyaz renk kullanılarak resmedilmiş şekilde ortaya konulmuştur. Melek ve şeytan olarak çizilmiş ana figürler ise çizerler tarafından genellikle kırmızı ve beyaz renklerle ilişkilendirilmiştir. Cin ve peri gibi karakterde de içerik analizi sonucunda kırmızı ve renklerin kullanıldığını görülmektedir. Yogi ana figürlerinin ise genellikle turuncu renk ile ilişkilendirildiği saptanmıştır. Bu analizlerin ortaya koyduğu şekliyle, postmodern din olgusunun toplum içerisindeki varlığı gözlemlendiğinde çizerler için bunun karakterlerdeki yansıması özellikle beyaz, yeşil ve turuncu olarak göze çarpmaktadır. Ana figür çiziminde kullanılan baskın renklerle karikatürün çağrıştırdıkları arasında da bir ilişki vardır. Beyaz, kırmızı, mavi ve turuncu renkleri en çok iki yüzlülük/ahlaksızlık çağrıştıran karikatürlerde kullanılırken, yeşil renk en çok gericilik/yobazlık çağrıştıran karikatürlerde kullanılmıştır. Beyaz ve turuncu renklerin ikinci sırada kullanıldığı karikatürler ise umut/uyuşturma/rahatlatma/aldatma çağrışımıyla karikatürlerdir. Karikatürlerde dinin/inancın çağrıştırdıkları ile ana figür cinsiyeti arasında bir ilişki mevcuttur. Öfke/nefret, saldırganlık, çaresizlik/üzüntü ve zorbalık gibi kategorilerde kadınlar neredeyse hiç resmedilmemiştir. Ancak kadınların ana figür olarak en çok resmedildiği kategori umut/uyuşturma/aldatmadır. Erkekler en çok ikiyüzlülük/ahlaksızlık kategorisinde ana figür olarak resmedilmişlerdir.

Postmodern dini çoğullukların kurumsal yapılardan uzaklaşarak evlerin içerisinde, kişilerin öznellikleri içerisinde ve özel alanlarında gerçekleşiyor olmasını destekleyecek şekilde tüm karikatürler içerisinde en çok resmedilmiş mekân olarak evler ise en çok yeşil, mavi ve gri renkleriyle ilişkilendirilmiştir. İbadethane olarak görselleştirilmiş mekanlar ise en çok yeşil, mavi, turuncu ve gri olarak resmedilmiştir. Çizerler tarafından 60 defa resmedilmiş olan doğa ise genellikle yeşil renk ve onu izleyen mavi renk ile imgelenmiştir. Dergahlar ise sırasıyla mavi ve yeşil renklerle bağlantılandırılmıştır.

Dergiler içerisinde din temalı karikatürlere en çok rastlanılan yıl 2022 yılı olarak göze çarpmaktadır. Onu takiben 2020, daha sonra 2021, 2019 ve 2023 yılları gelmektedir. 2020

yılında din temalı karikatürlerin sayısı 110 adet olarak saptanmıştır. 2022 yılında ise 112 adettir. Kadın çizerlerin din temalı en çok karikatür resmettiği yıl 2022 yılıdır. Kadın çizerler en çok sıradan birey/vatandaş ve yogi resmederlerken, erkek çizerler ise sıradan birey/vatandaştan sonra sırasıyla en çok din büyüğü/alimi, kutsal figürler, melek/şeytan ve politik figürler çizmişlerdir. Kadınlar politik figür, semazen/tasavvufi figür ve öğrencileri hiç resmetmemişlerdir. Kadın çizerler din temalı karikatürleri genellikle ev içerisinde imgelemişlerdir. Kadın çizerler, din ve inanç temalı karikatürleri evden sonra en çok doğa içerisinde imgelemişlerdir. Kadın çizerler hiç ibadethane, dergâh ve türbe resmetmezken erkek çizerler yukarıda belirtilenlerden sonra sırasıyla ahiret, mahalleye/sokağa, ibadethaneye, mezarlıklara ve dergâhlara karikatürlerinde yer vermişlerdir. Kadın çizerler karikatürde inancın ele alınış şekilleri içerisinde erkek çizerlere oranla az sayıda saptanmıştır. Genellikle diğer kategorisinde bulunan kadın çizerlerin karikatürleri, literatürde ortaya konulmuş olan inancın ele alınış şekillerinden farklı bir bakış açısına sahip olduğu gözlemlenmektedir. Erkekler de diğer kategorisinin dışında en çok siyasi ve sonra ideolojik bir şekilde ele alınmış karikatürler resmetmişlerdir. Karikatürün inanca bakış açısı olarak saptanmış ilk kategorilerde kadın çizerlerin din ve inanç temalı karikatürlere bakış açısının sıklıkla nötr olduğu saptanmıştır. Olumlu kategorisinde ise kadın çizerlerin karikatürlerinin erkeklerden çok daha yüksek bir oranda bulunduğu tespit edilmiştir. Olumsuz kategorisinde ise erkeklerin çizimleri daha fazla görülmektedir. Karikatürlerin inanca bakış açılarının farklı bir açıyla sınıflandırıldığı 2. veri setinde masum olarak nitelendirilen alt kategoride kadın çizerlerin karikatürleri ile erkek çizerlerin karikatürleri eşit oranda bulunmaktadır. Dine/inanca eleştirel ve aşağılayıcı bakış açılarına sahip karikatürlerde ise erkeklerin çizimleri çok daha fazla görülmektedir.

Karikatürlerde dinin/inancın ele alınış şekli ile ana figür kimliği arasında saptanan ilişkiye göre din büyüğü/alimi en çok ideoloji ve siyaset kapsamlarında ele alınmıştır. Politik figürler ise genellikle siyasi kapsamda ve sıradan birey/vatandaş ana figürü ise siyasi, ideolojik ve ahlaki olan kategorilerden daha çok bambaşka şekillerde diğer kategorisi altında resmedilmiştir. Melek/şeytan figürleri hem diğer hem de ideolojik kapsamda ele alınırken yogiler, falcılar, kutsal figürler ve mitolojik yaratıklar/tanrıların neredeyse tümü de diğer kategorisinde toplanmıştır.

Diğer bir dine bakış açısı değişkeninin kategorileriyle değerlendirilen ana figür kimliklerinde, dine bakış açısı olumsuz olarak resmedilmiş karikatürlerde en çok politik figürler, onu takiben falcılar ve sonra din alimi/büyükleri resmedilmiştir. Nötr bakanlarda sırasıyla en çok resmedilenler ise sıradan bireyler, yogi, semazen ve kutsal figürlerdir. Cin/perilerle ve mitolojik tanrılarla da genellikle dine bakış açısı nötr bir şekilde imgelenmiş karikatürlerde karşılaşılmaktadır. Dine bakış açısı olumlu şekilde resmedilmiş karikatürlerde ise en çok sıradan vatandaş ve melek/şeytan çizimleri ön plandadır.

Yaratıcı ile bağlantı kurmanın geleneksel/modern yollarından birisi olan dua en çok din alimi/büyüğü ve sıradan birey/vatandaşların resmedildiği karikatürlerde gözlemlenmiştir. Yaratıcı ile bağlantı kurmanın geleneksel/modern uygulamalarından biri olan meditasyon/yoga en çok yogi ve sıradan bireylerin ana figür olarak resmedildiği karikatürlerde gözlemlenmiştir. Semazen ve tasavvufi figürler de meditasyon ve yoga ile ilişkilendirilmiş karikatürlerin içerisinde yer almaktadır. Yaratıcı ile bağlantı kurmanın geleneksel/modern yollarından birisi olan enerji çalışması da yine sıradan bireylerin ve yogilerin resmedildiği karikatürlerde daha sıklıkla gözlemlenmiştir. Bu iki ana figür ilk iki sırada yer alırken sırasıyla din alimleri, falcılar ve kutsal figürler de enerji çalışmaları bulunan karikatürlerde diğer ana figürlere göre daha fazla resmedilmiştir. Burada birbirlerinin sınırları içerisine giren her bir uygulama ve her bir figür postmodern din olgusunun toplumsal alandaki söyleminin ipuçlarını vermektedir.

Kutsalla olan bağı güçlü olarak en çok resmedilmiş olan ana figürler sıradan birey vatandaş, din büyüğü/alimi, melek/şeytan, kutsal figür ve politik figürlerdir. Zayıf bir bağa sahip olanlar ise sırasıyla sıradan birey/vatandaş, yogi ve falcı ana figürleridir.

Uyumsuzluğu yaratan durumlardan biri olarak pozitif/neredeyse etkisiz Tanrı inancının bulunduğu 100 adet karikatürde en fazla sıradan birey/vatandaş ana figür olarak resmedilmişken, hemen ardından en çok yogi ana figürlerine rastlanmaktadır. Kutsal figürlerin ana figür olarak resmedildiği karikatürlerde de pozitif/neredeyse etkisiz Tanrı inancına sıklıkla rastlanmaktadır. Uyumsuzluğu yaratan bir durum olarak Tanrının onaylayıcı varlığının tüm örneklem içerisinde resmedildiği 29 adet karikatür içerisinde en çok resmedilen ana figür sıradan birey iken onu takip eden ana figür yogi çizimleri olmuştur. Literatürde uyumsuzluğu yaratan diğer bir durum ise din ve inanç çerçevesinde geleneksel/modern, kurumsal/bireysel kolajların karikatürde kullanılması olarak ifade

edilebilir. Bu diğer uyumsuzluk yaratan durumlardan farklı olarak tüm örneklem içerisinde oldukça yüksek oranda karşılaşılan bir uyumsuzluk durumu olarak gözlemlenmiştir. 442 adet karikatürün 314'ünde bu uyumsuzluk durumuna rastlanmıştır. Hemen hemen bütün ana figür kategorilerinde rastlanan bu durum, sırasıyla en çok sıradan birey/vatandaş, din büyüğü/alimi, kutsal figür ve yogi çizimlerinde tespit edilmiştir. Dini konularda çizilmiş karikatürlerde ortaya çıkan diğer bir uyumsuzluk durumu ise folklorik öğelerin ön plana çıkmasıdır. Toplam 79 adet karikatürde bu uyumsuzluk durumu en çok sıradan bireylerin resmedildiği karikatürlerde bulunurken, sırasıyla kutsal figürler, din büyüğü/alimi ve mitolojik yaratıklar/tanrıların ana figür olarak resmedildiği karikatürlerde de rastlanmaktadır. Öğrenci ve melek/şeytan ana figürleri, folklorik öğelerin ön plana çıktığı karikatürler içerisinde hiç gözlemlenmemişlerdir. Karikatürde uyumsuzluğu yaratan bir diğer durum olarak kurumsal dini uygulamaların yorumlarının varlığının rastlandığı karikatür sayısı 194 adettir. Uyumsuzluğu yaratan bu durumda en çok karşılaşıldığı ana figür çiziminin bulunduğu karikatürler diğer uyumsuzluk durumlarında da olduğu gibi sıradan birey/vatandaşdır. Bu ana figürü takip edenler ise din büyüğü/alimi, yogi ve kutsal figürlerdir. Bir uyumsuzluk durumu olarak dinin/inancın ticari kullanımı ve tüketimi ise 94 adet karikatür içerisinde konu haline getirilmiştir. Bu karikatürlerde sırasıyla sıradan birey/vatandaş, din büyüğü/alimi, falcı ve kutsal figürler ana figür olarak görselleştirilmiştir.

Kurumsal dinlerden Budizm içerisinde en çok resmedilen ana figürler sıradan birey/vatandaş, yogi, kutsal figürler ve din büyüğü/alimidir. Hristiyanlık dininin resmedildiği karikatürlerde ana figür olarak sıradan birey/vatandaşlar ve din büyüğü/alimi imgelenirken, öğrencinin, politik figürün, semazen/tasavvufi figürün, büyücü/cadının, yoginin ve cin/perinin kurumsal bir din olarak bu karikatürlerde ana figür olarak resmedildiğine hiç rastlanmamıştır. Kurumsal bir din olarak İslam'ın resmedildiği karikatürlerde sırasıyla en çok sıradan birey/vatandaş, din büyüğü/alimi, kutsal figürler, melek/şeytan, politik figür ve semazen/tasavvufi figürler resmedilmiştir. İslam dini, örnekleme oluşturan karikatürlerde 267 defa resmedilerek en fazla resmedilen kurumsal din olarak saptanmıştır.

İnançlar/batıl inançların konu olduğu 121 adet karikatür bulunmaktadır. Karikatürlerin içerisinde ana figür olarak en çok resmedilen karakterler sıradan birey/vatandaşlar olduğu

için burada da en çok onlar resmedilmiştir. Fakat sıradan birey/vatandaş dışında bu 121 karikatür içerisinde en çok resmedilen ana figürler ise sırasıyla falcı, kutsal figürler, din büyüğü/alimi, melek/şeytan, büyücü/cadı ve cin/peridir. Folklorik inançların resmedildiği karikatürlerin sayısı 132 adet olarak saptanmıştır. Bu inançlar içerisinde en yüksek oranda resmedilen ana figürler sıradan birey/vatandıdır ve onu takiben en yüksek orana sahip olan ana figürler kutsal figürlerdir. Bu analiz sonucunda elde edilen verilerde postmodern dinin görünümünü yansıtan olgu kurumsal dinin dışında bir uygulama olan batıl inançlar içerisinde kutsal figürlere ve din büyüğü/alimi ana figürlerine rastlanmış olmasıdır. Bir arada düşünölemeyecek bu unsurlar postmodernizmin etkisiyle kendi özel çoğulluklarını yaratmaktadırlar.

Örnekleme oluşturan karikatürler içerisinde kişisel gelişim ve spiritüel yaklaşımlar 125 defa gözlemlenirken, neredeyse diğer tüm değişkenlerde saptandığı gibi en çok resmedilmiş ana figürü sıradan birey/vatandaş olarak ortaya çıkmaktadır. Bu kategoride din büyüğü/alimi ve falcı ana figürleri de onu takip etmektedir. Tasavvufi inançlar ve uygulamalar tüm örnekleme oluşturan karikatürler içerisinde çizerler tarafından sadece 25 defa resmedilmiştir. Bu karikatürlerin ana figürünü büyük çoğunlukla semazen/tasavvufi figürler oluştururken din büyüğü/alimlerinin ana figür olarak resmedildiği çizimler de görölmektedir. Bunların dışında melek/şeytan, kutsal figürler, sıradan birey ve yogiler de tasavvufi inanç ve uygulamaları resmeden karikatürler içerisinde imgelenmişlerdir.

Karikatürde uyumsuzluğu yaratan durumlardan biri olarak pozitif/neredeyse etkisiz Tanrı inancının resmedildiği 100 karikatürün neredeyse yarısında kurumsal bir din olarak Budizm'den de bahsedilmektedir. Budizm yapısı gereği insan doğasına daha pozitif yaklaşan bir kurumsal dini yapıdır. Ancak yine pozitif /neredeyse etkisiz Tanrı inancının bulunduğu 100 karikatürün yaklaşık 1/4'ünde kurumsal bir din olarak İslam dininden de bahsedilmiş olması İslam gibi Tanrı'nın oldukça ön planda olduğu ve kural koyucu olarak bulunduğu bir dinin kurumsal yapısı içerisinde oldukça ilginç bir sonuçtur. Dolayısıyla, dinin uygulamalarındaki bu tuhaflık bizi postmodern dinin getirmiş olduğu dinsel çoğulluklara yöneltmektedir. Bu durumun ancak dinsel çoğullar çerçevesinden değerlendirilebileceği düşünülmektedir. Uyumsuzluğu yaratan bir diğer durum olarak Tanrının onaylayıcı varlığının imgelendiği 29 adet karikatürün büyük çoğunluğunda kurumsal bir din olarak Budizm de resmedilmiştir. Yine Tanrının onaylayıcı varlığının resmedildiği 29 adet karikatürün %31,1'inde kurumsal bir din olarak İslam da

imgelenmiştir. Bu uyumsuzluğu yaratan bu durum olan Tanrı'nın onaylayıcı varlığı da bize, pozitif ve etkisiz Tanrı inancındaki aynı değerlendirmenin yapılmasına olanak sağlayacaktır. Daha önce de belirtildiği gibi uyumsuzluğu yaratan pozitif/neredeyse etkisiz tanrı inancının resmedildiği toplam 100 adet karikatür içinde inançlar kategorisinden folklorik inançlara, kişisel gelişim ve spiritüel yaklaşımlara da rastlanmıştır. Yine daha önce ifade edildiği gibi Budizm gibi inançlar içerisinde de çok sık rastlanılan bu durumla, bu kurumsal yapıya bağlı olarak ortaya çıkmış inanç ve uygulamalar sisteminde de karşılaşılması şaşırtıcı değildir. Aynı şekilde 29 adet karikatürde Tanrının onaylayıcı varlığı olarak belirtilen uyumsuzluk yaratan durum içerisinde inançlar kategorisinden kişisel gelişim ve spiritüel yaklaşımlar çok yüksek oranda imgelenmiş olması da aynı derece de karşılaşılabılır bir durumdur. Bu uyumsuzluk koşulunu temellendirmek üzere oluşturulmuş kategorinin büyük bir çoğunluğunu bu inanç kategorisine ait olan imgeler oluşturmaktadır. Dolayısıyla, Budizm, kişisel gelişim/spiritüel inanç ve yoga/meditasyon gibi kategorilerde bu kategorinin görülmesi aslında bir uyumsuzluğa işaret etmemektedir.

Uyumsuzluğu yaratan bir diğer durum olarak dinin/inancın ticari kullanımının görselleştirildiği 94 adet karikatürün %38,3'ünde aynı zamanda batıl inançlardan da söz edilmektedir. Kurumsal dini uygulamaların yorumlarının varlığının imgelendiği 194 adet çizimin inançlar başlığı altında oluşturulmuş kategorilerden batıl inançlar da resmedilmiştir. Öyleyse kurumsal dini uygulamalarda yorumların geliştirildiği alan batıl inançlarla bağlantılı bir alan olarak resmedilmiştir. Kurumsal dini uygulamaların içerisinden ortaya çıkarılmış bu batıl inançların ticari tarafları da bulunmaktadır. Dolayısıyla, bu durum, postmodern din olgusuna dair ortaya konulan söylem içerisinde uyumsuzluğu yaratan durumlardan biri, postmodern dini uygulamalara karşılık gelen bir dini uygulama olarak gözlemlenmektedir. Karikatürlerde din konusunda folklorik öğelerin ön plana çıkması neticesinde uyumsuzluk yaratan durumların resmedildiği 79 adet karikatürün yarısından fazlasında batıl inançların da çizimine rastlanmaktadır. Folklorik öğelerin uyumsuzluğu yaratacak şekilde dini uygulamalarda ön planda tutularak resmedildiği 79 karikatürün ufak bir kısmında şamanik inançlara ve uygulamalara rastlanmaktadır.

Karikatürlerde uyumsuzluğu yaratan bir diğer unsur olarak dini anlamda geleneksel/modern, kurumsal/bireysel kolajların bulunduğu 314 adet karikatürün

içerisinde kayda değer bir sayıda kurumsal bir din olarak Hristiyanlık da resmedilmiştir. Yine bu uyumsuzluk durumunun resmedildiği karikatürler ile inançların alt kategorisi olan tasavvufi inançlar ve uygulamaların da arasında bir ilişkiye rastlanmıştır.

Ancak postmodern bu süreçte küreselleşme etkisiyle birbiri içerisine girmiş olan söylemlerinin karmaşık ve daha da çeşitli hale gelmesi nedeniyle göz önünde bulundurulması gereken husus postmodern dinin sadece halk dini ile açıklanamayacak olmasıdır. Teknolojik gelişmeler ve pandemi sürecinde de bu gelişmelere olan bağımlılığın aşırı derecede artması sebebiyle postmodern dini akımlar gittikçe yükselen bir değer halini almış ve dijital yolla yayılmışlardır. Dinî çoğulculuğun yeniden keşfedildiği modern zamanda dinî akımlar öncelikle dijital düzlem içine yerleşerek irşat, tanıtım ve etkinlik oluşturma çabasına girerken dijital ağın doğasından etkilenmektedirler. Dine dair olan her şey küresel imgeler ve çevreler ile etkileşime sokularak akışa dâhil edilmektedirler. Postmodern çoğulluklar içerisinde artık küresel bir nitelik kazanan dinî değerleri öznelleştirme, dönüştürme, ekleme ve çarpıtma imkânı da ortaya çıkabilmektedir. Dolayısıyla, teknolojik birtakım uygulamalar dini zaman zaman kendi bağlamından çıkarmakta, kimi zaman da ticari bir bağlantıya dahi çekebilmektedir. Bu da toplumlarda zaman ve mekânı sıkıştıran küresel sürecin, din ve dinî kültürü de küresel bütüne çekerek gelenekten uzaklaştırıp otantikliğini kaybettirmesine neden olmaktadır. Literatürde içeriği boşaltılan dinî değerlerin tüketim kültürü içinde metalaşan bir unsur haline gelmesi ile inançların değer kaybına uğradığı kanaatinde olan ve bu unsurları gözlemleyen araştırmalar yer almaktadır (Hocaoğlu, 2023). Araştırmada postmodern dinin yapılanmasında dikkate alınan teknolojik ilişkilendirmenin dayandığı bu temel bakış açısı ve dayanak noktasından, karikatürlerde teknolojik ilişkilendirmenin resmedildiği toplam 95 adet karikatür bulunmaktadır. Dini ritüellerin teknoloji ile ilişkilendirildiği bu karikatürlerde din ve bilimsellik bağlantısı da mevcuttur. Din ve bilimsellik bağlantısının resmedildiği karikatürlerde en çok karşılaşılan ana figürler din büyüğü/alimi ve sıradan birey/vatandaş olarak saptanmıştır. Ticari ilişkilendirmenin bulunduğu karikatürler içerisinde en çok resmedilen ana figürler sırasıyla falcı, kutsal figürler, din büyüğü/alimi ve sıradan birey/vatandaş olarak ortaya konulmuştur. Doğrudan gözlemlenen pandemi bağlantısının bulunduğu 29 karikatürün %13,8'i din ve bilimsellik bağlantısı da taşımaktadır. Ayrıca kutsalla bağı güçlü dini uygulamaların resmedildiği karikatürlerde din ve bilimsellik bağlantısının ilişkisine rastlanmıştır. Teknolojik

ilişkilendirmenin bulunduğu karikatürlerde kutsalla bağı zayıf olan imgelerden daha çok kutsalla bağı güçlü olan imgelerin olduğu çizimlere rastlanmıştır.

Daha önce de bahsedildiği gibi 29 adet karikatür içerisinde doğrudan pandemi bağlantısı gözlemlenmiştir ve karikatürlerin neredeyse 1/3'ünde ise yaratıcı ile bağlantı kurmanın modern/geleneksel yollarından biri olan meditasyon/yogaya rastlanmaktadır. Tıpkı meditasyon ve yogada olduğu gibi 29 adet doğrudan pandemi bağlantısı gözlemlenen çizimin yine neredeyse 1/3'ünde kurumsal bir din olarak Budizm resmedilmiştir. Pandemi bağlantısı doğrudan belirtilmiş olan çizimlerin neredeyse yarısında inanç kategorilerinden kişisel gelişim ve spiritüel yaklaşımlara dair imgeler tespit edilmiştir. Karikatürlerde doğrudan pandemi bağlantısının en çok gözlemlendiği yıllar ise 2022 ve 2020 yılları olarak belirlenmiştir.

Söylem çözümlemesi ile değerlendirilen karikatürlerde postmodern dini temalar çeşitli şekillerde gözlemlenmektedir. Diyanet temasının işlendiği gözlemlenen ilk karikatürde bilim kurulunun da aynı çizimin içerisinde, hatta her iki kelimenin de aynı cümle içerisinde geçiyor oluşu karikatürde uyumsuzluğu yaratan durumlardan “din ve bilimsellik bağlantısını” vermektedir. Karikatürde elin yıkanması hem bilimsel bir yöntem olan hijyene hem de dini bir ima ile abdest almaya işaret etmektedir. Dolayısıyla, bilim ve dinin uygulamalarının iç içe geçmiş olduğu bir anlatım ortaya konmuştur. İkinci karikatürde de imgesel olarak benzer bir birlikteliğe işaret edilmiştir. Karikatürün içerisinde hem dini/inançsal uygulamalar, hem de bilimsel yöntemler bir arada gözlemlenmektedir. Çizer pandemi sürecinde evde kapalı bulunan kişinin hem bilime hem de inançlara bakış açısını tüm metinde verdiği ufak ipuçlarıyla çok detaylı bir şekilde resmetmiştir. Pandemi sürecinde bilimsel yöntemlerden şüphe duyan ve zaman zaman da metnin içerisinde karşılaşılan bilimsel yöntemlerin işe yaramazlığına dair elde etmiş olduğu bilgilerden rahatsız olan ana figür, sağlığını korumak adına meditasyon ve enerji çalışmalarına başvurmaktadır. Dolayısıyla, bunu evin içerisinde, kendi özel alanı içerisinde gerçekleştiriyor oluşu ve tamamen kendine özgü yollarla ortaya koyuyor oluşu postmodern bir dini uygulamanın niteliklerini yansıtmaktadır. Üçüncü karikatürde de benzer şekilde evin içerisinde yoga ile uğraşan bir kadın ana figür görülmektedir. Bu kadın ana figür de haberler aracılığıyla aktarılan gerçeklikleri, dini birtakım ritüeller yoluyla yumuşatmaya ve eğlendirici hale getirmeye çalışırken yine en baştaki umutsuzluğuna dönmüş şekilde resmedilmiştir. Dördüncü sırada değerlendirilen

karikatürde ise dini kurumsal bir yapının temsilcisinin korona gibi bir salgından hayatını kaybetme durumunu şehitlik gibi dini bir mertebeye işaret ederek açıklaması “kurumsal dini uygulamaların yorumlarının varlığını” göstermektedir. Diyanet kurumu için diyanet işleri değil “işler” kelimesinin kullanılması da diyanetin aslında çalışır, işler halde olduğuna vurgu yapmaktadır. Dolayısıyla, diyanetin her daim çalışmaya hazır olduğunu ifade edilebilir. Diyanetin çalışmaya hazır halde bekliyor olmasına rağmen pandemi sebebiyle hayatını kaybedenlerin bulunmadığını ima eden bir metin olarak değerlendirilebilir. Beşinci karikatürde akılcı yollarla ortadan kaldırılması veya önlemler alınması beklenen bir salgın için pandemi döneminde yapılmış dini bir altyapıya ve çağrışımlara sahip bir hayrat görselleştirilmiştir. Dolayısıyla, bu karikatürde postmodern din çağrışımı yapan durum, yine birbirine aykırı iki imgenin bir arada kullanılması olmuştur. Altı numaralı karikatürde de gözlemlendiği gibi pandemi sürecinde herkes uzak doğu kültüründe kurumsal dini bir uygulama olan yoganın çeşitli yorumlarını kullanarak içerisinde var oldukları kriz koşullarında kendilerini iyileştirmeye çalışmışlardır. Ancak pandemi ve kapanma süreci sona erdiğinde artık bu yönelimlerin en azından teknolojik kanallar yoluyla uygulanmadığı karikatürden anlaşılmaktadır. Alt metin olarak, karikatürde uyumsuzluğu yaratan durumun “teknolojik ilişkilendirme” ve “kurumsal dini uygulamaların yorumlarının varlığı” olduğu belirtilebilir. Ek olarak, görseldeki karakter bu dini uygulamayı çevrimiçi bir iş şeklinde yapıyor olarak da gözlemlenmektedir. Meditasyon sırasında tek gözü açık şekilde teknolojik aygıta bakıyor olması aslında yaptığı işin ardındaki maneviyatı sorgulamaya itmektedir. Dolayısıyla, burada da karikatürler içerisinde postmodern dini söylemi niteleyecek şekilde “dinin/inancın ticari kullanımı/tüketimi” söz konusudur. Yedinci karikatürde Covid-19 pandemisi sırasında insanların işinin fallara ve inançlara kaldığını vurgulayan ama ironik bir şekilde falların da mucize yaratmadığına işaret eden bir alt metin söz konusudur. Sekiz numaralı karikatürde ise diyanete bağlı bir din çalışanının yaptığı işi nitelerken “ekstra” gibi ticari bir sözcüğü kullanması ve karikatürün yayımlandığı tarihi bağlam içerisinde korona salgını sebebiyle hayatını kaybedenlerin artması ve günümüzde “mevlit” uygulamasının geleneksel anlamında uzaklaşarak modern toplum yaşamı içerisinde maddi kazanç sağlanan bir uygulamaya evrilmiş olması sonucunda karikatürdeki din görevlisince bu işin “ekstra” olarak nitelenmesine vurgu yapılması “dinin ticari kullanım/tüketimine” örnek teşkil etmektedir. Dokuzuncu çizim içerisinde bilimsel korunma yöntemi olarak maskeyi kullanan bir semazenin, sema hali görülmektedir. Yine maskeli bir vatandaşın

da anlamlandıramadığı bu sema durumuna ve bunun ölümcül bir salgın sürerken yapıyor oluşuna şaşkınlıkla yaklaşımı söz konusudur. Dolayısıyla, bu noktada uyumsuzluğu yaratan bir imge olarak bilimsel bir yöntem ile dini bir uygulamanın bir arada bulunuşuna işaret edilebilir. Bilim'in, Türk toplumu içerisinde ölümcül bir hastalık karşısında işlevsiz kalmış olması çerçevesinde değerlendirilebilir. Onuncu sırada değerlendirilen karikatürde ana figür kadın, toplumsal ve geleneksel bakış açısından ve içerisinde bulunduğu toplumun demografik yapısını yansıtmaktadır. Bilim birtakım önlemlerden bahsetse dahi bunun eğitimsiz toplumlarda işe yaramayacağına işaret eden karikatür, bu tarz toplumlarda batıl bir takım dini kökenli uygulamaların nasıl ön plana çıktığına işaret etmektedir. Bu karikatürde uyumsuzluğu yaratan durum olarak “batıl dini uygulamalar” ve bunların “ticari ilişkilendirmesine” işaret edilebilir. Ayrıca falcıya gelen bu kadının ve falcının da bilimsel bir yöntem olan maskeyi kullandıkları görülmektedir. On bir numaralı karikatürde dini uygulamalardan çok uzak gibi görünen ana figür, içerisinde bulunduğu umutsuz tablo sebebiyle dini uygulamalara merak salmış gibi görünmektedir. Karikatürde namaza başladığı sırada dua eden ana figürün, kendi deist inancının yanında İslami inançlardan da beslenmeye başladığını, Allah ile bağlantı kurmaya çalıştığını ama deist inancı sebebiyle diğerini daha basitleştirerek yine de ritüelinin içerisine katarak ilahi bir yardım talep ettiği görülmektedir. Dolayısıyla, bu karikatürde uyumsuzluğu yaratan durum olarak, “kurumsal dini uygulamaların yorumlarının varlığı” göze çarpmaktadır. Bunun dışında farklı kurumsal dini inançların birbirleri sınırları içerisine girmiş olması da post-modern dini bir görünümü pekiştiren bir imge oluşturmaktadır. On ikinci karikatürde yaşadıklarını doğaüstü birtakım olgulara bağlayan ana figür teknolojik bir araç kullanarak bir din büyüğü ile bağlantıya geçmektedir. Dolayısıyla burada post-modern dini uygulamalar çerçevesinde dinin teknolojik ilişkilendirmesi durumuna işaret edilmektedir. Hocanın batıl inançlar çerçevesindeki telkinleri gözlemlenirken, batıl inançlar çerçevesinde çeşitli uygulamaları ve telkinleri din aliminden öğrenen ana figürün bunları uyguladığını gösteren görseller gözlemlenmektedir. Dolayısıyla, kurumsal dini bir figürün “batıl inançlara” dair ortaya koyduğu uygulamalar görülmektedir. 13. çizimde ana figürün bilimsel bakış açısına dayalı bir kurum içerisinde bile Allah’a yakarır halde ve koronadan korunmak üzere sağlıkçıların kullandığı oldukça bilimsel bir yöntemi dini bir yaklaşım için kullandığı resmedilmiştir. Bu durumda, karikatürde uyumsuzluğu yaratan durum olarak, “din ve bilimsellik ilişkisine” işaret edilebilir. Son karikatürde ise ana figür olan yogi, spiritüel bir inanç üzerine meslek icra etmektedir. Bu spiritüel mesleği

yani yoga/meditasyon koçluğunu teknolojik bir araç üzerinden ve ticari bir sebeple icra etmektedir. Dolayısıyla, karikatürde uyumsuzluğu yaratan en önemli durumlardan ikisi “teknolojik ilişkilendirme” ve buna bağlı olarak “ticari ilişkilendirme”dir.

Karikatürler içerisinde eleştirel söylem çözümlemesinin ortaya koyması gereken veriler çerçevesinde ötekine karşılık gelen çeşitli imgeler söz konusudur. Tüm karikatürlerde karşılaşılmaş olsa dahi bilim karşısında diyanettir, korona olmayan karşısında aşılmaş olsa bile koronaya yakalanmaş olandır, iktidar karşısında çiftçiler ve mahsulleridir, bilimsel ilerlemenin göbeğinde var olana karşı ilkel olandır, korona salgınına rağmen sokağa çıkandır, hayatını yaşayamamaş olana karşı hayatını doyasıya yaşayan, özgür, eğlenmesini bilen, yaşamayı seven, dünyayı görmüş ama Türkiye’de var olmak için yol yordam bilmeyenlerdir, “o (virüs)” tehlikeli, ne idüğü belirsiz, önemsiz ve görünmez olandır.

Son olarak, çizirlerin karikatürleri resmederken ortaya koymuş oldukları bakış açıları ise hem alaycılık hem de eleştiri taşıırken zaman zaman da ortaya koydukları durumu küçümseyen tavrı da gözlemlemek mümkündür. Bir karikatürde falcıyı küçümseyen bakış açısı ile çizir sistemi de aşağılamaktadır. Aynı zamanda karikatürde insanların yine de bazı cevapları falcılarda veya çeşitli ritüellerde araması konusunu da çizir, alaycı bir şekilde ele almaktadır. Diyanetin ve dolayısıyla din çalışanlarının yaptığı uygulamalara eleştirel bir yaklaşım sergileyen çizir, aynı zamanda dinin post-modernleşmesine de işaret etmektedir. İşaret ettiğı postmodern dini uygulamalara da aşağılayıcı bir şekilde yaklaştığı gözlemlenmektedir. Semazene eleştiri getiren söylem ile karikatürde çizir ironik bir bakış açısı sunmaktadır. Tüm bu yaklaşımlar çerçevesinde söylem çözümlemesi uygulanan karikatürlerde çizirler, Covid-19 sürecine ve dini uygulamalara ironik, eleştirel ve aşağılayıcı bakış açıları ile yaklaşmaktadır.

5. SONUÇ VE ÖNERİLER

5.1. Sonuç

Günümüz toplumlarının inanç sistemleri gözlemlenebilir şekilde dönüşüme uğramaya başlamıştır. Postmodern süreç ve onun etkileri, toplumu oluşturan en katı birimlerden biri olan “din” kurumunu da çok yönlü bir şekilde etkilemiştir. Modernizmle beraber gelen “akılcılık” yaklaşımını savunan seküler düşünürler, dinlerin etkisinin giderek azalacağına dair fikirler ortaya atarken, bu inanç sistemleri yok olmak yerine gittikçe karmaşık kompleks görünümde çoğullaşmaya başlamıştır (Günay vd., 2012,116-118).

Postmodern dini yapıları gözlemlemeyi amaçlayan bu araştırmaya başlanırken eleştirel duruşu olan ve görsel mesajlarla dikkat çeken bir araç olarak karikatürler tercih edilmiş; bunun sonucunda da postmodern din olgusunun, karikatürlerin oldukça karmaşık yapısı içerisinde çok yönlü bir şekilde değerlendirilmesi gereği ortaya çıkmıştır. Karikatürler içerisindeki din olgusunun değerlendirilmesi, onu ortaya koyan karikatüristlerin bakış açısı, karikatürün doğasındaki mizahi yaklaşımın ortaya konulma şekli, postmodern dünyanın nasıl şekillendiğinin özümsemesi, uygulanan eleştirel söylem çözümlemesinin çalışma şekli gibi birçok olgunun etkisinde ortaya konulmuştur. Uyumsuzluk hem karikatürlerin içerisindeki yaklaşımlarda hem de postmodern din olgusunda oldukça belirleyici bir yapı taşı olarak ortaya çıkmıştır. Dolayısıyla, ele alınan karikatürlerin hem kendi içsel dinamiklerinde hem de postmodern dini ele alma şekillerinde bu uyumsuzlukla ilişkilendirilen açıklamalar ve analizler ortaya konulmuştur. Karikatürler içerisinde bir postmodern din değerlendirmesi olarak bu çalışma, postmodern dini oluşturan dinamiklerin toplumsal yapılar içerisine yerleşerek modern bireyin yaşamının bir parçası haline geldiğini açık bir şekilde göstermektedir. Dinin dönüşmeyen katı doğası içerisinde ve çevresinde gerçekleşen bu başkalaşımın karikatürün doğası çerçevesinde ele alınmış olması toplumsal gerçeklik içerisinde kabul edilmesi zor ve tuhaf deneyimlerin hayata nasıl nüfuz etmiş olduğunun gözlemlenmesine de olanak sağlamıştır. Dolayısıyla, toplumsal yapı ve gerçeklik içerisindeki uyumsuzluklardan beslenen karikatürün çerçevesinden postmodern din, uyumsuzlukların ve eleştirinin kaynağı olarak paha biçilemez bir materyal, bir tema olduğu değerlendirilmektedir.

Türk mizah dergilerindeki karikatürlerde postmodern din olgusunun görünümünün, geleneksel/modern, kurumsal/bireysel dini uygulamaların bir arada kullanıldığı, pozitif tanrı inancına dair uygulamalara rastlanılan, dinin ticari kullanımının görüldüğü, tanrının onaylayıcı varlığına dair sonuçlarla karşılaşılan, kurumsal dini uygulamaların yorumlanarak kitabi din dışında örneklerle uygulandığı söylemler içerisinden ortaya konulduğu gözlemlenebilmektedir. Karikatürlerdeki örneklerde farklı kurumsal dinlerin ve uygulamalarının birbirlerinin sınırlarına dahil olduğu ve bunun din ve inançlar sistemi içerisinde postmodern çağın bir yansıması olarak değerlendirilebileceği koşulların varlığı da göze çarpmaktadır. Din ve bilimsellik sınırlarının çok da belirgin olmadığı, pandemi çerçevesinde hangisinin başladığı yerde hangisinin sonlandığının belli olmadığı, kafası karışık bireylerin bilime mi yoksa inanç sistemlerine mi bel bağlaması gerektiğinin ayrımını yapamadığı süreçleri resmettiği gözlemlenen bu karikatürler, belki farkında

olarak belki farkında dahi olmadan postmodern din olgusunu imgelemektedir. Çünkü postmodern din olgusu literatürde de belirtildiği gibi hiçbir dinin katı kurallarını umursamayan ve kendine var olan sınırlarını genişletmek üzere yeni dinsel çağrışıma sahip uygulamalar ve değerler ithal eden, geçmiş ve gelecekteki dini uygulamaların, yüksek-halk dini uygulamalarının, bireysel ve kurumsal dini uygulamaların tümünün arasındaki sınırları silikleştiren bir olgu olarak ifade edilebilir (Günay, 2012). Postmodern çağın etkisinden olacak ki dini inançlar ve yapılar sürekli genişleyen, dönüşen, gün be gün karmaşılaşan bir yapı görünümü sergilemektedir.

Günümüz toplumlarında teknolojilerin ve teknolojik bağlantılarla ortaya çıkan ticari süreçlerin karikatürler içerisinde din olgu ile bir arada ele alındığı da gözlemlenmektedir. Karikatürlerde zaman zaman eleştirel, zaman zaman aşağılayıcı şekilde yaklaşıldığı hissedilen bu durumun din olgusunun postmodernleşmesinin bir imgesini yansıttığı da düşünülebilir. Literatürde de dinin yaygınlaşmasının önemli sebeplerinden biri olarak nitelenen iletişim teknolojileri, dini uygulamaların ve inanç sistemlerinin küresel ölçekte ithalatını arttırarak ve hızlandırarak dinin postmodernleşme sürecine ivme kazandırmaktadır (Haberli, 2022, s. 389). Dini çerçeveden ithal edilen tüm uygulamalar, imgeler ve yaklaşımlar, karikatürler içerisinde de bu duruma neden olan teknolojiler bağlamında resmedilerek postmodern dinin hem oluşum sürecine hem de imgesine işaret etmektedirler. Dolayısıyla, daha önce de belirtildiği gibi farkında olsun olmasın karikatürler ve çizerleri, uyumsuzluk yaklaşımı içerisinde dini imgeleri aktardıkları karikatürler ile postmodern dinin söylemini okuyucuya aktarmaktadırlar.

Eleştirel söylem çözümlemesinin bakış açısından yaklaşılacak olursak çizerler aslında dinin bu dönüşen tarafına ve onu dönüştürenlere eleştirel ve yukarıdan bakan bir bakış açısından yaklaşmaktadırlar. Konunun muhalif kısmında yer alan çizerler hem dini; hem de dinin bu kaygısızca dönüşümünü eleştirmektedirler. Onların bakış açısına göre toplumsal alanda hiçbir duruma tam manasıyla çözüm üretemeyen din, günümüzde iyice karmaşık ve absürtlükler barındıracak bir hale dönüşerek kimseye bir fayda sağlayamayacak duruma gelmiştir. Dinden bahseden analizler yoluyla değerlendirilen bu karikatürlerin hemen hemen hepsinde bu eleştirel bakış açısının ortaya çıkardığı imayı sezmek mümkündür.

Karikatürlerde dinin postmodernleşmesini ifade eden imgeler içerisinde kadının da yeri oldukça göze çarpmaktadır. Karikatürlerde postmodern imgelere dair birçok nitelik kadın

özelinde vurgulanmış bir şekilde yansıtılmıştır. Toplumsal yapıyı gözlemleyerek anlatım yapan çizimler ve onların karikatürleri kadının, dinin postmodernleşmesindeki etkisini veya kadının erkek egemen sistemin dilinden, dini uygulamalar içerisindeki yerini belirginleştirmektedir. Erkek egemen söylemin din içerisindeki uygulamalarda da oldukça etkisi olduğu karikatürlerdeki imajlardan ve imgelerden gözlemlenebilmektedir. Karikatürlerde kadının dine dair uygulamalarda halk dininin uygulamalarına daha yakın bir şekilde görselleştirilmesi ve resmi dini uygulamalar ve kurumlardan uzak bir imaj çiziyor olması dolaylı yollardan kadının toplum içerisindeki ikincil konumunun görselleştirilmesi olarak yorumlanabilir. Kadının dini uygulamadaki kuralcı dinin karşısındaki tutumu çerçevesinde dini deneyim çoğulluğunun görselleştirildiği karikatürler de kadının dinin postmodernleşmesinde oynadığı role dair bir değerlendirme yapmayı olanaklı kılabilir.

Postmodern dünyanın krizlerle şekillendiği literatürde yer alan çalışmalar çerçevesinde tartışılmıştı. Modern dünyanın çözölemeyen krizleri ve bu krizlerin ortaya çıkardığı devamlılık arz eden bambaşka krizler toplumsal yapıyı değiştirip dönüştürmektedir. Postmodernizm de bu krizlerle başa etmenin bir yöntemi ve sonucu olarak ortaya çıktığı ifade edilebilir. Yakın tarih içerisinde meydana gelen ve küresel ölçekte etkili olan korona salgınına bağlı pandemi krizi de bu örnekler içerisinde sayılabilir. Bu krizlerle başa çıkamayan akıl, seküler düşünürlerce tamamen yok olacağı düşünülen dinlere farklı olasılıklar, imkanlar yaratmış ve çoğulcu yaklaşımları barındıran kapıların açılmasına dair çeşitli olanaklar sunmaktadır. Diğer bir deyişle, yok olmayan dinler, postmodernizmin beraberinde getirdiği öznellikler ve çoğulluklar oluşturarak var olmaktadır. Karikatürlerde de değinildiği tespit edilen bu çoğullukların önemli bir sebebinin de yakın tarihte gerçekleşen pandemi krizi olduğu karikatürlerde yapılan gözlemler çerçevesinde ifade edilebilir. Karikatürlerde bu durum, bilim içerisinde yaşanan ve güven sarsıcı deneyimler örneğin; aşının işe yaramaması, maskenin işlevsizliği, açık havada virüsün etkisizliğine karşın kapanma deneyimi vs. sonucunda umudunu yitiren bireyin, inanç sistemlerine tekrar kucak açması şeklinde görselleştirilmektedir. Ancak bu verilere karşılık karikatürlerde imgelenen modern toplumun bireyi, aklını kullanan birey artık kurumsal dini yapılara da yeterince güvenmeyen bir yapıda resmedilmektedir. Dolayısıyla, karikatürlerde imgelenecek olan bu bireyin, kendi aklı yoluyla ulaştığı bilgi birikimleri çerçevesinde inanılabilir bulunduğu dini uygulamaların bir kolajını üretmeye başladığına dair çıkarımlar yapılabilir. Bu

noktada tam olarak ne din ne bilim vardır. Herhangi biri tam olarak ne yok olmuştur ne de tamamen oradadır.

Yapılan araştırmanın sonucuna göre postmodern din, karikatürlerin içerisinde de literatürde karşılaşılmış daha önceki araştırmalara benzer bir yapı sergileyen şekilde imgelenmektedir. Modern dünyanın dindar bireyi karikatürler içerisinde de halk dinine ait folklorik öğelerden faydalanan, sadece kendi toplumuna ait geleneksel ve folklorik öğeleri kullanmak yerine diğer toplumlara ait birtakım inançları ve folklorik yaklaşımları da ithal eden, batıl ile kitabi olanın sınırlarının silikleştiği deneyimler içerisinde bulunarak çoğulluklar ve seçenekler içerisinde din alanından kendi özbenliğini inşa eden olarak imgelenmektedir. Ayrıca modern çağın gelişen teknolojisi ile bu deneyimlerin ve fikirlerin hem yayılımının hem karmaşıklığının artmasına maruz kalan, sahip olduğu sorgulayıcı bakış açısı neticesinde kendisine uygun olan inanç uygulamalarını tercih eden, eskisi kadar güçlü bir yetki alanına sahip olmayan kurumsal dini yapılar içerisinde varlığını sürdüren, kurumsal yapılar yerine evlerini, özel alanlarını, özelliklerini kendi mabetlerine dönüştürenler yine bu dindar bireylerdir. Karikatürlerdeki bu bireyler teknolojik altyapının dini uygulamalarda daha çapraşık şekilde kullanıldığı, bunun da ticari sonuçlara sebep olduğu, bu ticari sonuçları neticesinde maneviyattan uzaklaştıran deneyimlerin ortaya çıkarıldığı, teknolojik ve ticari yönüyle maneviyat üzerine bir reklamın üretildiği karmaşık yapılar içerisinde kendi postmodern dindarlıklarını yaşamaya çalışan şekilde görselleştirilmektedir.

Tüm bunlara ek olarak, karikatürler içerisinde postmodern dine dair ortaya çıkarılan imajda, gelişen teknolojiler ve internetteki bilgi dolaşımının büyümesi ve var olabilmek için bir nüveye tutunmak isteyen birey, bu karmaşık ve krizlerle dolu toplumunu kendine bir inanç sistemi yaratarak, bu yolla yaşanılır hale getirmeye çalışır şekilde resmedilmektedir. Karikatürlerde postmodern dinin bu karmaşık teknolojik ve ticari yönünden sıyrılmaya çalışan postmodern dindarlıklar genellikle yüzü doğaya dönük uygulamalar içerisinde imgelenmektedir. Ancak karikatürlerde de görüldüğü şekilde yaşanan pandemi krizi postmodern dini uygulamaların altyapısal olarak kolaylaştırıcısı rolünü oynadığı için postmodern dindar bireylerin teknolojik bu karmaşadan uzaklaşması mümkün görünmemektedir. Karikatürlerde doğa dostu ve yüzünü doğaya dönmüş inanışların, toplumlar içerisinde hızla yayılmaya başladığına dair imgeler gözlemlenmektedir. Çizerlerin bakış açısından modern dünyanın tüm özelliklerini

yansıtan kentlerden uzaklaşmaya çalışan birey ya evine ya da doğaya yüzünü dönmüştür. Karikatürlerden elde edilen bu veriler ışığında postmodern dinlerin (inanç sistemlerinin) bireyin, kendi içsel bütünlüğünü ve zihinsel kurtuluşunu bu alanlarda bulmaya çalışma çabası olarak değerlendirilebilir. Karikatürlerin eleştirel, alaycı, aşağılayıcı ve zaman zaman da masum boyutta ele aldığı gibi bu inançlar belki gerçekten bir kurtuluş sağlamayacaktır ama bir kurtarıcıya tutunmak hayatta kalma çabasının bir göstergesi olarak yorumlanabilir.

Karikatürler içerisinde 2019-2023 yılları gibi uzun bir dönemi kapsayan ve toplumsal alanda büyük etkiye sahip olan pandemi krizinin konu edinildiği çizimlerde bu postmodern sürecin çok daha verimli takip edileceği düşüncesiyle yola çıkılan bu araştırmanın sonucunda postmodern dini inanç sistemlerinin bir söylemine ulaşıldığı ifade edilebilir. Araştırma kapsamında belki çok net ve keskin birtakım kanılara ulaşılamamıştır ama araştırmanın içerisinde postmodern dinin izlerine dair kapsamlı ve derinlemesine değerlendirmelere ulaşılması mümkündür. Araştırmanın sonucunda postmodern dini imgeleyen bu karikatürlerin, bu konuya yaklaşımları gözlemlenme olanağı bulmuştur. İlerleyen süreçlerde bu konuda yapılacak araştırmalar için bir temel teşkil edebilecek postmodern din olgusuna dair söylemlere ve imgelere ulaşıldığı düşünülmektedir. Sonuç olarak, bu araştırma kendisine bir yol gösterici olarak ulaşıp değerlendiren başka araştırmacılar için dinin postmodernleşmesinin ipuçlarını içerisinde barındıran bir çalışma olarak değerlendirilebilir. Bu ipuçları hem eleştirel bir kanaldan gelmektedir hem de var olan gerçekliği tüm yorumlarıyla gözler önüne sermektedir.

5.2. Öneriler

Bu araştırma, postmodern din olgusunu karikatürler içerisinde ele almak üzere 2019-2023 yılları arasında meydana gelen Covid-19 pandemisi süreci ile sınırlandırılmıştır. Alanyazında Türkiye’de mizah ve karikatürler üzerine yapılan araştırmalarda postmodern din olgusunu ele alan araştırmaların sınırlı olduğu gözlemlenmektedir. Ancak araştırmanın örnekleme farklı bir zaman dilimini temel alarak, araştırma yeniden farklı bir sürece işaret edecek şekilde tekrarlanabilir.

Araştırmanın karikatürlerin önemli yapıtaşlarından biri olan göstergeler ve imgeler açısından analizleri derinlemesine gerçekleştirilememiştir. Bu nedenle, karikatürlerde postmodern din olgusunu göstergeler üzerinden ele alan ve görsel iletişim alanını destekleyecek farklı araştırmalar da gerçekleştirilebilir.

Araştırma karma bir modele dayandığı için örneklemin küçültülmesi araştırmayı zaman ve maliyet yönünden toparlayabilmek adına gerekli bir adımdı. Gelecek araştırmalarda, bu araştırmanın içerik analizlerini birer rehber kabul ederek, sadece söylem analizi temelinde bir araştırma gerçekleştirilebilir. Yöntem olarak söylem analizine dayandırılacak olan gelecek çalışmalar, örneklemi daha geniş tutarak derinlemesine elde ettiği nitel verilerle karikatürlerde ortaya konulan postmodern din olgusuna dair çok yönlü ve farklı bakış açıları ortaya koyabilir.

KAYNAKÇA

- Adjei, D. A. (2017). The Church in Dialogue with Other Religions in the PostmodernWorld:Reflecting Beyond Nostra Aetate [Master of Arts Thesis, Duquesne University]. <https://dsc.duq.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1210&context=etd>
- Akdoğan, A. (2019). Din Sosyolojisi (2. Basım). Ensar Neşriyat Tic. A.ş
- Akın, E. (2020). Türk Karikatüründe Halk Dini Göstergelerinin Grotesk ve Uyumsuzluk Kuramı Açısından İncelenmesi. *Uluslararası Halkbilimi Araştırmaları Dergisi*, 5, 70-91.
- Akner, N., & Mencet, M. S. (2016). Türkiye’de İslamofobi: Mizah Dergilerinde İslam’ın Temsili. *Akademik İncelemeler Dergisi*, 11(2), 169-196. <https://doi.org/10.17550/aid.62268>
- Alay, O. (2019). Mizah Kavramı ve Mizahın Tarihsel Süreci. *Türk Dili*, 22-30.
- Alonyenu, M. (2018). Salvation in Jesus Coming from God: Edward Schillebeeckx’s Jesus-Project in the Context of Pluralistic Africa [Ph. D. Thesis, University of Notre Dame]. <https://curate.nd.edu/show/fn106w9511g>
- Altıntop, G. (2017). *Karikatür, Edebiyat ve Söylem* [Yüksek Lisans Tezi, Mardin Artuklu Üniversitesi].https://acikbilim.yok.gov.tr/bitstream/handle/20.500.12812/665671/yokAcikBili_10148693.pdf?sequence=-1&isAllowed=y
- Altuğ, B. (2021). [Leman Dergi] (2021/49).
- Altungök, İ. (2020a). [Uykusuz Dergi] (2020/13).
- Altungök, İ. (2020b). [Uykusuz Dergi] (2020/15).
- Baki, A. & Gökçek, T. (2012). Karma Yöntem Araştırmalarına Genel bir Bakış. *Elektronik SosyalBilimler Dergisi*, 11(42), 1-21.
- Barrick, E. B. (2018). The future church: What it will look like [Ph. D. Thesis, Anderson University School of Theology]. <https://www.proquest.com/openview/8c798ff7f6574ad826e2d0d2ec8bee7d/1?pqorigsite=gscholar&cbl=18750&diss=>
- Baştürk Akca, E. (2009). İdeoloji-Dil-Söylem ve Anlam İlişkisi: Medyada anlamın toplumsal inşası. İçinde İ. Parlak (Ed.), Medyada Gerçekliğin İnşası: Türk medya söylemine eleştirel bir bakış (1. Baskı, ss. 107-153). Çizgi Kitabevi.
- Bayer, A. (2010). Sekülerleşme Din İlişkisi: Kuramsal Bir Yaklaşım. *KSÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 16, 149-190.
- Berger, A. A. (2018). *Medya Çözümleme Teknikleri* (N. Pembecioğlu, Çev.; 5. Baskıdan Çeviri). Nobel Yay.
- Bilgin, N. (2006). *Sosyal Bilimlerde İçerik Analizi: Teknikler ve örnek çalışmalar* (2. Baskı). Siyasal Kitabevi.

- Boysal, B. (2020). *Bencil Boysal& Tümer'li, Yakup'lu, Vacip'li, Şahbaz'lı Geceler* (2020/19) [Leman Dergi].
- Buran Öztürk, E., & Tarı Kasnakoğlu, B. (2017). Mizahi Tüketim (1. Baskı). Beta. Büyükkantarcıoğlu, N. S. (2012). Eleştirel Söylem Çözümlemesi ve Ötesi. İçinde Ö. Özer (Ed.), *Haberi Eleştirmek: Araştırma alanlarına göre eleştirel haber çalışmaları* (s. 336). Literatürk Academia.
- Choo, H. S. (2018). Preaching to Young Koreans: The Images of Jesus as Revealed in Their Life Experiences, Faith Stories, and Prayers [Ph. D. Thesis, Drew University]. <https://www.proquest.com/openview/8657902872da104f0ad459754fa54f46/1?pqorigsite=scholar&cbl=18750&diss=y>
- Coşkun, M. (2020). Toplumsaldan Siyasala: Sosyo-dinsel bir inşa olarak heterodoksi kavramının siyasallaşması. *Alevilik-Bektaşılık Araştırmaları Dergisi*, 22, 199-218. <https://doi.org/10.24082/2020.ABKED.290>
- Çelik, C. (2004). Türk Halk Dindarlığında Değişim ve Süreklilik: Ziyaret fenomeni örneği. *Ç.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 4(1), 214-239.
- Çelik, H., & Ekşi, H. (2013). Söylem Analizi. *Marmara Üniversitesi Atatürk Eğitim Fakültesi Eğitim Bilimleri Dergisi*, 27(27), 99-117.
- Çömez Polat, F. (2019). Türkiye’de Değişen Dindarlık Göstergeleri ve Sosyal Medya [Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi]. <https://avesis.istanbul.edu.tr/yonetilen-tez/6611977d6867-4e08-8902-1361aada245f/turkiyede-degisen-dindarlik-gostergeleri-ve-sosyalmedya>
- Demir, T. (2023). *Türkçe Dilbilgisi* (3. Baskı). Kurmay Kitabevi.
- Demirağ, F. (1988, Ekim 12). Bant Karikatür ve Çizgi Roman Aynı Şey Değil. *Patronsuz Medya Derkenar*, 49. <http://derkenar.com/fikret-demirag+bant-karikaturle-cizgi-roman-ayni-sey-degil>
- Demircan, B. (2020). Sosyal Sorumluluk Örneği olarak Türk Kültüründe Hayrat Geleneği ve Vakıflar. *İletişim Kuram ve Araştırma Dergisi*, 51, 120-130. [https://doi.org/Sosyal Sorumluluk Örneği olarak Türk Kültüründe Hayrat Geleneği ve Vakıflar](https://doi.org/Sosyal%20Sorumluluk%20Örneği%20olarak%20Türk%20Kültüründe%20Hayrat%20Geleneği%20ve%20Vakıflar)
- Dereli, M. D. (2024). Dinin Krizinden Sekülerizmin Krizine: Peter L. Berger’in Din Fenomenine Yaklaşımı. *IV. Türkiye Lisansüstü Çalışmaları Kongresi*, 31-45.
- Doğanay, A., Ataizi, M., Şimşek, A., Salı Balaban, J., & Akbulut, Y. (2018). *Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri* (A. Şimşek, Ed.). T.C. Anadolu Üniversitesi Açıköğretim Yayınları. <https://ets.anadolu.edu.tr/storage/nfs/ARY101U/ebook/ARY101U-12VIS1-8-0-1-SV1-ebook.pdf>
- Duman, S. (2018). *Söylem Araştırması: Kuramlar, yöntemler, çözümlemeler*. Dorlion Yayınları.
- Eagleton, T. (2019). Mizah (M. Pakdemir, Çev.; 1. Baskı). Ayrıntı Yay.
- Eğilmezler Boylan, M. (2016). Güldürme Beni: Mizah üstüne ciddi söyleşiler (1. Baskı). YKY.

- Ekbul, İ. (2020). *Gelen Kutusu* (2020/47) [Uykusuz Dergi].
- Emre, Y. (2020). *Din ve Mizah* (1. Baskı). FCR Yayın.
- Ercceren. (2021). [Leman Dergi] (2021/37).
- Evre, B. (2009). Söylem Analizine Yönelik Farklı Yaklaşımlar: Bir sınıflandırma girişimi. İçinde İ. 59 Parlak (Ed.), *Medyada Gerçekliğin İnşası: Türk medya söylemine eleştirel bir bakış* (1.Baskı, ss. 107-153). Çizgi Kitabevi.
- Früge, D. L. (2020). Stanley J. Grenz's Biblio-Trinitarian Method [Ph. D. Thesis, Southwestern Baptist Theological Seminary].
<https://www.proquest.com/openview/2061208cc1fd46af067086a002431da1/1?pqorigsite=gscholar&cbl=18750&diss=>
- Golozubov, O. (2014). Concepts of Laughter and Humor in the Sociology of Religion. *Procedia- Social and Behavioral Sciences*, 140, 528-534. <https://doi.org/10.1016/j.sbspro.2014.04.465>
- Gökçe, O. (2001). İçerik Çözümlemesi: Teori, metod, uygulama (3. Baskı). Selçuk Üniversitesi Vakfı.
- Gökgül, A. N. (2022). Stuart Hall'un Kültür Kuramına Katkıları. 4. *Boyut Medya ve Kültüre Çalışmalar Dergisi*, 21, 55-70. <https://doi.org/10.26650/4boyut.2022.1224733>
- Günay, Ü., Arslantürk, Z., Usta, N., Akyüz, N., Doğan, R., Arabacı, F., Kurt, A., Coşkun, A., Kirman, M. A., Uçar, R., Gürsoy, Ş., Yavuz, S., & Çapcıoğlu, İ. (2012). Ana Başlıklarıyla Din Sosyolojisi (N. Akyüz & İ. Çapcıoğlu, Ed.; 4. baskı). Grafiker Yayınları.
- Haberli, M. (2022). Gutenberg'den Zuckerberg'e Medya ve Din: Panoramik Bir Bakış. *Medya ve Din Araştırmaları Dergisi*, 5(2), 387-407. <https://doi.org/10.47951>
- Hakan, N. (2020). *Hışım Osman* (2020/29) [Uykusuz Dergi].
- Hall, S. (1996). The Problem of Ideology: Marxism Without Guarentees. İçinde D. Morley & K. H. Chen (Ed.), *Stuart Hall: Critical Dialogues in Cultural Studies*. (ss. 24-45).
- Hayward, G. M. (2020). Searching for Meaning: New Methods, Measures, and Modeling Approaches in the Sociology of Religion [Ph. D. Thesis, University of North Carolina].
<https://cdr.lib.unc.edu/concern/dissertations/k930c345c>
- Hazır, M. (2012). Post Sekülerliğin Gelişi: 21. Yüzyılda sekülerliğin sosyolojisini yapmak. *Akademik İncelemeler Dergisi*, 7(2), 141-154.
- Hocaoğlu, N. (2023). *Dijital Dünyada Değişen Din anlayışı* [Yüksek Lisans Tezi, T.C. İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi]. <https://openaccess.izu.edu.tr/xmlui/handle/20.500.12436/5515>
- Kaplan. S. (2016). Anahaber Bülteni İçeriklerinde Kadın Temsil Biçimi.[Yükseklisans Tezi, Yakın Doğu Üniversitesi]. <https://docs.neu.edu.tr/library/6416676765.pdf>

- Karaman, E. (2017). Roland Barthes ve Charles Sanders Peirce'in Göstergebilimsel Yaklaşımlarının Karşılaştırılması. *İstanbul Aydın Üniversitesi Dergisi*, 34, 25-36. <https://doi.org/10.17932/IAU.IAUD.13091352.2017.9/34.25-36>
- Kılıç, C. (2020). *Korona İstanbul'da (Bölüm 3: Diriliş)* (2020/23) [Uykusuz Dergi].
- Köse, A., Berger, P., Stark, R., Martin, D., Bellah, R., Ostwalt, C., Davie, G., Cox, H., Bell, D., & Dobbelaere, K. (2014). 21. Yüzyılda Dinin Geleceği: Kutsalın dönüşü (N. Akbıyık, Ed.; 1. Baskı). Timaş Yayınları.
- Köyüstü, S., & Kırık, A. M. (2021). Yogaya Genel Bir Bakış ve Yoga-Sağlık İlişkisi. *21. Yüzyılda Eğitim ve Toplum*, 28(10), 123-139.
- Lanahan-Kalish, D. (2019). *The Church of All Worlds: From Invented Religion to a Religion of Invention* [Master of Arts Thesis, University of California]. <https://escholarship.org/uc/item/9m54h81q>
- Lam, I. P. H. (2015). Catholic religious education and Confucianism: Some implications for interreligious education in Hong Kong [Ph. D. Thesis, Fordham University]. <https://www.proquest.com/openview/f58541af66b07bffa51f751dc6403aa/1?pq-origsite=gscholar&cbl=18750>
- Marcato, J. S. (2000). *Experiences of God: The faith, spirituality, and concept of religion among Generation X Roman Catholics* [Ph. D. Thesis, Boston College]. <https://www.proquest.com/openview/9d12cc9307712c58a277d34468b52eef/1?pq-origsite=gscholar&cbl=18750&diss=y>
- Marni, S., Wahid, A., & Aliman, M. (2018). Representation of Elit Powers: Microstructure Discourse Analysis "Full Day School". *Fourth Hamzanwadi International Conference on Education*, 581.
- Marshall, G. (2009). *Sosyoloji Sözlüğü* (O. Akınhay & D. Kömürcü, Çev.). Bilim ve Sanat Yay.
- Miller, G. (2018). *Babel's Apology: Religious Nostalgia and Literary Engagement with the Postsecular Age* [Ph. D. Thesis, University of Minnesota]. <https://conservancy.umn.edu/handle/11299/201680>
- Mirza, G. A. (2018). Yeni Dinselleşme Eğilimleri ve Maneviyat Arayışları (1. Baskı). Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi.
- Morreall, J. (1997). *Gülmeyi Ciddiye Almak* (Ş. Soyer, Çev.; Birinci Baskı). İris Mizah Kültürü.
- Oyman, N. (2016). Yazılı ve Görsel Basında Din. II. Uluslararası Türk Kültür Coğrafyasında Eğitim ve Sosyal Bilimler Sempozyumu. https://www.academia.edu/32891037/YAZILI_VE_G%C3%96RSEL_BASINDA_D%C4%B0N
- Ömeroğlu, Z. (2020). *İçimdeki Hayvan!* (2020/23) [Leman Dergi].
- Özbolat, A. (2017). Postmodern Dünyada Din: Yaygınlaşan Dinsellik, Yüzeyselleşen Dindarlık. *Journal of Islamic Research*, 28(3), 265-278.

- Özçetin, B. (2010). İdeoloji, İletişim, Kültür: Bir Stuart Hall Değerlendirmesi. *Akdeniz İletişim Dergisi*, 13, 139-159.
- Özkan, H. (2018). Kitabeli Erzurum Çeşmeleri. *Dil ve Edebiyat Dergisi*, 45, 345-370. <https://doi.org/10.24155/tdk.2018.71>
- Özsüslü, İ. (2020). *Bayan Yanı Aktüel* [Bayan Yanı Dergisi].
- Özsüslü, İ. (2021). *Yogini İpek* (115) [Bayan Yanı Dergisi].
- Park Han, S. (2008). A study of missional structures for the Korean church for its postmodern context [Ph. D. Thesis, UMI]. <https://www.proquest.com/openview/dc773589d5caa3ac9a9fa0c2cb7cdfb8/1?pqorigsite=gscholar&cbl=18750>
- Park, J. C. (2016). *Reconfiguring and Transforming Christianity in a Post-postmodern Paradigm of Theology and the Social Sciences* [Ph. D. Thesis, King's College London]. [https://kclpure.kcl.ac.uk/portal/en/theses/reconfiguring-and-transforming-christianity-in-a-postpostmodern-paradigm-of-theology-and-the-social-sciences\(a9403a66-9a96-4a95-8b9f-79c51cc8e7b7\).html](https://kclpure.kcl.ac.uk/portal/en/theses/reconfiguring-and-transforming-christianity-in-a-postpostmodern-paradigm-of-theology-and-the-social-sciences(a9403a66-9a96-4a95-8b9f-79c51cc8e7b7).html)
- Parlak, İ. (2009). Türk Yazılı Basımında Batı Kimliğinin İnşası: Karikatür krizi örneği. İçinde İ. Parlak, Medyada Gerçekliğin İnşası: Türk medya söylemine eleştirel bir bakış (1. Baskı, ss. 179-227). Çizgi Kitabevi.
- Ruşan, T. C. (2019). Bir İletişim Dizgesi Olarak Giyim ve Giyime Yönelik Göstergebilimsel Çözümlemeler. *Erciyes İletişim Dergisi*, 6(1), 81-96.
- Rüzgar, N., & Akdemir, A. (2017). Retorik Söylemin İçerik Kalitesi ve Etkileme Amacına Yönelik Algının Akademisyenler Düzeyinde Araştırılması. *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 9(2), 258-282. <https://doi.org/10.20491>
- Sağlam, S. (2022). Mizah Araştırmaları. Net Kitaplık Yayıncılık.
- Sallan, S. G., & Nizam, Ö. K. (2022). Sosyal Bilimlerde İçerik ve Söylem Analizi. *Pamukkale Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 42, 181-198.
- Sanders, B. (2019). Kahkahanın Zaferi: Yıkıcı tarih olarak gülme (K. Atakay, Çev.; 1.Baskı). Ayrıntı Yay.
- Sarıcı, M. (2020). [Uykusuz Dergi] (2020/37).
- Sayem, M. A. (2020). Religious Perspectives on Environmental Issues: A Comparative Study of John B. Cobb, Jr. And Seyyed Hossein Nasr [Ph. D. Thesis, The Chinese University of Hong Kong]. https://www.researchgate.net/publication/350588787_Religious_Perspectives_on_Environmental_Issues_A_Comparative_Study_of_John_B_Cobb_Jr_and_Seyyed_Hossein_Nasr
- Selvi, S. (2020). [Leman Dergi] (2020/15).

- Shepherd, A. L. (2017). *The Meaning of Faith: An Essay in the Philosophy of Religion* [Ph. D. Thesis, Emory University]. <https://etd.library.emory.edu/concern/etds/bz60cx04g?locale=pt-BR>
- Shubert, L. M. (2005). *The Mantis: Shamanic images, neoshamanism, and the myth of messiah* [Thesis, Pacifica Graduate Institute].
- Solmaz, B., Scharf, B. R., Winston, D., Davie, G., Beckford, J. A., Hervieu-Leger, D., Yang, F., Ebaugh, H. R., Riis, O., Sellers, R., Sherkat, D. E., Ellison, C. G., &
- Berger, P. L. (2009). *Din Sosyolojisi: Klasik ve çağdaş yaklaşımlar* (B. Solmaz & İ. Çapcıoğlu, Ed.; 2. Baskı). Çizgi Kitabevi.
- Soyak, E. (2013). *Popüler Dindarlık Düzeyinin Din Sosyolojisi Açısından İncelenmesi (Battalgazi örneği)* [Yüksek Lisans Tezi]. İnönü Üniversitesi.
- Sözen, E. (2014). *Söylem: Belirsizlik, mübadele, bilgi/güç ve refleksivite*. Birleşik yayınevi. Marni, S., Wahid, A., & Aliman, M. (2018). Representation of Elit Powers: Microstructure Discourse Analysis “Full Day School”. *Fourth Hamzanwadi International Conference on Education*, 581.
- Sujatmiko. (2020). Van Dijk Modelling on Critical Discourse Analysis (A Study on Mata Najwa Program ‘Gara-Gara Tagar’. *English Language Teaching and English Linguistics*, 5(1). Van Dijk Modelling on Critical Discourse Analysis (A Study on Mata Najwa Program ‘Gara-Gara Tagar’ In Trans 7 In September 5th 2018)
- Süllü Durul, S., & Yılmaz Altuntaş, E. (2019). Çevrimiçi Sağlık Haberlerinde Nefret Söylemi: Türkiye’de HIV/AIDS ile ilgili Haberler. *Akdeniz İletişim Dergisi*, 643-664. <https://doi.org/10.31123/akil.532786>
- Şah, U. (2020). Eleştirel Söylem Analizi: Temel Yaklaşımlar. *Kültür Araştırmaları Dergisi*, 7, 210-231. <https://doi.org/10.46250/kulturder.819362>
- Şengül, T. (2018). *Türkiye’de İslami Mizah, İktidar ve Hegemonya: Cafcaf ve Hacamat dergileri* [Yüksek Lisans Tezi]. Hacettepe Üniversitesi.
- TDK (2019). “Noktalama işaretleri (açıklamalar)”. Erişim: 15.04.2025. <https://tdk.gov.tr/icerik/yazim-kurallari/noktalama-isaretleri-aciklamalar/>
- Tekin, M. (2023). Postmodern Dinsellikler. *Umde Dini Tetkikler Dergisi*, 6(2), 241-260. <https://doi.org/10.54122/umde.1379969>
- Timol, R. (2017). *Spiritual wayfarers in a secular age: The Tablighi Jama’at in modern Britain* [Ph. D. Thesis, Cardiff University]. <https://orca.cardiff.ac.uk/id/eprint/104936/>
- Toku, N. (tarihsiz). Spiritüalizm Üzerine. *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*.
- Tuğan, N. H. (2022). İletişim Araştırmalarında Üçüncü Bir Yöntembilimsel Yaklaşımın Olanakları: Karma Yöntem Araştırması ve İletişim Çalışmaları. *İletişim Kuram ve Araştırma Dergisi*, 57, 112-138. <https://doi.org/10.47998>

- Ulağlı, S. (2006). *İmgebilim "öteki"nin bilimine giriş* (1. Baskı). Sinemis Yay.Ülver, L. (2013). *Peter L. Berger ve Rodney Stark'ın Din Kuramlarında Dinsel Çoğulculuk Anlayışı* [Doktora Tezi]. Dokuz Eylül Üniversitesi.
- Vardi, R. (2012). İnternet ve İslam: Din sosyolojisi açısından dini siteler üzerine bir araştırma [Doktora Tezi]. Marmara Üniversitesi.
- Vargas, R. (2022). The Disillusionment of the Millennial Generation and the Reconstruction of Their Faith Postmodern Pluralism's Effect on Millennials in the Upstate of South Carolina [Master of Arts Thesis, Eastern University]. <https://www.proquest.com/openview/eab2fd0414a14a622ea9d5e3ceb3a214/1?pqorigsite=scholar&cbl=18750&diss=y>
- Woollatt, D. (2015). The re-enchantment of British culture and the transformation of Spiritualism from theological discourse to media spectacle [Ph. D. Thesis, University of Winchester]. https://www.academia.edu/64105182/The_re_enchantment_of_British_culture_and_the_transformation_of_Spiritualism_from_theological_discourse_to_media_spectacle
- Yağar, F., & Dökme, S. (2018). Niteliksel Araştırmaların Planlanması: Araştırma soruları,örneklem seçimi, geçerlik ve güvenilirlik. *Gazi Sağlık Bilimleri Dergisi*, 3(3), 1-9.
- Yalçın, Murat (Ed.) (2010). "Büyükmeriç, Erol". *Tanzimat'tan Bugüne Edebiyatçılar Ansiklopedisi*. C. 1. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları. s. 255. http://erolbuyukmeric.com/yasam_oykum.html
- Yarlett, S. D. (2020). The accommodation of diversity: Liberal Quakerism and nontheism [Ph. D.Thesis, University of Birmingham]. <https://etheses.bham.ac.uk/id/eprint/9951/>
- Yıldırım, A., & Şimşek, H. (2006). *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri* (6. Baskı). Seçkin Yay.
- Yılmaz, B. (2021). *Yetersiz Bakiye "Öfke kontrolü"* (109) [Bayan Yanı Dergisi].
- Yoder, D. (2022). Halk Dininin Bir Tanımına Doğru (A. T. Hallaç, Çev.). *folk/ed. Derg*, 28 (1)(109), 217-228.
- Yun, S. T. (2011). Mission between religious pluralism and the postmodern claim of truth: Astudy of young Korean Protestant's views of other faiths [Ph. D. Thesis, Asbury University]. <https://place.asburyseminary.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1689&context=ecommonsatsdissertations>

EKLER

EK-1. Etik Kurul Belgesi Beyannamesi

Etik Kayıt Tarihi: 13.11.2023		Protokol No: 649150		Tarih: 04.12.2023	
ANADOLU ÜNİVERSİTESİ SOSYAL VE BEŞERİ BİLİMLER BİLİMSEL ARAŞTIRMA VE YAYIN ETİĞİ KURULU KARAR BELGESİ					
ÇALIŞMANIN TÜRÜ:	BAP Projesi- Doktora Tez Çalışması				
KONU:	Sosyal Bilimler				
BAŞLIK:	Post-modern Dindarlık Olgusunun Türk Mizah Dergilerinde Ele Alınışı				
PROJE/TEZ YÜRÜTÜCÜSÜ:	Prof. Dr. Rüçhan GÖRDAĞ				
TEZ YAZARI:	Şehnaz ARDALI				
ALT KOMİSYON GÖRÜŞÜ:	-				
KARAR:	Olumlu				

EK-2. Uykusuz Dergi Onay Belgesi

DOKTORA TEZ ÇALIŞMASI İZİN FORMU

Bu çalışma, "Post-modern Dindarlık Olgusunun Türk Mizah Dergilerinde Ele Alınışı" başlıklı bir araştırma çalışması olup Türkiye'de post modern dindarlık olgusunun 2019-2023 yılları arasında hayatta kalmış olan mizah dergilerinde nasıl ele alındığını ortaya koyma amacını taşımaktadır. Çalışma, Anadolu Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü tarafından yürütülmekte ve sonuçları ile postmodern çağda toplumsal ve iletişimsel alanda eleştirel bir bakış açısıyla dinin yerine ve dönüşümüne/gelişimine ışık tutulacaktır.

- Çalışmanın amacı doğrultusunda, içerik ve söylem analizi yöntemleri çerçevesinde oluşturduğumuz kodlama cetvelleri kullanılarak dergilerinizden veriler toplanacaktır.
- Araştırma kapsamında toplanan veriler, sadece bilimsel amaçlar doğrultusunda kullanılacak, araştırmanın amacı dışında ya da bir başka araştırmada kullanılmayacak ve gerekmesi halinde, sizin (yazılı) izniniz olmadan başkalarıyla paylaşılmayacaktır.
- İstemeniz halinde dergilerinizden toplanan verileri inceleme hakkınız bulunmaktadır.
- Dergilerinizden toplanan veriler araştırmanın amacı çerçevesinde, içerik analizi ve söylem analizi yöntemi ile işlenerek korunacak ve araştırma bitiminde arşivlenecek veya imha edilecektir.

İzin formunu okumak ve değerlendirmek üzere ayırdığınız zaman için teşekkür ederim. Çalışma hakkındaki sorularınızı Anadolu Üniversitesi, İletişim Tasarımı ve Yönetimi bölümünden Şehnaz Ardalı'ya yönlетеbilirsiniz.

Araştırmacı Adı : Şehnaz Ardalı

Adres :

İş Tel :

Cep Tel :

Bu çalışmaya tamamen kendi rızamla, istediğim takdirde çalışmadan ayrılabileceğimi bilerek verdiğim bilgilerin bilimsel amaçlarla kullanılmasını kabul ediyorum.

[Lütfen bu formu doldurup imzaladıktan sonra veri toplayan kişiye veriniz.]

Yetkili kişi Ad ve Soyadı: Selami YAMAK

İmza:

Tarih:

EK-3. OT Dergi Onay Belgesi

DOKTORA TEZ ÇALIŞMASI İZİN FORMU

Bu çalışma, "Post-modern Dindarlık Olgusunun Türk Mizah Dergilerinde Ele Alınışı" başlıklı bir araştırma çalışması olup Türkiye'de post modern dindarlık olgusunun 2019-2023 yılları arasında hayatta kalmış olan mizah dergilerinde nasıl ele alındığını ortaya koyma amacını taşımaktadır. Çalışma, Anadolu Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü tarafından yürütülmekte ve sonuçları ile postmodern çağda toplumsal ve iletişimsel alanda eleştirel bir bakış açısıyla dinin yerine ve dönüşümüne/gelişimine ışık tutulacaktır.

- Çalışmanın amacı doğrultusunda, içerik ve söylem analizi yöntemleri çerçevesinde oluşturduğumuz kodlama cetvelleri kullanılarak dergilerinizden veriler toplanacaktır.
- Araştırma kapsamında toplanan veriler, sadece bilimsel amaçlar doğrultusunda kullanılacak, araştırmanın amacı dışında ya da bir başka araştırmada kullanılmayacak ve gerekmesi halinde, sizin (yazılı) izniniz olmadan başkalarıyla paylaşılmayacaktır.
- İstemeniz halinde dergilerinizden toplanan verileri inceleme hakkınız bulunmaktadır.
- Dergilerinizden toplanan veriler araştırmanın amacı çerçevesinde, içerik analizi ve söylem analizi yöntemi ile işlenerek korunacak ve araştırma bitiminde arşivlenecek veya imha edilecektir.

İzin formunu okumak ve değerlendirmek üzere ayırdığınız zaman için teşekkür ederim. Çalışma hakkındaki sorularınızı Anadolu Üniversitesi, İletişim Tasarımı ve Yönetimi bölümünden Şehnaz Ardalı'ya yönlетеbilirsiniz.

Araştırmacı Adı : Şehnaz Ardalı
Adres :

İş Tel :
Cep Tel :

Bu çalışmaya tamamen kendi rızamla, istediğim takdirde çalışmadan ayrılabilceğimi bilerek verdiğim bilgilerin bilimsel amaçlarla kullanılmasını kabul ediyorum.
(Lütfen bu formu doldurup imzaladıktan sonra veri toplayan kişiye veriniz.)

Yetkili kişi Ad ve Soyadı: OT Dergi Yayın Yönetmeni
FARUK KAYA

İmza:
Tarih: 10.01.2025

EK-4. Leman ve Bayan Yanı Dergileri Onay Belgesi

DOKTORA TEZ ÇALIŞMASI İZİN FORMU

Bu çalışma, "Post-modern Dindarlık Olgusunun Türk Mizah Dergilerinde Ele Alınışı" başlıklı bir araştırma çalışması olup Türkiye'de post-modern dindarlık olgusunun 2019-2023 yılları arasında hayatta kalmış olan mizah dergilerinde nasıl ele alındığını ortaya koyma amacını taşımaktadır. Çalışma, Anadolu Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü tarafından yürütülmekte ve sonuçları ile postmodern çağda toplumsal ve iletişimel alanda eleştirel bir bakış açısıyla dinin yerine ve dönüşümüne/gelişimine ışık tutulacaktır.

- Çalışmanın amacı doğrultusunda, içerik ve söylem analizi yöntemleri çerçevesinde oluşturduğumuz kodlama cetvelleri kullanılarak dergilerinizden veriler toplanacaktır.
- Araştırma kapsamında toplanan veriler, sadece bilimsel amaçlar doğrultusunda kullanılacak, araştırmanın amacı dışında ya da bir başka araştırmada kullanılmayacak ve gerekmesi halinde, sizin (yazık) izniniz olmadan başkalarıyla paylaşılmayacaktır.
- İstemeniz halinde dergilerinizden toplanan verileri inceleme hakkınız bulunmaktadır.
- Dergilerinizden toplanan veriler araştırmanın amacı çerçevesinde, içerik analizi ve söylem analizi yöntemi ile işlenerek korunacak ve araştırma bitiminde arşivlenecek veya imha edilecektir.

İzin formunu okumak ve değerlendirmek üzere ayırdığınız zaman için teşekkür ederim. Çalışma hakkındaki sorularınızı Anadolu Üniversitesi, İletişim Tasarımı ve Yönetimi bölümünden Şehnaz Ardalı'ya yönlетеbilirsiniz.

Araştırmacı Adı : Şehnaz Ardalı
Adres :
İş Tel :
Cep Tel :

Bu çalışmaya tamamen kendi rızamla, istediğim takdirde çalışmadan ayrılabilirim bilerek verdiğim bilgilerin bilimsel amaçlarla kullanılmasını kabul ediyorum.
(Lütfen bu formu doldurup imzaladıktan sonra veri toplayan kişiye veriniz.)

Yetkili kişi Ad ve Soyadı: **TEWCA A KGU N**
İmza:
Tarih:

ÖZ GEÇMİŞ

Adı Soyadı : Şehnaz ARDALI

Yabancı Dil D : İngilizce

Eğitim Bilgileri:

2001-2006, T.C. Anadolu Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü

2004-2006, T.C. Anadolu Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, ÇEKO (Yandal Programı).

2006-2007, T.C. Anadolu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İletişim Ana Bilim Dalı Yüksek Lisans Programı (Tamamlanmadı; Bütünleşik Doktora Programına Geçildi).

2007, 2022-2025, Anadolu Üniversitesi, Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, İletişim Tasarımı ve Yönetimi Ana Bilim Dalı Bütünleşik Doktora Programı.

Mesleki Deneyimi:

2013-2017 Güz Dönemi, Kurum dışı Öğretim Görevlisi, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Mühendislik Fakültesi/Elektrik Elektronik Mühendisliği Bölümü, Science and Society (3 Kredi/ 4ACTS)

2013-2017 Güz Dönemi, Kurum dışı Öğretim Görevlisi, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Mühendislik Fakültesi/Kimya Mühendisliği Bölümü, Endüstri ve Örgüt Psikolojisi (2 Kredi/ 2ACTS)

2013-2017 Güz Dönemi, Kurum dışı Öğretim Görevlisi, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Mühendislik Fakültesi/Bilgisayar Mühendisliği Bölümü/Teknoloji ve Toplum (3 Kredi/ 4ACTS)

2013-2017 Bahar Dönemi, Kurum dışı Öğretim Görevlisi, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Mühendislik Fakültesi/Endüstri Mühendisliği Bölümü, Endüstriyel Psikoloji (2 Kredi/ 2ACTS)

2013-2017 Bahar Dönemi, Kurum dışı Öğretim Görevlisi, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Mühendislik Fakültesi/Endüstri Mühendisliği Bölümü/Endüstriyel Sosyoloji (2 Kredi/ 2ACTS)

2013-2017 Bahar Dönemi, Kurum dışı Öğretim Görevlisi, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Mühendislik Fakültesi/Elektrik Elektronik Mühendisliği Bölümü/ Culture and Social Change(3 Kredi/ 4ACTS)

Yayınları:

Ardalı, Ş. & Gökdağ, R. (2025). Karikatürlerdeki Kadın İmajının Postmodern Din Kavramı Açısından İncelenmesi. Sosyal Bilimler Dergisi, 12(76), 332-369. <http://dx.doi.org/10.29288/SOBİDER81858>

Bilimsel Faaliyetleri (Kongre, Sempozyum, Çalıştay vb.):

Ardalı, Ş. & Gökdağ, R. (2025). Karikatürlerdeki Kadın İmajının Postmodern Din Kavramı Açısından İncelenmesi. II. Uluslararası Görsel İşitsel Kültürde Kadın Sempozyumu, İstanbul Okan Üniversitesi, Türkiye.

Ardalı, Ş. & Gökdağ, R. (2025). Robot Sofia'nın "Mevzular Açık Mikrofon" Röportajının Toplumsal Cinsiyet Eşitsizliği Olgusu Açısından İncelenmesi. 4. Ulusal Yaratıcı ve Eleştirel Düşünce Kongresi: Yapay zekâ, Ankara Bilim Üniversitesi, Türkiye.

Görev Aldığı Projeler:

Anadolu Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projesi (Doktora Tez Projesi). SDK-2024-2388. Türk Mizah Dergilerinde Postmodern Din Olgusunun Söylemi ve Analizi. Araştırmacı, 2023-2025.